

DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

ÇAĞDAŞ TÜRKİYE TARİHİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Cilt: XI

Sayı:23

Yıl:2011/Güz

İZMİR, 2012

DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ
ÇAĞDAŞ TÜRKİYE TARİHİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
Cilt: XI Sayı:23 Yıl: 2011 / Güz

Yayın No:
ISSN NO:
1. Baskı

Derginin Sahibi: D.E.Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Adına
Prof. Dr. Kemal ARI
Sorumlu Müdür: Prof. Dr. Kemal ARI
Yönetim Yeri: Dokuz Eylül Üniversitesi
Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü
Buca - İZMİR
Yayının Türü: Akademik Hakemli - Altı Ayda Bir Yayınlanır.

Yönetim ve Yazışma Adresi:

Dokuz Eylül Üniversitesi
Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü
Tınaztepe Yerleşkesi, Buca - İzmir
Telefon: (0 232) 412 79 28 - 453 98 29
Faks: (0 232) 453 99 07
E-mail: ata.dergi@deu.edu.tr
<http://web.deu.edu.tr/ataturkilkeleri/tr/index.htm>

Kapak Tasarımı: Tarık Taşçı (tariktasci@gmail.com)
Sayfa Tasarımı: Ahmet Yılmaz (ahmet.deu@hotmail.com)

Basım Yeri ve Tarih: Dokuz Eylül Üniversitesi Matbaası

Dergideki yazıların bilimsel sorumluluğu, yazarlarına aittir.

Tüm Hakları Saklıdır.

**DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ
ÇAĞDAŞ TÜRKİYE TARİHİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ**

Sahibi

Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü
Prof. Dr. Kemal **ARI**

Yayın Kurulu

Prof. Dr. Kemal **ARI**
Yrd. Doç. Dr. Kenan **KIRKPINAR**
Yrd. Doç. Dr. Ahmet **MEHMETEFENDİOĞLU**
Yrd. Doç. Dr. Türkan **BAŞYİĞİT**

Sayı Editörü

Yrd. Doç. Dr. Türkan **BAŞYİĞİT**

Hakem Kurulu

Prof. Dr. Fatma ACUN	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Nükhet ADIYEKE	Mersin Üniversitesi
Prof. Dr. Seçil AKGÜN	Ortadoğu Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Kemal ARI	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Zeki ARIKAN	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet ARSLAN	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Ergün AYBARS	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Tülay Alim BARAN	Yeditepe Üniversitesi
Prof. Dr. Bayram BAYRAKTAR	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Engin BERBER	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Esin DAYI	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Fevzi DEMİR	Mersin Üniversitesi
Prof. Dr. Yavuz ERCAN	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. İhsan GÜNEŞ	Anadolu Üniversitesi
Prof. Dr. Ali SARIKOYUNLU	Osmangazi Üniversitesi
Prof. Dr. Sabri SÜRGEVİL	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Mete TUNÇOKU	Onsekiz Mart Üniversitesi
Prof. Dr. Ünsal YAVUZ	Başkent Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa YILMAZ	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Şerife YORULMAZ	Mersin Üniversitesi
Prof. Dr. Şaime YÜCEER	Uludağ Üniversitesi
Doç. Dr. Yonca ANZERLİOĞLU	Hacettepe Üniversitesi
Doç. Dr. Ayten SEZER ARIĞ	Hacettepe Üniversitesi
Doç. Dr. Mustafa ŞAHİN	Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Mustafa DAŞ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Yasemin DOĞANER	Hacettepe Üniversitesi
Doç. Dr. Kutan KAHRAMANTÜRK	Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Muzaffer TEPEKAYA	Celal Bayar Üniversitesi
Doç. Dr. Sadiye TUTSAK	Uşak Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Mehmet BAŞARAN	Adnan Menderes Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Türkan BAŞYİĞİT	Dokuz Eylül Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Nejdet BİLGİ	Celal Bayar Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Bülent ÇELİK	Adnan Menderes Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Esra ÇOKER	Dokuz Eylül Üniversitesi

Hakem Kurulu

Yrd. Doç. Dr. Tanju DEMİR	Adnan Menderes Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Mehmet Emin ELMACI	Dokuz Eylül Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Günver GÜNEŞ	Adnan Menderes Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Umut KARABÜLUT	Pamukkale Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Murat KORALTÜRK	Marmara Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Kenan KIRKPINAR	Dokuz Eylül Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Leyla KIRKPINAR	Dokuz Eylül Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Ahmet MEHMETEFENDİOĞLU	Dokuz Eylül Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Nuray ÖNDER	Dokuz Eylül Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr., Melih TINAL	Dokuz Eylül Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Türkmen TÖRELİ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Dr. Fevzi ÇAKMAK	Dokuz Eylül Üniversitesi
Dr. Sadık ERDAŞ	Hacettepe Üniversitesi
Dr. Alev GÖZCÜ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Dr. Hasan Taner KERİMOĞLU	Dokuz Eylül Üniversitesi
Dr. Mustafa ÖZDEMİR	Dokuz Eylül Üniversitesi
Dr. Tuncay Ercan SEPETÇİOĞLU	Adnan Menderes Üniversitesi
Dr. Süleyman TÜZÜN	Hacettepe Üniversitesi
Dr. Mithat Kadri VURAL	Dokuz Eylül Üniversitesi
Dr. Gürhan YELLİCE	Dokuz Eylül Üniversitesi

Dergi Sekreteryası

Okt. Ahmet **YILMAZ**

Araş. Gör. Mustafa **KIRIŞMAN**

İÇİNDEKİLER

	<u>SAYFA</u>
Editörden	1
<u>MAKALELER</u>	
Bülent DURGUN	Kurtuluşundan Sonraki İlk Günlerde İzmir’de Sosyo-Ekonomik Durum 3
Sibel ERCAN	Yerel Basına Göre İzmir’de 1930’lu Yıllarda Laiklik Uygulamaları 35
Önder DENİZ	Cumhuriyet Döneminde Tatil Kavramı ve 1935 Tarihli Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Kanunu 57
Hüsnü ÖZLÜ	Arşiv Belgelerine Göre, İkinci Dünya Savaşı’nda İzmir ve Trakya’nın Savunmasına Yönelik Türk- İngiliz Heyetlerinin Görüşmeleri ve Alınan Önlemler 73
Mahir KÜÇÜKVATAN	Soğuk Savaşın Türk Dış Politikasına Etkileri ve 1957 Türkiye-Suriye Bunalımı 93
Ulvi KESER	21 Aralık 1963 Kanlı Noel, Kumsal Faciası ve Bugüne Yansımaları 113
Feryat BULUT	68 Kuşağı Gençlik Olaylarının Uluslararası Boyutu ve Türkiye’de 68 Kuşağına Göre Atatürk ve Atatürkçülük Anlayışı 143
<u>Çeviri</u>	
Mustafa KIRIŞMAN	Kolera ve Çanakkale Boğazı 171
<u>Kitabiyat</u>	
Günver GÜNEŞ	Engin Berber (Der.), Türk Dış Politikası Çalışmaları: Cumhuriyet Dönemi İçin Ulusal Rehber, (Genişletilmiş 2. Baskı), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul, 2012, XIV+186 Sayfa. 177

Sempozyum
Alev GÖZCÜ

*“Aramızdan Ayrılışının 50. Yılında Hasan Ali
Yücel’den Günümüze Eğitim, Bilim, Kültür
Politikaları”*

(25-26 Şubat 2011)

183

Albüm:

Kurtuluş Savaşı Kartpostalları:
“Mehmed’in Hikayesi”

185

ÇAĞDAŞ TÜRKİYE TARİHİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

CİLT: XI

SAYI:23

YIL:2011 / Güz

EDİTÖRDEN

Dergimizin 23. Sayısına ulaştık. Bu sayımızda yine akademisyenlerin ve tarihle ilgilenenlerin keyifle okuyacakları değerli akademisyenlerin makaleleri günümüz Türkiye'sine de ışık tutacak nitelik taşıyor.

Kurtuluş Savaşı süreci kadar sonrasında da İzmir önemli bir yere sahip. Bülent Durgun makalesinde Kurtuluş Savaşı sonrası İzmir'in sosyo-ekonomik durumunu belgelere dayanarak değerlendiriyor. Hüsnü Özlü ise II. Dünya Savaşı sırasında İzmir ve Trakya'nın Savunması ile ilgili İngiliz heyetlerinin görüşlerini bizlere aktarıyor. İki büyük savaşın ardından yaşanan soğuk savaşın Türkiye'ye yansımaları ile ilgili de ilginç iki makaleyi bu sayımızda bulacaksınız. Kanlı Noel (21 aralık1963) kumsal faciası ile ilgili Kıbrıs konusunda uzman bir isim Ulvi Keser makalesinde olayın günümüze etkilerine kadar bir değerlendirme yapıyor. Türkiye gündemini son günlerde işgal eden Suriye ile ilgili Mahir Küçükvatan'ın yazısı tarihsel perspektifte ışık tutuyor. Soğuk Savaş sonrası 1957 Türkiye-Suriye Bunalımı dış politika severlerin ilgiyle okuyacağı bir makale.

Gençlik hareketleri her dönemin siyasal yapısı içerisinde farklı bir şekilde döneme damgasını vuruyor. 68 kuşağı tüm dünyayı etkilerken Türkiye'deki yansımaları ve dönemin gençliğinin Atatürk ve Atatürkçülük algısı ile ilgili Feryat Bulut'un makalesi son derece önemli ve ilginç tesbitler de bulunuyor.

Laiklik tartışmaları içinde Sibel Ercan bizi tarihte bir yolculuk yaptırıp 1930 lu yıllarda İzmir örneğinde laiklik uygulamalarını anlatıyor. Önder Deniz'in makalesi de son günlerin hararetli tartışmalarından bayram kutlamaları ile ilgili. Tatil kavramı ve 1935 tarihli Ulusal Bayram ve genel tatiller kanunu ile Cumhuriyetin yurttaş bilinci yaratmadaki ilginç yasalarından birisi olarak makaleyi ilgiyle okuyacağınızı düşünüyorum.

Bu sayımızdaki Kitabiyat bölümünde Günver Güneş bize Editörlüğünü Engin Berber'in yaptığı Türk Dış Politikası Çalışmaları:Cumhuriyet Dönemi İçin Ulusal Rehber kitabı yine sayımızın dış politika ağırlıklı içeriğine uygun bir inceleme.

Mustafa Kırışman'ın çeviri yazısı Kolera ve Çanakkale sosyal tarih açısından ilgi çekici bir çeviri. Milli Eğitimimizin efsane bakanlarından Hasan Ali Yücel Sempozyumuna katılmayanlar Alev Gözcü'nün sempozyum tanıtım yazısını okuyarak adeta sempozyum atmosferini solumuş hissedeceklerdir.

Bu sayıda bir ilki gerçekleştiriyoruz. Bazen bir resim ciltlerle kitapta anlatamayacağınız çok şey anlatabilir. "*Mehmet'in Hikayesi*" başlığı ile Kurtuluş Savaşı Kartpostalları albümümüzün büyük ilgi toplayacağını biliyoruz.

Dergimizin hazırlanma sürecinde katkı sağlayan hakem kurulu, yazılarıyla katkıda bulunan tüm akademisyenlere ve sekreteryaya görevini üstlenen arkadaşlarıma teşekkür ediyor. Sizlere keyifli okumalar diliyorum.

Yard. Doç. Dr. Türkan BAŞYİĞİT*

---

* Yard. Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, (turkan.basyigit@deu.edu.tr).

KURTULUŞUNDAN SONRAKI İLK GÜNLERDE İZMİR'DE SOSYO-EKONOMİK DURUM

Bülent DURGUN*

Özet

1821'de Yunan milliyetçiliğinin uyanması ile başlayan Türk-Yunan çatışmaları, İngiltere'nin "Hasta Adam" Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünü korumaktan vazgeçmesi ile Yunanların lehine bir gelişme göstermiştir. İzmir, Yunanlıların "Megali İdea" olarak adlandırdıkları Büyük Ülkü içinde yer alan Batı Anadolu'nun ilhakının ilk kısmı kapsamında Yunanlar tarafından işgal edilmiştir. İşgalden sonra ilhak çalışmaları kapsamında İzmir'in Türk nüfusu üzerinde sosyal ve ekonomik baskılar artmıştır.

9 Eylül 1922'de Türk Ordusunun İzmir'e girişi ile Türklere yapılan baskı kalkmış olmakla birlikte, Yunanlar tarafından harabe haline getirilen şehirde gündelik yaşamın normalleşmesi uzunca bir zaman, emek ve kaynağa ihtiyaç göstermiştir. Ayrıca işgal dönemi ve sonrasında meydana gelen olaylar iki toplumun birlikte yaşamasını neredeyse olanaksızlaştırmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türk-Yunan İlişkileri, İzmir, Sosyo-Ekonomik Durum, Emperyalizm.

SOCIAL-ECONOMIC CONDITIONS OF IZMIR AT THE FIRST DAYS OF RECAPTURE

Abstract

Turkish-Greek conflict started with the wake of Greek Nationalism in 1821. English relinquishment of the unity of The Ottoman Empire caused developments in Greek's favor over the conflict. Greece invaded Izmir as the first part of the annexation of Western Anatolia which is a part of their aim of reanimation of Byzantium. With the purpose of annexation Greeks put economic and social pressure on Turkish entity.

However the arrival of Turkish Army to the İzmir in 9 September 1922 saved Turks from the pressures imposed by the Greeks, it cost a lot of labor, time and resources to restore the daily life in Izmir which was destroyed by Greeks. In addition to that, the incidents between two communities during and at the end of the invasion almost prevented a united life at the common geographic location.

Keywords: Turkish-Greek Relations, İzmir, Social-Economic Conditions, Imperialism.

* Dr. (b_durgun@hotmail.com).

Giriş

Tarih sahnesine çıktığı ilk andan itibaren defalarca yıkılıp tekrar kurulan İzmir şehri, başlıca dört büyük bölümden oluşan tarihinin son bölümü olan Cumhuriyet Dönemine girerken tekrar yıkılmıştır¹.

İzmir'in ve hinterlandının işgali temelinde ekonomik nedenlerin yattığı², işgal sonrasında düzenlenen Londra Konferansı sırasında İtalyan Dışişleri Bakanı Kont Sforza'nın 12 Mart 1921'de Bekir Sami Bey ile imzaladığı antlaşma gereğince İtalya'nın, İzmir ve Trakya'nın Konferansta Türklerde kalmasını savunmasına karşılık Türkiye'den Batı ve Güney Anadolu'nun birçok vilayetlerinde imtiyazlar talep etmesinden de anlaşılabilir³.

Ekonomik çıkar kaygıları ile yürütülen Yunan işgali kampanyası için başta İngilizler olmak üzere batılı devletler, kamuoylarını hazırlama çabası içinde bulunurken, Yunanlılar da bu çabaları destekleyecek yaygaralar çıkarıyorlardı⁴.

Nihayet 15 Mayıs 1919'da Yunanlılar İzmir'i işgal ettiler ve büyük bir kıyım faaliyetine başladılar. Kimilerine göre bu, barbarlardan kurtulma çabası iken, kimilerine göre de bir öç alma girişimi idi. Her halükarda Türkler bu işten zararlı çıkıyorlardı⁵. Birinci Dünya Savaşı yıllarında başlayan milli burjuvazi oluşturma çabaları, işgal yıllarında sekteye uğradı. Ticari hayat ve denetimi tekrar azınlıklara ve onların vasıtasıyla tekrar yabancı unsurlara geçmişti⁶. Ticari hayatı yönlendiren yabancılar, bu defa işgal kuvvetleri gemilerinin bayraklarının gölgesinde eskisinden daha rahat hareket edebiliyorlardı⁷. Yunan kuvvetleri yerli Rum zenginleri tarafından finanse ediliyorlardı⁸.

- 1 Yaşar Aksoy, *İzmir, Smyrna Efsanesinden Gerçeğe*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür yay., İzmir, 1990, s.27; Asaf Koçman, "İzmir'in Kentsel Gelişimi ve Bunu Etkileyen Faktörler", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi* (bundan sonra ÇTTAD. olarak kısaltılacaktır.), 1/3 (1993), s.s.270-271.
- 2 Ergün Aybars, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, Dokuz Eylül Üniversitesi Yay., Ankara, 1995, s.229; Salahi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, I, TTK Basımevi, Ankara, 1987, s.95; R. Funda Barbaros, Gülcan Paker, Beyza Sümer, Yaşar Aksoy, *Ege Bölgesi Sanayi Odası'nın 50. Yılı*, Tükelmat AŞ., İzmir, 1995, s.3; Aksoy, a.g.e., s.153.
- 3 Mehmet Gönlübol, Cem Sar, "1919-1939 Dönemi", *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1990)*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1993, s.32.
- 4 Richard Lewinshon, *Esrarengiz Avrupalı Zahoroff*, Çev.: Cem Muhtaroğlu, İletişim yay., İstanbul, 1991, s.117; Aybars, a.g.e., s.227-237; Kenan Kırkpınar, "Milli Mücadele Dönemi'nde İngiliz Basını ve Kamuoyunda Türk İmajı", ÇTTAD, 1/3 (1993), s.171.
- 5 "9 Eylül 1922'de Mustafa Kemal İzmir'e girer. Şehirde gerçek bir insan avı başlar. Rum ve Ermeni dükkanları yağmalanır, erkek, kadın ve çocuklara işkence yapılır, linç edilirler, metropoliten kalabalığa teslim edilir ve öldürülür.", Hanri Nahum, *İzmir Yahudileri*, İletişim yay., İstanbul, 2000, s.197.
- 6 Erkan Serçe, "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında İzmir ve İzmir Ticaret ve Sanayi Odası", *İzmir Ticaret Odası Tarihi (19. Yüzyıldan 21. Yüzyıla)*, s.69; Süleyman Vasfi (Adıyaman), "Bir Gümrükçünün İşgal Yılları Anıları", *Üç İzmir*, Yapı Kredi yay., İstanbul, 1992, s.255; Zafer Toprak, "Yayınlanmamış Bir Monografiden İzmir 1920-1921", *Üç İzmir*, s.228; Özlem Yıldırım, "İtibar-ı Zirai Birlikleri Kanunu ve Aydın İnciri Müstahsilleri Kooperatifinin Yeniden Canlanması", *Tariş Tarihi*, Türkiye Toplumsal ve Ekonomik Tarih Vakfı, Tariş Tarihi Projesi, İzmir, 1993, s.66; Kamil Su, *Sevr Antlaşması ve Aydın (İzmir) Vilayeti*, Kültür Bakanlığı yay., Ankara, 1981, s.8-11; Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1960, s.27-41.
- 7 Feridun Ergin, "Birinci Dünya Savaşında ve Atatürk Döneminde Fiyatlar ve Gelirler", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, III/7 (Kasım, 1986), s.65.
- 8 Aksoy, a.g.e., s.153.

Türk toplumunda, köylü unsurların aksine İttihat ve Terakki döneminde palazlanan milli burjuvazi, milliyetçi bağımsızlık hareketini destekliyordu⁹.

İşgal dönemi içerisinde Anadolu'da kullanılan para birimi Osmanlı Lirası idi. Fakat İzmir'de her çeşit para geçerliliğini sürdürmekteydi. Kambiyo oranları her gün hareketin durumuna göre değişik bir seyir izlemekteydi¹⁰.

Yunan işgali döneminde vergi tahsilatı eskisi gibi devam etmiş, ancak harcamalar işgal kuvvetleri tarafından yapılmıştı. İhtiyacımdan fazla vergi üreten Aydın Vilayetinin, fazla gelirlerinin nerede harcandığı ise Lozan Konferansı'nda dahi izah edilememişti¹¹.

İzmir'de yaşayan Türkler kurtuluşu büyük bir hararetle bekliyorlardı¹². İşgal yıllarında da eski şatafatlı günlerini aratmayan İzmir'in genel yaşantısından¹³ kurtuluşunda, geriye ancak bir *avuç kül* kaldı¹⁴. Savaşlar, başta iş gücü olmak üzere, ülkenin her türlü üretim vasıtalarını tüketmişti. Ormanlar, binalar, hayvanlar, üretim araçları, sermaye, yollar yok denecek kadar küçük bir seviyeye inmişti¹⁵.

İşgal günlerinin başlangıcıyla; I. Dünya Savaşı müddetince yeterince karışmış olan hayat iyiden iyiye karmaşık bir hale büründü. Bir taraftan Türkler şehri terk ederken diğer taraftan Yunanlı göçmenler Türklerin boşalttıkları meskenlere yerleşiyorlardı. Yunanlı memurlar asayişini sağlamak için işgal ettikleri İzmir'in her yerini kontrol altına almışlardı. İşgalden sonra ilan edilen sıkıyönetimle şehirden ayrılma yasağı getirildi. Yasakla birlikte halk tarlasına, bağına bahçesine gidebilmek için izin almak zorunda kalıyordu¹⁶. Köylüler ise kasaba ve şehirlerindeki pazarlarına da gidemiyorlardı. İzin sorununun yanında bir de yerli Rumların ve Yunan askerlerinin köylülerin yollarını keserek kıymetli eşyalarını gasp etmeleri

9 Yahya Sezai Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt yay., İstanbul, 1994, s.138; Aksoy, a.g.e., s.153; Alptekin Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı Mali Kaynakları I*, Kastaş yay., İstanbul, 1988, s.196; Barbaros ve diğerleri, a.g.e., s.7.

10 Ergin, a.g.m., s.s.65-66.

11 Vedat Eldem, "Cihan Harbinin ve İstiklal Savaşının Ekonomik Sorunları", *Türkiye İktisat Tarihi Seminerine sunulan bildiri, Türkiye İktisat Tarihi Semineri Metinler, Tartışmalar 8-10 Haziran 1973*, s.401.

12 Naci Gündem, *Günler Boyunca*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür yay., İzmir, 2002, s.33; M. Kamil Dursun, *İzmir Hatıraları*, Haz.: Ünal Şenel, Akademi Kitabevi, İzmir, 1994, s.126; Erkan Sarç, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İzmir'de Belediye (1868-1945)*, Dokuz Eylül yay., İzmir, 1998, s.173.

13 Toprak, a.g.m., s.229; Tefvik Çavdar, "Mütareke ve Milli Mücadele Döneminde Osmanlı Ekonomisi ve İzmir", *1885-1985 Türk Ekonomisinin 100 Yılı ve İzmir ve İzmir Ticaret Odası Sempozyumu*, 21-23 Kasım 1985, s.127, İzmir'de de İstanbul benzeri ikili bir yaşam vardır (B.D.).

14 "...Bu kül yağınların üstüne yeniden mamureler kurulması tamamıyla ve yüzde yüz Türk enerjisinin eseridir. Bununla övünelim.", Gündem, a.g.e., s.120; Kazım Özalp, *Milli Mücadele I (1919-1922)*, TTK Basımevi, Ankara, 1985, s.8-11; Bezmi Nusret Kaygusuz, *Bir Roman Gibi*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür yay., İzmir, 2002, s.225; Tülay Alım Baran, *İzmir'in İmar ve İskanı (1923-1938)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir, 1994, s.28.

15 Ömer Celal Sarc, "Atatürk Döneminde Türkiye Ekonomisi ve İktisat Politikaları", *Çağdaş Düşüncenin Işığında Atatürk*, Dr. Nejat Eczacıbaşı Vakfı yay., İstanbul, 1983, s. 339; Sadık Kurt, *İzmir'de Kamu Hizmeti Gören Kuruluşlar (1850-1950)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir, 1994, s.228; Alptekin Müderrisoğlu, *Cumhuriyetin Kurulduğu Yıl Türkiye Ekonomisi*, T.C. Ziraat Bankası yay., Ankara, 1998, s.72-73, 257; Kamil Su, *Manisa ve Yöresinde İşgal Açıkları*, Kültür ve Turizm Bakanlığı yay., Ankara, 1986, s.104; Vedat Eldem, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi*, TTK Basımevi, Ankara, 1994, s.s.218-219.

16 Su, *Manisa ...*, s.29.

gibi de bir ihtimal mevcuttu. Bu ihtimali ortadan kaldırmak için ahali topluca yola çıkıyordu ancak bu da sonuca müspet bir etki yapmıyordu¹⁷. Yunanlıların yerli Rum ve Ermenilerle başladıkları bu soygunculuk, yağmacılık, gasp ve tecavüz olayları işgalin son gününe kadar azalmadan, hatta şiddetlenerek devam etti¹⁸. Bir başka azınlık olan “Yahudiler ise durumdan maddi bakımdan faydalanmaya çalışıyorlardı”¹⁹. Yunanlılar ve Rumlar bu yağmacılık²⁰ ve asimilasyon faaliyetlerini geceyi bile beklemeden, gün ışığında İtilaf Devletleri temsilcilerinin gözü önünde ve en ortalık yerde yapılabiliyordu²¹. Sadece Kemeraltı’ndaki değil İzmir’in çeşitli bölgelerindeki Türklere ait ticarethane ve dükkanlar Yerli Rumların mihmandarlığındaki Yunan askerleri tarafından tek tek seçilerek talan ediliyor, buralarda kıymete değer ne mevcutsa gasp ediliyordu²². Aynı olaylar devlet dairelerine, Yunan makamlarınca el koyulması esnasında da sahnelendiler²³. Kargaşayı çıkaranların ve talanı yapanların Rumlar olduğunu Venizelos dahi kabul etmek zorunda kalmıştı. Venizelos bir taraftan propaganda amaçlı para dağıtırken²⁴ Aydın ve Nazilli’de zarar görenlerin

17 H. Edip Adıvar, Yakup Kadri Karaosmanoğlu; Falih Rıfkı Atay; Mehmet Asım Us, *İzmir’den Bursa’ya*, Atlas Kitabevi, İstanbul -1980, s.122.

18 A.g.e. , s.20; Süleyman Vasfi, a.g.m., s.238; “...bilgiyi getiren askeri komutan Filipos az kalsın öldürecek. “Alçaklar! Gözünüz hep malda, hep malda” diye bağırdı. “Cebiniz doldumu gerisine bakmıyorsunuz.”, Su, *Manisa ...*, s.40, 67; Tefik Bıykoğlu, *Türk İstiklal Harbi I (Mondros Mütarekesi ve Tatbikati)*, Gen. Kur. Basımevi, Ankara, 1962, s.134; Kadir Mısıroğlu, *Yunan Mezalimi*, İstanbul, 1973, s.168 -179; Özalp, a.g.e., s.8; Selahattin Tansel, *Mondros’dan Mudanya’ya Kadar II*, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1973, s.198; Marjorie Housepian Dobkin, *Smyrna (The Destruction of a city)*, The Kent State University Press, Kent, Ohio and London, 1988, s.65-67; Hayri Mutlucağ, *İzmir Ermeni İhtilal Komitesi ve Terör*, Belge Yay., İstanbul, 1986, s.15; Rahmi Apak, Reşat Hall, Kadri Coşkun, *Türk İstiklal Harbi II/2.Kısım*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1965, s.142; Hakkı, Güvendik, *Türk İstiklal Harbi II (Batı Cephesi 1’ inci Kısım) (15 Mayıs - 4 Eylül 1919)*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1963, s.57; Müderrisoğlu, *Kurtuluş...*, s.287.

19 T.İ.H. I, s.134.

20 “...Mektubunda yağmacıların da bulunduğunu itiraf eden Venizelos, bunların yakalandığını ve mahkemeye verildiğini bildirmekte idi.”, Tansel, a.g.e., s.182.

21 Bayram Bayraktar, “Mütareke’de Yunanistan’ın Ayvalık Politikası”, *ÇTTAD. I/2*, İzmir, 1992, s.88; Mısıroğlu, a.g.e. , s.173.

22 “Hükümet caddesinde mevcut bütün müslüman ticarethane ve dükkanları, ez cümle Parme kiraathanesi, askeri acel ve kiraathane, Uluayzade Hanı Bolulu Mehmet Lokantası, Ahmet ve Ragıp kardeşlerin kütüphanesi, muhallebeci ve tatlıcı İbrahim Hakkı Usta dükkanı şifa eczanesi, Emekçi başı Hanundan Hukuk Yurdu eşya, evrak ve kitapları, Kunduracı Saadetin Efendi mağazası, Beylerbaşı sokağında Selanikliler Kütüphanesi, Manifaturacı Hacı Hafız Mustafa Efendi ve kardeşinin tuhaftıye mağazası, Lokantacı İsmail Efendinin Karataş üzerindeki evi ve kıymetli eşyaları, Boşdurakta taşçı Osman efendizade Hafız Fikri efendi ile kunduracı Selanikli Hafız Hüsnü Efendi’nin dükkanları, Alaşehir Pazar, Selanikli Hakkı Usta’nın kunduracı dükkanı, Hisar ve Bölükbaşı camilerinin seccade ve halıları, pasport dairesinin karşısında Yedek Subaylar Yardımlaşma Cemiyeti gazinosu, Odun pazarından saatçi Mehmet Tevfik Efendi Ticarethanesi, Arastada ve eski mahkeme önünde 120’den fazla müslüman dükkanı, keresteciler içinde Cihan Bey’in mağazası, Kılıcı Mescid mahallesinde Komiser Mehmet Efendi’nin evi, Karantinada eski mektupçu Ahmet Bey’in evi, Akarcaltzade Hacı Bekir Efendi’nin evi ve dükkanı, karantinada bakkal kosti sokağında hapis hane müdürü Nuri Bey’in evi, tüccardan ve muharrirlerden Hacızade Hüseyin Rifat Bey’in Bozyakadaki evi ve eşyası ve hanımına ait mücevherat tamamen silah aramak bahanesiyle Eşref Paşa ve civarındaki evler kamilen soyulmuştur. Ermeni pasajında Dişçi Mehmet Ali ve Operatör Esat, Doktor Nazifi Şerif ve Doktor Fuat Bey’lerin klinikleri de tamamen yağma edilmiştir.”, a.g.e., s.177; “Çeteler halinde Ege kıyı bölgelerine baskınlar yaptılar ve halkı korku ve panik içinde bıraktılar. Söke’nin Kelih köyünü basarak zahire yağmaladılar, üçyüzün üzerinde Yunanistan askeri üniformalarını giymiş grupla Tomatça köyünü bastılar. Ayvalık’ta, Urla’da ve İzmir yöresinde birçok ‘cinayetler’ işlediler.”, Bayraktar, a.g.m. , s.89.

23 Mısıroğlu, a.g.e. , s.176; T. İ. H. II/1, s.57.

24 DH-KMS, Dos.54/2, Bel. no.35.

zararlarını tazmin etmek için 250.000 T.L. göndermişti²⁵. Konsolos Horton’un Yunanlıların işledikleri cinayeti mazur gösteren yorumundan bahsetmeden geçemeyeceğim:

“Benim için aşkar olan şeydu Yunanlıların çıkarmanın hemen akabinde uyguladıkları vahşet ve şiddet oldukça doğaldı ki insan doğasına aşına olanlar bunu daha önceden tahmin edebilirlerdi... Yunanlıların son dönemde katlandıkları eziyetler göz önüne getirildiğinde durumun eski halini alması mucizeden daha az bir şey değildi”²⁶.

Rumların yağma, hırsızlık ve talanundan tarihi eserler dahi nasibini almışlardı. Örneğin Sard harabelerinde taşınması zor olan sanduka ve kırık testilerin dışındaki bütün değerli parçalar götürülmüştü²⁷. Yunanlıların işgal dönemlerinde bölgede meydana getirdikleri zararlar şöyledir²⁸:

<i>Gayri Menkul Hasarlar</i>	Adedi (bin)	Tutarı (milyon lira)
İzmir Şehrinde	19	176
Diğer Şehirlerde	54	305
Kasaba ve Köylerde	87	177
<i>Toplam</i>	160	658
<i>Menkul Değerler Hasarı</i>		
Mefruşat, Ticari Emtia, Nukut, Ziraat Aletleri, Hububat, vs.	-	567
<i>Hayvanlar ve Nakil Vasıtaları</i>		
Büyükbaş Hayvanlar	695	65
Küçükbaş Hayvanlar	2592	44
Nakil Vasıtaları	25	3
<i>Toplam</i>		112

Zararın Sancaklara Dağılımı Şöyledir²⁹:

Cinsi Sancak	Gayrimenkul (milyon TL)	Menkul (milyon TL)	Hayvan	Toplam
İzmir	230	65	20	315
Saruhan	132	112	11	255
Aydın	59	111	4	174
Bursa ve Kütahya	44	43	14	101

25 Tansel, a.g.e., s.186; “...Yunan makamları çalınan malların büyük kısmını ödemeye zorlandı, “Vali” nin tutukluluk halinin tazmini için 1000 Osmanlı altını ödemeyi önerdiler. (Valinin kızgınlıkla toplama reddettiği söylenir)...”, Dobkin, a.g.e. , s.67.

26 A.g.e., s. 66.

27 Yücel Özkaya, Milli Mücadele’de Ege Çevresi, T. C. Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1994, s.5.

28 Eldem, a.g.e., s.s.218-219.

29 A.g.e., s.219.

Ertuğrul	22	4	7	50
İzmit	37	98	10	145
Eskişehir	60	23	37	120
Karesi	70	90	2	162
Sair	8	5	7	20
Toplam	662	567	112	1342

Zarar ve ziyan Yunan işgali altındaki bütün bölgelerde mevcuttur. Yunan işgalinin diğer bölgelere oranla en fazla hüküm sürdüğü yer olan İzmir'de ise zararın nispeten daha çok tutması doğaldır³⁰.

Özellikle işgalin ilk yıllarında yerli Rumların ve Yunanlıların arazi ve emlak satın almak için, Türklerin topraklarının tapularını alabilmek için fırsat kolladıkları bilinmektedir. Nitekim Yunanlıların toprak alarak buradaki bölgede yasal bir sahiplik hakkı iddia etmek yolundaki planını Osmanlı hükümeti de görmüş ve buna kısmen de olsa Ziraat Bankası yoluyla açacağı kredilerle engel olmaya çalışmıştı. Yunanlılar da boş durmuyorlardı. Spekülatif haberler yayarak halkı baskı altına almaya çalışıyor, yaptıkları eziyet ile de kaçırmaya uğraşıyorlardı³¹.

I. Dünya Savaşı ve onun da öncesindeki savaşların etkisi ile sefalet içine düşmüş bulunan Türk insanı Yunanlı ve yerli Rum azınlıkların, işgal dönemi boyunca uyguladıkları politika ile tamamen bir yokluk içine sürüklendiler. “Yüzlerce liralık varlığı olan adamlar bir lokmaya muhtaç” hale geldiler³². Fatih Rıfki Atay'ın karşılaştığı şu olay durumu sergilemesi açısından ilginç bir örnek oluşturmaktadır:

“-Ahali parasız, yiyeceksiz ve hayvansızdır. İlk geldiğim gün sokaklarda bir adamın dilsiz gibi bana işaret ettiğini gördüm. Meğer açlık ve susuzluktan sesi çıkmıyordu. Bu adam emekli bir miralaydı...”³³.

30 “... (Salihli) ve merkezinde zarar hasarat yoktur. Yalnız (Kestelli) den (2.360.500), (Kayacı)dan (670.000), (Dilbekdere)den (10.000), (Yaraşlı)dan (1.511.000), (Yaraşlı Çiftliğinin)den (702.000), (Kendirlik)den (43.600), (Mersindere)den (73.000), (Sarı Mustafa Bey) karyelerinden (32.500) kuruş zarar ve ziyanları olmuş...” , a.g.e., s.38; “...Sona kalan gasplar, kirli mendillerimize kadar tenezzül ettiler. Bu zaiyat için bir liste tanzim edilmişti. O Listeye Göre:

Kuruş	
291.175	Başmüdürlük ve Muhafaza Teşkilatı
235,277	İthalat Gümrüğü Memurları
120,119	İhracat Gümrüğü Memurları
36,971	Paket Gümrüğü Memurları
Toplam	
684042	

Baş Müdürlük Memurları Arasında Benim Zaiyatım

Lira

36 Nakit

36 Sair Eşyanın Bedeli

72 Toplam”, Süleyman Vasfi, a.g.m., s.248.

31 Tansel, a.g.e., s.198.

32 Su, Manisa ..., s.87.

33 Adıvar, a.g.e., s.67, bu olay 28 Eylül 1922'de Turgutlu'da cereyan etmiştir.

Bu perişanlık şehir-kasaba demeksizin bütün işgal alanındaki halkta mevcuttu. Halk kendisini savunmak için üretimi bırakmak zorunda kalmıştı. Kendi geçimliği için bile üretim yapamaz hale gelen halk bunun neticesinde aç kalıyordu. Açlıktan ve fena koşullardan meydana gelen hastalıklar bu perişanlığa tuz, biber oluyordu³⁴.

Yunanlıların gözetim altına aldıkları Türklerin pek çoğu sorgulama sırasında hayatını kaybetmişti. Gözetim altında tutuldukları ortamlar sağlık ve hijyen koşullarından uzak olduğu gibi yapılan muameleler de insanlık dışıydı. Yapılan işkencelerin yanında yiyecek olarak "*bir peksimet, bir kutu sardalya balığı-konserve- ve bir miktar kuru incir*"³⁵ gibi gıda maddeleri veriliyordu.

İzmir'de Yunanlıların bilinen gasp olaylarına ilave olarak en çok öne çıkan haberler arasında kapkaççılık, dükkan ve ev hırsızlığı gibi olaylar yerel basında dikkat çekmektedir³⁶.

Rumlar bile mevcut ortamdan rahatsızlık duymuşlardır³⁷. Yunanlıların yaptıkları vahşet ve zulüm kontrolün dışına çıkmıştır. Öyle ki Türklere yapılan vahşetin yanında Yunanlar, "*Manisa, Menemen ve diğer yerlerde üç yüzden fazla Rum kızına tecavüz etmişlerdir*"³⁸.

Bir kısım Rumlar ise I. Dünya Savaşı süresince Osmanlı padişahlarının koruması altında pek çok paralar kazandıkları halde, bu parayı yine Osmanlı Türkünü öldürmek üzere Yunan ordusuna hibe etmekte hiç bir sakınca görmemişti... "*Yani Türkün parası Türkü öldürmek için bomba ve silah oluyor*"du³⁹. Bunca şeye rağmen, bunca katlanılmak zorunda kalan ezaya rağmen Türkler yine de bu durumdan ders çıkaramıyor, Osmanlı Hükümeti Yunan askerine iase sevkinde hiçbir sakınca görmüyordu⁴⁰. Türkler, Türk esnaf dururken Rumlardan alışveriş yapmaya devam ediyorlardı⁴¹. Nankörce hareket edenler içinde İngilizler de vardı. Örneğin I. Dünya savaşıdan evvel Anadolu'da meyan kökü ticareti yapmış olan, "*İngiliz Subayı Hover*" I. Dünya Savaşı'nda Yunan casusluğunu örgütlemiş, işgal süresince de bölgede kontrol vazifesiyle görevlendirilmişken,⁴² Türklere yapılan eziyeti görmemezlikten geliyordu.

İzmir'de askeri hapishanede bulunan aydınlar⁴³ halk tarafından işgalden evvel kurtarılmışlardı. Ancak genel hapishanede tutuklu bulunanlar ise 15 Mayıs'taki işgalle birlikte kapıları kırarak kaçmışlardı⁴⁴. Bunlar da Yunan askerleri, Rum çeteleri, asker kaçakları, Yunan askeri kaçakları ve Ermeni çetelerine ek

34 Özkaya, a.g.e., s.13, 25.

35 Süleyman Vasfi, a.g.m., s.242.

36 Ahenk, 5 Şubat 1335; 16 Teşrinisani 1335; 27 Teşrinisani 1335.

37 Zeki Arıkan, *Mütareke ve İşgal Dönemi İzmir Basını (30 Ekim 1918- 8 Eylül 1922)*, ATAM Yay., Ankara 1989, s.254.

38 Özkaya, a.g.e., s.5.

39 Arıkan, a.g.e., s.s.252- 254.

40 DH- KMS, Dos.54/1, Bel.16.

41 Arıkan, a.g.e., s.253.

42 T.İ.H.I, s.137.

43 "...ittehatçılık, Rumlara saygısızlık, ecnebilere karşı gelme gibi bahanelerle, siyasi görüşten tevkiif edilmiş olan münevverler...", Özalp, a.g.e., s.7.

44 A.g.e.

olarak “Sosyal Haydut”laşarak efelerle birlikte köylünün ve halkın başına musallat olmuşlardı⁴⁵.

Gelirlerin Durumu

İşgalle birlikte pek çok devlete ait işyerlerinde Türk çalışanlar işten çıkarılmış ve yerlerine Yunanlı, Rum, Ermeniler işe alınmışlardı⁴⁶. Örneğin işgalden evvel İzmir Gümrüklerinde Yunanlı memur bulunmazken, işgalin son günleri olan 1.1.1338’de 128 Türk memura karşılık 78 Yunan memur çalışıyordu⁴⁷. İşgalcilerin yaptıkları işten ayırma uygulamalarının yanında bir kısım memur da kendiliklerinden işlerini terk ederek Anadolu’nun içine göç ediyorlardı⁴⁸. Başta öğretmenler olmak üzere Türk memurların pek çoğunun maaşları ödenmiyor, ödenen bazı maaşlar ise ya geç, ya da eksik ödeniyordu.

13 Ağustos 1920 tarihinde İzmir’deki memurlarına maaş ödemeyi durdurmuş olan Osmanlı Hükümeti, işgal otoritelerinin ödeme yapmaması üzerine hazineden memurlara yardım etmeyi düşünmüş, tahsis edilecek paranın dağıtımını yapmak ve memurlarının durumlarını anlamak üzere 9 Ağustos 1921’de İzmir’de göreve başlayacak bir komisyon göndermişti⁴⁹. Ancak bu da bir sonuç vermiyor, memurlar maaş alamadıkları için mağduriyetleri işgal sonuna kadar devam ediyordu⁵⁰. Yunanlılar Temmuz 1921 tarihine ve daha önceki dönemlere ait tüm vergi borçlarını topladıkları halde Türk memurlarının maaşlarının ödenmesi için bir düzenlemeye gitmekten kaçınmışlardı⁵¹. Hayat pahalılığının alıp başını yürüdüğü bu dönem içinde⁵² memurlar zengin eşrafın yardımlarıyla, borçlanarak veya evindeki eşyasını satarak hayatlarını idame ettirebiliyordu⁵³.

Yunan uyruklu memurların böyle bir maaş ödenmesi kaygısı bulunmuyordu⁵⁴. Bu da gösteriyor ki bölgeyi ve İzmir’i tamamen Yunanistan’a dahil etmeye çalışan işgal idaresi Türk unsuru ekonomik bir baskı altında tutarak yıldırma ve bölgeyi terk etmelerini sağlama politikasını güdüyorlardı.

45 “Ege Bölgesi’nde 19. Y. y.’dan itibaren pazar için üretimin hızlanması toprakların tek elde toplanmaya başlaması ve devletin de büyük toprak sahiplerini desteklemesi sonucu “sosyal haydutluk” oluştu. Ağa, Jandarma, mülki amir üçlüsüne karşı geniş köylü kitlesinin yapabileceği fazla bir şey yoktu. Baş kaldırış; kendisini askere almaya, ..., vergi toplamaya gelen devlet memuruna, ağasına, jandarmayaydı. Başkaldıran kişi geniş kitlelerin isteklerini yaptığı için köylüler çeteleri destekliyor ve besliyordu... Varlıklı kesimden alıp yoksullara dağıtan “sosyal haydutluk” Türkiye’de bu şekilde oluştu.”, Türkan Çetin, “Kurtuluş Savaşı Yıllarında İşgal Bölgesi Köy ve Köylüsü”, Ç. T. T. A. D. I/3, s.180.

46 *Ahenk*, 14 Şubat 1335.

47 Süleyman Vafı, *a.g.m.*, s.256; Zeki Arıkan, “İzmir- Kasaba- Aydın Demiryolu İşçilerinin Bir Muhturası”, *Tarih ve Toplum*, S.49, 1988, s.s.51-56.

48 Müderrisoğlu, *Kurtuluş...*, s.s.293-294.

49 Engin Berber, *Mütareke ve Yunan İşgali Döneminde İzmir Sancağı*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir 1993, s.14.

50 Özkaya, *a.g.e.*, s.14; Berber, *a.g.e.*, s.214; Su, *Sevr ...*, s.23.

51 Berber, *a.g.e.*, s.214.

52 Eldem, *a.g.e.*, s.203.

53 Berber, *a.g.e.*, s.214, 291.

54 *A.g.e.*, s.213.

Maaş ve ücretlerin ödenmediği bu ortamda ücret ve maaşların seyri ile bunların alım gücü şöyledir⁵⁵:

Ücretlerin Alım Gücündeki Değişiklikler

	Yıllık Ortalama Ücretler		Hayat Pahalılığı İndeksi 1914=100	Ücretlerin Alım Gücü 1914=100
	Lira	1914=100		
1914	72	100	100	100
1921	793	446	1130	40
1922	420	598	999	56
1923	434	608	1104	55

Yunan idaresi altında maaş alamayan öğretmenler tarafından yaptırılan eğitimde Sevr Antlaşmasının uygulanmaya başlamasıyla bir de ödenek sıkıntısı yaşanmaya başlandı. Yunan idaresi İslam cemaatinin kendi okullarını kendilerinin finanse etmesi gerektiğini bildirerek ödenek vermedi⁵⁶. Daha önce devletin toplamış olduğu "Masarif-i Mecbure"nin toplanması artık okullara kalmıştı. Okullar neredeyse eğitim dönemi sonuna gelindiği halde "Mesarifi Mecbureyi" toplamaya çalışıyorlardı. 1920 yılında mahallelere tahsis edilen "masarifi mecburiye" miktarları şu şekildeydi⁵⁷:

<u>Mahalle</u>	<u>Kuruş</u>	<u>Para</u>
Basmane	144.795	---
Eşrefpaşa	93.297	20
Karantina	220.602	20
Mahmudiye	914.229	---
Başdurak	815.373	20
Paralı Köprü	92.696	---
Tilkilik	74.109	25
Mecidiye	280.209	---
Katipzade	23.487	20
Karşıyaka	136.753	5
Toplam	2.795.534	30

55 Eldem, a.g.e., s.203; "...1920-1921 yılında İstanbul'da çeşitli işkollarında mad (en çok rastlanan) aylık ücret 40 lira civarındadır. Bu rakamın aritmetik ortalamaya eşit olduğunu varsayacak gündelik ortalama ücret 1920'de 133 kuruş olarak tahmin edilebilir... Düyun-u Umumiye idaresince hazırlanan fiyat çıkmıştır. Bu bulgular, reel ücretlerin bu altı yılda %33 oranında düşmüş olması anlamına gelir...", Korkut Boratav, "Devrim ve Savaş Yılları", Türkiye Tarihi (4) İktisat Tarihi, s.277.

56 Su, Sevr ..., s.24; Özkaya, a.g.e., s.84.

57 Berber, a.g.e., s.279.

Mesarifi Mecburiye toplanamayınca okulların ihtiyaçları çeşitli yollarla karşılanmaya çalışıldı. Bu usullerin başında varlıklı eşrafın yardımları geliyordu ki bu kısa bir zaman sürebildi⁵⁸. Daha sonra uygulanan metotlar arasında müsamereler tertip etmek, rozet dağıtılması, film gösterileri, piyangolar çekilişleri sayılabilir⁵⁹. Bir kısım masraflar ise işgal kuvvetlerinin denetiminden kaçırılan ödeneklerle karşılanmıştı⁶⁰.

Bununla birlikte memurların yaz mesaisi oldukça kısaydı. Özellikle hükümet memurlarının sıcaklar nedeni ile mesaiye sabah sekizde başlayarak, mesaiyi öğlen bir buçukta tamamladıkları bilinmektedir⁶¹.

Fiyatların Durumu

Meydana gelen savaşlar ve işgalden dolayı temel ihtiyaç maddelerinin yerel üretim toplamında %33 oranında azalma meydana gelmiştir⁶². Üretimin düşüklüğü, arzın azalmasına neden olmaktadır. Nüfusun incelediğimiz dönemdeki hareketliliği, belirsizlik ortamı ile birleşince mala olan talebi artırıyor bu nedenle fiyatlar artarak geçinme indeksinin rakamlarını yukarıya doğru çekiyordu. Bu dönemde, İzmir'e gelen ve iskan edilen göçmenlerin durumu şöyledir⁶³:

Vilayet	1921	1922	1923	1924
İzmir	1682	4644	2301	4653

Türkiye geneli için Düyun-u Umumiyece tespit edilmiş olan geçinme indeksi değerleri 1914-1922 dönemi için şu şekilde cereyan ediyordu⁶⁴:

1914 (Temmuz)	= 100
1919	= 1402
1920	= 1406
1921	= 1130
1922	= 999

58 Su, *Sevr ...*, s.25.

59 "...Karşıyaka Türk okulları için rozet dağıtılmasıydı ki, bundan 20392,5 kuruş toplanmıştı. Eşref paşa mahallesi maarifi islamiye komisyonunun yaptığı bir anlaşmaya göre ise, 1922 yılının ilk günlerinde iki çeşmelik sinemasında düzenlenen müsamerede 811,5 lira hasılat sağlanmış olup bu sayede gayret erkek ve laz ve Bozyaka okulları öğretmenlerinin 1921 senesi Ekim maaşları ödenmişti. Değirmen dağı bölgesi Türk okulları yararına 16 Şubat 1922 günü Beyler sokağında ki Milli Sinemada gündüz kadınlara akşam erkeklere gösterilen filmlerden 24.440 kuruş Karantina bölgesi Türk İlkokulu yararına çekilen piyangodan ise 46.310 kuruş gelir sağlanmış, bunun 25.940 kuruşu öğretmenlerin Şubat (1922) maaşı, 17.955 kuruşu ise okulun onarımı için sarfedilmiş olup geri kalan 2415 kuruş'un ise okulun pencere pancurlarının tamiri için harcanması düşünülmüştü.", Berber, *a.g.e.*, s.293.

60 "...Milli Eğitim akarları icap bedellerinden Özel İdare adına Ziraat Bankası'na yatırılmış, her nasılsa işgal makamları tarafından el koyulmamış bulunan paradan, Yunan Fevkalade Komiserliği'ne bilgi vermeden bu iki okula yardım yapıldı.", Su, *Sevr ...*, s.25.

61 Ahenk, 4 Temmuz 1335.

62 Boratav, *a.g.m.*, s.297.

63 1930 İstatistik Yılığ, Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, Ankara, 1930, s.100.

64 Eldem, *a.g.e.*, s.146.

Merkezi İstatistik Umumiyesi değerlerine göre Türkiye genelinde 26 çeşit mala göre hesaplanmış bulunan geçinme indeksi şu şekildeydi⁶⁵:

1914	= 100
1922	= 1256
1923	= 1279

İstatistiğin yapıldığı yirmi il içerisinde en pahalı kentler arasında yer alan İzmir'in geçinme indeksi rakamları ise aşağıdaki gibidir⁶⁶:

1914	= 69
1922	= 1234
1923	= 1331

1923 yılı hayat pahalılığı endeksine göre kıyaslama yapabilmek açısından en pahalı illerden bir kaçı ve hayat pahalılığı indeks değerleri şöyledir⁶⁷:

Elazığ	1688
Zonguldak	1666
Mersin	1587
Ankara	1315
İzmir	1331

Bu durumun toptan fiyatlara yansımaları ise aşağıdaki gibidir: ⁶⁸

Toptan Fiyat İndeksleri

(Altın Esasına Göre)

<u>Yıllar</u>	<u>İthalat Emtiası</u>	<u>İhracat Emtiası</u>
1913-1914	100	100
1927	175	125

Satılık ve kiralık emlak bulmakta zorluk çekilmemekteydi. Ahenk gazetelerinde yaptığımız taramalarda Belediye alanları dahil olmak üzere pek çok ev ve dükkanın kiralık olduğuna ve bazılarının satılık olduğuna dair haberlere sıklıkla

65 1930 İstatistik Yıllığı, s.253.

66 A.g.e.

67 Ergin, a.g.m., s.68.

68 İsmail Cem, Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi, Cem Yay., İstanbul, 1995, s.439.

rastladık⁶⁹. Ancak kira fiyatlarının yüksekliğinden yakınlar çoktur⁷⁰. Yunanlar, işgal esnasında Türklere ait binaların tahliye edilmemesine ve el koyulmamasına dikkat etmişlerdi. İşgal süresince Yunanların yaptıkları resmi kiralamalar için vermiş oldukları kira bedelleri şöyledir⁷¹:

Bina Sahibinin Adı	Binanın Bulunduğu Kaza	Aylık Kirası (Drahmi) (1919 Kasım)
Ali Süleyman	Menemen	145
Ramiz Bey	Tire	70
Yorgos Mihailidis	Urla	250

Pek çok malın satışı ile ilgili reklamlar mevcuttur. Sabundan çoraba, Avrupa malı ayakkabılardan Amerikan gaz lambasına (6 ayda fiyatını amorti ettiği söyleniyor), şekerden her türlü bakkaliyata kadar her cins mal için ilan edilen reklamlarla karşılaşılmaktadır⁷². Bu reklamlar bizde 1919-1922 yılları arasında İzmir ilinde ihtiyaç maddeleri sıkıntısı olmadığı kanaatini uyandırdı. Buna neden olarak işgal dönemi boyunca İzmir'e ticari mal getiren gemilerin sayılarında bir düşüş olmaması ve böylece İzmir'in ihtiyacının karşılanabilmesi gösterilebilir⁷³.

Her ne kadar ihtiyaç duyulan tüketim maddeleri mevcutsa da özellikle Türk unsurunun alım gücü (küçük bir kısmı hariç olmak üzere) son derece kısıtlıydı. Bu nedenle Türk unsurun, özellikle de bu unsur içinde göç edenlerin ihtiyaçlarını karşılayabildiklerini söyleyemeyiz⁷⁴. 1913 yılında Avrupa'da kişi başına düşen 20 kg. undan daha fazla olarak 21 kg. un üretebilen İzmir değirmenleri⁷⁵ bu dönem içinde öğütecek buğday bulamıyorlardı, ihtiyaç duyulan miktar İzmir'e ancak ithal edilebiliyordu. Halkın alım gücü böylesine düşükken ve halk açlıktan perişan bir haldeyken Osmanlı hükümetinin bir kısım ambarlarındaki hububatlar çeşitli sebeplerden dolayı çürüyordu⁷⁶.

Genel Durum

İşgalle birlikte İzmir'e göçe eden Rum muhacirlerin ve İzmir'den Anadolu'ya göç eden Türk muhacirlerin hayat standartları pek çok Türk, Yunanlı, İtilaf Devleti kökenli kurum ve kuruluşların yardım ve çabalarına rağmen hiç bir

69 Ahenk, Çeşitli Nüshalar.

70 "Bugün bilimum mağazalar müstecirleri (kiracıları) akar sahiplerinden bizar haldedir. Mesela: Ben yazıhaneme yirmi lira verirken bir sene zarfında yüze çıkarıldı. Kontratıye rabt etmeseydim beş yüz olacaktı...", Ahenk, 19 Teşrinisani 1335.

71 Berber, a.g.e., s.194, Aynı eserin 165-166 s.'larından "İşgal Yıllarında İzmir'de meskene olan aşırı talep, bina sahipleri ile kiracılar arasında büyük anlaşmazlıklara neden olmuştu. Mevcut kira kanununun... tarafların ihtiyacını karşılayamamasından kaynaklanan anlaşmazlığı, yüksek komislerlik 1920 ... 1921 yılında... çıkardığı kira kanunları ile çözümlenmeye çalışılmıştı."

72 Ahenk, 23 Teşrinisani 1336; 17 Kanunuevvel 1336, 27 Şubat 1338, 24 Nisan 1338, 18 Mayıs 1338; 22 Mayıs 1338.

73 Tanık Zafer Tunaya, *Türkiye'deki Siyasal Partiler II*, Hürriyet Vakfı Yay., İstanbul, 1986, s.XX-XXI.

74 Kinin'in (kilosu) 35 liradır, Özkaya, a.g.e., s.27.

75 Gündüz Ökçün, *Osmanlı Sanayii 1913-1915 İstatistikleri*, Hil Yay., İstanbul, 1984, s.57.

76 Özkaya, a.g.e., s.s.85-95.

şekilde insani yaşam koşulları seviyesine ulaşamamıştır⁷⁷. İşgal süresince çeşitli ülke uyruklularının kontrolündeki hastanelerin yanında Türklerin iyi bir şekilde yönettikleri, modern donatımlı bir hastaneleri mevcuttu. Ancak ihtiyacı karşılamak üzere yeni hastanelerin inşası gerekliydi⁷⁸.

İzmir'in sıhhiye dairesinin Yunan işgali sırasında şehrin sağlık durumunu yakından takip ettiğini ve çeşitli durumlar karşısında gerekli hassasiyeti gösterdiğini söyleyebiliriz. Örneğin; işgal günlerinde etkisini arttırmaya başlayarak ölüm vakalarının yükselmesine neden olan çiçek salgını için, Sıhhiye dairesi onikisi sabit, üçü seyyar olmak üzere on beş aşı memuru ile aşılama kampanyasına başlatmıştır⁷⁹.

Beslenme yetersizliklerinin de etkisiyle salgın hastalıkların⁸⁰ yaygın olduğu ve çok kimseyi etkilediği Yunan işgali dönemi içinde Dünya Sağlık Örgütü ile koordineli olarak çalışan sancak, vilayet ve belediyelerde bulunan birer yerel görevli hükümet adına bakteriyolojik ve kimyasal laboratuvarları işletiyordu⁸¹. Özellikle son zamanlarda bölgesel salgın hastalıklardan muzdarip olan İzmir'in sağlık organizasyonu, Osmanlı İmparatorluğu'nun Fransız sisteminden uyarlanmış bulunduğu, genel sağlık sisteminin bir parçasıydı. Ancak uygulamada ortaya çıkan yetişmiş personel, hastane ve laboratuvar yetersizliği, Fransızların elde etmiş oldukları başarıya ulaşılmasına mani olmuştu. Yetkililerin genel bir bilgi yetersizliğinin yanında göçmenlere uygulanması gereken karantina faaliyetlerinde de bir dikkatsizlik ve ihmal söz konusuydu⁸². Yaygın olarak karşılaşılan salgınların arasında sıtma, çiçek, frengi, lekeli humma gibi hastalıklar ilk sıraları almaktaydı⁸³. Hastanelerin yetersizliğini bir miktar ilaç ve tedavi yardımları ile Hilal-i Ahmer (Kızılay) cemiyeti gidermeye çalışıyordu⁸⁴. Ancak bu çabalar da işgalin etkisiyle kötüleşen yaşam koşullarının neden olduğu⁸⁵ salgın hastalıklarla mücadelede

77 Ahenk, 16 Teşrinisani 1335; Şark, 25 Şubat 1338; Zeki Arıkan, a.g.m., s.51-56; Berber, a.g.e., s.s.160-165, 222-229; Müderrisoğlu, Kurtuluş..., s.34; Gotthard Jaeschke, Kurtuluş Savaşı ile İlgili Belgeler, Çev.: Cemal Köprülü, TTK Yay., Ankara, 1971, s.47- 48; Özkaya, a.g.e., s.s.9-31, s.s.128-129; 1930 İstatistik Yıllığı, s.100.

78 Eliot Grinnell Mears, Modern Turkey, (A Politico-Ekonomico Interpretation, 1908-1923 Inclusive, with Selected Chapters by Representative Authorities), The Macmillian Company, New York, 1924, s.176; Aksoy, a.g.e., s.50; "İzmir Gureba Hastahanesi'nin yatak sayısı evvelce seksene indirilmişti. Bu kez bu sayı kırka indirilmiş, hasta kabulü işi de belediyeye verilmiştir. Ayrıca bu kuruluşun, yiyecek ve ilaçları askeri bölümden verilme suretiyle vilayet özel idaresiyle bağları tamamıyla koparılmıştır.", Su, Sev, ..., s.44.

79 "Sıhhiye Dairesinden; Bir müddetten beri İzmir'de müteferrik bir suretle devam ve şu günlerde teğsir etmeye başlayan çiçek, on beş günden beri istilayı bir şekil almaya yüz tutmuş ve mesaib ve vefat adedi gittikçe tera'ud ve tesir etmektedir. Sıhhiye dairesi kendisine düşen vazifeyi sual ile onikisi sabit ve üçü seyyar olmak üzere on beş aşı memuru ile..." aşılama kampanyasına başlamıştır., Ahenk, 25 Teşrinisani 1335.

80 Aksoy, a.g.e., s.107.

81 Ahenk, 25 Teşrinisani 1335; E. G. Mears, a.g.e., s.s.156-166.

82 A.g.e., s.156; "...Batı Anadolu'da yapılan askeri harekte sonucu da bölge hakkının iltica ettiği: İzmir'de, iskana yetecek bina bulunmadığından, şehrin öteden beri içinde olduğu ekonomik zorluğun çoğalması asayiş ve genel emniyetin ihlal edilebileceği, evlerde iskan olunmadıklar için genel sağlık kurallarına uygun bir hayat sürmeyen göçmenlerin bulaşıcı hastalıklara yakalanmasının an meselesi olduğu...", Berber, a.g.e., s.s.165-166; Göçlerle ilgili olarak Bkz.: Kemal Arı, Büyük Mübadele (Türkiye'ye Zorunlu Göç) (1923-1925), İstanbul, 1995, s.9.

83 Ahenk, 27 Teşrinisani 1335; E. G. Mear, a.g.e., s.155; Özkaya, a.g.e., s.13-85.

84 Özkaya, a.g.e., s.9-10; Berber, a.g.e., s.230.

85 "...İzmir ve civarının Yunanlılar tarafından işgali üzerine yerlerin yurtlarını terk eden on binlerce Türk'ün, yaklaşmakta olan kış mevsimi yüzünden yok olacaklar açıklanmış, işgalin kaldırılması ve

tamamen başarı sağlanmasına yeterli olmamıştır. “Osmanlı İmparatorluğu’nun son zamanlarında kontrol edilemez hale⁸⁶ gelmiş bulunan salgın hastalıklar İzmir insanını da büyük ölçüde etkilemişti”⁸⁷.

İzmir insanının sıkıntıları işgalin bitmesi ile de bitmedi. Yaşanan sıkıntıların giderilmesinde bir parça da olsa yardımcı olabilmek için çaba gösteren İzmir Hilal-i Ahmer Cemiyeti’nin 1922-1931 devresini kapsayan faaliyetleri şu şekildedir⁸⁸:

1922 senesinde 43493 lira fakir, hasta ve yaralıların tedavisi ve yiyecekleri için sarf edilmiştir. 124352 lira memleket hastanesinin imarına sarf edilmiştir. 2,071 lira muhacirine yardım edilmiştir. İkiceşmelik dispanserinde 18,217 hasta bakılmış ve meccanen ilaç verilmiştir. Bu sene içinde yapılan yardımların yekunu 59,919 liraya balığ olmuştur.

1923 senesinde muhacir ve darüleytama 337 lira, diğer bazı müesseselere 1,453 lira muavenette bulunulmuştur. Memleket hastanesine 3,657 lira garp cephesi ordu sıhhiyesine 2,000 lira, bu sene içinde memleketimize esaretten avdet eden askerlerimize 6,447 lira sarf edilerek çamaşır, elbise ve yiyecek verilmiştir. Mübadil ve muhacirler için 28,314 lira sarf edilmiştir. İkiceşmelik dispanserinde 28,324 Tepeköyünde 2,437 fakir hasta muayene olunarak ilaçları meccanen verilmiştir. Bu sene zarfında yapılan yardım yekunu 51,879 liradır.

1924 senesinde Lozan muahedesi mucibince memleketimize gelen muhacir kardeşlerimize 17,236 lira sarf edilmek suretiyle yardım edilmiş, hastaları tedavi edilmiş ve mahalli müretteplerine kadar sevk edilmiştir. Bu sene zarfında yapılan yardım yekunu 31,909 liraya balığ olmuştur. Dispanserlerde 37,069 hasta bakılmış ve ilaçları meccanen verilmiştir.

1925 senesinde yine mübadil ve muhacirlere ve fakir hastalara 26,221 lira sarf edilmek suretiyle yardımda bulunulmuş ve cemiyetin dispanserinde 38,841 hasta tedavi edilmiş ve ilaçları meccanen verilmiştir.

1926 senesinde cemiyetin dispanserlerinde 33,606 hasta tedavi olunmuş, ilaçları meccanen verilmiştir. Yapılan yardım yekunu 18,515 liraya balığ olmuştur.

1927 senesinde cemiyetin dispanserinde 22,670 hasta meccanen tedavi edilmiş, fukaraya ve muhacirine yardım suretiyle 15,739 lira para sarf edilmiştir.

1928 senesinde bu sene zarfında İzmir ve civarında vukua gelen büyük zelzele afetinden mutazzarr olan felaketzedelerin yardımına koşulmuş ve hemen doktor, ilaç, yiyecek ve çadır gönderilmiştir. Bunların işesi için 24,606 lira sarf edilmiştir. Yine bu sene husule gelen seylaptan mutazzarr olan felaketzedeler için 563 lira yardım edilmiştir. Cemiyetin dispanserlerinde 19,909 hasta tedavi olunmuştur.

1929 senesinde geçen sene zelzele felaketinin yardımına devam edilmiş ve felaketzedelerin hanelerinin tamirleri için 45,074 lira sarf edilmiştir. Seylaptan evleri yıkılanlar için de 1,272 lira sarf edilmiştir. Kışın şiddetinden fıkraya 1,000 lira yardım suretiyle yemek verilmiş ve 1,800 fakire 20,000 okka kömür dağıtılmıştır. Fakir ve bakes

zararların ödenmesi istenmiştir.”, Tansel, a.g.e., s.147.

86 Kazım Çavdar, İzmir, Bilgehan Matbaası, İzmir, 1986, s.55.

87 A.g.e., s.56.

88 İzmir Vilayeti 1932-1933 İstatistik Yıllığı, İzmir Vilayeti İstatistik Müdürlüğü, Bilgi Matbaası, İzmir, 1934, s.s.170-171.

çocuklar için de 1,679 lira sarf edilmiştir. Cemiyetin dispanserlerinde bu sene içinde 21,439 hasta ilaçları verilmiştir. Bu sene içinde yapılan yardımlar yekunu 63,619 lirayı bulmuştur.

1930 senesinde İzmir ve civarında zuhura gelen büyük seylap büyük felaketleri mucip olmuş ve İzmir'in Kahramanlar semtinde ve Bornova'da yüzlerce evlerin yıkılmasına ve yüzlerce insanın boğulmasına sebep olmuş olduğundan açıkta kalan felaketzedelerin yardımına koşulmuş ve bunların iâşe, tedavi ve iskanları için 104,000 lira para sarf edilmiştir. Karşıyaka'nın bostanlı köyünde 570 hasta tedavi edilmiş bunun için 478 lira sarf edilmiştir. Fakir çocuklara ve muhtaçlara 3,264 lira sarf edilerek yardım yapılmıştır. Cemiyetin dispanserinde 29,856 hasta bakılmış ve ilaçları meccanen verilmiştir. Bunlar için 16825 lira sarf edilmiştir.

1931 senesinde Geçen seneki seylaptan evleri yıkılan felaketzedelerin evlerinin tamiri için ilaveten 51,268 lira sarf edilmiştir. Dispanserlerde 3,262 hasta bakılmış, ilaçları meccanen verilmiş bunlar için 17,101 lira sarf edilmiştir. 262 fakire ve 589 mektep talebesine nakden yardım yapılmış bunun için 2,781 lira sarf edilmiştir. Fukaraya 15,000 okka kömür dağıtılmıştır. Torbalı, tire felaketzedelerine 2,000 lira verilmiş ve bu sene yapılan yardım yekunu 32,776 lirayı bulmuştur.

Hulasa: Bu on sene içinde 284,533 hasta bakılmış ve yukarıda tafsilen arz ve izah edildiği veçhile üsera ve muhacirin mübadelesi, misafirhane ve hastane tesis ve küşadı, klazömen tahaffuzhanesi tathiratu (temizliği), zelzele ve seylap felaketleri için nakdi ve aynı muavenetler yapılmış ve seylap felaketi münasebet ile inşa edilen binalar ile 3,000 seylapzedenin bir ay müddet ile iâşe ve ibateleri, grip, sıtma gibi bulaşıcı hastalıklarla mücadele ve muhtelif suretlerle yapılan yardımların mecmuu 455,844 lira 54 kuruşa baliğ olmuştur."

Yunan işgali süresince Türk göçmenlerin çeşitli ihtiyaçlarının giderilmesi konusundaki zengin eşrafın münferit yardımlarının yanında⁸⁹ Yunanlılar bir dispanser açmış, "civardaki cami ve medreselerde yerleşmiş Türk göçmenlerin tıbbi ve ecza ihtiyaçlarını ücretsiz karşılamaya başlamıştı."⁹⁰ Dispansere gelemeyecek durumda olan hastaları doktorlar evlerinde muayene ediyorlardı. Yunanlılar Türklere sağlık yardımının yanında⁹¹ yine bu amaca yönelik maddi yardımda bulunuyorlardı⁹². Ancak bütün bu çabalar işgalin en büyük ölçüde etkisinin yansıdığı Türk unsurunun mağduriyetine bir çözüm değildi.

"Söke havalisinde bulunan 10.000 göçmenin 500'den fazlası açlık ve mahrumiyetten öldü. Kalanlar da camilerde, karakollarda ve viranelerde barınmaya çalışarak ölüm ızdırabı içinde kıvrandı. Yiyecek bulamayan bu zavallılar yabani ot yediler. Bu elim manzara içinde Türk Subaylar, Kızılhaç'ın yardım işinde kendiliklerinden vazife aldılar. Bazı Avrupa milletlerinin yardım işlerinde gönüllü çalıştılar. Buna rağmen açlık ve sefalet içinde kıvranan halkın ızdırabı günden güne artmaktaydı"⁹³.

Yunan İşgal Kuvvetleri Yüksek Komiseri Steryadis'in göreve başlar başlamaz büyük bir azimle kumarı yasaklaması ve yerli Müslüman halka şirin

89 Ahenk, 20 Şubat 1338.

90 Berber, a.g.e., s.165.

91 Dobkin, a.g.e., s.68-70.

92 Berber, a.g.e., s.165.

93 T.İ.H. II/2, s.143.

gözükmek için ilk işlerinden birisi olarak da genelevleri kapatması dahi yerli halkın kendisini sevmesini sağlamamıştı⁹⁴. Sağlık ve eğitim hizmetlerinde de Müslümanlar lehine bir takım uygulamalarda⁹⁵ bulunan, Steryadis'in İzmir'de yapmaya çalıştığı şey oluşturulacak bir Yunan-Türk İmparatorluğu için zemin hazırlamaktı.

Türklerin işgal altında devam ettirmek zorunda oldukları çileli yaşantılarının yanı sıra, şehirde sosyal hayat devam etmekteydi. Sinemalar tiyatrolar çeşitli propagandalara hizmet etmek ve değişik maksatlarda maddi kaynak sağlamak gibi nedenlerle de olsa faaliyetlerine devam etmişlerdi. Tiyatro seyircisinde eskiye nazaran bir azalmayla karşılaşılırken, sinemaya olan rağbette bir değişiklik olmadığı bilinmektedir⁹⁶.

İşgal süresince sosyal yaşantı Yunan kuvvetlerinin güdümündeydi. İşgal kuvvetleri komutanlığı ilan ettikleri sıkıyönetimle yaşantıyı sınırlandırırken günlük emirlerle hayatın akışına müdahale ediyordu. Herhangi bir nedenle izinsiz birikmek yasak olduğu gibi kasabalara gidebilmek için mevki komutanlığından izin almak gerekliydi⁹⁷.

Özellikle yabancılar, azınlıklar ve Yunanlılar için İzmir geceleri son derece renkli geçiyordu. Kordon sahilinde bulunan kafeterya, kulüp ve gazinolar gece boyunca şaşalı ışıklarla müşterilerini eğlendirmek için hizmet yarışındaydılar⁹⁸.

Aydınlatma nadiren elektrikle, kısmen hava gazı lambaları, kısmen lüks lambaları ile temin edilirken, bu iş için çoklukla kandiller kullanılıyordu⁹⁹. Elektrik ve telefon hatları döşeyebilecek kapasitede sanatkarların bulunduğunu o günlerde yayınlanan gazetelerde çıkan reklamlarda görebiliriz¹⁰⁰. Sokakların aydınlatmalarının gaz lambalarıyla yapıldığını ve işgal döneminde sağlam olduğunu söyleyebiliriz:

“Memleketin yüzü ışıldadı. Çoktan beri yanmamakta bulunan gece fenerleri çok şükür dün akşamdan itibaren yanmaya başlamış, geceleri memlekette hüküm sürmekte bulunan zulmet (karanlık) kısmen olsun zail (geçmiş) olmuştur. Ancak gaz borularının içinde rüzgar çok bulunduğu için fenerler güzelce yanmadığı gibi bazı hususi mağaza ve evlerde yanmak da kabil olamamıştır. Gaz kumpanyasının bir kaç gün içinde bu mahzuru ortadan kaldıracakım ümit ederiz¹⁰¹”.

Türk Ordusunun ilerlemesi ile İzmir'e çekilen Rumlar şehrin ekonomik ve günlük yaşantısında doğal olarak menfi bir etki yapmıştı¹⁰². *“Ardı arkası kesilmeyen*

94 Dobkin, a.g.e., s.68.

95 A.g.e.

96 *Ahenk*, hemen her nüshasında sinema reklamlarına rastlanmaktadır. B.D.; Oğuz Makal, “İzmir Sinemaları”, *Üç İzmir*, s. 387-394; Eftal Sevinçli, “İşgal Yıllarından Cumhuriyet'e İzmir'de Tiyatro”, *Üç İzmir*, s.s.379-381; Oğuz Makal, “Tarih İçinde İzmir'de Sinema Yaşantısı”, Ç. T. T. A. D. I/3, s.206.

97 Arıkan, a.g.e., s.82.

98 Haydar Rüştü Öktem, *Mütareke ve İşgal Anıları*, Haz.: Zeki Arıkan, TTK Yay., Ankara, 1991, s.99.

99 *Ahenk*, 12 Şubat 1338; 2 Haziran 1938.

100 *Şark*, 25 Şubat 1338.

101 *Ahenk*, 14 Şubat 1335.

102 Arı, a.g.e., s.7; Richard Reinhardt, *İzmir'in Külleri*, Hürriyet Yay., Çev.: Semih Yazıcıoğlu, Neşe Olcaytu, İstanbul, 1973, s.384; Eric Ambler, *İzmir'li Dimitrios'a Bir Tabut*, Çev.: Rıdvan Ramanlı, Milliyet Yay., 1973, s.24.

göçmen kalabalığı nedeniyle, 5 Eylülde şehirde ekmek kıtlığı başlamıştı¹⁰³". Yunan ordusunun geri çekilmesi daha sonra panik içinde bir kaçısa dönüşmüştü. Bu kaçısa bütün yerli Rum ve Ermeniler de katılmışlardı¹⁰⁴. Kaçarlarken sahip oldukları pek çok ticari ve iktisadi varlığı atıl bir halde geride bırakan bu unsurların bıraktıklarını işletebilecek insan kaynağı maalesef mevcut değildi¹⁰⁵. Bu büyük kaçış esnasında Rumların, zenginlerin varlıklarını yağmaladıklarını görmekteyiz¹⁰⁶. 11 Eylül tarihli Sabah Gazetesinin Yunan gazetelerini kaynak göstererek "İzmir Rumları Savuştular" başlığı ile yaptığı haber Türk birlikleri İzmir'e girmeden önce Rum ahalinin İzmir'i terke muvaffak olduğunu bildirmektedir¹⁰⁷.

Şehirde meydana gelen bu yığılma, ulaştırma vasıtalarında yoğun talep oluşmasına ve özellikle işgalin son dönemlerinde deniz yolu ulaştırma bedeli olarak alınan navlunlarda bir artışa neden olmuştu¹⁰⁸. Hele ki istirdat günü rıhtımda bekleyen Rum kayıkçıları tam bir vurgun yapmışlardı. Parayı peşin almadan kayıklarına kimseyi bindirmeyen bu kayıkçılar adam başına 10 liradan aşağı almıyorlardı¹⁰⁹.

Yunanlıların bu kaçış esnasında geçtikleri her yeri yakıp yıktıkları da maalesef herkes tarafından bilinen acı bir gerçektir¹¹⁰. Neredeyse bütün Egeyi yakarak İzmir'e çekilen Yunanlar İzmir'i tahliye ederken 2600 dönümlük bir araziye kül haline getirecek büyük bir yangın çıkartarak İzmir'in ekonomisini felç ettiler¹¹¹.

Yunanlar, münferiden meydana getirdikleri zararlara ilave olarak, neden oldukları yangın neticesinde dolanımdaki 40.000 liradan 18.861 lira nakdi yakmış, binalarda 176 milyon liralık tesisat ve makinalarla, depolardaki emtia ve stokların yanmasıyla 65 milyon liralık hasara neden olmuşlardı¹¹². İzmir'de o dönemde ticaret yapan yabancı firmalar yangın sonrasında, sigorta şirketlerinden 100.000.000 doları bulan zararlarının tazmin edilmesini istiyorlardı¹¹³.

Balkan Harpleri ve I. Dünya Savaşları ile buhran içine giren tarımın Mütareke ve onu izleyen İstiklal Harbi esnasında durumunda düzelme olmadı, aksine şiddetle bozulmasına devam etti¹¹⁴.

103 Berber, a.g.e., s.317.

104 "Türkiye'den Yunanistan'a mübadele edilmeyi beklemeden kaçan Rumların sayısı 1.000.000'dan fazla olduğu bilinmektedir.", Arı, a.g.e., s.8; Kemal Arı, "Türk Kurtuluş Savaşı'nın Bitiminde İzmir'in Genel Ekonomik Durum", ÇTTAD. 1/3, s.33; "--1922'de mi? Oho...O yıl buradan kaçan Rumların haddi hesabı yok.", Ambler, a.g.e., s.26,

105 Arı, a.g.e., s.10-14; s.12'den alıntı: "Maliye Vekili Hasan Fehmi Bey, İzmir'de Rumlardan 10678 ev, 2173 dükkan ve mağaza 79 fabrika, 2 hamam, 1 hastane; Ermeni ve Musevilerden de 1600 ev, 2821 dükkan ve mağaza, 89 fabrika, 2 hamam, 1 hastane kaldığını belirtmişti".

106 Ambler, a.g.e., s.15.

107 Sabah, 11 Eylül 1922, s.1.

108 Türkiye İktisad Mecmuası, 27 Mayıs 1922, s.149.

109 Bilge Umar, İzmir'de Yunanlıların Son Günleri, Bilgi Yay., Ankara, 1974, s.329, Dipnot "Bu 1922 yılının 10 Türk lirasıdır; o miktarın 1973'deki karşılığı 3000 Türk lirası ya da 250 Amerikan doları kadardır."

110 Ambler, a.g.e., s.24.

111 Aksoy, a.g.e., s.s.187-188; Süleyman Vasfi, a.g.m., s.262; Tansel, a.g.e., s.205-206; Mısıroğlu, a.g.e., s.181-184; Su, Manisa ..., s.s.53-84.

112 Eldem, a.g.e., s.171.

113 Dobkin, a.g.e., s.230.

114 Eldem, a.g.m., s.384.

"...1922 yılı sonunda, tam hasat dönemine denk gelen Eylül ayı içinde Yunan askerinin geri çekilirken tarlaları, bağları bahçeleri tahrip etmesi, ...tarım ürünlerinin yetiştirilmesinde de pek çok etkin bir rol oynayan Rumların yöreyi terk edip, Yunanistan'a kaçmaları ile büyük bir tarımsal içgüçü açığının ortaya çıkması, hem de buna bağlı olarak onların terk ettikleri tarla, bağ ve bahçelerdeki ürünün toplanamayarak çürümeye terk edilmesi..."¹¹⁵ bu senenin tarımsal ürün miktarının düşük kalmasına neden oluyordu.

I. Dünya savaşından önce 19100 işçinin çalıştığı halıcılık bölgenin en önemli üretim kollarından birisini oluşturuyordu. Harpten önce 9100 tezgahta 1834 bin arşın halı dokunmaktaydı. Yunanlıların bölgeyi işgalleri döneminde imalat 4590 tezgahta 1168 bin arşın seviyesine düşmüştür¹¹⁶. Bu imalat seviyesi bölgenin kurtuluşunu müteakip Rumların buraları terk etmesiyle 1923 yılında 913 bin arşına düşmüştü ancak bir yıl sonra sadece Türk üreticilerle 1646 bin arşın seviyesine çıkarılmıştı. Bölgenin kurtuluşundan sonra sanayinin bütün alanlarında üretim bu şekilde bir düşüş trendi yaşamıştı. Ancak zamanla azınlıkların yerleri Türkler tarafından doldurularak İzmir bugünkü haline büyük emeklerle getirilebilmiştir¹¹⁷.

Ekonomik yaşantısı felç olan İzmir'in iktisadi sektörlerini canlandırmak üzere derhal faaliyete geçen yeni idarenin o günkü durumunu ve on yıl içinde yapılanları İzmir Vilayeti 1932-1933 İstatistik Yıllığında son derece güzel bir şekilde tasvir etmektedir¹¹⁸:

"Türkiye Kurtuluş tarihinin İdeali Milli zaferinin hedefi olan Güzel İzmir ve Ege muntıkası Türkiye Cumhuriyetinin en feyizli en velut bir parçasıdır. Cihan harbinin felaket günlerinden sonra istilaya maruz kalan bu topraklar tekrar elimize geçtiği zaman başta İzmir olduğu halde bütün muntıkanın Şehir Kasaba ve köylerinden kısmı azamı yanmış, yakılmış, bağ ve bahçeleri sökülmiş, hemen her tarafı harabeye çevrilmiş Ana vatanın İstirdadını müteakip vaktiyle birlikte yaşadığımız ecnebi unsurlar memlekette hicret ettikleri için bir derece boşluk içinde kalan bu muntıkanın eski halini bulmasına imkan olmayacağı kanaati ecnebi memleketleri ticaret ve siyaset aleminde mevcut idi. Filhakika milli ve kutsi İdealine kavuşan Türk milleti yalnız Ege muntıkası değil sultanlar devrinin kangren olmuş idaresinde yüzlerce sene harabiyet ve yoksulluk içinde bulunan koca ülkeyi dahi bu suretle devrıldıktan sonra Cumhuriyet idaresini ilan etmiştir. Yeni Türkiye Cumhuriyeti tarihin bu ana kadar kaydetmediği muazzam zaferden sonra yeni açılan hayat yolunda hür müstakil yaşamağa azmettiği için iktisadiyatımıza kamil bir veçhe vermeğe umde ittihaz eylemiştir. İzmir'in kurtuluşunu müteakip Makedonya, Arnavutluk, Adalar ve diğer yerlerden gelen ırkdaşlarımızın Ege muntıkasının muhtelif mahallerinde yerleştirilmek suretiyle müstahsil bir hale gelmeleri yanan ve yıkılan bina, fabrika ve imalathanelerin yerlerine tedricen modern ve daha güzel bina ve tesisatın inşası, muntıkada eskisine nazaran bir kaç misli fazla bağ ve bahçe vücuda getirilmesi, memlekette ziraat ticaret ve sanayinin inkişafına muktedir kanunların neşir ve tatbiki sayesinde genç Cumhuriyet idaresinin on yılda istihdaf ettiği gayenin tahakkukunu büyük bir sevinçle görüyoruz. Cumhuriyet

115 Ari, a.g.m., s.38.

116 Eldem, a.g.e., s.171.

117 A.g.e., s.172.

118 İzmir Vilayeti 1932-1933 İstatistik Yıllığı, s.s.160-161

idaresinin başlangıcından itibaren on yıl zarfında Ege muntikasında husule gelen iktisadi inkişafı ifade için itinalı bir suretle tanzim edilmiş olan istatistiklerden bazı rakamları aşağıya koymayı faydalı buluruz.

Ege muntikasının ihracat ve ithalatı:

<u>Sene</u>	<u>İHRACAT</u>		<u>İTHALAT</u>	
	<u>Bin ton</u>	<u>Milyon lira</u>	<u>Bin ton</u>	<u>Milyon lira</u>
1923	110,1	34,7	74,2	19,4
1924	198,2	63,1	110,8	28,7
1925	236,7	83,	128,8	36,-
1926	241,-	75,9	117,6	33,5
1927	313,5	99,4	120,8	34,5
1928	200,-	80,8	113,6	34,4
1929	314,-	89,8	166,9	37,6
<u>Buhranın tesirinden sonra</u> :				
1930	287,7	71,2	103,9	21,6
1931	233,-	50,6	100,7	18,3
1932	263,5	44,2	60,6	12,8

Bu rakamlardan vazihen (açıkça) anlaşılacağı üzere muntikamızdan ecebi memleketlerine vaki ihracat miktarı ve kıymetleri Türk müstahsilinin ve tüccarının gösterdiği yüksek kabiliyetten dolayı 1923 senesinde 110 bin tondan ve 43 milyon liradan ibaret olan ihracat yedi sene zarfında 314 bin ton ve 99 milyon liraya kadar yükselmiştir. İhracattaki ticari vaziyetimiz de dahi 1923 ten 1929'za kadar mahsus bir terakki görülmüştür. Bu suretle 1923 senesinde hariçten celp olunan malların sıkleti 74 bin ton kıymeti 19 milyon lira iken bu miktar tedricen artarak yedi sene zarfında 177 bin tonu ve takriben 38 milyon lirayı bulmuştur. Cihan buhranının bizde tesirini gösterdiği 1930 senesinden itibaren ihracat ve ithalatımızda nazarı dikkati calip bir noksanlık hasıl olmuş ise bu hal muntikamızın istihsal kudretinin azalmasını ifade etmez, bunun sebep erini cihan buhranına ait olan başka yollarda aramak lazım gelir.”

Yeni yönetim idareyi ele aldıktan sonra üretimi de arttırarak Birinci Dünya Savaşı'ndan önceki seviyelere getirmeye çalışmıştır. Rum ve Ermenilerin kenti terk etmesi ile üretim ve ticarete meydana gelen boşluğun doldurulmasına yönelik olarak yerel, ülke çapında ve Yunanların menfi kamuoyu oluşturma çabası ile uluslar arası arenada oluşan endişelerin giderilmesine yönelik bir gayret ile karşılaşılmaktadır. Bir taraftan duran ekonominin çarkları yeniden işletilmeye çalışılırken diğer taraftan da topluma ve uluslar arası kamuoyuna güven telkin edilmeye çalışılıyordu. Yayınlarda bu yönde yapılan izahatlardan birisini de 1927

yılında yayınlanan Ticaret Salnamesi'nde görmek mümkündür. Salnamede İzmir'in durumu ve gelişmeleri şu şekilde ifade edilmektedir¹¹⁹:

"Küçük Asya'da iklim ve istihsalat itibari ile pek kıymetli ve zengin arazi ve civara sahip bulunması ve esasen Garbi Anadolu'nun en mümtaz bir merkezi ticaret olması dolayısıyla Türkiye'de dahi Akdeniz üzerinde mevki iktisadiyesinin yüksekliği ile tanınmış olan İzmir'den 1922 senesi kısmı-ı ahirinden yerli Rum ve Ermenilerden içlerinden pek çok iktisat amelleri mevcut yüz binlere baliğ olan bir kısım nüfus hicret etmiştir. Bu iki anasırın hicretlerini müteakip Avrupa ve Amerika erbabi ticaret ve sanayinde ve Avrupa diplomatlarında İzmir muntika-i iktisadiyesi ticaret ve istihsalat aleminde müstahsil boşluk Türkler tarafından doldurulamayacağı ve bu vecihle İzmir'in Akdeniz limanları arasındaki mevki iktisadiyesini kayıp edeceği kanaati hasıl olmuştu. Bu kanaat aynen ve belki de daha ziyade Yunan komşularımızda mevcut olmakla beraber iktisadi rakibimiz olduklarından kanaatlerine pek hatalı ve fahiş fikirler de ilave ederek garb merkezi ticariyesinde aleyhimize propaganda yapmakta bulunmuşlardır. Halbuki hakikat tam manasıyla başka bir şekildedir.

İzmir muntikai iktisadiyesinin ehemmiyeti başlıca ihracatı cihetindedir. Zira Türkiye'de fazla ihracat yapan liman İzmir limanıdır. Limanın eskiden beri ihracat-ı senevise ithalatından çok fazladır. Mesela: Harbi Umumiden evvel sekiz milyon liralık ihracatı seneviyesine karşı beş milyon liralık ithalatı vardı. Memleket ise sanaiyat memleketi değil ziraat memleketi olduğundan hali müstesna olmak üzere ihracat metamuz (emtia) tamamen mahsulat-ı ziraiyeden ibarettir. Bunların da başlıcaları: tütün, üzüm, incir, zeytinyağı, pamuk, afyon, palamut, meyan kökü, bakla ve arpadır. Şimdi bu maddelerin eski istihsalat ihracat miktarları ile hali hazırdaki miktarlarını mukayese edelim:

Arpa ve Bakla: *istihsalatımız harbi umumiden evvel ehemmiyetli bir derecede iken harbi umumi içinde ve mütareke zamanlarında haylice tenakus etmiştir. Binaenaleyh Yunan işgali zamanlarında dahi bu mevaddan yapılan ihracat gayet cüzidir. İstirdaddan beri tedricen istihsalat ve ihracat artmaktadır. Harbi umumiden evvel senede azami 144 bin ton arpa ve 33 bin ton bakla ve asgari de bu miktarların yarısı kadar ihracat vaki olurdu. 1921 senesinde bakla ihracatı 225 ton, arpa 1165 ton, 1924'te ise bakla ihracatı 2 bin ton, arpa ihracatı 2150 tondur. Bu miktarlar seneden seneye artmakta ve harbi umumiden evvelki miktara vasıl olacağı anlaşılmaktadır.*

Üzüm: *İzmir ve havalisinde son yirmi iki senelik çekirdeksiz üzüm istihsalatı seneviyesini gösteren istatistik zirdedir:*

Senesi	Ton	Senesi	Ton
1903	69100	1914	51800
1904	36000	1915	46000
1905	54700	1916	34600
1906	27600	1917	28800
1907	43200	1918	25900
1908	57000	1919	30500
1909	54600	1920	18400
1910	44500	1921	33900
1911	22200	1922	37400
1912	54600	1923	30300
1913	62500	1924	51800

119 Ticaret Salnamesi 1927, Malul Gaziler Neşriyat Şirketi, İstanbul, s.s.481-484,

İşbu istatistikte görüleceği vecihle Rum ve Ermenilerin hicretlerinden sonra ilk birinci senede türlü türlü müşkülata rağmen müteşebbis Türklerin fazla faaliyetleri sebebiyle istihsal olunan çekirdeksiz üzümün miktarı son yirmi senenin istihsalat arasında en noksan rekolteden yüzde yüz yirmi fazla ve en yüksek rekolteden yüzde kırk noksanıdır. Bu hale nazaran Rumların hicreti üzerine emvali metruke sırasına geçen bağların layıkıyla ve erbabı eliyle bakılamayacağı, vaktinde lüzumu miktarda amelenin tedarik edilemeyeceği düşünceleri ile çekirdeksiz üzüm istihsalatımız için hasıl olan endişenin tamamen vahi ve mahalsiz olduğunu son iki senenin üzüm rekoltenin miktarlarında ispat etmiştir. Bu mahsulün ticaret kısmına gelince öteden beri üzümlerimizin ehemmiyetli derecede müşterisi olan Almanya'nın müşkülata maliyesi sebebiyle 1923 rekoltemizden ilk zamanlarda üzüm çıkarması ve birinci derecede üzümlerimizin müşterisi olan İngiltere'de başka memleket üzümleri karşısında rekabet hesabıyla fiyatlar-mukaddema bazı seneler görüldüğü gibi-biraz düşkün gitmiş ise de mevsim ortasından itibaren piyasa tedricen yükselerek muayyen bir hale gelmiş ve müstehlak piyasalarda rekabeti umumiyesi karşısında icra olunan cüret ve faaliyet sayesinde 1923 senesinin nihayetinde mahsulümüzün büyük bir kısmı elden çıkmıştır. 1924 Martında ise sevk olunacak üzüm kalmamış hükmünde idi. Halbuki yeni rekoltenin idrakine daha beş ay vardı. Eski senelerde ise daima mahsuller seneden seneye bir birine karışırdı. 1924 senesi mahsulü ise ala derecede bir rekolte olduğu halde bu sene Almanya'nın dahi üzümlerimize müşteri bulunmasından piyasada şayanı memnuniyet bir fiyat açılmış ve bu iyi fiyatlar daima devam etmiştir. Rekoltenin büyük bir kısmı Kanunusani bidayetne kadar elden çıkarılmıştır. Nisan içinde ihraç edilememiş miktar takriben üç bin tondan ibaret kalmıştır. Şu hale nazaran yeni sene mahsulüne eski rekolteden bir şey devir etmeyeceği tahakkuk etmiştir.

İncir: İzmir ve havalisinin yirmi iki senelik incir istihsalat senevisi mübeyyin (açıklayan) istatistik berovech-i atidir. (Yük= takriben 120 kilodur.)

Senesi	Yük	Senesi	Yük
1901	28500	1913	95000
1902	55000	1914	80000
1903	88600	1915	70000
1904	80400	1916	90000
1905	104700	1917	70000
1906	110800	1918	80000
1907	115000	1919	75000
1908	105000	1920	95000
1909	100000	1921	97000
1910	128600	1922	128000
1911	95000	1923	130000
1912	103000	1924	135000

İncir mahsulümüzün Rum ve Ermenilerin hicretinden zerre kadar müteessir olmadığı son yirmi dört senelik istatistikten pek ala anlaşılacaktır. Bu rakamlar incir yetiştiren İzmir havalisinden İzmir'e gelen miktarlardır. Aynı mahallerden Anadolu dahilinde yerli sarfiyatı için sevk olunan miktar iş bu rakamlar dahil değildir. ... Anadolu dahilindeki incir sarfiyatı ehemmiyetsizdir. İzmir'e gelen işbu miktarlar İzmir'de işlenerek Amerika'ya ve Avrupa'ya ve cüzi miktarda müteferrik mahallere sevk ve ihraç olunur.

Pamuk: İhracat için İzmir muhiti Harbi Umumiden evvel en çok kırk beş bin balya kadar pamuk yetiştirmiş iken harbi umumi senelerinde mahsul miktarı tenzil ettikçe etmiş ve mütarekeden sonra Yunan işgali zamanında beş bin balyaya kadar düşmüş olduğu halde Yunan işgalinin son senesi olan 1922'de sekiz bin balya ve istirdattan sonra birinci sene yani 1923'de dokuz bin beş yüz ve 1924 yirmi yedi bin balya yetiştirilmiştir.

Palamut: Harbi Umumiden akdem takriben elli bin ton ihraç edilirdi. Amele yevmiyesinin artması ve İzmir'e kadar nakliyat masrafinin fazlalığı dolayısıyla mütarekeden sonra İzmir'den uzak bazı mahallere palamut mahsulünü toplamak elverişli bir iş olmadığından oralarda mahsul toplanmamıştır. Ve bu sebeple de ihracat da nakıs etmiştir. Binan aleyh İzmir ve havalisi Yunan işgalinde bulunduğu son 1921 senesinde ki ihracatı 18500 tonilato ve 1924 senesi 27 bin 500 tonilatodur. ... Palamut fiyatı sene sene hayli yükselmekte olduğundan İzmir'den uzak mahallere dahi palamut mahsulünü toplamak elverişli bir iş sırasına geçmektedir. Şu halde palamut istihalat ve ihracatında artacağını şimdiden kestirmek mümkündür. Çünkü kabiliyet ve esbab vardır.

Tütün: İzmir havalisinde tütün istihalatı daima müterakki bir haldedir. Rumların hicretinden evvel son 1922 tütün mahsulünün miktarı 6900000 kilodur. Ve o sene ziraatı 120000 dönüm üzerinedir. Bu ziraat ve istihsalatta Rumlar şüphesiz ehemmiyetle alakadar idi. Rumların hicretinden sonra 1923 de sırf Türkler tarafından yapılan ziraat 150000 dönümdür. İstihalat 10 milyon kilodur. 1924 senesi ziraatı 3000 dönüm ve mahsulat 25 milyon kilodur.

Nefaset cihetine gelince: Tütünlerimizin en nefislerinin müşterisi olan Amerikalılar evvelce kendilerine yarayacak derecede nefis tütünleri mahdut kazalarda bulabilirlerdi. Halbuki son iki senenin mahsulü arasında Amerikalıların rağbet etmediği ancak bir kaza (ilçe) mahsulü bulunmaktadır. Bu itibarla 1924 senesi yetiştirilen 25 milyon kilo gibi büyük bir miktarın nisan içinde henüz satılmayıp müstahsil elinde bulunan miktarı bir milyon kilodur. Yirmi iki milyon kilo bir miktar da spekülatör tüccar elinde kaldığına göre yirmi beş milyonluk rekolteden daha nisan içinde yirmi iki milyon kilosu tamamen müstehallik memleketler fabrikatör ve tüccarlarına satılmıştır. Şu halde yeni mahsulün idrakine daha çok zaman var iken rekolte elinden çıkacaktır. Fiyatlar da 1924 rekoltesinden pek yüksek ve bidayette en nefis işlenmiş tütünler fiyatına yaprak ve ham olarak satılabiliştir. Ahiren Makedonya tütün müstahsillerinden büyük bir kısmının İzmir ve havalisine yerleştirilmesi tütün zürraımızın kemiyetine ve keyfine daha ziyade inkişafına amel olacaktır.

Manifatura vesaire: Rum ve Ermenilerin hicretinden sonra toptan muamele yapan büyük manifatura mağazaları Musevilere ait üç beş adetten ibaret kalmıştı. İstirdadı müteakip Türkler İzmir'e gelerek ehemmiyetli sermayelerle manifatura ticarethaneleri açtılar. İlk zamanlarda manifatura ticarethanelerinin adedi elli dördü buldu. Bunlar İstanbul vasıtasıyla Avrupa fabrikatörlerinden mal celb etmekte iken son zamanlarda tedricen doğrudan doğruya Avrupa ile temas ve maarife peyda ederek mallarını kendileri getirmeye başlamışlardır. Elyevm İzmir manifatura ticarethaneleri Anadolu'nun öteden beri manifaturasını İzmir'den çekmeye alışmış kısmının ihtiyacatını temin etmektedir. Keza, toptan muamele yapmak üzere istirdattan sonra Türkler tarafından otuz beşi müteceviz kahve, şeker ve pirinç gibi emtia satan kantariye ticarethanesi ve miktarı kafi hırdavat, mensucat dahiliye mağazaları hali ihracat ticarethaneleri 317 adet mahsulat dahiliye işleriyle mütevvail (çok meşgul olan) ticarethane, otuz beşi müteceviz kutu, yağ, makarna

fabrikaları tesis ve küşat olunmuştur. Esasen Rumlar tarafından işletilmekte olan dakik fabrikaları, halen ve muntazaman Türklerin tarafından işletilmektedir.

Birçok sanayi için her sene yeni teşebbüs mevcuttur. Küçük esnaf mağazalarının yekunu harbi umumiden evvelkine nazaran daha çoktur.

Velhasıl İzmir mahiyeti ticariyesinin ahvali iktisadiyesinde daima asarı salah ve terakki pek bariz bir surette numeyan (görünmektedir) olmaktadır."

Aynı kaygılara 1930'lu yıllarda dahi rastlamak mümkündür. İzmir Vilayeti 1932-1933 İstatistik Yıllığında bu yöndeki çalışmaları ifade şekli şöyledir¹²⁰:

"İstila ordularının çetin izlerini bıraktığı Ege muntkasının istihsalatındaki inkişafın on sene zarfında bu derece memnuniyeti mucip bir surette artacağını tahmin etmek bir hayalden ibaretti. Fakat bugün kemali emniyetle diyebiliriz ki ecnebi anasırın muntkamızda vücuda getirildiği boşluk tamamen dolmuş ve istihsalattaki kudret ve kuvvet 1923 senesinde değil umumi harpten evvele nazaran artmıştır.

Cihan harbinden evvel muntkamızdan vasati olarak 7-9 milyon kilo tütün istihsal olunurken bu miktar son senelerde 26 milyon kiloya kadar yükselmiştir. Üzüm bağlarının mühim bir kısmının vaktiyle sökülmesine rağmen hâlihazırdaki vaziyet harpten evvelki halinden daha iyidir. Muntkanın 1910 ve 1911 senelerindeki kuru üzüm istihsalatı 44-46 milyon kilo 1923 senesinde 36 milyon kilo idi. 1932 istihsalatı ise 70 milyon kiloya baliğ olmuştur. Ege muntkasının diğer mühim mahsullerinden olan incir, zeytinyağı, pamuk, palamut, meyan kökü, afyon ve buna mümasil maddelerin istihsalatı ve ihracat miktarı on sene evvele nispetle çok fazladır. Halıcılığımız 1923 ten 1929 senesine kadar inkişaf etmiştir. Buhrandan sonra bu mallarımız hariç memleketlerde lüks eşyadan addedildiği için yüksek gümrük tarifesine tabi tutulmuş ve bu suretle imalat azalmış ise de bunun muvakkat olduğuna hükmetmek icap eder.

İzmir muntkasının iktisadi ehemmiyetini nazarı itibara alan yüksek iktisat vekaleti bu seneden itibaren İzmir'de (ofis) teşkilatı yapmış ve Egenin yüksek ihtiyacını ve ihracat maddelerinin mahreçlerinde iyi fiyatlarla satılması esbabını temin buyurarak acil ve mühim bir ihtiyaca cevap verilmişlerdir."

Üzerinde hala dumanları tüterken bir yangın harabesi halinde devralınan İzmir'in imarı, yeniden kente hakim olan Türkler için önemli bir sorumluluk haline gelmişti. İzmir'de kent inmarına yönelik yapılan çalışmalar şu şekilde özetlenmiştir¹²¹:

"...Şehrin en mühim mahallerini ve ticari kısmını teşkil eden büyük bir kısmın mağaza ve depoları kamilen yanmıştı. Buna rağmen Cumhuriyetin kuvvetli rejim ve enerjisinden aldığı büyük bir hız ile hükümet ve şehir belediyesi el ele vererek çalışmış ve harabazar olan mahallerde muntazam ve geniş bulvarlar, gayet muazzam binalar ve her türlü iktisadi müesseseler kaim olmuştur. Şehir belediyesi evvela yanmış olan kısmın yeniden imarı için bir plan hazırlamış ve bunun üzerine işe başlamıştır. İşte bu fenni plana teofikan yapılan yeni ve modern binalarla bugün yeni İzmir eskisine nazaran tanınmayacak bir şekilde güzelleşmiş ve asrileşmiştir. İzmir şehri belediyesinin büyük himmeti olarak otomatik bir telefona, asri mezbahaya, elektrikli tramvaylara, şehir un fabrikası müteaddit parklara,

120 İzmir Vilayeti 1932-1933 İstatistik Yıllığı, s.s.161-162.

121 A.g.e., s.s.163-167.

son sistem elektrik tenvirat ile otobüs gibi emsal medeni şehirlerin malik bulunduğu vesaitin hepsine malik bulunduğu vesaitin hepsine malik bulunmaktadır.

Fen işleri: Kurtuluştan evvel belediyenin en ziyade ihmal edilen şubesi idi. Evvelce bu teşkilat ya bir kalfa veya mimar tarafından basit bir surette görülürdü. Bu eski fen teşkilatı yerine bugün şehrin geniş işlerine cevap veren on iki kişiden mürekkep bir fen heyeti devamlı surette çalışmaktadır. Şehrin imar ve tezyini için belediye bütçesinden beş yüz bin lira sarf edilmek suretiyle belediyeye ait büyük binalar yapılmış ve tamir edilmiştir. Şehrin muhtelif semtlerinde 403,000 metre murabbaı yeniden yol yapılmış ve 180,866 metre tulünde kanalizasyon yapılmıştır. Belediye tarafından istirdattan beri yeniden yaptırılan büyük binalarla caddelerin isimleri aşağıda gösterilmiştir:

Gazi heykeli, Cumhuriyet meydanı parkı, İtfaiye binası, Karşıyaka deniz banyosu, Güzelyalı deniz banyosu, Eşrefpaşa hastanesi, Hatuniye, Bahribaba, Faikpaşa parkları, Şüheda abidesi, Şehir gazinosu, Karşıyaka sahil gazinosu, Karşıyaka çocuk yuvası, Belediye temizlik hanı, Kızılçullu darülacezesi, Tabakhane membaı ve su deposu, Büyük mezbaha binası, Belediye stadyumu, Güzelyalı - Karşıyaka - Eşrefpaşa - Alsancak pazarları, Bahribaba-Eşrefpaşa _ Karşıyaka _ Faikpaşa _ Şehir gazinosu çocuk bahçeleri, Karşıyaka deniz rıhtımı, Soğukkuyu deresi rıhtımı, Sinekli_Hacı Ali Ef._Ballıkuyu_Karantina_Uluyol istinat duvarları, 38 metre genişlikte Gazi bulvarı, 30 metre genişlikte İsmetpaşa bulvarı, 30 metre genişlikte Fevzipaşa bulvarı, 30 metre genişlikte İkinci Kordon, Erkek ve Kız lisesi yolları, Bamahane-Gümrük meydanları,9 Eylül panayırı, Kaymakam Nihat bey caddesi, Vali Kazım paşa caddesi, Mimar Kemalettin caddesi, Mitatpaşa caddesi, Göztepe tramvay caddesi, Kemeraltı, Başdurak, Keçeciler, Kemer, Paralıköprü, İkiçeşmelik, Yemiş çarşıları kısmen, Birinci kordon caddesi parke kaldırım taşı döşenmiştir. Mısırlı, Kamiliye, Türkoğlu, Yusufdede, Hacı Ali Ef. Caddeleri şose olarak yapılmıştır.

Sivil İnşaat ve Parklar: 1925 senesinden itibaren sekiz sene zarfında İzmir'de 7125 yeni inşaat, 5924 esaslı ve 14,381 adi olmak üzere 20,324 tamirat ve inşaat yapılmıştır. Cumhuriyet ilanından evvel İzmir de 6000 metre murabbaında park varken bu bugün bunların yekunu 115,000 m² balığ olmuştur. Ve Belediye halka iyi gezinti yerleri hazırlamak için terkedilmiş mezarlar ve boş sahaları parkla çevirmiştir. Yangın yerinde ve bütün şehirde asra uygun bir şekilde yaptırılan imar planı ehemmiyetle tatbik edilmekte ve bu plan dahilinde yangın yerlerinde bugüne kadar 400,000 metre murabbaı arsa satılmış ve bunların yarısının üzerine yeni binalar ve inşaat yaptırılmıştır. Bu meyanda işçi kısmını korumak ve onları ev sahibi yapmak, sıhhi evlerde oturtmak için Çayırılıbahçe ve Kahramanlar semtinde metresi 25 kuruşa ucuz arsalar satılmış yapılan sıhhi tipteki bina numunelerine göre üç dört senede yapılmak üzere 400 yeni evin açılma merasimi onuncu Cumhuriyet bayramında yapılmıştır. Burada üç sene zarfında modern bir işçi mahallesi vücuda getirecektir.

Gayri fenni künkler içinde şehre akan ve şehrin mühim bir ekseriyetinin su ihtiyacını temin eden Vezir ve Osman ağa suları ıslah edilmiş ve künkler yerine asırlarca dayanacak font borular konmuştur. Tabakhane suyu da asri bir şekilde beton olarak yeniden inşa edilmiş, şehrin sokakları, parkaları, fidanlık ve itfaiye teşkilatı hep bu sudan istifade etmektedirler. Bunların en mühimi olarak İzmir'in en güzel ve şirin bir sayfiyesi olan Karşıyaka'ya Yamanlar dağından 157,000 lira sarf edilmek suretiyle en sıhhi ve asri bir tesisat ile gayet leziz ve dört mikyası maada bir su getirilmektedir. Bu suyun açılma resmi 27 Ağustosta Başvekil İsmet Paşa Hazretleri tarafından yapılacaktır.

Aydınlatma İşleri: Şehir dahilinde 1250 Hava gazı, 2453 Elektrik olmak üzere 3703 sokak lambası vardır. Cumhuriyetten evvel şehrin büyük bir kısmı karanlık içinde idi. Ve kırık dökük hususi motorlar ve gayri fenni tesisat ile şehrin ışıklanması ihmal edilmiştir. Bugün her medeni memlekette olduğu gibi İzmir'de de büyük bir elektrik fabrikası gece gündüz şehri aydınlatmakta ve bütün ihtiyaçlara cevap vermektedir.

İtfaiye Teşkilatı: Belediyenin bu şubeye verdiği büyük itfaiye teşkilatı tamamen makineleştirilmiş memleketi yangın tehlikesinden cidden kurtarmıştır. Cumhuriyetten evvel 15 adet eski ve kısmen beygirli vesaitten ibaret olan itfaiye bugün tamamen asri 28 makineli vesaitte maliktir. Yangınlara daha çabuk yetişebilmek üzere merkezi bir mahalde bir de itfaiye binası yapılmıştır. İtfaiye teşkilatının ne kadar mükemmel çalıştığı şehirde vukua gelen yangınlardan yüzde 95'nin tevessüsüne meydan verilmeden derhal yetişilerek söndürülmesiyle sabittir.

Mezbaha: Kesim yerleri, ahırları ve soğuk hava depolarıyla en esaslı ve sıhhi bir ihtiyaca cevap veren bu mühim ve asri teşkilat belediyenin büyük himmetiyle bir Türk şirketi tarafından yapılmıştır. Dört sene sonra şirketin müddeti bitecek ve bütün tesisatıyla belediyenin malı olacaktır. Bunun civarında büyük bir hayvan alım ve satım pazarı kurulmuştur.

Telefon: İzmir Belediyesi Cumhuriyet devrinden sonra şehre en büyük hizmetlerden biri olan otomatik telefon tesisatını yapmakla büyük bir eksikliğini tamamlamıştır. Belediyenin de hissesi olan telefon şirketi en modern bir tesisattır. Buca, Bornova, Karşıyaka kısımlarına da teşmil edilerek halkın ticari ve umumi ihtiyaçlarını görmektedir."

Sonuç

Birinci Dünya Savaşı süresince sömürülerine ara veren Avrupalı emperyalist devletler Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasıyla Osmanlı İmparatorluğu'nun tümünde olduğu gibi İzmir'de ve Batı Anadolu'da da yeniden emperyalist amaçlı çalışmalarına başladılar. I. Dünya Savaşı'nda İmparatorluğun ekonomisinde de büyük bir etkiye sahip olan Almanya'yı dışlayan İtilaf Devletleri kendi menfaatlerini en üst seviyede koruyacak bir düzen oluşturmaya çalışmışlardı.

Aynı çalışmaların İzmir'de de yapıldığını görmekteyiz. İtilaf Devletleri özellikle İngiltere, İzmir üs tutularak Batı Anadolu'dan yapılan sömürüde aracı rolünü üstlenmiş bulunan azınlıklar içindeki Rumları kendilerinin maşası olarak kullanma çabasını sarf ederken Venizelos yönetimindeki Yunanistan'a Bizans İmparatorluğu'nu yeniden canlandırma hayallerini gerçeğe dönüştürmelerinde destek sözü veriyorlardı.

Bölgedeki İngiliz menfaatlerine zararı dokunacağı değerlendirilen İtalya ise İzmir daha evvel kendisine vaat edildiği halde çeşitli nedenler mazeret gösterilerek İzmir'den uzak tutulmaya çalışıyordu.

Yunanlıların İzmir'i işgali ile rahata kavuşacaklarını düşünen İzmir Rumları için durum hiç de umdukları gibi olmadı. "Anadolu'da şehirler yanar ve köyler ezilirken İzmir'in vaziyeti iktisadiyesi sükuta uğruyordu. Yunanlıların Anadolu'da ileriye doğru attıkları her adım İzmir'in faaliyeti iktisadiyesine bir kör düğüm örüyordu.

"Asya Seferi" Rumları Yunan Ordusu'nun kendilerine refah ve saadet bahşedeceğini umut ederlerken şevket (baht açıklığı) ve ikbalden (talih) yuvarlandılar. Eski saadetlerini de kaybettiler...¹²²

İş gücü açığı, ulaşım yetersizliği, sürekli göçler, teknik yersizlik ve belirsizlik ortamının yanında işgalle birlikte gelen savaş şartlarının nispi devamlığı, üretimin % 40'dan fazlasının yok olmasına neden olmuştur¹²³.

İşgal yıllarında üretimdeki bu azalmaya karşılık her türlü mal ve hizmetin piyasadan karşılanabildiğini ve bunların mevcudiyetini çeşitli Ahenk gazetesi nüshalarındaki reklamlarda görebiliyoruz. Özellikle piyasada bulunan lüks malların kaynağını, yurt dışından yapılan ithalatın kesintiye uğramadan devam etmesi oluşturmaktadır. Ancak üretimin düşük olması, kambiyo kurlarının belirsiz olmakla birlikte Türk- Yunan muharebelerine endeksli olması, tüketim mallarının yurt dışından ithal edilmesi gibi sebepler hayatı yaşanamayacak kadar pahalı bir hale getiriyordu¹²⁴.

Maaşlarının ödenmesinde her hangi bir sıkıntı ile karşılaşmayan Yunanlı memurların yanı sıra ticaretle de Türklerle kıyasla son derece üstün bir konumda bulunan ve para kazanma konusunda pek sıkıntı ile karşılaşmayan azınlıklar, yabancılar ve Levantenler Türklere nazaran hayat pahalılığından daha az etkileniyorlardı. Bununla birlikte işgal altındaki İzmir'in ekonomisinin ve ticaretinin durumu şehirde yaşayan bütün kesimleri etkileyecek kadar kötü bir hal almıştı.

İşgal altında bulundurdıkları süreç boyunca İzmir'in iktisadi yaşantısına katkısı olmayan Yunanlıların İzmir'i terk ederken meydana getirdikleri zarar, çıkarmış oldukları yangının hasarıyla kalmıyordu. İzmir'i terk eden Rumların yanlarında götürdükleri ve toprağa gömdükleri altınlar ve kıymetli eşyalar ülkenin genel ekonomisine darbe vururken, "Büyük Mübadele" öncesinde ve sonrasında yaşanan çeşitli olaylar¹²⁵ neticesinde İzmir büyük boyutlarda zararlar görüyordu.

1821'de Yunan milliyetçiliğinin uyanması ile başlayan Türk-Yunan çatışmaları, İngiltere'nin "Hasta Adam" Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünü korumaktan vazgeçmesi ile Yunanların lehine bir gelişme göstermiştir. "Megali İdea" olarak adlandırdıkları Büyük Ülkü'de Batı Anadolu'nun ilhakını da kapsayan hedefleri şöyle sıralanabilir¹²⁶:

- (1) Yunan Milletinin tam istiklalinin temini,
- (2) Batı Trakya ve Selanik'in Yunanistan'a ilhakı,
- (3) Ege Adaları'nın Yunanistan'a ilhakı,
- (4) Oniki Ada'nın Yunanistan'a ilhakı,

122 İbn'ül Cemal M. Ragıb, "Güzel İzmir'de Vaziyeti İktisadiye", *Türkiye İktisat Mecmuası*, 1922, I/3, s.s.75-76.

123 A.g.m., s.75.

124 "İzmir istihsalat yüzünden dert ve elem içinde çırpınıyorken, kambiyo buhranları, ithalat fiyatlarının yükselmesi vaziyeti büsbütün alt üst etmiştir... İzmir'de hayat... fevkalade pahalılaştırmıştır...", a.g.m., s. 76.

125 Ferruatu bilgi için bakınız: Arı, a.g.e.; Arı, a.g.m., s. 37.

126 Hamdi Ertuna, Necati Ökse, *Türk-Yunan İlişkileri ve Megalo İdea*, Gnkur Basımevi, Ankara, 1985, s.s.43-44.

- (5) Girit Adası’nın Yunanistan’a ilhaki,
- (6) Batı Anadolu’nun Yunanistan’a ilhaki,
- (7) Pontus Rum Hükümetinin kurulması,
- (8) Kıbrıs’ın Yunanistan’a ilhaki,
- (9) İmroz ve Bozcaada’nın Yunanistan’a ilhaki,
- (10) İstanbul’un işgal edilerek Doğu Roma İmparatorluğu’nun ihyası.

Rumların Balkan ve Anadolu topraklarında ilk başlarda tedhiş ve gerilla faaliyetleri ile başladıkları yayılcılık, önceleri Etniki Etery (Azınlıkların Birliği) ve daha sonra Filiki Etery adıyla faaliyet gösteren İpsilanti, Ksantos ve Çakalof tarafından kurulan Cemiyetin etkisi ile oldukça başarılı olmuştur. Yunanlıların bu sayede 1831 yılından başlayarak Türklere karşı olan toprak kazanımları 1921 yılında zirveye ulaşmış ve bu tarihten itibaren Sakarya Meydan Muharebesi’ndeki mağlubiyetleri¹²⁷ ile gerilemeye başlamıştır¹²⁸.

Türk Ordusu 9 Eylül 1922 tarihinde İzmir’e girdiğinde ve takip eden günlerde, kaçamayarak İzmir’de kalan Rumlar ve destekçileri olan Ermeniler ile Türkler arasında çatışmalar devam etti. Şehir içinde oluşturulan birkaç direnek noktası da imha edilerek, kısa sürede kamu düzeni sağlandı. Yerli Rumlarla birlikte Yunanların yukarıda ele alındığı gibi Anadolu’yu işgal süresince, Türk varlığına karşı uygulamış oldukları asimilasyon politikalarının etkisi ile 9 Eylül 1922’yi takip eden günlerde İzmirli Rumlar için sıkıntı başlamıştı. Birçok İzmirli Türk ise, yaşanan her şeye rağmen Rum komşularının can güvenliğini sağlamak için çaba göstermiş ve onların salimen şehirden ayrılmalarına yardımcı olmuşlardı¹²⁹.

Türk ve Rum toplumları arasındaki ayrışımı körükleyen en önemli aktörlerden birisini oluşturan Rum Ortodoks Kilise’sinin İzmir Metropoliti olan Hrisostomos, Birinci Dünya Savaşı’nın başlangıcından beri bu yoldaki çalışmalarını sürdürmüştü. Yunanların İzmir’i işgal ettiği gün, Yunan Tümenini karşılayarak takdis eden Hrisostomos, Türk toplumu tarafından kabullenemeyecek daha başka birçok eyleme imza atarak toplumların arasında var olan ayrışmayı körükleyerek 10 Eylül 1922’deki hazin sonunu hazırlayan yolun taşlarını örüyordu. Hrisostomos’un, İzmir’in Türk Ordusu tarafından kurtarıldığı günün ertesinde linç edilmesinde rol oynayan etkenler içinde, kendi eseri olan toplumlar arası kinin etkisi büyük olmuştur¹³⁰. Ancak, Hrisostomos’un linç edilmesi var olan ayrışmayı daha da artırarak, Türk ve Yunan coğrafyalarında her iki topluma mensup olan insanların birlikte yaşamasını da zorlaştırmıştır.

127 Mustafa Kemal, *Söylev (Nutuk) II*, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1973, s. 453-454.

128 Brian W. Beeley, “The Greek-Turkish Boundary: Conflict at the Interface”, *Transactions of the Institute of British Geographers, New Series, Vol. 3, No. 3*, Settlement and Conflict in the Mediterranean World (1978), s.352.

129 Umar, *a.g.e.*, s.s.301-306.

130 *A.g.e.*, s. 308-321; Dursun, *a.g.e.*, s. 122-130; Engin Berber, “Kurtuluşun Sonra İzmir’de Yunan İşgal Dönemine Tepkiler”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Sayı 8, Cilt: III, Mart 1987*, s. 443-460.

KAYNAKÇA

I. Kitap ve Makaleler

- ADIVAR, Halide Edip; Yakup Kadri Karaosmanoğlu; Falih Rıfkı Atay; Mehmet Asım Us, *İzmir' den Bursa'ya*, Atlas Kitabevi, İstanbul, 1980.
- ADİYAMAN, Süleyman Vasfi, “ Bir Gümrükçünün İşgal Yılları Anıları ”, *Üç İzmir*, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 1992.
- AKSOY, Yaşar, *İzmir, Smyrna Efsaneden Gerçeğe*, İzmir Büyük Şehir Belediyesi Kültür yay. , 1.baskı, İzmir, Ocak, 1990.
- AMBLER, Eric, *İzmir'li Dimitros'a Bir Tabut*, Milliyet Yay., 1973.
- APAK, Rahmi, Reşat Hall, Kadri Coşkun, *Türk İstiklal Harbi II/2.Kısım*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1965.
- ARI, Kemal, *Büyük Mübadele (Türkiye'ye Zorunlu Göç) (1923-1925)*, İstanbul, 1995.
- , “Türk Kurtuluş Savaşı'nın Bitiminde İzmir'in Genel Ekonomik Durumu”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, I/3.
- ARIKAN, Zeki, *Mütareke ve İşgal Dönemi İzmir Basını (30 Ekim 1918- 8 Eylül 1922)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 1989.
- , “İzmir- Kasaba- Aydın Demiryolu İşçilerinin Bir Muhtırası”, *Tarih ve Toplum*, Sayı:49, 1988.
- , Sabri Sürgevil, Abdullah Martal, Oktay Gökdemir, Sabri Yetkin, Türkan Çetin, Hakkı Uyar, Erdal Aslan, Özlem Yıldırım, *Tariş Tarihi*, Türkiye Toplumsal ve Ekonomik Tarih Vakfı, Tariş Tarihi Projesi, İzmir, 1993.
- AYBARS, Ergün, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1995.
- BARAN, Tülay Alim, *İzmir'in İmar ve İskanı (1923-1938)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir, 1994.
- BARBAROS, R. Funda, Gülcan Paker, Beyza Sümer, Yaşar Aksoy, *Ege Bölgesi Sanayi Odası'nın 50. Yılı*, Tükelmat AŞ., İzmir, 1995.
- BAYRAKTAR, Bayram, “Mütareke'de Yunanistan'ın Ayvalık Politikası”, *ÇTTAD* I/2, İzmir, 1992.
- BEELEY, Brian W., “The Greek-Turkish Boundary: Conflict at the Interface”, *Transactions of the Institute of British Geographers, New Series, Vol. 3, No. 3*, Settlement and Conflict in the Mediterranean World Blackwell Publishing, 1978.
- BERBER, Engin, *Mütareke ve Yunan İşgali Döneminde İzmir Sancağı*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir, 1993.

- , “Kurtuluştan Sonra İzmir’de Yunan İşgal Dönemine Tepkiler”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, S.8, C.III, 1987.
- BIYIKLIOĞLU, Tefik, *Türk İstiklal Harbi I (Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı)*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1962.
- BORATAV, Korkut, “Devrim ve Savaş Yılları: 1908-1922”; *Türkiye Tarihi 4 (Çağdaş Türkiye 1908-1980)*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1989.
- CEM, İsmail, *Türkiye’de Geri Kalmışlığın Tarihi*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1995.
- ÇAVDAR, Kazım, *İzmir*, Bilgehan Matbaası, İzmir, 1986.
- ÇAVDAR, Tefik, “Mütareke ve Milli Mücadele Döneminde Osmanlı Ekonomisi ve İzmir”, *1885-1985 Türk Ekonomisinin 100 Yılı ve İzmir ve İzmir Ticaret Odası Sempozyumu*, 1985.
- ÇETİN, Türkan, “Kurtuluş Savaşı Yıllarında İşgal Bölgesi Köy ve Köylüsü”, *ÇTTAD*, I/3.
- DOBKIN, Marjorie Housepian, *Smyrna 1922 (The Destruction of a City)*, The Kent State University Press, Kent, Ohio and London, England, 1988.
- ELDEM, Vedat, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomisi*, TTK Basımevi, Ankara, 1994.
- , “Cihan Harbinin ve İstiklal Savaşının Ekonomik Sorunları”, *Türkiye İktisat Tarihi Seminerine sunulan bildiri, Türkiye İktisat Tarihi Semineri Metinler, Tartışmalar 8-10 Haziran 1973*, Hacettepe Üniversitesi Yay., Ankara, 1975.
- ERGİN, Feridun, “Birinci Dünya Savaşında ve Atatürk Döneminde Fiyatlar ve Gelirler,” *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, III/7, 1986.
- ERTUNA, Hamdi, Necati Ökse, *Türk-Yunan İlişkileri ve Megalo İdea*, Gnkur Basımevi, Ankara, 1985.
- GÖNLÜBOL, Mehmet, Cem Sar, Ahmet Şükrü Esmer, A. Haluk Ülman, A. Suat Bilge, Duygu Sezer, Ömer Kürkçüoğlu, *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1990)*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1993.
- GÜNDEM, Naci, *Günler Boyunca*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yay., İzmir, 2002.
- GÜVENDİK, Hakkı, *Türk İstiklal Harbi II (Batı Cephesi 1’ inci Kısım) (15 Mayıs - 4 Eylül 1919)*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1963.
- İBN’ÜL Cemal M. Ragıp, “Güzel İzmir’de Vaziyeti İktisadiye”, *Türkiye İktisat Mecmuası*, Mart 1922, I/3.
- JAESCHKE, Gotthard, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, Çev.: Cemal Köprülü, TTK Basımevi, Ankara, 1971.
- KARABEKİR, Kazım, *İstiklal Harbimiz*, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1960.
- KAYGUSUZ, Bezmi Nusret, *Bir Roman Gibi*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yay., İzmir, 2002.

- KIRKPINAR, Kenan, "Milli Mücadele Döneminde İngiliz Basını ve Kamuoyunda Türk İmajı", ÇTTAD I/3, İzmir, 1993.
- KOÇMAN, Asaf, "İzmir'in Kentsel Gelişimi ve Bunu Etkileyen Faktörler", ÇTTAD, I/3.
- KURT, Sadık, *İzmir'de Kamu Hizmeti Gören Kuruluşlar (1850-1950)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir, 1994.
- LEWINSOHN, Richard, *Esrarengiz Avrupalı Zaharoff*, Çev.: Cem Muhtaroglu, İstanbul, 1991.
- MAKAL, Oğuz, "Tarih İçinde İzmir'de Sinema Yaşantısı", ÇTTAD I/3, 1993.
- , "İzmir Sinemaları (1909-1930)", *Üç İzmir*.
- MEARS, Eliot Grinnell, *Modern Turkey (A politico-economico interpretation, 1908-1923 inclusive with selected chapters by representative authorities)*, Eliot Grinnell Mears, The Macmillan Company, Newyork, 1924.
- MİSİROĞLU, Kadir, *Yunan Mezalimi*, İstanbul, 1973.
- Mustafa Kemal, *Söylev (Nutuk) II*, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1973.
- MUTLUÇAĞ, Hayri, *İzmir Ermeni İhtilal Komitesi ve Terör*, İstanbul, 1986.
- MÜDERRİSOĞLU, Alptekin, *Kurtuluş Savaşı Mali Kaynakları I, II*, Kastaş A.Ş. Yay., İstanbul, 1988.
- , *Cumhuriyetin Kurulduğu Yıl Türkiye Ekonomisi*, T.C. Ziraat Bankası Yay., Ankara, 1998.
- NAHUM, Hanri, *İzmir Yahudileri*, İletişim Yay., İstanbul, 2000.
- ÖKÇÜN, Gündüz, *Osmanlı Sanayii 1913-1915 İstatistikleri*, İstanbul, 1984.
- ÖKTEM, Haydar Rüştü, *Mütareke ve İşgal Anıları*, Haz.: Zeki Arıkan, TTK Basımevi, Ankara, 1991.
- ÖZALP, Kazım, *Milli Mücadele I (1919- 1922)*, TTK Basımevi, Ankara, 1985.
- ÖZKAYA, Yücel, *Milli Mücadele'de Ege Çevresi*, T.C. Kültür Bakanlığı, Ankara, 1994.
- REINHARDT, Richard, *İzmir'in Külleri*, Çev.: Semih Yazıcıoğlu, Neşe Olcaytu, Hürriyet Yay., İstanbul, 1973.
- SARC, Ömer Celal, "Atatürk Döneminde Türkiye Ekonomisi ve İktisat Politikaları", *Çağdaş Düşüncenin Işığında Atatürk*, Dr. Nejat Eczacıbaşı Vakfı Yay., İstanbul, 1983.
- SERÇE, Erkan, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İzmir'de Belediye (1868-1945)*, Dokuz Eylül Yay., İzmir, 1998.
- SERÇE, Erkan, "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında İzmir ve İzmir Ticaret Ve Sanayi Odası (1922-1930)", *İzmir Ticaret Odası Tarihi (19. Yüzyıldan 21. Yüzyıla)*.
- SEVİNÇLİ, Eftal, "İşgal Yıllarından Cumhuriyet'e İzmir'de Tiyatro", *Üç İzmir*.

- SÖNMEZ, Ülker Zengin, *1929 Dünya Ekonomik Bunalımının İzmir Ekonomisine Etkileri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 1998.
- SU, Kamil, *Manisa ve Yöresinde İşgal Acıları*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara, Ağustos 1986.
- , *Sevr Antlaşması ve Aydın (İzmir) Vilayeti*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1981.
- TANSEL, Selahattin, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar II*, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1973.
- TEZEL, Yahya Sezai, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1994.
- TOPRAK, Zafer, "Yayınlanmamış Bir Monografiden İzmir 1920-1921", *Üç İzmir*.
- TUNAYA, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasal Partiler II*, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul 1986.
- UMAR, Bilge, *İzmir'de Yunanlıların Son Günleri*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1974.
- YILDIRIR, Özlem, "İtibar-ı Zirai Birlikleri Kanunu ve Aydın İncir Müstahsilleri Kooperatifinin Yeniden Canlanması", *Tariş Tarihi*, Türkiye Toplumsal ve Ekonomik Tarih Vakfı, Tariş Tarihi Projesi, İzmir, 1993.
- İzmir Vilayeti 1932-1933 İstatistik Yıllığı*, İzmir Vilayeti İstatistik Müdürlüğü, Bilgi Matbaası, İzmir, 1934.
- 1930 İstatistik Yıllığı*, Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, Ankara, 1930.

II. Gazete ve Dergiler

- Ahenk (İzmir) Gazetesi*
- Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*
- Sabah Gazetesi*
- Şark Gazetesi*
- Türkiye İktisat Mecmuası*

III. Arşiv Kaynakları

- Başbakanlık (Osmanlı) Arşivi
- Dahiliye Kalemî Mahsus (DH- KMS) Kataloğu
- Dosya 50/ 2, Dosya 54/1, Dosya 54/2, Dosya 55/3

YEREL BASINA GÖRE İZMİR'DE 1930'LU YILLARDA LAİKLİK UYGULAMALARI

Sibel ERCAN*

Özet

Bu çalışmada öncelikle laiklik olgusunun tanımı, ortaya çıkışı ve tarihsel gelişimi incelenmiştir.

1930 yılı ve sonrasındaki laiklik uygulamaları ise makalenin asıl konusunu oluşturmaktadır. Bu yıllarda özellikle laiklikle ilgili olan din, dil, kadınların siyasal hakları ve kıyafetle ilgili uygulamaları incelenmiştir. İzmir basının haberleri ve yazıları temel alınarak laiklik uygulamaları yorumlanmıştır. Neden 1930'lu yıllar laiklik uygulamalarının yoğunlaştığı dönem olmuştur? sorusunun cevabı bulunmaya çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Laiklik, Atatürk Devrimleri, Basın ve Laiklik, 1930'lu Yıllar.

LAİCİSM APPLICATIONS IN 1930'S ACCORDING TO İZMİR PRESS

Abstract

In this work the concept of laicism, it's emergence and its historical development are analysed.

The main topic of the article is the laicism applications in 1930 and onwards. The applications related to religion, language, women's political rights and dressing code are specially analysed. While interpreting the laicism applications of İzmir Press are based. Why the laicism applications are concentrated on the 1930's period? question is tried to be answered.

Key words: Laicism, Atatürk's Revolutions, Press and Laicism, 1930's.

* Tarih Uzmanı. Bu makale Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü'nde gerçekleştirmiş olduğum "İzmir Basın Örneğinde 1930'lu Yıllarda Laiklik Uygulamaları" başlıklı Yüksek Lisans tezim esas alınarak hazırlanmıştır.

Giriş

Mustafa Kemal Atatürk yeni kurduğu düzende devletin tüm kademelerinde dini ve dogmatik etkiyi kaldırmak, yerine akıl ve mantığa dayanan, bilimin ışığında ilerleyen bir toplum modeli yaratmak gereğine inanmış, bunu da öncelikle laiklikle gerçekleştirebileceği sonucuna varmıştır. Atatürk bu amaçla Halifeliğin Kaldırılması, Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun Kabulü, Medeni Kanun, Şer' iye ve Evkaf Vekâleti'nin Kaldırılması, Şeri Mahkemeler'in Kaldırılması, Kılık - Kıyafet ve Şapka Kanunu gibi laiklik olgusunu içeren Türkiye Cumhuriyeti'nin alt yapısını oluşturan devrimlerini 1930 yılına kadar gerçekleştirmiştir.

1930'lu yıllardan itibaren ise daha çok toplumsal ve sosyal alanda laiklik olgusunu içeren devrimlerin gerçekleştirilmesi yoluna gidilmiştir. Çünkü Atatürk, yönetsel ve siyasal alandaki devrimlerini tamamlamıştı. Sıra toplumsal yaşamı düzenleyen, Türk halkını çağdaş çizgiye taşıyacak olan düzenlemelere gelmişti. İşte 1930'lu yıllar bu anlamda modern Türkiye'nin temellerinin atıldığı, yapılan laik uygulamalarla uygar batı toplumları ile arasında açılan mesafenin kapatılmaya çalışıldığı, kaybolan yılların telafisini sağlamakla geçen süreç olarak tarihe geçecektir. Türkiye Cumhuriyeti tarihinde 1930'lar "*yenileyen ve yenilenen yıllar*" olarak günümüz Türkiye'sine ışık tutacaktır.

1. Laiklik Kavramı ve Tarihsel Gelişimi

Laiklik kelimesi dilimize Fransızcadan geçmiştir. Ancak aslı Yunancadır. Laiklik anlam olarak Yunancada halka, kalabalığa, kitleye ait olan "*laikos*" kelimesinden ve yine Yunancada halk, kalabalık kitle ya da din adamı olamayan halk anlamına gelen "*laos*" sözcüğünden türetilmiştir¹.

Laik kelimesinin İngilizcedeki karşılığı ise "*secular*" dir. Secular kelimesini Türkçeye asri, dünyevi veya cismani olarak çevirebiliriz. Laik kelimesinin Türkçe karşılıkları 19.yy aydınları tarafından da çeşitli şekilde açıklanmaya çalışılmıştır. Örneğin Ziya Gökalp "*ladini*" olarak çevirmiştir. Müşir Ahmet İzzet Paşa "*la ruhbanı*" yani ruhbanla ilgisi olmayan terimlerini öne sürmüştür. Ubeydullah Efendi ise "*laik hükümet*" kelimesi yerine "*iş hükümeti*" kelimesini kullanmıştır².

Laikliğin dünyadaki gelişimine baktığımız zaman ise, bu düşüncenin oluşmasındaki önemli aşamaları, Rönesans ve Reform hareketleri oluşturmaktadır. Rönesans'la sanat ve edebiyat alanında başlayan yenilikler, fikir üzerindeki dini baskıları ortadan kaldırmıştır³. Martin Luther'in başlattığı reform hareketiyle ise Protestanlık adı verilen yeni bir mezhep kurulmuş, kilisenin gücünün elinden alınması gibi hareketler laikliğin doğmasını sağlamıştır.

18. yy'a gelindiğinde ise Amerika ve Fransa'da ortaya çıkan ihtilaller sonunda devlet ve din ilişkisi yeniden düzenleme yoluna gidildi. Özellikle 1776

1 Suat Sinanoğlu, *Laiklik Kelimesinin Etymonu ve Anlamları*, Laiklik I, Milli Tesanüt Birliği Yay., 1954, s.1.

2 Bülent Daver, *TC. 'de Laiklik ve Cumhuriyet*, Kültür Bakanlığı- Cumhuriyet Dizisi, s.3.

3 Daver, *a.g.e.*, s.17.

Amerikan İnsan Hakları Beyannamesi ve 1789 Fransız İhtilali İnsan Hakları Beyannamesi, laik devlet fikrinin oluşmasına büyük katkı sağlamıştır⁴. Bu iki beyanname din hürriyetinin insanlık için önemli bir hak olduğunu ortaya koymuştur⁵.

Osmanlı Devleti dönemine baktığımızda ise özellikle Tanzimat döneminde laiklikle ilgili birtakım düzenlemeler yapılsa da, laiklik ilk defa 1876’ da “*Kanunu Esasi*” ile güvence altına alınmıştır. Çünkü Kanunu Esasi’nin 11. maddesinde “*Türkiye’de din hürriyeti tesis etmek ve memlekette mevcut bütün dinlerin serbestçe icrasını, devletin himayesi vermektedir*” ifadesi yer almaktaydı⁶. Ancak meşrutiyetle de laikliğe geçilememiştir. Çünkü devam eden halifelik kurumu ve devletin dininin İslam olduğu ifadeleri hala yer almaktaydı.

Ulusal Kurtuluş Savaşı’nın kazanılmasından sonra ise ülkenin yeniden kurulması aşamasında, Türkiye rotasını batı uygarlığına çevirmiştir. Bu yönelişin temelinde yatan ilke laikliktir. Çünkü Mustafa Kemal’in amacı laik, bağımsız ve ulusal bir devlet kurmaktır. Bunun için dinin etkisinin devlet kurumlarında olmaması gerekliydi⁷. O, bağnaz ve dogmatik fikirler içinde kalan toplumların ulusal bağımsızlığı sindiremeyeceğini düşünmekteydi. Ayrıca doğunun kalıplaşmış ve mistik düşünce sistemi yerine, batının araştırın, uygulayan, yeniliğe açık olan yönlerini alınmasını istiyordu⁸.

Atatürk, laikliğin yeni Türkiye devletine kazandıracığı faydaları çok açık bir şekilde görmüş; bu nedenle dinin siyasetten ayrılması gerektiğini ve dini, bireylerin kendi inanç sistemlerinde yaşamaları gerektiğine inanmıştır. Atatürk bunları düşünürken ve uygularken, geçmişte batı toplumlarının bu konuda geçirdiği sıkıntılı dönemlerinden de dersler çıkarmıştır ki kendi ulusu aynı buhranlı dönemleri o şekilde yaşamasın⁹.

2. İzmir’de 1930’larda Laiklik Uygulamaları

Atatürk, yapılan devrimlerle sağlam bir temel atmış, bu temel in sarsılmaması için rejimi güçlendirici uygulamalarına devam etmiştir. Cumhuriyetin temel taşı olan laiklik, rejimin en önemli temel ilkelerinden biri olarak görüldüğünden 1930’lu yıllar laiklik uygulamaları ve laikliğe karşı girişilen eylemlerle mücadele yılları olarak cumhuriyet tarihine geçmiştir. 1930’lar Avrupa’da diktatörlerin hakim olduğu bir döneme denk geldiğinden, Türkiye’nin Faşizm, Nazizm, Bolşevizm etkilerinden korunması kolay olmamıştır. Buna karşılık Türk aydınları cumhuriyetin teminatı olarak Kemalizm’i, bu akımlara karşı öne sürmüşler ve basın-yayın yoluyla fikri tartışmalar başlatmışlardır.

Bu araştırmada İzmir basınının seçilmesinin nedeni ise, İzmir’in binlerce yıllık kültür ve medeniyete ev sahipliği yapmış bir şehir olması ve aynı zamanda Osmanlı Devletinin 19. yy ’da ekonomik, toplumsal, siyasal yaşamını da belirleyen

4 Cemil Denk, *Laiklik ve Cumhuriyet*, Kültür Bakanlığı- Cumhuriyet Dizisi, Ankara, 1999, s.12.

5 Daver, *a.g.e.*, s.20.

6 Ali Fuat Başgil, *Din ve Laiklik*, Yağmur Yayınları, İstanbul, 1991, s.197.

7 Ergun Aybars, *Atatürkçülük ve Modernleşme*, Ercan Kitabevi, İzmir, 2000,ss.186-187.

8 Özer Ozankaya, *Atatürk ve Laiklik*, Tekin Yay, s.190.

9 Kemal Arı, *Atatürk ve Aydınlanmanın Düşünsel Temelleri ve Gelişimi*, İzmir, 2009, s.278.

öncü şehri olmasıdır. İzmir, millî mücadele ruhunun oluşmasında ve başlamasında da önemli etkiye sahip olan bir şehirdir. İzmir'in düşman işgalinden kurtuluşunun, vatanın kurtuluşu olarak kabul edilmesiyle de ayrıca önemli tarihsel bir değeri de vardır. Bunun dışında Atatürk devrimlerini desteklemede ve uygulamada önderlik eden güçlü bir kültürel alt yapıya sahip olan bu tarihi ve çağdaş şehir, fikir dünyasıyla da topluma daima örnek olmuştur. Bu açıdan İzmir basını, gündeme damgasını vuran haberleri ve yazılarıyla Türk basınında önemli bir yer edinmiştir.

3. Serbest Cumhuriyet Fırkası

Serbest Cumhuriyet Fırka, 12 Ağustos 1930 yılında Atatürk'ün isteğiyle Fethi Okyar başkanlığında kurulan, Türkiye Cumhuriyeti'nin ikinci muhalefet partisidir. 1924 yılında kurulan ve kısa bir süre sonra rejim karşıtlarının odağı haline gelen Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kapatılmıştı. 1930 yılına gelinceye kadar ise bir daha herhangi bir muhalefet partisi kurulmamıştı.

1929 yılında ABD'de meydana gelen ekonomik kriz tüm dünyayı etkilemiş ve bu durumdan Türkiye'de sert bir şekilde etkilenmiş, ülkede mali kriz ortamı doğmuştu¹⁰. Ekonomide meydana gelen yavaşlama halkada yansımış ve hükümet bu konularda sık sık eleştiri oklarına maruz kalmıştır. Öyle ki Atatürk çıktığı yurt gezilerinde en çok bu konuda şikâyet dinler olmuştur. Bir gün genel sekreteri Hasan Rıza Soyak'a şu şekilde dert yanmıştır¹¹: *"Bunaliyorum çocuk, büyük bir ıstırap içerisinde bunaliyorum. Görüyorsun ya her gittiğimiz yerde dert, şikâyet dinliyoruz. Her tarafta derin bir yokluk, maddi manevi perişanlık içerisinde"*.

İşte 1930'lara gelindiğinde ekonomik krizin toplum içerisinde bir infiale yol açmasından korkuluyordu. Taner Timur'un dediği gibi bu durumda yapılacak iki yol vardı. *"Ya demokratik hak ve hürriyetlerin iadesi ile rejimi yumuşatmak, ya da büsbütün sertleştirmek"*. Bu durum karşısında birincisi seçilmiş yani SCF'nin kurulmasıyla gerginlik azaltılmak istenmiştir¹². Ayrıca Mustafa Kemal Atatürk *"çok partili rejim gençliğimden beri aşık ve taraftar olduğum bir sistemdir. Bunu cumhuriyetin esaslarından sayıyorum"* diyerek demokrasinin olmazsa olmazlarından olan önemli bir öğeyi unutmadığını açıklamıştır¹³.

Tüm bu gelişmeler, Serbest Cumhuriyet Fırka'nın Atatürk'ün isteğiyle yakın arkadaşları tarafından kurulmasına neden olmuştur. Bu bağlamda Paris Büyükelçiliği görevinde bulunan Fethi Okyar'a bir muhalefet partisi kurulması teklifini götüren Atatürk, Fethi Bey'den olumlu yanıt almıştır. Böylelikle 12 Ağustos 1930'da İstanbul'da kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkasının kurucuları arasında Fethi Okyar'dan başka Nuri Conker ve Ahmet Ağaoğlu, Mehmet Emin Yurdakul'da yer almıştır¹⁴.

10 Ahmet Mumcu, *Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi*, İnkılap Yayınları, İstanbul,1996, XV. Basım, s.135.

11 Tevfik Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi*, İmge Kitabevi, s.329.

12 Taner Timur, *Türk Devrimi ve Sonrası*, İmge Kitabevi, Ankara, 1993, s.159.

13 Cemalettin Taşkıran, *"Atatürk Dönemi Demokrasi Denemeleri"*, AÜ. Atatürk Yolu Dergisi, C.IV, S.14, 1994, s.260.

14 Sina Akşin vd, *Yakınçağ Türkiye Tarihi*, Milliyet Kitaplığı, İstanbul, s.s.147-148.

Parti, programını da açıklamıştır. Laiklik, milliyetçilik ve cumhuriyetçilik gibi esaslara bağlı olduklarını, vergi adaletsizliğini düzeltereklerini, köylü ve çiftçiyi destekleyeceklerin dair ifadelerini programlarında yer vermişlerdir¹⁵. Ayrıca SCF yabancı sermayeyi destekleyeceklerini, köylüye ucuz kredi olanakları tanıyacaklarını ve tefeciliğe karşı mücadele edeceklerine dair vaatlerde bulunmuşlardır. Bu öneriler hem toprak sahiplerine, hem de köylü sınıfına yönelik projelerdir. Yani SCF iki farklı kesime yönelik fırsatlar sunmayı vadederek, bu kitleleri etkisi altına almaya çalışmıştır¹⁶. Çıkarları birbirleriyle çelişik olan sınıfları etkilemeye yönelik bu söylemler, halk tarafından büyük bir ilgiyle karşılanmıştır.

Fethi Bey, Eylül ayının ilk yarısında Batı Anadolu gezisine çıkmıştır. 4 Eylül günü İzmir’den başlayan bu seyahat hem SCF için hem de çok partili hayat için bir dönüm noktası olmuştur. Bu seyahat esnasında herkesin korkusu Fethi Bey ve arkadaşlarının olumsuz tepkilerle karşılaşma ihtimalinin olmasıdır. Çünkü daha şehre gelmeden ufak çaplı olaylara karşılaşmıştı¹⁷. 4 Eylül günü Konya vapuruyla İzmir’e gelen Fethi Bey büyük bir coşkuyla karşılanmıştır. O gün Cumhuriyet Gazetesinde şöyle anlatılmıştır:

“Sandalla gelip vapura atlayanlar Fethi Bey’e sarılıyorlardı. Birçokları ağlıyor... Rıhtımda, üzerine vukuu bulan tahaccümle Fethi Bey’in ceketi yırtıldı. Bu esnada denize düşenler, ezilenler ve çiğnenenler oldu. Davullar, zurnalar çalınıyordu”.

Ancak asıl büyük olay 5 Eylül günü olmuştur¹⁸ :

“İzmir Palas’ın önü, Fethi Bey’i görmeye gelen büyük bir kalabalıkla doluydu. Denizli milletvekili Haydar Rüştü Bey’in, Anadolu Gazetesi’nde, Serbest Fırka aleyhine yazdığı yazı bardağı taşıran son damla oldu. Halk, CHF binası ve Anadolu Gazetesi matbaasının önünde karşı gösteride bulunmaya başladı. Polis olaya müdahale etti”.

Bir çocuğun ölümüne sebep olan olaylar karşısında Fethi Bey İzmir’de yapacağı mitingini güvenlik sebebiyle ertelemek zorunda kalmıştır¹⁹. O günkü olayı Fethi Bey anılarında şöyle anlatmıştır:

“İzmir zannediyorum ki o güne kadar görmediği bir kalabalıkla sakin ve sevinçle, bu seslenişi dinleme hasreti içerisindeydi. Nitekim böyle başladı. Fakat halkın üzerine mihrakı meçhul denilen hazırlıklı kişilerle açılan ateş sonucu genç bir mektepli öldü”²⁰.

Olayda ölen çocuğun naaşını babası, Fethi Bey’e getirerek *“Bu ilk kurbanımız, ama daha kurbanlar lazımsa vereceğiz fakat kurtar bizi”* demiştir²¹.

7 Eylül günü Yaklaşık 50 bin üzerinde kişi katıldığı mitingde Fethi Bey kalabalık kitlelerin CHP’ye olan tepkilerini engelleme çabalarına rağmen bunda pek de başarılı olamamıştır. Bu yoğun ilgi herkesi şaşırtmıştır²². Fethi Bey büyük

15 Taşkıran, a.g.m., s.261.

16 Timur, a.g.e., s.161.

17 Güver Güneş, “Serbest Cumhuriyet Fırka’nın Aydında Teşkilatlanması ve 1930 Belediye Seçimleri Üzerinde Oluşan Tartışmalar”, A.Ü Atatürk Yolu Dergisi, C.25, S.39.

18 Çavdar, a.g.e., s.332.

19 Güneş, a.g.m., s.39.

20 Çavdar, a.g.e., s.333.

21 Şevket Süreyya Aydemir, Menderes’in Dramı, İstanbul,1969, s.80.

22 Kemal Arı, Devrim Tarihi II, Burak Kitabevi, İzmir, 2010, s.354.

ilgi gören mitinginde patisinin mürteci olmadığını, girişimciliğin desteklenmesi gerektiğini, ekonomiye devlet müdahalesinin sınırlandırılması gerektiğini ve yabancı sermayenin sağlanması gibi konulara değinmiştir. Ayrıca hükümetin demiryolu politikalarını da eleştirerek, bu alanda yapılan pahalı yatırımların ekonomiye verdiği olumsuz etkilerden de bahsetmiştir²³.

Gezi esnasında farklı olaylar ve tepkilerle karşılaşmıştır. Fethi Bey'in konuşma yaptığı yerlerde halk, hükümete yönelik eleştirel tarzda karşı tezahüratlarda bulunmuştur. Devrimlere ve laiklik aleyhine yapılan gösterilerde kimi zaman devrimin sembolü olan şapkalar, yerlere atılarak çığnendiği görülmüştür²⁴.

İzmir'de meydana gelen bu olaylardan ve Fethi Bey'in İzmir mitinginden sonra Yunus Nadi'nin, Cumhuriyet Gazetesi'nde Mustafa Kemal Atatürk'e yazdığı açık mektup ve Atatürk'ün de Yunus Nadi'nin mektubuna verdiği cevap aşağıda aynen yer almaktadır²⁵ :

"Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal Hazretlerine,

İzmir'de bir matbaanın taaruz edildiği ve CHF binamız taşta tutulduğu günden beri memlekette bize düşen yeni vazifelerin vücut ve ehemmiyetini takdir ediyoruz. Bu arada ezeli ve ebedi şefimiz olarak bildiğiniz zati devletlerini ve başka ve yeni fırkaların kendilerine maletmeğe çalıştıklarını görerek, öyle dahi olsa biz kendimizi, bize emanet edilen cumhuriyetin muhafazası vazifesini eksiksiz ifaya muktedir biliyoruz. Vazifemizin kolaylaşması hesabına değil, belki vaziyetin tawzihi namına hal ne ise lütfen ifadesini istirham etmeğe mecbur kaldık.

Her ne hal ve ihtimalde cumhuriyetin iyice korunacağından daima emin olunarak sonsuz hürmetlerimizi lütfen kabul buyurunuz aziz şefimiz".

Yunus Nadi

Mustafa Kemal'in de Yunus Nadi'ye ertesi gün cevaben yazmış olduğu ve CHF'ye bağlılığını dile getirdiği yazısı ise şöyledir:

"Ben Cumhuriyet Halk Fırkasının Umumi reisiyim. CHF Anadolu'ya ilk ayak bastığı andan itibaren teşekkül edip benimle çalışan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinden doğmuştur. Bu teşekküle tarihen bağlıyım. Bu bağı çözmek için hiçbir sebep ve lüzum yoktur ve olamaz" .

Bu olaylardan sonra Atatürk fevkalade toplantıyla 22 Eylül'de Meclisi açmış ve ara seçim yoluyla Fethi Bey mebus olarak meclise girmiştir.

Sonraki günlerde ise belediye seçimleri yapılmıştı. Serbest Cumhuriyet Fırkasının da katıldığı bu süreçte sorunlar baş göstermiştir. Yapılan belediye seçimlerinde yolsuzluk yapıldığını iddia eden SCF, meclise verdiği gensoruyla bu konunun araştırılmasını istemiştir. İki parti arasında çıkan tartışmalarda karşılıklı suçlamalarda bulunulmuş, meclis sert tartışmalara sahne almıştır²⁶.

23 Barış Ertem, "Siyasal Bir Muhalefet Denemesi Olarak Serbest Cumhuriyet Fırkası", *ODU Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, C.1, S.II, Aralık, 2010, s.80.

24 Taşkiran, *a.g.m.*, s.261.

25 Ertem, *a.g.m.*, s.81.

26 Lord Kinross, *Atatürk*, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 2003, s.522; Eric Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim Yay, İstanbul, 1995, s.261.

Bu gelişmeler aynı zamanda SCF’nin sona yaklaştığını da gösteriyordu. Rejime karşı olmakla suçlanan parti, İzmir’de meydana gelen olaylar ve belediye seçimlerinin büyük kısmını SCF’lilerin kazanması, meclisteki son tartışmalar ülkede gerginliğin artmasına ve cumhuriyetin tehlikeye girdiği havasını yaratılmasına sebebiyet vermiştir. Ayrıca Gazi’nin partiler üstü konumu ile milli blok kurulmasına ilişkin önerisinin artık gerçekleşmeyeceğini Fethi Bey’e söylemesi karşısında Fethi Bey partiyi kapatma kararı almıştır. Konuyu partili arkadaşlarıyla da görüşen Fethi Bey fesh bildirisi hazırlamış ve 16 Kasım 1930’da partiyi kapatmıştır²⁷.

Böylelikle güdümlüde olsa ikinci kez, üç ay gibi kısa sürede bir muhalefet patisine sahip olan Türkiye, 1945 yılına kadar herhangi bir parti kurulması girişimiyle karşılaşmamıştır. Türkiye, demokratikleşme sürecinde önemli paya sahip olan çok partili hayata geçiş sürecini, yapılan yanlışlarla ertelemek zorunda kalmıştır. Bu durum Türk halkına, demokratik hak ve özgürlükler konusunda atılan adımların yavaşlaması olarak geri dönmüştür.

4. Menemen Olayı

1929 dünya ekonomik bunalımının Türkiye’ye sıçraması özellikle sanayileşmenin olduğu şehirlerde kendini daha yoğun bir şekilde göstermişti. Bu ekonomik sıkıntılara çözüm üretmek, halkın mali sıkıntılar nedeniyle hükümete yönelik eleştirilerinin giderek artmasından doğan gerilimi azaltabilmek için SCF’nin hemen kurulmasına karar verilmişti. Kurulan bu ikinci muhalefet patisi, hükümetin politikalarını eleştirmeye başlamıştır. Bir süre sonra eski düzen yanlıların da partiye dolmaya başlamasıyla bu ortamdan yararlanmak isteyen gerici, yobaz ve tarikatlar tekrar gün yüzüne çıkma cesaretini göstermişlerdir.

1924 yılında Cumhuriyetin ilk muhalefet partisi olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nın kuruluşu sonrasında çıkan Şeyh Sait İsyanını ordu bastırması, ancak ülke yasal bir suskunluk dönemine girmişti. Buna benzer olarak 1930 yılında ise ikinci muhalefet partisi ve ardından laiklik karşıtı, rejim düşmanı Menemen Olayı yaşanmıştır²⁸.

Başrolde yine aynı tarikat ve şeriat isteriz nidaları ile yankılanan Menemen sokakları ve canice öldürülen bir askerimiz... Yoksa tarih tekerrürden mi ibaretti!

SCF’ nin kurulması ile başlayan muhalefet hareketinin hükümet ve rejime yönelik eleştirel tutumları, bir süredir sessiz kalan dinci çevreleri de harekete geçirmiştir. Olay Nakşibendi tarikatı lideri Şeyh Esat tarafından hazırlanmıştır. Şeyh Esat’ın amacı Manisa’da bulunan tarikatını daha da güçlendirmektir. Bu amaçla buraya müritlerini göndermiştir. Manisa’da toplantılar yapıp, tarikatları için müritler toplayan Şeyh Esat’ın adamlarından olan Derviş Mehmet, Menemen’in köylerine giderek, “*din elden gidiyor*” sloganıyla propagandalar yapmış ve onlara katılan köylüleri de silahlandırarak Menemen’e doğru yola çıkmışlardır²⁹. 23 Aralık 1930 sabahında Menemen’e gelen Derviş Mehmet ve yandaşları ellerine aldıkları yeşil

27 Arı, Devrim, a.g.e., s.355; Tefik Çavdar, “Serbest Fırka”, *Cumhuriyet Ansiklopedisi (fırka)*, C.VII, s.2058; Zürcher, a.g.e, s.261.

28 Suna Kili, *Türk Devrim Tarihi*, İş Bankası Kültür Yay, s.232.

29 Mete Tunçay, “Laiklik”, *Cumhuriyet Ansiklopedisi*, C.II, s.573.

bayraklarla birlikte etraflarına tehditler savurmuşlardır³⁰. Halka hükümeti devirip yerine II. Abdülhamid'in oğlu Selim'i halife ilan edeceklerini söyleyerek hükümet konağının önüne kadar gelmişlerdir. Kendisini burada mehdi ilan eden Derviş Mehmet, etrafındaki insanlara kendisiyle beraber zikre başlamalarını emretmiştir³¹. Tüm bunlar meydana gelirken haber alan Jandarma Alay Komutanlığı, işi basit bir olay sanıp buraya küçük bir birlik göndermişlerdi. Bu sırada yedek subay olarak görev yapan Asteğmen Mustafa Fehmi Kubilay ve emrindeki müfreze, ayaklanmayı bastırmakla görevlendirilmişti. Hükümet konağının önüne gelen Kubilay'ın, teslim ol çağrılarını kulak asmayan Derviş Mehmet, Asteğmen Kubilay'a saldırmıştır³². Binden fazla insanın tekbir sesleri arasında hunharca öldürülen genç subayın başı kesilmiş, bayrağın ucuna takılarak teşhir edilmiştir. Derviş Mehmet daha sonra şehit subayın kanını içerek "Ey Müslümanlar! Halife Abdülmecit sınırdaki bekliyor, kalkın Müslümanlığı kurtaralım" diye bağırmıştır. Bu arada isyancılar olaya müdahale eden iki bekçiyi de öldürmüşlerdir. Daha sonra olay yerine gelen jandarma ekipleri ateş açınca, isyancılar kendilerine kurşun geçmeyeceğini öne sürmüşlerdir. Yapılan çarpışma sonunda Derviş Mehmet ve iki kişi öldürülmüştür³³.

Atatürk devrimlerine ve laik devlet düzenine karşı işlenen bu insanlık dışı hareketin sorumlularının bulunması için büyük bir tahkikata girilmiştir. Mustafa Kemal olayı öğrendiğinde büyük bir üzüntü ve kızgınlık duymuştur. TBMM, basın ve kamuoyunda da bu insanlık dışı olaya karşı sert tepkiler gösterilmiş, yurdun çeşitli yerlerinden çekilen telgraflarla gerici eylem günlerce protesto edilmiştir³⁴.

İşte bu laiklik karşıtı, gerici ayaklanma sonrasında Menemen ve civarında sıkıyönetim ilan edilmiş ve Menemen, Manisa, Balıkesir, Antalya'da olayla ilgisi olduğu iddia edilen 2200 kişi tutuklanmıştır. Ardından 3 Ocak 1931'de Muğlalı Mustafa başkanlığında Divanı Harp Mahkemesi kurularak suçlular yargılanmaya başlamıştır³⁵. Burada 28 kişi ölüm cezasına çarptırılmış ve ölüm cezaları 3 Şubat 1931'de Menemen'de gerçekleştirilmiştir. Yapılan yargılamalar sonunda olayın Nakşibendi Tarikatıyla bağlantısı saptanmıştır. Şeyh Hoca Esat, Şeyh Halit, Hoca Saffet ve Şeyh Esat'ın oğlu Mehmet Ali'nin ayaklanmanın hazırlık aşaması ve gerçekleştirilmesinde etkileri olduğu tespit edilmiştir.

5. İbadet Dilinin Türkçeleştirilmesi

İbadet dilinin Türkçeleştirilmesi çalışmaları cumhuriyet döneminde Atatürk tarafından başlatılmıştır. Ancak bu tartışmalar cumhuriyet öncesi dönemde de yer almaktaydı.

Bu konuyla ilgili ola Osmrakanlı Devleti döneminde Tanzimat'la atağa geçilmiş, II. Meşrutiyet ilan edilince bilhassa İttihatçı söylemin etkisiyle Türkçe Kur'an ve Türkçe tefsir meselesi devrin tartışılan önemli konuları arasına girmiştir.

30 Erol Mütercimler, *Fikrimizin Rehberi*, Alfa yayınları, İstanbul, 2008, s.1096.

31 Neşet Çağtay, *Türkiye'de Gerici Eylemler*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1972, s.31.

32 Necdet Aysal, "Yönetmel Alanda Değişimler ve Devrim Hareketlerine Karşı Gerici Ayaklanmalar", *AÜ. Atatürk Yolu Dergisi*, S.44, Güz, 2009, s.603; Sina Akşin, *Kısa Türkiye Tarihi*, İş Bankası Yay. 2009, s.209.

33 Tunçay, *a.g.m.*, s.573; Çağtay, *a.g.e.*, s.32.

34 Aysal, *a.g.m.*, s.606.

35 Çağtay, *a.g.e.*, s.33.

Cumhuriyet dönemine gelindiğinde ise, Atatürk Kur’an’ın Türkçe’ye çevrilmesi konusundaki düşüncelerini ilk kez 14 Ağustos 1923’de, devletin eğitim politikasını belirleyecek bilimsel heyet için verilen çay toplantısında belirtmiştir. Ancak Kazım Karabekir’in, bir devlet adamının din konularına karışmaması gerektiği hususunda açıklamasıyla karşılaşmıştır. Mustafa Kemal bu konuyla ilgili olarak “*Türk, Kur’an’ın arkasından koşuyor; fakat onun ne dediğin anlamıyor, içinde neler var bilmiyor ve bilmeden tapınıyor. Benim maksadım, arkasından koştuğu kitapta neler olduğunu Türk anlatsın*”.

Türkçe Kur’an konusu, 21 Şubat 1925 tarihinde TBMM’de görüşülmeye başlanmıştır. Meclis, Kuran’ın Türkçeye tercümesi edilmesine karar vermiştir. Alınan bu karar doğrultusunda Hamdi Yazır’ın hazırladığı Hak Dini Kur’an Dili Yeni Meali Türkçe Tefsir adlı 9 ciltlik meal ile tefsir, Ahmet Naim ve Prof. Dr. Kamil Miras’ın hazırladıkları Sahih-i Buhari Muhtasarı Tecridi Sarih Tercümesi adlı 12 ciltlik hadis tercümesi ortaya çıkmıştır. Böylece Atatürk’ün 14 Ağustos 1923 tarihinde açıkladığı düşünceleri hayata geçmiş oldu³⁶.

Laiklik konusunda önemli adımların atıldığı 1928 yılında ise İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam dininde modernleşme ve reform sorunlarını incelemek, araştırmak ve yeni öneriler sunmak üzere bir komisyon kurmuştur³⁷. Bu komisyon dinde reform ve tavsiyeleri dört başlıkta toplanmıştır. “*İbadet Şekli*”, “*İbadet Dili, İbadetin Niteliği*”, “*İbadetin Düşünce Yanı*” başlıkları altında bir dizi öneriler sunmuştur³⁸.

1928 komisyonunun tavsiyelerinden sadece birinin uygulama alanı vardı. O da “*İbadetin Türkçeleştirilmesi*”. Bu konu 1932 yılında tekbir, sala ve kametin Türkçeleştirilmesiyle beraber uygulamaya konulmuştur. Atatürk’ün bu uygulamaları aynı zamanda Türk Tarih Tezi ve Dil İnkılaplarıyla giriştiği amaçlı bir kültür politikasının da bir parçasıydı³⁹.

Atatürk artık uzun yıllardır üzerinde düşündüğü ve üzerinde çalışmalar yürüttüğü Türkçe ibadet konusunu hayata geçirmeye karar vermişti. Bu projenin gerçekleşmesi için 1932 yılı başlarında, Dr. Reşit Galip ve Hasan Cemil Çambel’in başkanlığında çalışan Hafız Kaynak, Beşiktaşlı Rıza, Süleymaniye Camii baş müezzini Hafız Kemal gibi İstanbul’un tanınmış hafızları Atatürk’e bu konuda yardımcı olmuşlardır⁴⁰.

Çalışmalar tamamlandıktan sonra 21 Ocak 1932’de Reisi Cumhur Orkestrası şeflerinden Hafız Yaşar Bey, Yerebatan Camii’nde ilk defa Türkçe Kur’an okumuştur. Ayrıca Hafız Yaşar Bey Türkçe bir mersiye de okumuştur. Halk Türkçe Kur’an ve hitabeye büyük ilgi göstermiştir⁴¹.

36 Ali Sarıkoyuncu, *Atatürk, Din ve Din Adamları*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2002, s.s.88, 89, 90.

37 Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi III, Yeni Türkiye’nin Oluşumu*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1996, s.50.

38 Bernard Lewis, *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, TTK Yayınları, Ankara, 1998, s.410.

39 Başak Ocak, “*Türkçe İbadet Uygulamaları*”, *DEÜ. İnkılap Tarihi Enstitüsü Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi*, C.7, S. 6-7, 2009, s.158.

40 Sarıkoyuncu, *a.g.e.*, s.107.

41 *Hizmet*, 23 Ocak 1932.

26 Ocak 1932 tarihinde Vişnezade Camiinde Türkçe okunan Kur'an-ı Kerim için cemaatin içinden bazıları vecde gelerek "Allah Gazimize uzun ömürler versin" diyerek memnuniyetlerini dile getirmişlerdir⁴².

Bu gelişmelerden sonra ilk Türkçe ezan 29 Ocak 1932'de Kuşadası'nda Hafız Sadık Bey tarafından okunmuş, halk sokaklarda durarak ezanı büyük bir ilgiyle dinlemiştir. Daha sonra 30 Ocak 1932'de İstanbul'da Fatih Camii'nde ezan, hafız Rifat Bey tarafından önce Arapça sonra da Türkçe olarak okunmuştur⁴³. Ezanın Türkçesi şöyledir:

Tanrı uludur

Şüphesiz bilirim; bildiririm

Tanrıda başka yoktur tapacak

Şüphesiz bilirim; bildiririm

Tanrının elçisidir Muhammet

Haydin namaza; haydin halasa

Namaz uykudan hayırlıdır (sadece sabah namazı için)

Tanrı uludur, Tanrı'dan başka yoktur tapacak

İzmir'de ise ilk Türkçe ezan, 29 Ocak 1932'de Hisar Camii'nde okunmuştur. Camii, kadınlı, erkekli Türkçe ezanı dinlemek isteyenlerle dolup taşmıştır⁴⁴.

Ancak Türkçe ibadetin en görkemlisi 3 Şubat 1932 tarihine rastlayan Kadir Gecesinde, Ayasofya Camii'nde 70 bin kişinin katılımıyla gerçekleştirilmiştir. 40 bin kişi içerde, 30 bin kişi de yer bulamadığından dışarıda dinlemiştir.⁴⁵ Tören yurtdışındaki vatandaşlarımızdan da büyük ilgi görmüştür. Sofya, Finlandiya ve Londra'daki Türk vatandaşları radyodan Türkçe Kur'an ve mevlidi dinlemekten memnun kaldıklarını dile getirerek "Allah Gazimize uzun ömürler versin" mesajlarını telgraflarla bildirmişlerdir⁴⁶.

Bu tarihten itibaren ülkenin pek çok yerinde Türkçe ezan okunmaya başlanmıştır. 4 Şubat 1932 tarihli Hizmet Gazetesi'nde yer alan habere göre 3 Şubat'ta Ayasofya'dan yayınlanan Türkçe Kur'an ve Mevlit İzmirli tarafından, radyo bulunan mahalleler etrafında kadınlı erkekli yüzlerce kişi toplanarak dinlenmiş ve Kemeraltı'ndaki radyolu pastanelerde radyoların başından kalkmamışlardır⁴⁷.

Daha sonra Salatü Selam da Türkçeleştirilmiştir. 6 Mart 1933 tarihiyle başkan Rifat Efendi bütün müftülüklere duyurmuştur. Türkçe sala seçime bağlı üç şekilde bildirilmiştir⁴⁸.

42 *Hizmet*, 27 Ocak 1932.

43 *Ocak, a.g.m.*, s.160.

44 *Hizmet*, 31 Ocak 1932.

45 *Hizmet*, 5 Şubat 1932.

46 *Hizmet*, 5 Şubat 1932.

47 *Hizmet*, 4 Şubat 1932.

48 *Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi* (BCA) 030, 10, 26, 150, 21.

Ezanın Türkçe okunması tüm ülkede sorun çıkmadan uygulamaya konulsa da zaman zaman tepkiler olmamış değildir. Bunlardan en çok ses getireni 1 Şubat 1933'te Bursa Ulu Cami de Türkçe Ezana, orada bulunan birkaç kişinin gösterdiği tepkidir. Türkçe Ezana tepki gösteren kişiler orada bulunan müezzinle ufak bir tartışma yaşadıktan sonra, valiliğe giderek isyan etmişlerdir. Ancak buraya polis ve zabitanın gelmesiyle isyancılar dağılmıştır. Yakalananlardan bir kısmı tutuklanmış bir kısmı da serbest bırakılmıştır⁴⁹. Bu olay sırasında halk tezahürat ve mitingler yaparak Bursa Olayını protesto etmişlerdir⁵⁰. Olay sonrasında Bursa'ya gelerek incelemelerde bulunan Mustafa Kemal, Bursa'dan ayrılmadan önce Anadolu Ajansına şu açıklamayı yapmıştır⁵¹:

"Bursa'ya geldim. Hadise hakkında alakadarlardan malumat aldım. Hadise, haddi zatında ehemmiyeti haiz değildir. Herhalde cahil mürteciler, cumhuriyet adliyesinin pençesinden kurtulmayacaklardır. Hadiseye dikkatimizi çevirmemizin bilhassa sebebi dini siyaset ve herhangi bir tahrike vesile etmeğe asla müsamaha etmeyeceğimizin bir daha anlaşılmasıdır. Meselenin mahiyeti esasen din değil, dildir. Kati olarak bilinmelidir ki Türk milletinin milli dili ve milli benliği bütün hayatında hakim ve esas kalacaktır".

1941 yılına gelinceye kadar ezan, kamet, tekbir ve salanın Türkçe okunması yasal bir hükme bağlanmamıştır. Hatta zaman zaman uygulamaya karşı yapılan hareketleri kontrol altında tutabilmek amacıyla denetimler yapılmaya devam etmiştir. Kimi zaman Emniyet Genel Müdürlüğü'nden, Vilayet Müftülüğüne hükümetin inkılabına karşı Arapça tekbir vs. gibi aykırı tutumlarda bulunan cemaate ihtar ve ikazda bulunulup bulunulmadığına dair kendilerine bu hususta bilgilendirilmeleri taleplerinde bulunulmuştur. 1 Şubat 1933 tarihinde Bursa'da ezanın Türkçe yerine Arapça okunmasını isteyenlerin sebep olduğu olay dışında Türkiye genelinde başka bir olayla karşılaşılmamıştır. Türkçe ezanla ilgili yasal zorunluluk Atatürk'ün ölümünden sonra ortaya çıkmıştır. 2 Haziran 1941 tarih ve 4055 sayılı kanunla, Türk Ceza Kanunu'nun 526 maddesi değiştirilmiştir. Yapılan değişiklikle Arapça ezan ve kamet okuyanların üç aya kadar hafif hapis veya 10 TL' den 200 TL'ye kadar hafif para cezası verilmesi kararlaştırılmıştır⁵².

6. Türk Dilini Özleştirme Çalışmaları

1928 yılında büyük önder Atatürk'ün yapmış olduğu dil devrimiyle Arap alfabesi yerine Latin harflerinin kabulü gerçekleşmişti. Bu tarihten itibaren Arap harflerinin kullanılması yasaklanmış, okullarda ve Millet Mekteplerinde halkımıza yeni Türk alfabesiyle okuma yazma öğretilmeye başlanmıştı. Atatürk'ün önderliğinde ve rehberliğinde gerçekleşen bu büyük inkılap hareketi, aynı zamanda laiklik olgusunun bir başka boyutunu ifade etmekteydi. Bilhassa dinle alakalı her türlü olguyu devlet düzeninden çıkarmayı hedefleyen Atatürk, Arap harflerinin kullanımının devamıyla birlikte toplumun din ve alfabe arasında kurabileceği bağı ve doğabilecek yanlış anlama ve kötü niyetleri engellemeyi amaçlamıştı.

49 Hizmet, 6 Şubat 1933.

50 Hizmet, 6 Şubat 1933.

51 Halkın Sesi, 7 Şubat 1933.

52 BCA, 051, 12, 102, 13; Sarıkoyuncu, a.g.e., s.109.

1930'lu yıllara gelindiğinde ise Türk dili ile ilgili gelişmelerin tekrar gündeme geldiğini görmekteyiz. Her ne kadar halk yeni alfabeyle okuma yazmayı öğrenmiş ve Arap alfabesinin kullanımı yasaklanmış olsa da, hala eski alışkanlıklarını devam ettirenler de vardı. Örneğin, devlet dairelerinin bazılarında, işlemlerin Arap alfabesi kullanılarak gerçekleştirildiği görülmüştür. Bunun üzerine Dâhiliye Vekâleti Arap alfabesinin yasaklandığına dair tüm illere genelge göndermiştir. Bu genelgeye göre, Arap harfleri hiçbir surette kullanılmayacaktır. Hatta memurların özel haberleşmelerinde dahi Arap harfleri kesinlikle yasaklanmıştır. Aksi takdirde gerekli işlemlerin yapılacağına dair çıkan gazete haberlerine rastlamaktayız⁵³.

Türk diliyle ilgili önemli bir gelişme de dilimizin yabancı dillerin boyunduruğundan kurtarmayı amaçlayan, dilde özleştirme çalışmaları adı altında gerçekleşecek olan ve o dönemin gazetelerinde "*Dil İnkılabı*" olarak da adlandırılan faaliyetlerdir. Bununla ilgili olarak Türk Dil Cemiyeti'nin aldığı kararla Divan-ı Lügat'ın her Türkün kolayca anlayabileceği şekilde, Türk alfabesinin sırasına konularak dilimize çevrilmesi kararlaştırılmıştır. Bunun içinde 1933 yılında Türk Dil Cemiyeti bir anket başlatmıştır. Buna göre Cemiyet, Kamus-i Türki'den seçmiş olduğu sözlere radyolara, ajansa, gazetelere gönderecek; bu sözlere karşılık bulan vatandaşlar, bu karşılıkları gazetelere veya cemiyetlere bildireceklerdir. Seçilen sözlere gazetelerin ilk sayfalarında koyu harflerle, göze çarpar bir şekilde yayınlanmıştır. Bu şekilde dilimizde yer alan Arapça ve Farsça sözcüklerin Türkçe karşılıkları bulunmuş olacaktır⁵⁴. Cemiyetin açtığı anket çok büyük ilgi görmüş, elde edilen cevaplar değerlendirmeden geçerek uygun olanlar sıralanmış ve Osmanlıcadan-Türkçeye karşılık sözlük oluşturulmuştur. Böylelikle Türk diline ait özgün binlerce kelime tekrar gün yüzüne çıkmış ve bu kelimelerin kullanımı teşvik edilmiştir. Yıllardır Arapça ve Farsça kelimelerin arasında kaybolan, ağır ve ağdalı bir dile mahkûm olan Türk milleti, dildeki bu arılaşma faaliyetleriyle artık Türk diline daha çok sahip çıkmaya başlamıştır⁵⁵.

Dil ile ilgili bu gelişmeler İzmir'de bulunan Musevi vatandaşlar tarafından da desteklenmiştir. Onlarda Türkçe konuşmaya dair tüm havralarda nutuklar söylemişler ve bundan sonra evlerinde Türkçe konuşacaklarına dair ant içmişlerdir. Türk Kültür Birliği İdare Heyeti, Musevilerin her yerde Türkçe konuşmaları için geniş tertibat almış ve bu işe büyük önem vermişlerdir. Bu konuyla ilgili olarak Salhane Havrasında, düzgün ve açık bir Türkçe ile söylev veren Türk Kültür Birliği üyelerinden dış doktoru B. Mizrahi şunları söylemiştir:

"... Teşkilatı Esasiye Kanunu, Medeni Kanun bize Türk vatandaşı ünvanını veriyor. Bugün bu ünvanın bahsettiği tüm haklara sahibiz. Bu bizim için gayet büyük bir nimettir. Bize verilen bu kıymetli ve mübeccel ünvana layık olduğumuzu her surette göstermeye çalışalım.

Unutmayalım ki canımızı, malımızı, bütün varlığımızı toprağında doğduğumuz, sinesinde büyüdüğümüz, ekmeğini yediğimiz, suyunu içtiğimiz ve havasını teneffüs ettiğimiz bu mübarek vatana borçluyuz. O halde hissemize düşen ilk ve en büyük vazife her yerde her fırsatta Türk diline kavuşmaktır. Bunu taahhüt edelim ve mümkün olduğu kadar

53 Hizmet, 2 Şubat 1932.

54 Hizmet, 12 Mart 1933.

55 Hizmet, 17 Mart 1933.

bu işi başarmaya gayret edelim" ⁵⁶.

Mizrahi Bey bu konuşmasıyla Türklerin, Musevilere vatanlarını açmalarından dolayı Türk milletine olan vefa borcunu dile getirmiştir. Osmanlıda azınlık olarak nitelendirilen bir toplumken, Türkiye Cumhuriyetiyle beraber anayasa ve medeni kanunun verdiği haklar vasıtasıyla Türk vatandaşı olduklarını, buna karşılık olarak Musevilerin de Türk dilini daha iyi ve kendi içlerinde yaygın olarak kullanması gerektiğini söyleyerek, Türk milletine anlamlı bir jest yapmıştır.

Görüldüğü üzere 1930'ların havası içinde Türkçeyi koruma ve özleştirme çalışmaları, devletin ulusallaştırma ve laikleştirme politikaları arasında önemli bir yer teşkil etmiştir.

7. Türk Kadınının Seçme ve Seçilme Hakkını Elde Etme Süreci ve Yaşanan Gelişmeler

Öncelikle 3 Mart 1924 yılında kabul edilen Tevhidi Tedrisat Kanunu ile Türk eğitimi tek, demokrat, laik ve milliyetçi bir sisteme sahip olmuştur⁵⁷. 4 Ekim 1926 yılında kabul edilen Medeni Kanun ile Türk kadını çok eşli evlilik başta olmak üzere toplumsal yaşam içinde sahip olması gereken miras, boşanma, istediği mesleği seçme gibi haklarını elde etmiş oldu. Laiklik ilkesinin kabulüyle de Türk kadını toplum içerisinde artık kendini daha rahat ifade etme olanağına kavuşmuştur.

Siyaset anlamında Türk kadınına tanınan ilk yasa ise 1930 yılında belediye seçimlerine katılma, seçme ve seçilme hakkıdır. Türk kadınının yıllardır elde etmek istediği bu hak, aynı zamanda birey olarak toplumda var olduğunun önemli bir kanıtı olmuştur. 1933 yılında ise kadınlar köy muhtarlığına ve İhtiyar Heyetine seçme seçilme hakkını elde etmiştir⁵⁸.

5 Aralık 1934 yılında kadınların siyasi hayata tam olarak katılmalarını sağlayan önemli bir değişiklik olmuştur. Cumhuriyet Halk Fırkası toplanarak kadınların milletvekili seçilmesi için Teşkilatı Esasiye ve Milletvekili Seçim Kanununda (Mebus İntihabı) gerekli olan değişikliklerin yapılması amacıyla ortak karar almıştır⁵⁹.

Böylelikle Osmanlı Devleti döneminden beri, haklarını elde etmek için mücadele eden Türk kadını, Cumhuriyet döneminde Atatürk'ün yaptığı "*Kadın Devrimi*" sayesinde siyasi haklarına kavuşmuştur. Aksi takdirde toplumun yarısını oluşturan bireylerin olmadığı bir siyasi yaşamda demokrasinin varlığından söz etmek imkânsız olurdu.

Türk kadınının elde ettiği milletvekili seçme ve seçilme hakkı, ülke içerisinde büyük bir sevinç yaratmıştır. Bu olay İzmir basınında da büyük yankı uyandırmıştır. Örneğin CHF İzmir İl üyelerinden Benal Nevzad'ın Anadolu Gazetesinde, kadınlara

56 *Anadolu*, 30 Mart 1937.

57 Emel Doğramacı, *Atatürk ve Kadın Hakları*, Atatürkçü Düşünce El Kitabı, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, s.236.

58 Belkis Konan, "Türk Kadınının Siyasal Hakları Kazanma Süreci", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.60, S.1, 2011, s.167.

59 *Anadolu*, 6 Kanunuevvel, 1934.

verilen haklardan dolayı mutluluklarını dile getirdiği köşe yazısı yayınlanmıştır. Bu yazıda Benal Hanım:

“...Büyük Atatürk’ümüz bize ilk önce analık ve kadınlık yerimizi verdi. Kadını bir tek sözle, erkeğin bir isteği ile yuvasından kovulmaktan, eli kolu bağlı bir tutsak olmaktan kurtardı. Şimdide Türk kadınına siyasal denliğini verdi.

Şimdiye kadar sisli kafaların, kötü düşüncülerinden ötürü Türklüğün kötürüm kalan yarısına içimiz sızlaya sızlaya acıyoruz. Bizden önce geçen kadınların geçirdikleri günleri andıkça ağlayacağımız geliyor. Bugünün kutlu Türk kadınlığı bütün acun kadınlığına örnek oldu”⁶⁰.

Yabancı basında, Türk kadınlarına verilen milletvekili seçme ve seçilme hakkını köşelerine taşımışlardır. Örneğin 9 Şubat tarihli Times Gazetesi;

“...Siyasal asadlık yarışına Türk kadınları Avrupalı kardeşlerini çok geride bırakmışlardır. Geçen İlkkanun ’da Büyük Millet Meclisi kanununda lazım gelen değişikliği yaparak bütün Türk kadın ve erkeklerin 23 yaşından itibaren seçmek ve 31 yaşından itibaren de seçilmek hakkını ittifakla kabul etti”⁶¹.

Times Gazetesi bu yorumuyla Türk kadınının siyasi yaşamda birçok Avrupalı kadından önce seçme ve seçilme hakkını elde ettiğini yazmıştır. Türk kadınına verilen bu haklar o dönem içinde değerlendirildiğinde dikkat çeken bir gelişmedir. Çünkü o yıllarda bazı Avrupa ülkelerinde bırakın kadın haklarını, demokratik yolların tıkandığı, diktatörlerin egemen olduğu bir Avrupa’yla karşılaşmaktayız. Bunun içindir ki Atatürk’ün yapmış olduğu devrimler ve uygulamalar o dönemde dünya kamuoyunda büyük bir ilgiyle izlenmekteydi.

Kadınlarımız, milletvekili seçme ve seçilme hakkını elde etmelerinden dolayı duydukları mutluluklarını yapılan etkinliklerle eyleme dönüştürmüşlerdir. Bundan dolayı kadınlarımız sevinç ve teşekkürlerini başta Atatürk olmak üzere, İsmet İnönü ve CHF Genel Başkanlığı’na yurdun çeşitli yerlerinden çektikleri telgraflarla iletilmişlerdir⁶².

İzmir Kadınlarından Atatürk’e

“Büyük kurtarıcının Türk kadınlığı için verdiği son kesimden duyduğumuz sonsuz sevinci büyük Atatürk’e ulaştırır ve ordularla hağatır yetiştiren Türk analarının coşkun kıvanç ve bağlılıklarını sunarız”⁶³.

Maide Kazım, Kent Kurumu Üyelerinden Sabire Yunus, Kız Muallim Mektep Müdürü Sabiha, CHF Vilayet Kurumu Üyelerinden Benal Nevzad, Kent Kurumu Üyelerinden Dr. Sada

60 *Anadolu*, 10 Kanunuevvel 1934.

61 *Anadolu*, 21 Şubat 1935.

62 *Anadolu*, 9 Kanunuevvel 1934.

63 *Anadolu*, 7 Kanunuevvel 1934.

Atatürk’ün Kadınlarımıza Çektiği Telgraf

Ankara, Riyaseti Cumhur Umumi Kâtipliğinden⁶⁴

“Erdemli kadınlarımızın sayılabilecek seçimlerine girmelerinden dolayı ülkenin bütün kurumlarından yer yer toplantılardan telyazıları aldım. Gösterilen duygulardan gönencim çok büyüktür. Türk kadınlığının girdiği yeni siyasal alanda da değerli işler başarmasını dilerim”.

Yine Anadolu Gazetesi’nin bir başka haberine göre, Cuma günü işlerinde Benal Nevzad, belediye üyesi Dr. Sada, Sabire Yunus, Kız Muallim Mektebi Müdürü Sabiha hanımın ve öğrencilerin yer aldığı kafile Cumhuriyet Meydanı’na doğru yürümüşlerdir. Cumhuriyet Meydanına varılınca büyük bir çelenk konmuş, ardından Benal Nevzad tarafından verilen nutuk büyük bir coşkuyla alkışlanmıştır. Sonrasında öğrenciler ve halk hep birlikte Cumhuriyet Marşını söylemişlerdir. Benal Nevzad’ın büyük bir ilgiyle dinlenen söylevi şöyledir⁶⁵:

“...Türk kadınlık tarihinin gözyaşı ve zincir dolu karanlık yapraklarını temelli kapayıp, önümüze bembeyaz güneşli ak günler açan büyük Atamız bize bu günde siyasi denkliğimizi vermekle, Türk kadınına başlı başına bir benlik, insanlık kurumunun özlü bir üyesi olduğunu acuna söyledi.

Bugün birçok batı ülkelerindeki kadınlar, en ufak haklarını almak için daha didişirken, Türk kadınlığı insanlık kurumundaki yerini almış bulunuyor. Çünkü fazilet demek olan cumhuriyet ve onun büyük Atatürk’ü ölmez tarihler yaratan büyük Türk ırkının atasının damarlarındaki öz kanı kendindeki büyük varlığı görmüş ve anlamıştır” ...

Tüm bunlar yaşanırken, İzmir kadınları kendilerine verilen siyasal hakları İzmir Halkevinde verilen konferanslarla kutlamaya devam etmişlerdir. Halkevindeki konferansa Vali Kazım Dirik’in eşi Maide Dirik ve tanınmış birçok kadın da gelmiştir. Halkevinde Zübeyde Hanım, Kız Lisesi eski müdürü Şehime Hanım ve şehir meclisi üyelerinden Sabire Yunus Hanım konuşma yapmışlardır.

Halkevi’ndeki konuşmalar bittikten sonra kadınlarımız, büyük Atatürk’ün heykeli önünde memleket için iyi biçimde çalışacaklarına dair ant içmişlerdir. Daha sonra Atatürk’ün annesinin Karşıyaka’daki mezarını da ziyaret ederek çelenk koymuşlardır⁶⁶.

İzmir’de kadınların katıldığı ilk milletvekili seçimleri 8 Şubat 1935 Cuma günü gerçekleştirilmiştir. Bunun için yoğun bir faaliyet olmuştur. Bütün kasabalar donatılmış, mızıkta davul, zurnalar çalınmış, halk seçim yapılacak mahaller civarında toplanarak tezahürata başlamış ve şenlikler yapmıştır.

İzmir’de de şehrin büyük bir kısmı, hükümet ve parti merkezi ve teşekkülleri, Halkevi baştan aşağı bayraklarla donatılmıştır. Öğleden sonra saat 14.30’da Halkevi salonu dolmuş, salonda siyah tahtalardan birinin üzerinde CHF adaylarının ismi yazılmıştır. Diğer bir tahtaya müstakil adayların adı yazılmıştır. Bando takımı da balkon kısmında yer almıştır.

64 Anadolu, 11 Kanunuevvel 1934.

65 Anadolu, 9 Kanunuevvel 1934.

66 Anadolu, 16 Kanunuevvel 1934.

Salonu baştan aşağı dolduran ikinci seçmenler arasında, siyasal yaşayışta bugün erkekler kadar hak sahibi olan kadınlarımız da bulunmaktaydı.

Oy sandığı kırmızı ve beyaz kurdelelerle sarılmıştı. Belediye başyazmanı Ali Bey, ikinci seçmenlerin adını okumaya başlamış ve ismi geçenler oyunu kullanmaya başlamıştır. Sandığa ilk oy atan Vali General Kazım Dirik olmuştur⁶⁷.

İzmir’ de seçim günü izlenimleri gazetelerde bu şekilde yer almıştır. Seçilen yeni İzmir milletvekillerinin isimleri ise şöyledir:

Tevfik Rüştü Aras, Şükrü Saraçoğlu, Celal Bayar, Mahmut Esat Bozkurt, Hamdi Aksoy, Rahmi Köken, Benal Nevzad, Kamil Dursun, General Kazım İnanç, Hüsnü Çakır, Saadettin Epikmen, Hasan Ali Yücel, müstakil olarak Halil Menteşe.

Türk kadının ilk kez katıldığı genel seçimlerde İzmir’in ilk kadın milletvekili olarak Benal Nevzad Hanım seçilmiştir. Ülke genelinde ise meclise 18 kadın milletvekili seçilmiştir. Bu Türk kadını için gurur verici ve çok büyük bir mutluluk kaynağı olmuştur. Böylece kadınlar da artık her alanda olduğu gibi siyasette de var olduklarını, birey ve kadın olarak mecliste de temsil edildiklerini göstermiş oldular.

7. Kısve Kanunu’nun Kabul Edilmesi*⁶⁸

1925 yılında çıkarılan Şapka Kanunu ile kılık kıyafet konusunda düzenlemeler yapılmış, ardından aynı yıl çıkarılan bir diğer düzenlemeyle dinsel kılık kıyafeti, din adamları dışındakilerin giyemeyeceği kararı alınmıştır. Yani halk içinden kimse sarık, fes, külah gibi dinsel içerik taşıyan örtüler giymeyecektir.

1934 yılında çıkarılan Kısve Kanunuyla ise dinsel kıyafetleri ibadet yerleri haricinde yalnız ülkede bulunan dinlerin başkanları tarafından giyilebileceğine dair kararlar alınmıştır⁶⁹ :

1- Herhangi din ve mezhebe mensup olurlarsa olsunlar ruhanilerin mabet ve ayinler haricinde ruhani kısve taşımaları yasaktır. Hükümet her din ve mezhepten münasip göreceği yalnız bir ruhaniye mabet ve ayin haricinde dahi ruhani kıyafetini taşıyabilmek için muvakkat müsaadeler verebilir.

2- Türkiye’de kanunla tevkifan teşekkül etmiş ve edecek olan izcilik ve sporculuk gibi topluluklar ve cemiyet ve kulüp gibi heyetler ve mekteplere mahsus kıyafet, alamet ve levazım taşımak istedikleri zaman yalnız nizamname veya talimatname ile muayyen tiplere uygun kıyafet, alamet ve levazım taşıyabilirler.

3- Türkiye’de bulunan Türklerin ve yabancıların yabancı memleketlerin siyaset, askerlik ve milis teşekkülleri ile münasebetli kıyafet ve alametlerini ve levazımını taşımaları yasaktır.

4- Ecnebi teşekkül mensuplarının kendi kıyafet alamet ve levazımlarıyla Türkiye’yi ziyaret etmeleri icra vekilleri heyeti kararıyla tayin olunacak mercilerin müsaadesine bağlıdır.

67 Anadolu, 10 Şubat 1935.

68 *kısve: kılık, kıyafet

69 Mazhar Erüreten, *Türkiye Cumhuriyeti Devrim Yasaları*, Yenigün Haber Ajansı Yay, 1999, s.s.98-99; BCA, 030, 10, 109, 729, 15.

5- Birinci maddenin hükümleri bu kanunun neşri tarihinden altı ay sonra ve diğer maddelerin hükümleri bu kanunu neşri tarihinden itibaren mer’idir.

Kisve Kanunu’nun onaylanması, Papazlar Okulunda da sevinçle karşılanmış ve papazlar “Yaşasın Atatürk” diye bağırmuşlardır. Patrikhane, papazlara sürekli giyecekleri dini elbiseler yaptırma kararı almıştır⁷⁰. Ayrıca Evkaf Müdürlüğü de, başta Müftü efendi olmak üzere, imam efendilerin görevleri dışında sarık takmamaları ve cübbe giymemeleri için tebligat çıkarmıştır. Dahiliye Vekili de Kisve Kanunu hükümlerinin uygulanmasına dikkat edilmesi hususunda, yüksek Başvekalete, Reisi Cumhur Katibi Umumliliği’ne, Maarif (Eğitim Bakanlığı) ve Adliye Vekaletleri (Adalet Bakanlığı) ile Diyanet Reisliğine resmi bir tebligatta bulunmuştur⁷¹.

Ruhanilerin mabetler dışında dini kıyafet taşımalarının yasaklanması kanununun yürürlüğe girmesi ve hükümetin her dinden yalnızca bir din adamına mabetler dışında kisve giymesine izin verilmesinin uygulanması, yasanın kabulünden altı ay sonra olmuştur. Bu uygulama sürecine geçiş basın, yasanın kabulünde altı ay sonra “Diyanet İşleri Reisi, Rum, Ermeni Patriklerine ve Rum Katolik Reisine dini elbise giymelerine müsaade edilmiştir” şeklinde kamuoyuna duyurmuştur⁷².

Bu kanunun uygulama tarihiyle ilgili olarak İzmir’de bir sorun baş göstermiştir. Dahiliye Vekili tarafından bütün il ve umumi müfettişliklere gönderilen resmi yazıda şu ifadeler yer almaktaydı⁷³ :

“İzmir’de bir polis memurunun bir papazı elbisesi yüzünden karakola sevk ettiğini öğrendim. Bu polis memuru önce kanunu bilmiyormuş. Çünkü kanunun kıyafet maddesi altı ay sonra tatbik olacaktı. İkinci olarak, vekâletin kati emrinden habersiz ve gafil bulunmuştur. Üçüncü olarak en uzak ihtimal olmakla beraber idari amirlerinin gözünden kaçmaması için yazıyorum. Belki de kanun tatbikine itiraz edenlerin tahrikâtına kapılmıştır. En çok çekinilmesi ve dikkat edilmesi lazım gelen de bu üçüncü noktadır. Yabancı emellere parayla hizmet eden casuslarla bilerek, bilmeyerek irtica emelleri güden cahiller, sureti haktan görünerek memurlarımızı ve halkımızı işgal ve tahrik ederek böyle nahoş neticeler verecek hallere sevk edebilirler ve memlekette bu yüzden hadiseler çıkabilir. Bundan ancak memleket ve millet zarar görür”.

Kisve Kanununun kabul edilmesinden sonra uygulaması konusundaki bilgi eksikliği ve bunun nelere mal olabileceğine dair İzmir’de bir sorun yaşandığı görülmektedir. Bu konunun hem yanlış anlamalara meydan verilebilecek bir konu olması hem de dinsel bir anlam içermesinden dolayı halkımızın ve memurlarımızın bir takım cahillerin, dış mihraklı güçlerin tahriklerine ve oyunlarına gelmemesi için Dahiliye Vekili tarafından gönderilen bu resmi yazıyla, konuyla ilgisi olan kamu kuruluşları o dönemde uyarılmışlardır.

1925 yılında kabul edilen Şapka Kanunu ile kılık kıyafet konusunda girişilen düzenleme toplumda herhangi bir tepkiyle karşılaşmadan kabul edilmişti. Şimdi de buna müteakip olarak çıkarılan bu kanunla özellikle din adamlarının, kılık kıyafet

70 Anadolu, 5 Kanunuevvel 1934.

71 BCA, 490, 01, 611, 122, 1; Anadolu, 3 Temmuz 1935.

72 BCA, 030, 18, 1, 2, 55, 50, 3; Anadolu, 23 Temmuz 1935.

73 BCA, 030, 10, 53, 346, 9, 2.

yoluyla toplum üzerinde nüfuz ve baskı kurması engellemek istenmiştir. Dinsel kıyafetleri yalnızca ibadet yerlerinde, görev sırasında giymeleri gerekirken zaman zaman bunları mabetler dışında da giymişler ve bu giysileriyle siyasi ve dinsel anlama gelen mesajlar vermek istemişlerdir. Bu durum laikliğin kabul edildiği bir devletle bağdaşmayan bir durumdur. Çünkü laikliği benimseyen bir devlet, vatandaşının din ve vicdan hürriyetini sağlamak zorundadır. Bu nedenle hem zihinlerde yanlış anlamaların önüne geçebilmek hem de dini kılık ve kıyafetle toplum içinde yer almanın çağdaş bir görüntü teşkil etmeyeceği göz önünde bulundurularak böyle bir kanunun çıkarılması zorunlu olmuştur.

Kisve Kanunun yürürlüğe girmesinden sonra Türkiye ve Yunanistan arasında kısa süreli bir gerginlik yaşanmıştır. Bunun nedeni Yunanistan bu konuyla ilgili duyduğu rahatsızlığı dile getirmeye başlaması ve resmi kanallar vasıtasıyla konuyla ilgili teşebbüslerde bulunmuş olmasından kaynaklanmıştır. Le Temps Gazetesinde yayınlanan bir yazıda, Yunan Başvekili M. Çaldaris, kendisine Türkiye'deki Kisve Kanunu ile ilgili sorulan bir soruya şu cevabı vermiştir: "Eğer gerek olursa bu iş için Ankara'da enerjik teşebbüslerde bulunacağız. Çünkü bu yasanın tatbik mevkisine konması bütün Ortodoksluğun duygularına karşı ağır bir tecavüz eder". Yani Yunanistan ilgisi olmadığı halde bu işi Ortodoks camiasına yapılmış bir saygısızlık olarak değerlendirmiştir.

Yine Atina'dan bildirilen bir başka haberde ise, Yunanistan Dış İşleri Bakanı Mösyo Maksimos, Türkiye elçisi R. Eşref Bey'den resmi bir açıklama istemiştir. Böyle bir tedbirin Ortodoks camiasına karşı alınmasının iki memleket arasındaki ilişkilerde kötü bir etkide bulunabileceğini bildirmiştir.⁷⁴

Novosti, Zagreb, 29 Sontegrin 1934 tarihli "Türkiye'de dini kılıklar yasak ediliyor" başlıklı bir başka yazıda ise şu şekilde bahsedilmiştir:

"Bundan önce çıkarılan bir kanunla Türkiye'de bütün dinal ünvanlar kaldırılmış idi. Kemal Paşa şimdi de Türkiye'de her dinden kılıkların taşınmasını yasak eden bir yasa yapmaktadır. Bütün Türk basını bu işle uzun uzadıya uğraşmaktadır. Bu son yasa Türkiye sokaklarından eski Müslüman kılıklarının renkli gösterişlerini kaldıracaktır"⁷⁵.

Görüldüğü üzere konu yabancı basında da yer almıştır. Türkiye'de ibadethaneler dışında din adamlarının dini elbiselerle dolaşmasının yasaklanması, Yunan hükümeti tarafından Ortodoks camiasına yönelik bir manevi buhran olarak algılanmasına neden olmuştur. Burada Yunanistan, Türkiye'nin laiklikle ilgili almış olduğu bir kararı ve bununla ilgili çıkarmış olduğu bir kanunu yanlış değerlendirmesi sonucu ufak çaplı bir gerginlik yaratmıştır. Halbuki Türkiye'nin amacı ülkede dinsel kıyafetlerin yalnızca din adamları tarafından ibadethanelerde giyilmesini sağlamaktı. Dini simgeleri içeren kıyafetlerin toplum tarafından giyilmesini önlemeye de çalışan bu yasa ile Türkiye Cumhuriyeti aslında toplumun Osmanlıdaki eski, işlevini yitirmiş, geleneklerden doğan alışkanlıklarını değiştirmeyi de hedeflemiştir. Böylelikle devlet aynı zamanda toplumun zihnine laiklik algısını da yerleştirmeye çalışıyordu.

74 BCA, 030, 10, 109, 725, 15.

75 BCA, 030, 10, 109, 725, 15.

Sonrasında Yunanistan Başbakanı Venizelos, konuyla ilgili olarak basına açıklamada bulunmuştur. Venizelos’un yaptığı açıklamayla Yunanistan’ın, Türkiye Cumhuriyeti’nde dini kisvelerin yalnızca 8 dini cemaat başkanı tarafından geçici surette giyilebileceği kararının alınmasına karşı göstermiş olduğu tepkinin gereğinden fazla olduğunu ve iki ülke arasında gerginliğe sebep olan bu olayın daha fazla büyümesine gerek olmadığını dile getirmiştir⁷⁶.

Türkiye bu kanunu herhangi bir millete karşı yapılmış bir engelleme olsun diye çıkarmamıştır. Türkiye Cumhuriyeti, dini Kısve Kanunu kendi iç meselesi olarak gördüğünden, dışarıdan bir müdahale yapılmasını gereksiz bulmuştur. Çünkü Kısve Kanunu, halkçılık ve laiklik kaynaklı bir konu olarak Türk halkını çağdaş ve laik bir toplum düzeyine getirmeyi amaçlayan uygulamalardan biri olarak değerlendirilmelidir.

8. Bektaşî Ayinleri

1925 yılında çıkarılan kanunla tekke, türbe ve zaviyeler kapatılmış, tarikat vb. dinsel örgütlerle bunlara ait dinsel ayinler yasaklanmıştır. Ancak bunların fırsat buldukları ilk anda faaliyetlerini sürdürdüklerini görmekteyiz. Bu dönemde kapatılan tarikatlardan biride Bektaşî tarikatıdır. 1930’lu yıllardaki İzmir basını tarandığında 1932 ve 1937 yılları arasında gazetelerde *Bektaşî Ayinleri* başlığı altında çıkan haberlere rastlamaktayız. Özellikle İzmir ve çevre illerde yoğun olarak rastlanan ayinlerde, suçlu bulunanların yargılamalar sonunda hapis ve para cezalarına çarptırıldıklarına dair haberlere rastlanmaktadır. Sonuç itibarıyla Atatürk döneminde tarikatların faaliyetlerine asla izin verilmemiştir. Ancak çok partili döneme geçtikten sonra bu konularda verilen tavizler nedeniyle tarikatlar tekrar faaliyetlerine devam etmişlerdir⁷⁷.

Sonuç

Görüldüğü üzere cumhuriyetle beraber bireye yönelik olmuş, insana verilen değer artmış, her şey aklın ve bilimin mantığında ilerlemeye başlamıştır. Büyük bir değişim ve dönüşüm yaşayan Türk milleti Atatürk sayesinde adeta Türk Rönesans’ını yaşamıştır. Yüzyıllarca geri plana itilmiş, “kul” kavramıyla nitelendirilmiş olan “birey” artık cumhuriyetle beraber yeniden tanımlanmış, değer bulmuştur.

Atatürk, toplumun çağdaşlaştırılmasında ve ulus-devletin oluşumunda laikliği temel almıştır. Bunun için laiklik temelli devrimlerini ve uygulamalarını cumhuriyetin ilanından, 1930’lu yıllar boyunca sırasıyla gerçekleştirmiştir. Bu çalışmada 1930’lu yılların İzmir’i ve bu şehrin halkının, aydınlarının gerçekleştirilen laiklik uygulamalarına göstermiş olduğu ilgi ve desteği de göz önüne sermektedir. Osmanlı döneminde gerek ülkenin en önemli liman kenti olması gerekse burada gayrimüslim vatandaşların yaşaması sebebiyle ülkenin batıya açılan

76 BCA, 030, 10, 109, 729, 18.

77 *Hizmet*, 12 Haziran 1932, Bektaşî Ayini; *Hizmet*, 14 Haziran 1932, Bektaşî Ayini; *Anadolu*, 16 Ağustos 1934, Bektaşî Ayini; *Anadolu*, 12 Kasım 1935, Bektaşî Grubu Yakalandı; *Anadolu*, 4 Nisan 1937, Dini Ayin Merasimleri.

kapısı olan İzmir, cumhuriyet döneminde de geçmişten gelen kültürel altyapısını ve çağdaşlığını devam ettirmiştir. Böyle zengin bir birikime sahip olan İzmir, özellikle cumhuriyetin ilk yıllarında Atatürk devrimlerini uygulama, destekleme ve içselleştirmede daima öncü şehirlerin başında gelmiştir. Yapılan bu çalışma İzmir'in özgürlükler ve demokrasi kelimeleriyle anılmasının nedenlerini de göstermektedir ki 1930'ların İzmir basınına taradığımızda açık bir şekilde görmekteyiz. İzmir'in, Türkçe ibadet uygulamalarındaki uyum ve destekleri, kadınlara verilen seçme ve seçilme hakkıyla parti üyeliklerine İzmir kadınlarının büyük bir coşku ve sevinçle katılması, ülkenin ilk kadın milletvekillerinden birini çıkarması bunların en güzel örneklerini teşkil eder.

Atatürk, genel anlamda laikliği toplumun çağdaşlaştırılması için en önemli unsur olarak görmekteydi. Özellikle 1930'lar'ın devrim ve uygulamalarında laiklik olgusunu içeren sosyal yaşam düzenlemelerine ağırlık verilerek, devrimin ideolojisini benimsetilmeye çalışılmıştır. Bunun dışında devlet, rejime karşı gerici hareketlerle de mücadele ederek, laiklik konusunda asla ödün verilmeyeceğinin mesajını da açık şekilde göstermiştir.

Bu bağlamda laikliğin, 1930'lu yıllara damgasını vuran bir olgu olduğunu hem Atatürk'ün yaptığı devrimlerin temelini oluşturmasından hem de İzmir gazetelerinin bu konuyu haberleri ve köşe yazılarında sık sık yer vermelerinden anlamaktayız. Atatürk, eski rejimdeki ümmet toplum özelliğini, modern ulus-devlet modeline dönüştürmeyi amaçlarken yaptığı yasal düzenleme ve uygulamalarda mutlaka laikliği esas almıştır. Atatürk, toplumun yaşam tarzını *öz kültürümüzü* baz alarak çağdaşlaştırmaya ve modernleştirmeye çalışmıştır. Yoksa eski düzenin işlevini yitirmiş kurumları ve düzenlemeleriyle çağdaş yakalamanın imkânı olamazdı. Çünkü laiklik çağdaşlaşmanın temel koşuluydu; laiklik, kapılarını batı uygarlığına açmış bir toplumun çıkış noktasıydı; laiklik, kimliğini kaybetmiş bir millete yeniden hüviyet kazandırma yoluydu.

Bugün Türkiye Cumhuriyeti'nin tüm dünyada, doğu toplumları arasında örnek gösterilen bir ülke olmasının en önemli sebebi kuşkusuz laik bir ülke sıfatı taşımasıdır. Yakın zamanda Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkelerindeki halklar, başlarındaki diktatörlere karşı kaybettikleri özgürlükleri ve kazanmak istedikleri demokrasi anlayışı için "*Arap Baharı*" olarak adlandırılan hareketlerle ayaklanırken; Türkiye Cumhuriyeti yıllardır Atatürk sayesinde laik ve demokratik koşullar altında, ileri demokrasiye doğru sağlam adımlarla yürüyen bir devlet olarak yaşamaktadır. Türkiye, bu ülkelere anayasamızın da değişmez ilkelerinden olan laikliği bir çıkış yolu olarak önermiştir ki bu çağdaş demokrasi anlayışının yayılması açısından umut verici bir gelişmedir. Ülkemiz açısından da Atatürk gibi ileri görüşlü bir liderin, yıllar öncesinden Türk halkını çağdaş bir yönetim biçimine yönlendirmiş olmasından dolayı da gurur verici bir tablodur.

KAYNAKLAR

I. Resmi Yayınlar

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)

II. Gazeteler

Anadolu

Hizmet

Halkın Sesi

III. Araştırma Eserler ve Makaleler

AKŞİN, Sina, *Kısa Türkiye Tarihi*, İş Bankası Yay. 2009.

AKŞİN, Sina, *Yakınçağ Türkiye Tarihi I*, Milliyet Kitaplığı, İstanbul.

ARI, Kemal, *Atatürk ve Aydınlanmanın Düşünsel Temelleri ve Gelişimi*, İzmir, 2009.

ARI, Kemal, *Devrim Tarihi II*, Burak Kitabevi, İzmir, 2010.

AYBARS, Ergun, *Atatürkçülük ve Modernleşme*, Ercan Kitabevi, İzmir, 2000.

AYDEMİR, Şevket Süreyya, *Menderes'in Dramı*, İstanbul,1969.

AYSAL, Necdet, "Yönetmel Alanda Değişimler ve Devrim Hareketlerine Karşı Gerici Ayaklanmalar", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S.44, Güz, 2009.

BAŞGİL, A. Fuat; *Din ve Laiklik*, Yağmur Yayınları, İstanbul, 1991.

ÇAĞTAY, Neşet, *Türkiye'de Gerici Eylemler*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1972.

ÇAVDAR, Tevfik; *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi*, İmge Kitabevi.

ÇAVDAR, Tevfik, "Serbest Fırka", *Cumhuriyet Ansiklopedisi*, C.VII.

DAVER, Bülent, *T.C.de Laiklik ve Cumhuriyet*, Kültür Bakanlığı- Cumhuriyet Dizisi.

DENK, Cemil, *Laiklik ve Cumhuriyet*, Kültür Bakanlığı- Cumhuriyet Dizisi, Ankara,1999.

DOĞRAMACI, Emel, "Atatürk ve Kadın Hakları" *Atatürkçü Düşünce El Kitabı*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

ERTEM, Barış, "Siyasal Bir Muhalefet Denemesi Olarak Serbest Cumhuriyet Fırkası", *ODU Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, C.1, S.II, Aralık, 2010.

- ERÜREten, Mazhar, *Türkiye Cumhuriyeti Devrim Yasaları*, Yenigün Haber Ajansı Yayınları, 1999.
- GÜNEŞ, Günver, "Serbest Cumhuriyet Fırka'nın Aydın'da Teşkilatlanması ve 1930 Belediye Seçimleri Üzerine Oluşan Tartışmalar", *A.Ü Atatürk Yolu Dergisi*, C.25.
- KİLİ, Suna; *Türk Devrim Tarihi*, İş Bankası Kültür Yayınları.
- KİNROSS, Lord, *Atatürk*, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 2003.
- KONAN, Belkıs; "Türk Kadınının Siyasal Hakları Kazanma Süreci", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 60, S.1, 2011.
- LEWİS, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, TTK Yayınları, Ankara, 1998.
- MUMCU, Ahmet, *Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi*, İnkılap Yayınları, İstanbul, 1996.
- MÜTERCİMLER, Erol, *Fikrimizin Rehberi*, Alfa yayınları, İstanbul, 2008.
- OCAK, Başak; "Türkçe İbadet Uygulamaları", *DEÜ. İnkılap Tarihi Enstitüsü Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi*, C.7, S. 6-7, 2009.
- OZANKAYA, Özer, *Atatürk ve Laiklik*, Tekin Yayınları, İstanbul.
- SARIKOYUNCU, Ali, *Atatürk, Din ve Din Adamları*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2002.
- SİNANOĞLU, Suat, *Laiklik Kelimesinin Etymonu ve Anlamları*, *Laiklik I*, Milli Teseanüt Birliği Yay.
- TAŞKIRAN, Cemalettin, "Atatürk Dönemi Demokrasi Denemeleri", *Ankara Üniversitesi Atatürk Yolu Dergisi*, C.IV, S.14, 1994.
- TİMUR, Taner, *Türk Devrimi ve Sonrası*, İmge Kitabevi, 1993.
- TUNÇAY, Mete, "Laiklik", *Cumhuriyet Ansiklopedisi*, İletişim Yay. C.II.
- TURAN, Şerafettin, *Türk Devrim Tarihi III, Yeni Türkiye'nin Oluşumu*, Bilgi Yay, Ankara, 1996.
- ZÜRCHER, Eric Jan, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim Yay, İstanbul.

CUMHURİYET DÖNEMİNDE TATİL KAVRAMI VE 1935 TARİHLİ ULUSAL BAYRAM VE GENEL TATİLLER KANUNU

Önder DENİZ*

Özet

30'lu yıllarda Anadolu'nun değişik bölgelerine açılan devlet işletmelerinin yanı sıra iktisadi hayatı doğrudan etkileyen kanunlar, ülke çalışanlarının sosyal yaşantılarını doğrudan etkilemiştir. Devletin çalışanın yaşam standartlarını yükseltmeye amaçlayarak yaptığı kanunlar, çalışanların toplum içindeki etkisini artırmış, şehirlerdeki yaşamı değiştirmiştir. Bu doğrultuda tarım dışı çalışma hayatının geliştiği şehirlerde, tatil anlayışı 1935 Tarihli Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Hakkında Kanun ile önemli değişikliğe uğramıştır. Hafta tatili, milli ve geleneksel bayram tatilleri anlayışı yavaş yavaş oluşmaya başlamıştır.

Kanunun eksik yanları olmasına karşılık, Osmanlı Devleti dönemindeki tatil anlayışı göz önünde tutulduğunda, Türk çalışma hayatı için olumlu sonuçlar doğurmuştur. Önceleri işverenin inisiyatifine bırakılan tatil anlayışı, bu kanun yürürlüğe girdikten sonra tamamen ortadan kalkmıştır.

Günümüze kadar çalışma hayatını etkileyen birçok kanun değişikliğe uğrasa da 1935 Tarihli Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Hakkında Kanun çok az değişikliğe uğrayarak günümüze kadar gelmiştir.

Anahtar Kelimeler: İktisat Tarihi, Çalışma Hayatı Tarihi, İktisat Politikası, Türkiye'de Tatiller

Abstract

The Holiday Percept In Republic Period And The National And Traditional Holiday Law In 1935

Besides new state enterprices in Anotolia in 30s, the laws which are impertant for the economic life affect workers' social lives in the country. The laws legislated by the state to improve workers' life standarts have influence upon society and alter city life. Accordingly, the holiday percept change in cities where outer agriculture carrier improves bye the National And Traditional Holiday Law In 1935. Weekends, national and traditional holidays gradually emege.

* Yrd. Doç. Dr., Sinop Üniversitesi Boyabat İİBF Öğretim Üyesi.
(onderdeniz@sinop.edu.tr).

Despite the drawbacks of the law, there are positive result in Turkish working life considering the holiday percept in the Ottoman Empire. Previously, this percept gave up to the initiative of the employer; after the effectuating of this low, it is wholly removed.

Although most of the laws about working life have changed, the National And Traditional Holiday Law In 1935 has slightly changed until today.

Keywords: *Economy History, Working Life History, Economy Policy Holidays in Turkey.*

Giriş

İnsanların toprağı işleyip yerleşik hayata geçtikleri andan itibaren “değişim” toplumun her alanına işlemiştir. Tarım toplumundan endüstri toplumuna geçiş, endüstri toplumundan da bilgi toplumuna geçiş bu dönüşümün bir sonucu olarak nitelendirilebilir. Bu dönüşümün her zaman için belirli bir yapısal değişimle meydana geldiği bilinmektedir. Çalışma hayatı da bu değişimlerden doğrudan etkilendiğini söylememiz yanlış olmayacaktır.

Çalışma hayatı, insanoğlunun varlığını sürdürebilmesi için, yaptığı fiziksel etkinlikler ile başlamıştır. İlkel çağlarda çalışmak, hayatta kalmanın temel unsuru iken barınmak, beslenmek ve korunmak da ilkel çalışma hayatının temelini oluşturmuştur¹. Coğrafi Kesifler ve Rönesans’ın başlaması nüfusun artması ve dünya ekonomisinin gelişmesine neden olması, çalışma hayatını da değiştirmiştir. Bu değişim Sanayi Devrimi ile insan yaşamını en üst düzeyde etkilemeye başlamıştır. Çalışma hayatının insan yaşamında önem kazanması ile bir çok kavram oluşmaya başlamış olup; “boş zaman” ve “tatil” kavramları çalışma hayatının karmaşıklaştığı bu dönemde ortaya çıkmıştır.

Çalışma zamanından arda kalan zaman genelde “boş zaman” olarak nitelendirilmiştir². Bu kavram sanayileşmiş veya sanayileşme sürecinde olan ülkelerin sosyal yapılarında giderek önem kazanmış ve şekillenmiştir. Zamanla çalışma hayatındaki aktif bireyler için “Boş Zaman” çoğunlukla “Tatil” kavramı ile aynı anlama gelmeye başlamıştır. Fiziksel dinlenme, eğlenme, aile ve arkadaşlarla geçirilen zamanlar hem “Boş Zaman” hem de “Tatil” kavramı içinde yer alması, birbiri yerine kullanılmasına neden olmuştur.

Tatil anlayışı gerçekte Sanayi devriminden önce var olan bir durum olmamıştır. Tatiller, çoğunlukla kırsal kesimde çalışan toplumların geleneklerine göre değişmiştir. Şehirlerde ise toplu çalışma anlayışı olmadığından, kendi hesabına çalışan bireylerin dinlenme ihtiyacı, tatil günlerini belirlemiştir. Dini ve kültürel nedenlerden dolayı insanlar bazı günler çalışmamıştır³. Örneğin Hıristiyan dininde pazar günü ibadet yapılır ve çalışılmazken aynı durum Yahudi dininde cumartesi olarak kabul görmüştür. Bu durum insanların iktisadi hayatlarına da yansımış, ticari ilişkiler kutsal günler dışında sürdürülmeye çalışılmıştır.

1 M. İlin, E. Segal, *İnsan Nasıl İnsan Oldu*, (Çev.: Ahmet Zekerya), Say yay., İstanbul, 1998, s.9.

2 Mahmut Tezcan, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, C.9, S.1, 1976, s.165.

3 Cahit Talas, *Türkiye'nin Açıklamaları Sosyal Politika Tarihi*, Bilgi yay., Ankara, 1991, s.79.

Sanayi devrimi sonucunda oluşan şehirleşme ve değişen çalışma hayatı, insan ihtiyaçlarının büyük ölçüde değişmesine neden olmuştur. Emeğin, mal ve hizmet üretiminde kullanılması, insanların dinlenmeye olan ihtiyaçlarını arttırmıştır. Teknolojik gelişmeler ve fabrikaya dayalı üretim, çalışma koşullarını ağırlaştırırken, çalışma sürelerini de fazlalaştırmıştır. Emeğin üretimin ana unsuru olduğu bir dönemde işveren, çalışanları en zor şartlarda en uzun süre çalıştırmıştır. Günde 12-14 saat çalıştırılan bir insanın haftanın 7 günü aynı tempoda çalışması fizyolojik olarak çok zor biri durum oluşturmuştur⁴. 18. ve 19. yüzyılda uzun sürelerde çalışanların çoğu sanayileşmiş ülkelerdeki işçilerden oluşmaktaydı⁵.

Çalışma hayatının iktisadi ve sosyal hayattaki etkisinin artması ve işçi sınıfının olumsuz şartlarda çalışması sosyal politikalar alanındaki araştırmaları arttırmıştır. İngiltere ve Almanya gibi sanayileşmiş ülkelerde başlayan bu araştırmaların amacı; "sanayi çalışanlarını iş koşullarından kaynaklanan sorunlara karşı korumak" düşüncesinden oluşmuştur. Araştırmaların ortak noktası ise, çalışanların korunması hukuksal çerçevede olacağı fikriydi. Bu fikir, iş hukuku olarak adlandırılan, işçi ve işveren ilişkilerini hukuksal alanda düzenleyen yaptırımların oluşmasına neden olmuştu. 20. yüzyıla gelindiğinde ise, iş hukuku çalışma hayatının değişmez bir parçası haline almıştır.

Sanayileşme sürecinde özellikle Avrupa'daki işçi sınıfı çalışma ortamından kaynaklanan bir çok zorluklar yaşamıştır⁶. Bu zorluklar, işçilerin örgütlenmesinde temel neden olmuştur. Çalışanların bilinçlenip, örgütlü bir şekilde işveren ve devlete karşı sesini duyurduğu dönemlerde ise özellikle hafta tatilinin önemi daha iyi kavranmış, böylece çalışma hayatına yönelik sosyal politikalar kapsamı içinde, tatil kavramı yer almaya başlamıştır.

Tatil ve dinlenme günleri ileriki dönemlerde sanayisi gelişmiş ülkelerde, değişik şekillerde uygulanmaya başlamıştı. Sanayi toplumunda fizyolojik olarak yenilenme olarak nitelendirilen tatil kavramı, sosyal politikaların bir parçası haline almıştır. Ayrıca tatiller milli birliğin önemli olduğu günlerde, devlet tarafından değişik sürelerde uygulanmaya başlanmıştır. Tatil hakkı daha sonraki yıllarda ise Uluslararası Çalışma Örgütü'nün tavsiye kararları içinde yer almıştır⁷. Çalışma hayatına yönelik ilk hukuksal düzenlemeler arasında tatil günleri gelmiştir. Günümüzde tatil hakkının tanınmasının birkaç temel nedeni vardır;

Çalışanların fiziksel ve ruhsal sağlığının korunması

Ülkedeki milli ve dini birliğin oluşturulması

İktisadi yapının düzenlenmesi

Çalışanların iş dışında farklı uğraşlara yönlendirme

Çalışanların sosyal çevreye uyumu

4 Ahmet Makal, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Çalışma İlişkileri:1850-1920*, İmge yay., Ankara, 1997, s.s.202-203.

5 Cahit Talas, *İçtimai İktisat Dersleri*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1955, s.s.10-11.

6 Nazif Kuyucu, *İktisadi Olaylar Tarihi*, İstanbul Üniversitesi yay., İstanbul, 1982, s.115.

7 *Hafta tatili, Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (ILO) 25 Ekim 1921 tarihli kararı ile 14 nolu sözleşmeye girmiştir. Türkiye'de bu sözleşmeyi 11 Şubat 1946 onaylanmıştır.*

Tatil günleri ve hafta tatili anlayışı sanayileşme sürecinin sonucunda oluşmasına karşılık, Türkiye’de bu süreç farklı bir seyir izlemiştir. Osmanlı Devleti döneminde hafta tatili konusunda bir düzenleme bulunmazken, düzenlemelerin tamamı Cumhuriyet döneminin ilk 20 yılına rastlamaktadır. İlk olarak dar kapsamlı da olsa 1924 tarihli Hafta Tatili Kanunu ile düzenleme yoluna gidilmiştir. İleriki yıllarda sanayinin gelişmesi ile bu düzenleme, ülkedeki iktisadi yapıya ve çalışma hayatına yetmemeye başlamıştır. Bunun üzerine 1935 tarihinde Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Hakkında Kanun mecliste yasalaşmıştır. Bu kanun ülkedeki çalışma hayatını tatiller konusunda etkileyen en geniş kapsamlı kanun olma niteliği taşımıştır.

Günümüzde iş hukuku mevzuatında yer alan, hafta tatili, resmi ve dini bayram tatilleri çalışanın hakları arasında yer almaktadır⁸.

1.1 Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Hakkında Kanundan Önceki Dönem

Osmanlı Devleti’nde genelde çalışma hayatı, tarım ve küçük zanaat işletmelerinde sürmüştü. Nüfusun büyük bir bölümü kırsal bölgelerde tarım ve hayvancılıkla uğraşmaktaydı. Özellikle Anadolu topraklarında köy yaşamı nüfusun büyük bir bölümünü oluşturmaktaydı. 1897 yılı Osmanlı Devleti’nin iktisadi yapısına baktığımızda sanayi işletmeleri genelde değirmenlerden ve 1-5 kişinin çalıştığı işletmelerden oluşmaktaydı⁹. Tarım veya hayvancılık ürünleri sadece üreten kesimlerin ihtiyaçlarını karşılayacak düzeyde olmuştur. Büyük miktarlarda üretim ve ticaretin yapılması söz konusu olmamıştır.

Zanaat işletmeleri ise genelde usta çırak ilişkisi yapısında⁵ ve daha az kişinin çalıştığı küçük işletmelerden oluşmaktaydı. Bu işletmeler, Osmanlı Devleti’nin iktisadi yapısı içerisinde tarımdan sonra üretim gelen ikinci sektör olmuştur¹⁰. Sanayi işletmelerinden çok farklı olan bu işletmelerinde çalışma hayatında, işçi işveren ilişkisinden ziyade usta çırak ilişkisi daha ağır basmaktaydı.

8 Erdem Özdemir, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.54, S.3, 2005, s.s.118-119.

9 *Osmanlı Devleti’nin İlk İstatistik Yıllığı 1897*, C.5, (Haz.: Tefik Güran), Devlet İstatistik Enstitüsü yay., Ankara, 1997, 201 numaralı tablo.

10 Zanaat işletmeleri Türk çalışma hayatında önemli bir yere sahiptir. Osmanlı Devleti’nden Türkiye’ye uzanan dönemde usta-çırak ilişkisinin en iyi örnekleri bu işletmelerde görülmekteydi. 30.12.1947 tarihli Türkiye Büyük Millet Meclisi Çalışma Raporlarına göre zanaat işletmeleri ülke çalışma hayatında önemli bir yere sahip olduğu raporda şu şekilde dile getirilmiştir; “10 kişiden aşağı iş yerlerinde eski usul kısmen devam etmektedir... Evvelce çırağın ve ustanın, efendisinin şahsına hürmeti, onlarda insanlık gururu uyandırır ve bu zevatta uşak yerine olan çırağına merhamet eder ve bu uşak benimdir diyerek onun üstünü başını (yani giyimini) yiyip içeceğini (yani yediğini) çocuksa okulunu, gençse güllüp eğlenmesi için milli oyunlara gitmesini, yaşlı ise çoluk çocuğunu kendisiyle beraber alıp tatil günleri kırlara götürmeyi, bu işinin ailesi, çoluk çocuğuna hediye ve behiye yollamayı bir vazife ve gelenek ve Türk vatandaşlığı borcu telakki ederek bu ve buna munasil içtimai yardımlar yapar, doğumlara, ölümlere hastalığa ve her türlü felaketine koşardı. Halende esnafta ve küçük sanat ve küçük sanat erbabında bu kısmen görülmekte ise de artık çıraklar işçi telaki edilmesi ve işçiye başlı başına (cem’i hak) hak tanınması sebebiyle bu sanat erbabında icabı bu tesanudi kaideden ayrılmış işçisini vatandaş ve Türk kardeş ruhiyatından harice bırakarak, daha doğrusu insanlığı bir yana bırakarak şahsi menfaati için çalıştırmağa azimkar olmaya koyulmuştur” BCA, Yer No: 728.495.5. Fon Kodu: 490.1.0.0 Dosya: 4.BÜRO Sayı : - Tarih: 30.12.1947., s.s.1-2.

Osmanlı Devleti'nin iktisadi yapısı genelde, topraktan alınan vergiler ve ticaret gelirlerine bağlıydı. Vergi gelirleri Ortaçağda ülkelerin iktisadi güçlerini belirleyici olmuştur. Osmanlı Devleti'nin vergiye dayalı iktisadi gücü dünyanın yeni bir çağa girmesi ile ortadan kalkmıştır. Bu dönemde Coğrafi Keşifler ve Rönesans Avrupa'nın sosyal ve ekonomik yapısını değiştirmiş, Avrupa'nın hammadde gereksinimi, Coğrafi Keşifler sayesinde, doğudan değil, yeni keşfedilen yerlerden karşılanmaya başlanmıştır. Osmanlı Devleti'nin elinde olan iki ticaret yolu bu durum karşısında önemini kaybetmiş, devletin ticaret gelirleri de bu yüzden azalmıştır. Bunun yanı sıra Rönesans sayesinde bilimde ilerleyen Avrupa, gelişmiş üretim ve ulaşım teknikleri geliştirmiştir. Avrupa'da üretim, çok kişinin çalıştığı büyük işletmelerde makine kullanılarak hızlı, kaliteli ve ucuz yapılmaya başlanırken, tarıma dayalı geleneksel üretim yapan Osmanlı Devleti'ndeki üretim, bu yoğun ve güçlü sanayileşme karşısında rekabet edemeyecek duruma gelmiştir¹¹. 17. ve 18. yüzyılda ticari bakımından önemli toprakların kaybedilmesi de bu kötü duruma eklenince, Osmanlı Devleti'nin iktisadi yapısı çöküş devresine girmiştir¹². Bunun yanında sanayileşen ve zenginleşen Avrupa devletleri Kapitülasyonlar sayesinde, Osmanlı Devleti'ni iktisadi alanda da zorlamaya başlamıştır.

Ticaret Antlaşması (Balta Limanı Antlaşması) ve Tanzimat Fermanı, Osmanlı Devleti'nin iktisadi ve sosyal yapısını büyük ölçüde değiştirmiştir¹³. Sanayisi olmayan Osmanlı Devleti, başta İngiltere olmak üzere Avrupa devletlerinin pazarı haline almıştır¹⁴. Ticaret Antlaşması ile İngiltere, Osmanlı Devleti'nin iktisadi yapısına etkisini artırmıştır¹⁵. Ayrıca bu anlaşmayla İngiltere, yoğun sanayi üretimi için gerekli hammadde ihtiyacını, Osmanlı Devleti'nden sağlamayı amaçlamıştır. Bu ticaret anlaşmalarının olumsuz etkisi Osmanlı Devleti'nde sanayinin oluşmaması ve ileride kurulacak olan "Düyunu Umumiye idaresi" olarak karsımıza çıkmıştır¹⁶. Bu bağlamda, Osmanlı Devleti, İngiltere ve Avrupa devletlerinin sanayi ürünleri için iyi bir pazar olması ve Osmanlı Devleti'nin ticari ilişkilerinin tek taraflı olması, devletin iktisadi çöküşünün belirleyicilerinden biri olmuştur.

Avrupa sanayileşme sürecine girerken, Osmanlı Devleti'nde tarıma dayalı üretim koşulları devam etmiştir. 18. yüzyılın başlarında, batı ülkelerinde sanayileşme yolunda önemli ilerlemeler gerçekleşirken, biriken sermaye de dış pazara açılma gereksinimi yaratmıştır¹⁷. Sanayileşme sürecine giremeyen Osmanlı Devleti'nin,

11 Hüsnü Erkan, *Ekonomi Sosyolojisi*, y.y. İzmir, 1991. s.182.

12 1699 Karlofça Antlaşması ile Osmanlı Devleti, Orta Avrupa'dan aldığı önemli vergileri kaybetti, Ayrıntılı bilgi için bkz.: Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Bilgi yay., Ankara, 1973, s.39.

13 Daha fazla bilgi için bkz.: Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Siyasi ve Ekonomik Tarihi*, Eren yay., C.2, İstanbul, 2004.

14 Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Bilgi yay., Ankara, 1973, s.s.189-200.

15 İngiltere Dışişleri Bakanı Palmersstone Çarlık Rusya'sının tehditleri karşısında Osmanlı Devleti'nin Ticaret Antlaşması'nın imzalanması için çaba harcanmış ve bu konuda David Urquhart'la çalışmıştır. Palmersstone Osmanlı Devleti için meşruti bir rejim henüz erken olduğunu, öncelikle bazı alanlarda güçlendirilmesi gerektiğini savunuyor ve iktisadi gelişme için girişilmesi gereken reformlara başlamak için mali sistemin güçlenmesini savunmuştur. Bkz.: Şerif Mardin, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e iktisadi Düşüncenin Gelişmesi (1838-1918)", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C.3, İletişim yay., İstanbul, 1985, s.6281.

16 Yusuf Kemal Tengirşek, *Tanzimat I "Osmanlı Devletinin Harici Ticaret Siyaset"*, Marif Matbaası yay., İstanbul, 1940, s.319.

17 Mesut Gülmez, *Türkiye'de Çalışma İlişkileri (1936 Öncesi)*, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi

iktisadi yapısı da buna bağlı olarak sanayi işletmelerinden uzak bir yapı içerisinde bulunmuştu. Fabrika türü işletmelerin bulunmaması, ülkedeki çalışma hayatının gelişmesini de olumsuz yönde etkilemiştir¹⁸. Osmanlı Devleti'nde çalışanların büyük bir bölümü kendi hesabına çalışan bireylerden oluşması, ülkede tatil kavramının doğmasını engellemiştir. Usta çırak ilişkisi içinde küçük işletmelerde süren bir yapıda tatiller tamamen işverenin inisiyatifine bırakılmıştı. Herhangi bir tatil günü belirlenmeyen işletmelerde sadece ölüm, evlenme ve dini günlerde çalışılmazdı.

Osmanlı Devleti'nin çalışma hayatına yönelik sosyal politikalardan uzak bir yapıda olması, ülkede tatil günleri konusunda düzenlemelerin yapılmasını engellemiştir. Bunun yanında, Osmanlı Devleti'nin çok uluslu olması, tatil günlerinin çalışma hayatında farklı uygulanmasına da neden olmuştur. Ticaretle uğraşan Müslüman, Hıristiyan ve Musevi tüccar ve esnaf kendi dini yapısına göre tatil günlerini belirlemiştir. İktisadi yapıda birçok sorunun yaşanmasına neden olan bu tatil anlayışı, 1930'lu yılların ortasına kadar devam etmiştir.

Türkiye'de çalışma hayatını doğrudan ve olumlu yönde etkileyen kanun olan Dilaver Paşa Nizamnamesi'nde ilk defa tatil kavramına yer verilmiştir. Nizamnameye göre madenlerde çalışan Müslüman ve Hıristiyan amelenin kendi dini bayram günlerinde tatil yapması öngörmüştür¹⁹. Osmanlı Devleti'nin son yüzyılında özellikle ticaret anlaşmalarıyla İstanbul, Selanik ve İzmir illerinde sanayi işletmeleri görülmeye başlamış, bu işletmeler sayesinde ülkede çalışma hayatı biraz da olsa değişmiştir²⁰. Bağımlı çalışan sayısının artması ve işçi sınıfının oluşmaya başlaması, çalışma hayatındaki değişimin göstergesi olarak karşımıza çıkarmıştır. Çalışma hayatındaki bu değişim özellikle Osmanlı Devleti'nde hafta tatili ihtiyacını doğurmuştur. Ancak işçi sınıfının artmasına karşın, çalışma hayatına yönelik sosyal politikalar içerisinde yer alan tatil kavramı, Osmanlı Devleti'nde oluşmamıştır.

20. Yüzyılın başlarında işletmelerde, çalışanlar haftanın 7 günü, günün ise yaklaşık 12 ile 14 saati çalışırlardı. Kadın ve çocuk çalışanlar da yetişkin erkekler gibi uzun çalışma saatlerine uyum sağlamak zorundaydılar. Çalışma sürelerinin uzunluğunun yanında, madenlerde olduğu gibi zor çalışma ortamları da çalışanı fiziksel olarak yıpratmaktaydı²¹. 1908 grevleri Osmanlı Devleti'nde çalışanların kötü koşullarını ortaya çıkmasında önemli bir dönüm noktası olmuştur²². Ülkedeki iş bırakma eylemleri ise genelde ücret düşüklüğüne bağlı olarak gerçekleşmiştir²³. 1908 grevleri sonucunda devlet, çalışanların sorunlarını görmezlikten geldiği gibi işçilerin sorunlarını da özgürce söylemelerini engelliyecek Tatil-i Eşgal Kanunu ve

Enstitüsü yay., Ankara, 1983, s.151

18 Feroz Ahmad, *Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine İşçiler 1839-1950*, (Der. D. Quateert, E.J.Zürcher), (Çev.: Cahide Ekiz), İletişim yay., İstanbul, 1998, s.135.

19 Hamide Topçuoğlu, *Etibank ve Sosyal Politikası*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C.13 Sayı.1, 1956, s. 291.

20 Çağlar Keyder, *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, İletişim yay., İstanbul, 2007, s.47.

21 *Osmanlı Devleti'nde Maadin Nizamnamesi ve Dilaver Paşa Nizamnamesi gibi çalışanların haklarına yönelik düzenleme olmasına karşılık, bu düzenlemelerde hafta tatili bulunmamaktadır.*

22 Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz.: Hüseyin Avni Şamda, *Türkiye'de 54 Yıl Önceki İşçi Hareketleri*, Evren yay., İstanbul, 1962, s.s.26-30.

23 Şehmus Güzel, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İşçi Hareketleri ve Grevler", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, C.3., İstanbul, 1985, s.808.

Cemiyetler Kanunu uygulamaya koymuştur²⁴. Osmanlı Devleti'nin çalışana yönelik bu olumsuz yaklaşımı devletin son zamanlarına kadar devam etmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş dönemindeki çalışma hayatının yapısı, Osmanlı Devleti'nden miras kalmıştır. Çalışma hayatına yönelik sosyal politika anlayışının gelişmemesi çalışanları olumsuz yönde etkilenmiştir. Buna rağmen yeni kurulacak devletin çalışma hayatındaki rolü, Osmanlı Devleti'nden çok farklı olacağı Milli Mücadele döneminde ve İzmir'de toplanan I. İzmir İktisat Kongresi'nde açıkça ortaya konulmuştur²⁵. Anadolu işgal altında olduğu dönemde bile işçi haklarına önem verilmiştir. 1921 yılında mecliste yasalaşan iki kanun bun anlayışın en güzel örneğidir; Mayıs 1337 (1921) tarihli ve 114 sayılı "Zonguldak ve Ereğli Havza-i Fahmiyesinde Mevcut Kömür Tozlarının Amele Menafii Umumiyesine Olarak Furuhtuna Dair Kanun" ile 10 Eylül 1337 (1921) tarih ve 151 sayılı "Ereğli Havza-i Fahmiyesi Maden Amelesinin Hukukuna Müteallik Kanun" yeni kurulan ülkede çalışma hayatını etkileyen kanunlar bakımından başlangıcı temsil etmektedir.

Ülke çalışma hayatı için asıl dönüm noktası 17 Şubat- 4 Mart 1923 tarihli İzmir İktisat Kongresi ile olmuştur. Türkiye de ilk defa bu kongreyle çalışma hayatına yönelik olumlu sosyal politikalar dile getirilmiştir. İşçi sınıfı olarak kongreye katılan kesim, birçok sorununu devlet yetkililerine dile getirmişlerdir²⁶. Kongrede, işçilerin devletten istekleri arasında hafta tatili de bulunmaktaydı. Böylece çalışma hayatında tatil kavramı ülke yapısında yer almıştır. İşçi grubunun iktisadi esasları arasında yer alan ve "Haftada bir gün istirahat müddetinin verilmesi ve hafta tatilinin cuma günü kabulü." İfadesini içeren 13. madde; sanayi, çiftçi ve tüccar grupları arasında oy birliği ile kabul edilmiştir²⁷.

İzmir İktisat Kongresi'nde işçi isteklerinin çoğu uzun bir süre kağıt üstünde kalmasına karşılık, istekler arasında yer alan hafta tatili kanunu bir yıl sonra TBMM'de kanunlaşmıştır²⁸. 1924 Hafta Tatili Kanunu'na göre haftanın bir günü (Cuma) bütün çalışanların tatil yapması öngörülmüştür²⁹. Hafta tatili ile çalışanların çalışma ortamından en az şekilde etkilenmesi hedeflenmiştir³⁰. Kanun ayrıca Türkiye'de ilk defa hafta tatilini yasal çerçeveye oturtması bakımından önemlidir. Çalışma hayatına yönelik bu olumlu bir düzenlemenin ülke çapında da yaygın bir şekilde yürürlüğe konulması önem arz etmiştir.

Ordu milletvekili Sıtkı Bey'in önerisi üzerine hafta tatilinin cuma gününe alınması ileriki yıllarda iktisadi ve sosyal yapıda birçok sorunun oluşmasına neden olmuştur³¹. Ülke ticari yapısında gayrimüslim unsurların aktif rol oynaması ve

24 A.g.e., s.819.

25 *İzmir İktisat Kongresi açılış konuşmasında Gazi Mustafa Kemal Paşa, kurulacak yeni devletin Osmanlı Devleti'nden farklı bir iktisat politikası izleyeceğini açıkça dile getirmiştir.* A. Gündüz Ökçün, *Türkiye İktisat Kongresi 1923-İzmir*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi. Yayınları, Ankara, 1981, s. 247.

26 A.g.e, s.s. 430-435.

27 A.g.e, s.432.

28 TBMM Kavanin Mecmuası, Devre:2, İcdima: 1, C.2, TBMM Matbaası, Ankara, 1942, s.s.182-184.

29 Kanun maddeleri günümüz Türkçesi ile bkz.: Mesut Gülmez, *Türkiye'de Çalışma İlişkileri Tarihi (1936 Öncesi)*, Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü yay. Ankara, 1983, s.s. 549-551

30 Ahmet Makal, *Türkiye'de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri:1920-1946*, İmge yay., Ankara, 1999, s.333.

31 Berç Türker(Afyon Karahisar Milletvekili), Ahmet İhsan Tokgöz (Ordu Milletvekili), Şükrü Kaya

sanayileşen iktisadi yapı, sorunların oluşmasında etkilidir. Müslümanların cuma günü, Yahudiler cumartesi, Hıristiyanlar ise pazar günü tatil yapması ülke birliğini olumsuz etkilemekteydi. Ayrıca sanayileşmiş ülkelerin çoğunda hafta tatilinin pazar günü uygulanması, iktisadi ilişkiler bakımından Türkiye'nin üç günlük iş kaybı anlamına gelmekteydi³². Kanun 1926 yılına çok az değişiklik uğrayarak 1935 yılına kadar uygulanmıştır³³.

1.2 Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Hakkında Kanun ve Önemi

1929 Buhranı sanayisi gelişmiş ülkeleri etkilediği gibi Türkiye'nin iktisadi yapısını da derinden etkilemiştir. Şehirlerde ekmeğe gibi temel gıda maddelerinin bulunamaması, işsizlik, maaş ödemelerindeki sıkıntılar buhranın etkileri arasındaydı. Buhranda iktisadi yapının bozulması, devleti yönetenlerin iktisadi anlayışında büyük değişikliklere yol açmıştır.

Buhran Amerika Birleşik Devletleri gibi sanayileşmiş ülkelere himayeci ve müdahaleci iktisadi önlemler alamaya itmişti³⁴. Sanayileşmiş ülkeler, ekonomilerini bir an önce buhrandan çıkarmanın yolunu devletçi müdahalelerde aramaktaydı. "New Deal" gibi iktisadi politikalar sanayileşmiş ülkelere cazip gelmeye başlamıştı.

Osmanlı Devleti'nden miras alınan iktisadi yapı üzerine kurulan Türkiye Cumhuriyeti de buhrandan sanayileşmiş ülkeler kadar etkilenmekteydi. Türkiye'nin sanayisi gelişmemiş olmasına rağmen, dış ticareti tamamen sanayileşmiş ülkelere bağlı olduğundan, buhran ülke halkını derinden etkilemekteydi. Ülkeyi yöneten kadro ülkenin hem buhrandan çıkmasının hem de sanayileşmesinin tek yolunun planlı devletçilik uygulamalarından geçtiği fikrini, 1930'lu yılların başında oluşturulmaya başlamıştır. Bu doğrultuda devletçilik fikri Atatürk'ün İzmir seyahatinde açıkça dile getirilmiştir³⁵.

Devletçi iktisadi düşünce doğrultusunda Anadolu'nun değişik bölgelerinde kurulan devlet işletmeleri sayesinde ülke sanayisi gelişmeye başlamıştır. Devlet işletmeleri sadece ülkeyi sanayileşme sürecine getirmekle kalmayıp aynı zamanda gerçek anlamda bir işçi sınıfının oluşmasını da sağlamıştır. 30'lu yıllarda devletçilik uygulamaları iktisadi yapı ve çalışma hayatının gelişmesinde önemli bir rol üstlenmiştir. Ülkede sanayinin gelişmesi ve işçi sayısının artması çalışma hayatına yönelik sosyal politikaların, daha geniş çerçevede ele alınması gerekliliğini doğurmuştur.

Bu doğrultuda çalışma hayatına yönelik önemli kanunların başında 1935 Tarihli Ulusal Bayramlar ve Genel Tatiller Kanunu gelmektedir. Düzenleme, iş kanunundan önce, tatil günlerini çalışanların lehine düzenlemesi açısından

(İçişleri Bakanı ve Muğla Milletvekili), Hakkı Urgan (Van Milletvekili); *TBMM Zabıt Cerideleri*, C.3, Devre:5, İçtima F., TBMM Matbaası, Ankara, 1935, s.s.302,303.

32 A.g.e., s.302.

33 Mesut Gülmez, *Türkiye'de Çalışma İlişkileri(1936 Öncesi)*, Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü yay. Ankara, 1983, s.s.275,276.

34 Muvaffak Akbay, *İktisat İlminde Kanunlar ve Müdahalecilik*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi C.1 S. 3, 1944, s.380.

35 Atatürk, dönemin başında İzmir C.H.F. vilayet kongresinde yaptığı bir konuşmada iktisadi yapıyı "halkçı ve devletçi" olarak nitelmiştir. Cumhuriyet 29.01.1931.

önemlidir. Kanun, hem iktisadi yapıya hem de çalışma hayatına olumlu bir etki yapmıştır. Kanunun bir başka olumlu etkisi de milli birliğin oluşmasına yardımcı olmasından kaynaklanmaktadır.

Kanunun yürürlüğe girmesindeki en önemli etkenler;

Devletçilik uygulamalarının geliştiği dönemlerde devletin dünya devletleri ile ticari ilişkileri son derece yoğunlaşmıştır. Yurt dışında pazar günü uygulanan hafta tatili 1935 yılına kadar Türkiye’de cuma günü uygulanmıştır. pazar ile cuma arasındaki uyumsuzluk yurt dışı ile yapılan ticari yazışmaların bazı zamanlarda bir haftaya yakın gecikmesine yol açmıştır. Bu sorun karşısında devlet hafta tatilini cumadan pazara almıştır.

Çalışma hayatının gelişmesi, çalışanların yılın daha fazla gününde tatil yapması gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Ayrıca ulusal yapının pekiştirilmesi amacıyla, tatiller ülkenin önemli günleri olarak belirlenmiştir.

Çalışanın ağır çalışma koşullarından en az etkilenmesi için hafta tatili 35 saate çıkarılmıştır.

Çalışanın, sosyal hayatta diğer insanlarla daha fazla etkileşiminin sağlanarak, toplumun saygın bir üyesi olduğunu göstermek hedeflenmiştir.

Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Hakkında Kanun Tasarısı TBMM’de oylanırken, milletvekillerinin görüşleri ülkedeki iktisadi ve sosyal yapının değiştiğine güzel bir örnektir. Muş milletvekili Hakkı Kılıç mecliste yaptığı konuşmayla hafta tatilinin dini bir niteliğinin olmadığını, değişen iktisadi yapıda hafta tatilinin Pazar gününe alınmasının önemini vurgulamıştır³⁶;

“...Dinlerce üç gün tatil günü sayılmıştır, cuma, cumartesi, pazar. Bunlar istirahat günleridir. Bu istirahat günü ilk defa olmak üzere Tevrat’ta konulmuştur. Orda denilmiş ki altı gün çalış yedinci gün istirahat et. Yahudi cumartesiye gelen yedinci günü istirahat etmiş. Hıristiyanlık Yahudilerin aksi olsun diye bu günü pazara getirmiş. Müslümanlarda cumaya çevirmiş. Arkadaşlar, günlerin adları gökten inmiş ve bir kısmı mukaddes sayılmış değildir. Herkesin adını veren insan günlerin adını da kendi vermiştir. Layihada teklif edildiği gibi bunun esası doğrudan doğruya ekonomiktir. Hakikaten biz, Cumhuriyet’in ilanı ile tamamen garp medeniyetine doğru yürümekle olduğumuz bir sırada artık Şarka bağlı kalmayız. Bilakis köhne kanunların hiçbir hükümleri bizim üzerimizde mühesir olamaz. Onun için maddede, Hükümetinde izahat vermiş olduğu veçhile, doğrudan doğruya açık bir şekilde ifade edildiği için artık bunun üzerinde durulmağa deymez. Binaenaleyh kanun olduğu gibi kabulünün çok doğru olduğuna kaniim.”

Muş milletvekili Hakkı Kılıç mecliste yaptığı konuşmasının bir benzeri de Afyon milletvekili Berç Türker’den gelmiştir³⁷:

“Hafta tatili meselesi ta eski zamanlardan kalma bir meseledir. Eski kitaplarda diyor ki Allah bu dünyayı inşa etmek için altı gün çalışmış ve yedinci günü istirahat etmiş. Bence bu mesele dini değil sıhhi bir meseledir. Maalesef o vakitler din işlerini kendi menfaati şahsiyetlerine göre kurmak için çalışan ruhaniler zümresi beşeriyeti birbirinden ayırmak

36 TBMM Zabıt Cerideleri, C.3, Devre:5, İçtima F., TBMM Matbaası, Ankara, 1935, s.302.

37 A.g.e., s.s.302,303.

kimi cumayı, kimi cumartesini kime de pazarı mukaddes bir gün diyerek milletler nehrinde teşebbüslerde bulunmuşlar ve muvaffak olmuşlar. Sonra aklıselim ashabi ve iş adamları dünyanın hemen hemen her tarafında müttefikan pazarı istirahat ve tatil günü olarak tesbit ve kabul etmişlerdir.

Rasih Kaplan (Antalya Milletvekili): Salıyı neden alamamışlar da pazarı kabul etmişler

Biz Cumhuriyetin teessüsünden beri Avrupalı büyük Devleler sırasına girdik. İktisadi ve ticari ve mali işlerimize bir hız verdik. Binaenaleyh biz de ekseriyetin kabul ettiği tatil gününü kabul etmeye mecburuz. Şimdi vaziyette işler mucibi tehhür oluyor, karışıyor. Bunun için haftanın her günü Allahın günüdür, hiçbir fark yoktur. Yalnız hangi gün işimize geliyorsa ve hangi günü dünya ekseriyeti kabul etmişse o günü kabul edelim ve daima olduğu gibi Türkün yüksek seviyesini ve terakki arzusunu dünyaya bildirelim."

Hafta tatilinin cuma gününden pazar gününe alınması iktisadi bakımdan ülkenin Avrupa'yla bütünleşmesinde önemli bir noktayı dile getirmektedir. Hafta tatili gününün cuma günü olmasının dini bakımdan da önemi olmadığı, konuşmalarda açıkça dile getirilmiştir. Bununla birlikte hafta tatilinde olmasa da kurban ve şeker bayramında dini birliğin önemi kanun maddelerinde vurgulanmıştır³⁸. Kanunun mecliste oylanan ve kabul edilen maddeleri günümüz tatil anlayışının temelini oluşturmaktadır³⁹;

Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Hakkında Kanun maddeleri ileriki yıllarda ülkedeki çalışma hayatını ve sosyal yaşamı önemli düzeyde etkimiştir. Kanunun yürürlüğe girmesinin ardından Cumhuriyet Bayramı, Zafer Bayramı, Ulusal Egemenlik Bayramı gibi milli bayramlar ile Şeker ve Kurban Bayramı gibi dini bayramlar tatil günü olarak belirlenmiştir. Kanunda çalışma hayatı için asıl önemli nokta hafta tatilidir. Hafta tatili kanunu, Türkiye'de en az 35 saat olmak üzere çalışma hayatında uygulanmaya başlanmıştır. Cumartesi saat 13'den itibaren başlayan tatil günü, çalışanlar üzerinde çok olumlu etkiler bırakmıştır. 35 saatlik hafta tatili anlayışının bu dönemde çoğu sanayileşmiş ülkede uygulanmıyor olması, kanunun önemini artırmıştır⁴⁰. Düzenleme bir yıl sonra yasalacak olan 3008 sayılı İş Kanunu'nun 44. Maddesinde de aynen yer alacaktır⁴¹. Türkiye'nin her köşesinde açılmış devlet işletmelerinde çalışanların tatili bu kanuna göre düzenlenmekteydi. İşçiler 8 saatlik mesaiyi yapar cumartesi 1 kadar çalışır Pazar günleri çalışmazdı⁴².

Hafta tatili, süresi bakımından olumlu olmasına karşılık, tatil günlerinin ücretli olup olmadığına dair yargı içermemesi, çalışma hayatında olumsuz bir durum ortaya çıkarmıştır⁴³. Bu yüzden 26 Haziran 1936 gün ve 2/2914 sayılı yasa ile kanundaki eksiklik küçük bir düzenlemeyle giderilmeye çalışılmıştır. Düzenlemeye göre;

38 A.g.e., s.303.

39 A.g.e., s.303-304.

40 Cahit Talas, *İçtimai İktisat Dersleri*, s.136.

41 Ayrıntılı bilgi için bkz.: T.B.M.M. *Zabıt Ceridesi*, Ankara, 1936, c.12.

42 Ahmet Ablas ile 25 Temmuz 2009 yılında yapılan röportaj.

43 Mesut Gülmez, *Türkiye'de Çalışma İlişkileri(1936 Öncesi)*, s.277.

“Devlet müesseselerinde çalışan daimi ve meslek edinmiş işçiler dahi cumartesi saat 13 den itibaren tatil ederler. Cumartesi yeomyesi tam verilir. Ve bu günü telafi için üç saat haftanın diğer günlerine müessese tarafından tevzi olunur. Fabrikada ve müesseselerde günlük işler için gün içinde ve haftalık işler için hafta içinde çalışılmayan saatlere karşı ücret verilmez”⁴⁴.

Görülmektedir ki çalışma hayatında, tatil ve bayram kavramının tam olarak yerleşmemesi, bu günlerin çalışanların aylığından veya haftalığından kesilmesi durumunu ortaya çıkarmıştır⁴⁵.

Ülkedeki çalışma hayatı bakımından dikkate alınacak bir başka kanun maddesi ise 1 Mayıs gününü “bahar bayramı” adıyla tatil günü olmasıdır. Dünyada işçi bayramı olarak bilinen mayısın ilk günü, Türkiye’de 1935 yılında “işçi bayramı” adı ile olmasa da “bahar bayramı” adıyla tatil günü olarak belirlenmiştir. Giresun Milletvekili Tarık Us kanunun oylaması sırasında mayısın birinci gününe bahar bayramı isminin verilmesine karşı çıkmasına rağmen bir sonuca varamamıştır. İsmi ne olursa olsun 1 Mayıs gününün bayram ve tatil günü olması ülke çalışma hayatı için bir başlangıcı temsil etmektedir.

Kanun aynı zamanda sosyal hayatın şekillenmesinde de önemli katkılar sağlamıştır. Kanunun yürürlüğe girmesinin ardından yaşanan ilk hafta sonu ülkenin şehir yaşantısına hemen yansımıştır. 3 Haziran 1935 tarihli Cumhuriyet gazetesinde “*Ulusun Yaşayışında Birlik Yapan Gün*” başlığı altında, haber şu şekilde devam etmiştir⁴⁶:

“Dün Müslüman ve Hıristiyan Bütün Millet Bir Arada Hafta Tatili Yaptı. Dün, yeni hafta tatilinin ilk günü olduğundan şehrimizde, cuma ve pazar günlerinden bambaşka bir fedakârlık ve canlılık göze çarpmaktaydı.

Evvelden cuma günleri resmi daireler tatil olmakla beraber tatilden hemen hemen yalnız Müslümanlar istifade ediyorlar, Hıristiyanların bir kısmı çalışıyor, bir kısmı da evlerine kapalı kalarak alelade yaşayışlarının haricine çıkmıyorlardır.

Pazar günleri de yalnız Hıristiyanlar tatil yapıyordu.

Dün İstanbul’da ilk defa olarak cins ve mezhep farkı gözetmeden bütün halk resmi tatil günü yapmıştır.

Tatil gününde kapanmaları tasrih edilen bütün müesseseler ve dükkanlar kapalı idi. Yalnız fırınlar, şerbetçiler, berberler, lokantalar, gazinolar açık bulunuyordu.

Sokaklar fevkalade kalabalıktı. Cuma da dâhil olmak üzere iki buçuk gün tatilinden istifade eden halkın ekserisi fazla Sıcaklar yüzünden kırlara, serin yerlere gitmiştir.

Dün belediye zabıta memurları tatil kanununun iyi tatbik edilmediğini kontrol etmişlerdir.”

Gazete haberinden de anlaşılacağı gibi Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Hakkında Kanunu halk tarafından hemen kabul görmüştür. Ülkede bir iş yerine

44 A.g.e., s.277.

45 A.g.e., s.277.

46 Cumhuriyet, 3.6.1935.

bağımlı çalışanlar, kanun sayesinde tam anlamıyla fiziksel ve zihinsel dinlenme olanağı bulmuşlardır. Fabrikalarda ve imalathanelerde çalışanların yoğun iş ortamından etkilenmeleri tatil kavramı ile en alt düzeye indirilmeye çalışılmıştır.

Kanun İzmir Anadolu gazetesinde “Yeni Hafta Tatilinde İlk Gün” başlığı altında verilmiştir. Pazar günü tatilin sosyal hayata etkisi ise⁴⁷;

“Yeni yasaya göre dün hafta tatili idi. Hafta Tatili yasasına göre kapanması gereken bütün dükkanlar, mağaza ve depolar kapanmıştır. Halkın çoğu dün İnciraltı'na gitmiş, geç vakide kadar oradaki gazinolarda eğlenilmiştir. Birçok gençte deniz banyolarında banyo almışlardır.”

Tatilin cumartesi öğleden sonra başlaması gazetede şu sözlerle verilmiştir⁴⁸;

“Kanun Dün Tedbiki Başlandı- Cumartesi Öğleden Sonra Kapanan Dükkanlarda Tereddüd Oldu.

Hafta tatili ve ulusal bayramlar hakkındaki yeni yasanın dün resmi gazetede neşredilmiş olduğu İçişleri Bakanlığında İlbaylığa bildirilmiştir. Yasa dünden itibaren tatbikiye başlanmıştır. Yasaya göre içecek, yiyecek ve giyecek eşya satan mağaza ve dükkanlardan başkası dün saat onüçte kapanmıştır. Şarbaylık zabıta memurları dün şarın her yerine doluşarak kapanması gereken dükkan ve mağaza sahiplerine bildiriklerde (Tebliğlerde) bulunmuşlardır. Hafta tatili bundan sonra Pazar günleridir. Bugün her taraf kapalı bulunulacaktır. Okullara da dün bildirikte bulunmuş ve öğleden sonra okullarda kapatılmıştır.

Dün bir takım kimseler İlbaylığı ve diğer ilgili makamlara başvurarak cumartesi günleri öğleden sonra dükkanlarını, mağazalarını kapatmaya mecbur olanların kimler olduklarını sormuşlardır. Ne cevap verildiğini bilmiyoruz. Bildiğimiz şudur ki, bu yurttaşlar bize de başvurarak malumat istemişlerdir. Bunlar arasında terziler, kunduracılar, perakende satış yapan manifaturacılar, tuhafiyeciler ve saire vardır.

Kanunda “Giyecek, İçecek ve içki satanlar cumartesi günleri akşama kadar açık bulunurlar” diye yazılıdır. Fakat buna rağmen birçok kimseler tereddüde düşmektedir. Kanunu tasrih ettiği “Giyecek, yiyecek ve içecek esasları” kaydının şümul derecesinin bilinmesinin ihtiyaç olduğu anlaşılmaktadır ve bunun için de her halde biz talimatname yapmamız yapılmak lazımdır. Hükümetin bu noktayı gözönüne alacağı tebliğdir.”

Cumhuriyet ve Anadolu gazetelerinde çıkan haberlerin bir benzeride Yeni Asır gazetesinde geniş şekilde yer almıştır⁴⁹;

“Hafta tatili ve ulusal bayramlar hakkındaki yeni yasanın tüm resmi gazetede neşredilmiş olduğu İçişleri Bakanlığında İlbaylığa tatbikiye başlanmıştır.

Yasaya göre yiyecek, içecek ve giyecek eşya satan mağaza ve dükkanlardan başkası dün saat on üçte kapanmıştır. Şarbaylık zabıta memurları dün şarın her yerine dolaşarak kapanması gereken dükkan ve mağaza sahiplerine bildiriklerde (tebliğlerde) bulunmuşlardır. Hafta tatili bundan sonra Pazar günleridir. Hafta tatili bundan sonra pazar günleridir.

47 İzmir Anadolu, 3 Haziran 1935.

48 İzmir Anadolu, 2 Haziran 1935.

49 Yeni Asır, 2 Haziran 1935.

Bugün her taraf kapalı bulunacaktır. Okullara da dün bildiride bulunmuştur ve öğleden sonra okullar da kapanmıştır."

Türkiye'de sosyal yapının gelişmesinde Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Hakkında Kanun'un büyük etkisi bulunmaktadır. Şeker ve Kurban bayramının 3 ve 4 gün tatil yapılması özellikle şehirlerde toplumun kaynaşmasında büyük fayda sağlamıştır. İktisadi bakımdan da özellikle esnafa da büyük fayda sağlayan bu iki dini tatil günü, Türkiye'de tatil geleneğinin oluşmasında büyük katkı sağlamıştır. Bu kanun, günümüzde uzun tatil günlerine yol açan ve çalışanlar tarafından benimsenen en önemli kanunların başında yer almaktadır. Yıllık izinin anlayışının gelişmediği bir dönemde, 7 günlük tatil gününün, çalışanlara olumlu yönde etki edeceği de açıktır.

Kanunun milli birliğin gelişmesine de önemli katkıları olmuştur. Bu doğrultuda, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunda önemli sayılan günler tatil sayılarak toplumun tamamı tarafından kutlanmasına da olanak sağlanmıştır. 29 Ekim Cumhuriyet'in ilanı, 30 Ağustos Büyük Zafer, 23 Nisan Ulusal Egemenlik bayramı olarak kutlanılmasına kanunla karar verilmiştir.

Kanunla birlikte ülke çalışanına verilen tatil günlerini ve sürelerini belirtirsek, düzenlemenin çalışanların fiziki ve ruhsal açıdan dinlenmesine olanak sağladığını da gözlemleyebiliriz;

- Hafta Tatili : Pazar günü tatil, Cumartesi 13 den itibaren en az 35 saat
- Cumhuriyet Bayramı : 28 Ekim öğleden sonra başlayıp 29 Ekim tatil
- Zafer Bayramı : 29 Ağustos öğleden sonra başlayıp 30 Ağustos tatil
- Ulusal Egemenlik Bayramı : 22 Nisan öğleden sonra başlayıp 23 Nisan tatil
- Bahar Bayramı : Mayısın birinci günü
- Şeker Bayramı : Üç gün
- Kurban Bayramı : Dört gün
- Yılbaşı : 31 Aralık öğleden sonra başlayıp 1 Ocak tatil

Kanunda tatil günleri açıkça yazılsa da bazı iş kollarına (fırıncılar, şerbetçiler, berberler, lokantalar, gazinolar v.b) esneklik sağlanmıştır. Tatillerden kimsenin zarar görmemesine özellikle dikkat edilmiş, iktisadi devamlılık sağlanmıştır.

Sonuç

Türkiye'nin sosyal yapısının değişmesinde iktisadi alanda yapılan devrimlerin büyük etkisi bulunmaktadır. 30'lu yılların başından itibaren uygulanan iktisadi politikalar, ülkenin sosyal yapısındaki değişimin temelini oluşturmuştur. Türkiye'nin iktisadi politikası "devletçilik" adı verilen yeni bir iktisadi düşünce olarak ortaya çıkmıştır. Kararlı bir şekilde uygulanan devletçilik uygulamaları sayesinde sosyal hayatın bir parçası olan çalışanlar, iktisadi yapının önemli parçası haline almıştır. Türkiye, devletçilik uygulamaları sayesinde çok geç kaldığı sanayileşme sürecine girmiş ve iktisadi yapısı güçlenmiştir. Sanayileşme sadece iktisadi yapıyı değiştirmemiş aynı zamanda çalışma hayatı da şekillendirmiştir. Devletin sanayileşmeye verdiği büyük destek sayesinde Anadolu'nun değişik bölgelerinde çalışma hayatı gelişmiş, bağımlı çalışanların sayısı artmıştır. Cumhuriyet Devrimleri ve sanayileşme ile değişen yapıda çalışanların sorunları, daha geniş yapıda devlet tarafından ele alınmıştır. 30'lu yıllarda devletin çalışana bakışında büyük değişim gözlenmiş ve çalışma hayatına yönelik sosyal politikalar gerçek anlamda başlamıştır.

Devletin en büyük iş veren halini alması ülkede çoğu anlayışın değişmesine de neden olmuştur. İşverenin inisiyatifine bırakılan bir anlayış yerine çalışma hayatına yönelik, sosyal politika anlayışı oluşmaya başlamıştır. Sosyal politikaların gelişmesi, çalışanların yaşam standartlarında büyük değişime uğramasına neden olmuştur. Çalışan bireyler köle değildi, ailesi ile ülkenin saygın vatandaşıydı.

Bu anlayış doğrultusunda hafta tatili kavramı, sosyal politikaların olduğu devletçilik dönemde oluşmaya başlamıştır. Osmanlı Devleti'nin iktisadi yapısında sadece bir kaç düzenlemede hafta tatili kavramı bulunurken, Türkiye'nin ilk yıllarından itibaren hafta tatili çalışma hayatına yönelik sosyal politikaların içinde yer almaktadır. İzmir İktisat Kongresi'nde işçi grubunun istekleri arasında yer alan hafta tatili bir yıl sonra ülkedeki tüm çalışanlar hafta tatili hakkına kavuşmuştur. 1924 tarihli hafta tatili bu anlayışa en güzel göstergesi olmuştur.

Devletin çalışma hayatına yönelik sosyal politikaları içinde yer alan tatil günleri, bu dönemde 1935 Tarihli Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Hakkında Kanunu ile gerçek anlamda ulusal bir düzeye girmiştir. Kanun sadece çalışma hayatını etkilememiş, aynı zamanda ülkedeki milli birliğin oluşması için de önemli bir rol üstlenmiştir. Milli bayramların yanı sıra dini bayramlar günümüze kadar gelen bir geleneğin oluşmasına yardımcı olmuştur.

Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Kanunu, Osmanlı Devleti döneminde, işverene bağlı tatil anlayışının ortadan kalması ve çalışanların sosyal hayatın saygın bir bireyi olmasını sağlamıştır. Kanun, Türkiye'de çalışma tatil anlayışını 1930'lu yılların ortasından günümüze kadar geçen sürede doğrudan etkilemiştir. Günümüz çalışma hayatının bir parçası olan tatil günleri, Cumhuriyet'in ilk yıllarının sosyal politika anlayışının bir ürünüdür⁵⁰.

50 Günümüzde 2429 Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Kanunu olarak bilinmekte ve 1935 yılındaki kanun özü aynen korunmaktadır.

KAYNAKÇA

I. Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivleri, Yer No: 728.495..5. Fon Kodu: 490..1.0.0 Dosya: 4.BÜRO Sayı : - Tarih: 30.12.1947.

II. Resmi Yayınlar

TBMM Kavanin Mecmuası, Devre:2, İcdima: 1, C.2, TBMM Matbaası, Ankara, 1942.

TBMM Zabıt Cerideleri, C.3, Devre:5, İçtima F., TBMM Matbaası, Ankara, 1935..

TBMM Zabıt Ceridesi, C.12, Ankara, 1936.

III. Kişisel Görüşmeler

Mehmet Ablas; 1923 doğumlu 1938-1941 yılları arası Nazilli Basma

Fabrikasında çırak olarak görevli, 1947-1976 İzmir Sark Sanayi Fabrikasında işçi daha sonra usta olarak görevli; 25 Temmuz 2009 kendisiyle yapılan röportaj.

IV. Gazeteler

Cumhuriyet Gazetesi, 29 Ocak 1931.

Cumhuriyet Gazetesi, 3 Haziran 1935.

İzmir Anadolu Gazetesi, 31 Mayıs 1935.

İzmir Anadolu Gazetesi, 2 Haziran 1935

İzmir Anadolu Gazetesi, 3 Haziran 1935.

Ulus Gazetesi, 31 Mayıs 1935.

Ulus Gazetesi, 3 Haziran 1935.

Yeni Asır Gazetesi, 28 Mayıs 1935.

Yeni Asır Gazetesi, 29 Mayıs 1935.

Yeni Asır Gazetesi, 31 Mayıs 1935.

Yeni Asır Gazetesi, 2 Haziran 1935.

V. Araştırma- İnceleme Eserler

- AHMAD, Faroz, *Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine İşçiler 1839-1950*, (Der.: D. Quateert, E.J.Zürcher), (Çev.: Cahide Ekiz), İletişim yay., İstanbul, 1998.
- AKBAY, Muvaffak, *İktisat İlminde Kanunlar ve Müdahalecilik*, Ankara Üniversitesi *Hukuk Fakültesi Dergisi* C.1 S.3, 1944.
- BERKES, Niyazi, *Türkiye'de Çağdaslaşma*, Bilgi yay., Ankara, 1973.
- ERKAN, Hüsnü, *Ekonomi Sosyolojisi*, y.y. İzmir, 1991.
- GÜLMEZ, Mesut, *Türkiye'de Çalışma İlişkileri Tarihi (1936 Öncesi)*, Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü yay. Ankara, 1983.
- GÜZEL, Şehmus, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İşçi Hareketleri ve Grevler", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, C.3, İstanbul, 1985.
- İNALCIK, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Siyasi ve Ekonomik Tarihi*, Eren yay., C.2, İstanbul, 2004.
- KEYDER, Çağlar, *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, İletişim yay., İstanbul, 2007.
- NAZİF, Kuyucu, *İktisadi Olaylar Tarihi*, İstanbul Üniversitesi yay., İstanbul, 1982
- MAKAL, Ahmet, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Çalışma İlişkileri:1850-1920*, İmge yay., Ankara, 1997.
- _____, *Türkiye'de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri:1920-1946*, İmge yay., Ankara, 1999.
- MARDİN, Serif, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e iktisadi Düşüncenin Gelişmesi (1838-1918)", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C.3, İletişim yay., İstanbul, 1985.
- Osmanlı Devleti'nin İlk İstatistik Yıllığı 1897*, C.5, (Haz.: Tefik Güran), Devlet İstatistik Enstitüsü yay., Ankara, 1997.
- ÖKÇÜN, A. Gündüz, *Türkiye İktisat Kongresi 1923-İzmir*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi. Yayınları, Ankara, 1981.
- ÖZDEMİR, Erdem, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.54 S.3, 2005.
- ŞAMDA, Hüseyin Avni, *Türkiye'de 54 Yıl Önceki İşçi Hareketleri*, Evren yay., İstanbul, 1962.
- TALAS, Cahit, *İçtimai İktisat Dersleri*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1955.
- TALAS, Cahit, *Türkiye'nin Açıklamaları Sosyal Politika Tarihi*, Bilgi yay., Ankara, 1991.
- TEZCAN, Mahmut, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, C.9, S.1, 1976.
- TENGİRSEK, Yusuf Kemal *Tanzimat I "Osmanlı Devletinin Harici Ticaret Siyaset"*, Marif Matbaası yay., İstanbul, 1940.
- TOPÇUOĞLU, Hamide Etibank ve Sosyal Politikası, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.13 S.1, 1956.

ARŞİV BELGELERİNE GÖRE, İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA İZMİR VE TRAKYA'NIN SAVUNMASINA YÖNELİK TÜRK- İNGİLİZ HEYETLERİNİN GÖRÜŞMELERİ VE ALINAN ÖNLEMLER

Hüsnü ÖZLÜ*

Özet

İkinci Dünya Savaşı'nın başlaması ile birlikte Türkiye'nin savunması ve korunmasına yönelik birçok karar alınmıştır. Özellikle İngiltere ile imzalanan ikili askerî anlaşmalar neticesinde tehdit boyutu artmış olan Türk toprakları, stratejik öneme sahiptir. Bölgesel olarak Trakya, boğazlar ve başta İzmir olmak üzere Ege kıyılarında özel savunma tedbirleri almayı zorunlu kılan gelişmeler üzerine İngiltere ile işbirliğine gidilmiştir. Bu bölgelerde kara, deniz ve hava gücüne yönelik çalışmalar hızlandırılmış ve olası saldırılara karşı önlemler alınmıştır. İzmir ve Trakya'da tahkimat artırılmış ve buraların savunması esas alınmıştır. Bu makale, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı arşivinde yer alan İkinci Dünya Savaşı'na ait belgelerin tasnif edilmesi ve gizliliği kaldırılan belgelerin araştırmacıların çalışmalarına açılması neticesinde ele alınmış ve hazırlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: İkinci Dünya Savaşı, İngiliz Heyeti, Hava Savunması, Liman.

DISCUSSIONS OF TURKISH- BRITISH DELEGATIONS AND THE MEASURES TAKEN FOR DEFENCE OF İZMİR AND THRACE IN WORLD WAR TWO AS PER ARCHIVE DOCUMENTS

Abstract

With the onset of World War Two, many decisions were taken for defence and protection of Turkey. Turkish lands whose threat dimension increased as a result of bilateral military agreements signed with Britain especially has strategic importance. Upon the developments which necessitate taking special defence measures in Thrace, straits and notably İzmir regionally, it was launched to cooperation with Britain. The studies towards land, sea and air force were accelerated and measures against possible raids were taken. This paper is handled and prepared in consequence of the classification of the documents related to World War Two in the archive of General Staff, Department of Military History and Strategic Survey and the opening to studies of researchers of the documents whose confidentiality is abolished.

Keywords: World War Two, British Delegation, Air Defence, Harbour.

* Dr., (husnuozlu@hotmail.com)

Giriş

İkinci Dünya Savaşı altı yıl boyunca devam eden ve hazırlanışı, oluşu ve sonuçları açısından çok yönlü ele alınması gereken tarihsel bir felakettir. Savaşın harekât alanları, topyekûn savaş niteliği taşıması, korkunç boyutlarda propaganda ve sinir savaşlarının yaşanması, bu savaşı telafisi mümkün olmayan sonuçlara götürmüştür. Savaş boyunca devam eden propaganda, casusluk ve beşinci kol faaliyetleri ülkelerin içeriden çökertilmesine yönelik sinsi oyunlardı. Bu faaliyetler savaşın siyasi ve askerî boyutlarının yanında etkili olmuş ve tarafsız devletlerin savaşa içine çekilmesi sürecinde devreye girmiştir. Türkiye savaşın başından itibaren bahsi geçen bu propaganda ve faaliyetlere maruz kalmış müttefik devletlerin yanında savaşa sokulmak istenmiştir. Ancak uygulanan politika savaş süresince tarafsızlığı devam ettirmek üzerine kurulmuş ve bunun mücadelesi verilmiştir.

İkinci Dünya Savaşı, dünyanın mevcut statüsünü tamamen alt-üst etmiş, siyasi, askerî ve ekonomik dengeleri değiştirmiştir. Sadece savaşan devletler değil, Türkiye gibi her an savaşa girme riski bulunan ülkelere genel seferberlik ilan edilmiş ve bu ülkeler tüm ekonomik kaynaklarını savaş ekonomisi koşullarına göre devletin kullanımına bırakmıştır. Savaş öncesinde ekonomik alt yapısı çok zayıf olan Türkiye, savaş sırasında askerî ve ekonomik açıdan zorlanmış ve dışarıdan alınacak yardımlara bağlı kalmıştır. Bu durum tarafsızlık politikası güden ülkede sıkıntılı günlerin yaşanmasına neden olmuştur¹.

Savaşın başlamasıyla birlikte “Yıldırım Harbi” olarak adlandırılan; askerî ve iktisadi açıdan düşmanın hazırlanmasına fırsat vermeden baskın taarruzu ile ele geçirme stratejisine dayanan yöntem uygulamaya konulmuş ve savaş kısa sürede yayılmıştır. “Yıldırım Harbi’nin” en önemli silahları uçaklar ve tanklardır. Elinde bu tarz silahları olmayan Türkiye gibi ülkeler, tek çare olarak müstahkem mevziler kurarak ülkenin savunmasını sağlama yoluna gitmişlerdir. Türkiye’de gerek Trakya’da ve gerekse Batı Anadolu’da olası bir taarruza karşı bu savunma hatlarının oluşturulmasına ve ayrıca İngiltere’den sağlanan tank ve uçaklar ile de ordunun takviye edilmesi planlanmış ve gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda savaşın ilk yıllarında Batı Trakya’da Kırklareli-Edirne hattında inşa edilen “Çakmak Hattı” asıl savunma hattı olmaktan çıkarılmış ve Çatalca önlerinde yeni bir savunma hattı kurulmuştur. Ayrıca bu bölgede tahkimli siperlerden oluşan ve “Yıldız Tabya” olarak adlandırılan mevzilerde savunma amaçlı alınan önlemlerdir.

İkinci Dünya Savaşı’nın başlaması ile birlikte özellikle Almanya’nın yayılma alanı olan Balkan coğrafyasında ciddi önlemlerin alınması zorunlu hale gelmiş ve İngiltere ile bu konuda sürekli temas halinde olunmuştur. İngiltere bu durumu kendi çıkarları adına Türkiye’yi savaşa sokarak çözme yolunu denemiş, ancak Türkiye’nin sahip olduğu askerî imkânlar hiçbir şekilde buna imkân tanımamıştır. Bu arada bir taraftan Almanya ve Bulgaristan ile de temaslarını kesmeyen Türkiye, Bulgaristan ile 17 Şubat 1941 tarihinde karşılıklı saldırmazlık anlaşması imzalamış ve sınırını geçici de olsa güvence altına almıştır². Almanya ise

1 Kemal Arı, “İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’de Savaş Ekonomisi Uygulamaları ve Fiyatlar”, *Altıncı Askerî Tarih Semineri Bildirileri I*, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., Ankara, 1998, s.447.

2 Kamuran Gürün, *Dış İlişkiler ve Türk Politikası*, Ankara, 1983, s.20.

1 Mart 1941 tarihinde Bulgaristan'a girerek Türk sınırına bir adım daha yaklaşmış ve tehdit boyutu daha da artmıştır. Her ne kadar Hitler verdiği mesajlarda Türkiye'ye karşı bir saldırı ihtimalinin bulunmadığını duyursa da, Türkiye Trakya ve Ege'de ciddi tedbirler alma girişimlerinde bulunmuş ve İngiltere'den aldığı askerî destek ile bu bölgeyi tahkim etmeye başlamıştır.

Savaşın başlangıcından itibaren Çanakkale ve Trakya'nın müdafaası esas alınmıştır. Boğazlar elde tutulmadığı takdirde Doğu Cephesi'nin kesinlikle kurulamayacağı değerlendirilmiştir. Esasen Türkiye, Trakya'da Bulgarların ve Ege'de de İtalyanların taarruzlarına karşı hazırlıklarına başlamıştır. Yapılan bildirme nedeniyle Almanya'nın da işe karışmasına ve Arnavutluğun işgalinden sonra Balkanlardaki durumun değişmiş olması boğazların kati surette elde tutulabilmesi için tayyare, tank, top vs. gibi modern silahlara ihtiyaç duyulduğunu ortaya koymaktadır. Bunlardan başka müttefiklerimizin tank, tayyare ve ağır top birlikleri gibi bazı kuvvetlerine de acil ihtiyaç duyulmuştur.

Selanik'te bir köprübaşı tesisi kurulması konusunda yapılan açıklamada; mukabil taarruza geçileceği sırada bunun faydasının olmayacağı, bu surette Trakya ve Makedonya cephelerinde müştereken yapılacak taarruz ile Doğu Cephesi karşısındaki düşmanların gerilerinin alınabileceği, bunu da müttefiklerin düşünmesi gerektiği bildirilmiştir.

Trakya'daki Türk ordusunun hazırlıkları Bulgarları rahatsız etmiş ve bu durumu Anakara'daki İngiliz Büyükelçiliği vasıtasıyla iletmışlerdir. Türk askerî yetkililerinin verdiği cevapta, Trakya'da devam etmekte olan çalışmaların gerçek sebebinin taarruz olmadığı, olası bir Alman saldırısına karşı savunma tedbirlerinin alındığı ifade edilmiştir³.

Almanya, Ege Denizi'nde hâkimiyet kurmak ve bölgeyi kontrol altına almak, İngiliz hava üslerini Balkanlarda Romanya petrol alanlarının menziline uzak tutmak amacıyla; Girit Adasına paraşüt ve hava saldırısı düzenleyerek adayı ele geçirmiştir. Ayrıca bu saldırıda İngiliz donanmasına 3 kruvazör ve 5 destroyer'i batırarak ağır hasar verdirmiştir⁴. Almanlar tarafından yapılan bu hamleler savaşın Türkiye coğrafyasının etrafına kadar yayıldığı açık göstergesidir. Bir taraftan Balkan coğrafyası, diğer taraftan da Ege Denizi'nde hızla yayılan Mihver güçleri Türkiye'nin savunma önlemlerini artırmasına neden olmuştur.

İngilizler 1943 yılında Ege Denizi'ndeki adalardan bazılarını ele geçirmek ve Doğu Akdeniz'de hâkimiyet kurmak için girişimlerde bulunsalar da Rodos Adası'na yönelik yaptıkları harekâta başarısız olmuşlar ve bu adayı da Almanların ele geçirmesine engel olamamışlardır. Ege Adaları'ndaki bu güç dengesi bölgede bulunan İngiliz askerlerinin ikmal ve iaşelerinin sağlanması konusunda büyük sıkıntıların yaşanmasına sebep olmuş, İzmir ve Kuşadası'ndaki depolardan sağlanan yardımlar ile sorunlar çözülmeye çalışılmıştır⁵.

3 Erdoğan Karakuş, *İngiliz Belgelerinde İkinci Dünya Savaşı Öncesi Türk-İngiliz İlişkileri 1938-1939*, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yay., Ankara, 2004, s.171.

4 Robert Alexander Clarke Parker, *İkinci Dünya Savaşı*, Çev.: Müfit Günay, Ankara, 2005, s.67.

5 Edward Weisband, *İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye*, İstanbul, 2002, s.153.

Trakya ve boğazlar kara stratejik yollarının kesiştiği noktada olup muhtemel taarruz ve istila istikametinde bulunan bölgedir. Trakya'ya yapılacak taarruzun hedefi, Karadeniz ve Çanakkale Boğazları'nı ele geçirerek, donanmalarını Marmara'ya sokarak istila alanını genişletmektir. Mihver Devletleri'nin Trakya ve boğazlara girmesi, savaşın stratejik olarak güç dengelerini bozmuş ve bu durum Türkiye'nin savaşa girme riskini artırmış, dolayısıyla müttefiklerle karşılıklı işbirliği ve askerî yardımları savaşın ilk anlarından itibaren gerçekleşmeye başlamıştır. Savaşın ilerleyen yıllarında 30 Ocak 1943 tarihinde, İngiltere Başbakanı Churchill ile Türkiye Cumhurbaşkanı İsmet İnönü arasında Adana'da yapılan görüşmelerde bu askerî yardımların esasları belirlenmiş ve uygulanmaya başlamıştır. Gerçi, bundan çok önce savaşın başladığı ilk andan itibaren İngiliz askerî heyetleri ile yapılan görüşmelerde askerî yardım ve savunma konularının programları hazırlanmıştı. Bu görüşmeler aynı zamanda Türkiye'yi adım adım savaşa içine yaklaştırmış, ancak uygulanan tarafsızlık politikası savaşın son dönemine kadar devam etmiştir.

İngiliz Heyetleri ile Yapılan Görüşmeler ve Alınan Tedbirler:

Savaş başladığında, Balkan Antantı'nda belirtilen kuvvetlerin 18 gün içinde Trakya Cephesi'nde toplanmaları planlanmış, Bulgar ordusunun bazı büyük devletler tarafından takviyesi halinde Antant'ta belirtilen kuvveti kullanmaları istenmiştir. Bulgarların Trakya'ya hücum için en uygun zamanı Türkiye'nin diğer hudutlara; bilhassa boğazlar ve Ege mıntıklarına bir çıkarmaya karşı müdafaa ile meşgul olduğu zaman olarak değerlendirilmiştir⁶. Savaşın başladığı dönemdeki siyasi duruma göre, Doğu Anadolu'da hudut tugayları, Kars, Erzurum müstahkem mevki birlikleri ile iki kolordu, ayrıca bir de ihtiyat kolordusu bulundurulacaktır. Daha sonraki gelişmelere göre bu miktarlar değişebilecektir.

Bu dönemde Türkiye 42 tümeni teçhiz edecek er ve subay mevcuduna sahiptir. Ancak bunları modern olarak donatabilmek için istenilen silah ve malzemelerin temin edilmesi gerekmektedir. Bütün ihtiyatların çok acil bir şekilde seferberliklerini ikmal etmeleri ve 1,5 ay sonra da yığınaklarını bitirerek harekâta geçebilecekleri hesap edilmiştir. Şimendifer malzemesi, lokomotif ve kamyon nakliyatı ile bu sürenin daha da azaltılması hesaplanmıştır⁷.

22 Mart 1939 tarihinde Türk Hükümeti'nin İngiliz Hükümeti'ne gönderdiği mesajda; İngiliz Hükümeti'nin belirttiği 3 millik karasuları hakkındaki görüşünü kabul etmediği, Türk kanunlarına göre Türk karasularının 6 mil olduğu, Gelibolu yarımadası ile Gökçeada civarında belirtilen karasularının dışında da yasak bölgeler olduğu ve bu bölgede seyreden gemilerin yasak bölgelere girmemesi gerektiği belirtilmiştir⁸. Bu mesajdan da anlaşıldığı üzere Türk ve İngiliz yetkililer müttefik olsalar dahi hukuki olarak önceliklerini dile getirmektedirler.

13 Şubat 1940 tarihinde Orta Şark İngiliz karargâhından Komutan Wavell'dan, Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak'a yazılan imzalı mektupta; Türkiye'de hava meydanları ve hava üslerinin kuruluşun işinin çok acil

6 Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı Arşivi, İkinci Dünya Harbi Katoloğu, (İDH) K.3, G.026, B.22.

7 İDH., K.3, G.026, B.22.

8 Karakuş, a.g.e., s.170.

bir mesele olduğunu, Türk ordusuna yapılabilecek ilk yardımın hava kuvvetlerine yapılacağını ve konuyu görüşmek üzere Yakın Şark Hava Kuvvetleri Komutanı Sir Willam Mitchell'in konuyu görüşmek üzere Türkiye'ye geleceği bildirilmiştir⁹.

İkinci Dünya Savaşı'nın başlangıcından itibaren İngiltere ile Türkiye askerî ve siyasi temaslarda bulunmuş, heyetler bazında yapılan görüşmeler ile karşılıklı savunma ve taarruz planları yapılmıştır. Bu çerçevede İngiltere sürekli olarak Türkiye üzerinde baskı oluşturarak bir an önce savaşa girmesini istemiştir.

İngiliz heyeti ile yapılan görüşmelerin ardından 21 Haziran 1939 tarihinde Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak'a verilen cevapta İngilizler Trakya ve İzmir'in savunması ile ilgili talep ve düşüncelerini şu şekilde sıralamışlardır¹⁰;

Deniz, hava ve karadan Çanakkale ve İzmir'e yapılacak taarruzlara karşı esas tertibat, düşmanı karaya çıkartmamak, düşman bombalarını etkisiz bırakmak ve bir yerde karaya ayak bastığı halde onu ya denize dökmek veya mümkün olmazsa cephe kurup ilerisini tıkamaktır.

Marmaris müstahkem değildir. Burada Almanya'ya ısmarlanan ağır bataryalarla icabında müdafaa tertibatı alınması düşünülmektedir. Bu topların gelmemesi halinde yerine aynı malzemenin İngilizlerden temini planlanmıştır.

Talep edilen malzemeler verildiği takdirde müdafaanın zayıf noktaları takviye olunacak ve bilhassa zırhlı vasıtalara deniz ve hava kuvvetlerine karşı daha emin bir tertip alınarak düşmanın başarı ihtimali bertaraf edilecektir. Bu sayede müdafaa kuvvetlerinden tasarruf olunarak seyyar manevra ordusu takviye ve tezyit olunacaktır.

İngiliz heyetine Kırıkkale, Kayseri, Eskişehir fabrikaları ile hava alayı; Lüleburgaz'da zırhlı tugayla bir tatbikat, Çanakkale'de 28'lik bir batarya, İngiliz mezarlıkları, İstanbul Süvari Binicilik Okulu, Harp Akademisi, İzmir'de Dumlu Bataryası gezdirilecektir.

İngiliz Deniz Kuvvetleri tarafından kullanılacak Çanakkale, İzmir ve Marmaris Limanları'nın müdafaası için icap eden bütün hazırlıklar hakkında iki tarafça yapılacak işbirliği için siyasi ve askerî ittifakın akdinden sonra daha esaslı tertibat alınacağı tabiidir.

Ara yerde savaş emri verilirse istediğimiz malumattan verilmeyenler şimdiden hazır bulundurulacak ve derhal verilecektir.

Ayrıca, İngiliz heyeti İzmir ve Çanakkale tahkimatının tam ve emniyetli olması için aşağıdaki malzemelerin temininin zorunlu olduğunu ve bu malzemelerin bir an önce teminin sağlanacağını belirtmişlerdir¹¹.

9 K.1, G.092, B.1.

10 İDH., K.3, G.026, B.21.

11 İDH., K.3, G.026, B.26.

Malzeme	Yer		
	Çanakkale	İzmir	Fethiye
Mayın	1000	1000	500
Antiparava	250	250	250
Mayın Atölyesi	1	-	1
Mayın İskelesi	1	-	1
Mayın Hangarları	1	1	1
Şamandıra	50	25	25
Mayın Gemisi	1	-	1
Ağır Ağ Teferruatı	5000m.	2500m.	2500m.
Seyyar Algarina	1	-	1
Ağır Ağ Gemisi	-	-	1
Arama Tarama Gemisi	6	-	-
Arama Tarama Teçhizatı	4 takım	-	-
Hücum Botu	12	12	12
Hücum Botu Torpidosu	75	50	75
Avcı Botu	10	10	5
Avcı Botu Su Bombası	250	250	200
Su Gemisi	1	1	1
Mazot Dubası	2	-	1
Denizaltı Dinlenme İstasyonu	4 takım	4 takım	4 takım
Hangar Levazımı	4 hangarlık	2 hangarlık	4 hangarlık
Makine Tamir Atölyesi	1	-	1
Denizaltı İmalatı	1	1	1
Yavuz Defia Bataryası	Mevcutun tamamı Yavuz'a		
Karakol Gemisi	-	3	-
Refakat Gemisi	Donanma için		
Gaz Gemisi	Ordu ve donanma için		

26 Haziran 1939 tarihinde İngiliz askerî heyeti ile Türk heyeti arasında yapılan bir başka görüşmede de İngiliz heyetinin yazılı olarak sorduğu ve görüş istediği konular ise şunlardır¹²;

Denizden, havadan ve karadan Çanakkale, İzmir'e ve Marmaris'e yapılacak bir taarruzda mevcut müdafa hususları bu konudaki hazırlıklar ve çalışmalar talep edilen materyal listesinin verildiği takdirde yapılacak olan savunma tertibatı da bilinmek istenmektedir. Ankara görüşmesinden sonra İngiliz heyeti Çanakkale ve İzmir'i ziyaret etmek istemektedir. İngiliz Genelkurmay Başkanı, İngiliz Deniz Kuvvetleri tarafından kullanılabilir limanların müdafaası için işbirliği yapılması hususuna büyük önem vermektedir.

İngilizler tarafından yapılacak hava kuvvetleri yardımları ve iyi hazırlanmış hava meydanları tam net değildir. Batı Anadolu ve Trakya'da oluşturulacak hava meydanlarının görülmesi istenmektedir.

Türkiye'nin seferberliğinin tam olarak ikmal edilmesi ve tespit edilmesi gerekmektedir. Trakya müdafaası için gerekli kuvvetler bu cepheye ne zaman gelecektir. Bulgarların Trakya'ya hücum etmeleri için belirleyecekleri en uygun zaman hangisidir?

Türkiye'nin iç emniyetine ilave olarak muhafaza etmek isteyecekleri Rusya, İran, Irak gibi sınırlarda bulunduracakları kuvvetler ne kadardır?

Türkiye'nin 40-42 Tümeni teçhiz edecek askerî var mıdır? Bir savaş çıktığı takdirde yedek askerlerin en son olarak elde bulunduracakları zaman ne kadar süredir?

Türkiye, İngiltere'den istediği malzemenin gelmesine kadar Rusya'dan savaş malzemesi tedarik edebiliyor mu?

İngiliz kurmaylığının bu hususta Türkiye'ye gerekli olan yardım yapması ve icap eden hareket tarzının İngilizlerce karşılanabilmesi için Türkiye'nin 12 Ada'yı işgali hakkındaki projesi öğrenilmek istenmektedir.

Türkiye'nin yapılacak şu yardımlardan hangisini istediğini öğrenilmek istenmektedir:

Bir savaş çıkması halinde Çanakkale veya Trakya'yı müdafa,

Selanik'te bir köprübaşı emniyeti yapılması.

1. Türkiye'ye en büyük yardım, müzakere edildiği üzere İngiliz donanması tarafından yapılacaktır.

İtalyanların Arnavutluk'tan hareket ile istikametleri nedir? Yunanlıların kuvvetli bir mukavemet yapacakları tahmin olunmaktadır. Türkiye Yunanistan'a takviye için ne gibi metot izleyecektir. İtalya Yunanlılara taarruz etmeyecek fakat Bulgaristan'la ittifak temini için Güney Yugoslavya'dan geçecektir.

Türkiye Balkanların güneyinden kuzeye doğru bir taarruz hareketine geçmeden önce Arnavutluğun işgalinin lüzumlu olacağını zanneder mi?

12 İDH., K.3, G.040, B.2.

Türk heyeti İngiliz heyetinin bu soru ve görüşlerini değerlendirmiş ve eldeki imkânlar ölçüsünde savunma planlarını hazırlamaya başlamıştır. Türkiye ve İngiltere askerî ataşeleri vasıtasıyla her iki ülkenin teçhiz edilmiş kuvvetleri hakkında tam mutabakat ve malumat sahibi olunması için görüşmelere devam edilmiştir¹³. Türk Hava Kuvvetleri bir savaş halinde ordu ve donanma ile müştereken çalışacak ve düşman hava akınlarına karşı koymak ve mukabil akınlar yapmakla görevlendirilmiştir. Gerek Trakya ve gerekse Batı Anadolu'daki hazırlanmış veya sefer hizmetine ayrılmış meydanların İngiltere Hava Ataşesi tarafından gezilmesi için izin verilmiş, bu meydanların hangilerinin tahsis edileceği ise sonra belirlenmiştir. Hava savunma silahlarının temin edilmesi halinde İngiliz Hava Kuvvetleri'ne ayrılacak meydan ve iniş yerlerinin hava saldırısına karşı savunması Türkiye tarafından karşılanacaktır. Ayrıca hava kuvvetlerine tamir ve atölye konusunda kolaylıklar sağlanacaktır¹⁴.

Bu dönemde bomba ihtiyaçlarımızı temin eden fabrikalar devlet kontrolü altındaki özel kuruluşlardır. Bunlar Türk Hava Kuvvetleri'nin ihtiyaçlarını bile zorlukla karşılamaktadırlar. Onun için yeni bir bomba fabrikasına ihtiyaç vardır. Bu yapıldığı takdirde İngilizlerin bomba ihtiyacı da karşılanabilecektir. Ayrıca Türkiye'de yakıt ihtiyacını karşılayacak alt yapı yoktur. Bu ihtiyaç ancak depolama yöntemi ile sağlanabilmektedir¹⁵.

Türk Hava Kuvvetleri 1/1.000.000 oranındaki hava haritalarını kullanmaktadır. Gerek bu haritalar ve gerekse 1/800.000 oranındaki haritaların İngiliz Hava Kuvvetleri'ne kopyaları verilebilecektir¹⁶.

Çanakkale, İzmir ve Trakya'nın savunma planları Türk askerî yetkilileri tarafından hazırlanmış ve savaşın başlaması halinde Sait Halman heyeti tarafından Çanakkale için İngiltere'den satın alınan 34,5 ve 38 lik ağır toplar yerlerine yerleştirilerek boğazın savunması güçlendirilmiştir. Müttefiklerin Çanakkale ve Trakya bölgesinde kara ve hava kuvvetleriyle yapacakları yardımın tespit edilmesi için savunma planlarının detaylandırılması gerekmektedir. Çanakkale ve İzmir savunmaları karşısında alınacak önlemleri hakkında İngiliz heyetleri bizzat yerinde incelemeler yaparak bilgi almışlardır¹⁷.

Marmaris'in savunması için Almanya'dan ismarlanan toplar gelmemiş, dolayısıyla buranın savunması Türkiye ile İngiltere arasında alınacak kararla sağlanmıştır. Çanakkale ve Trakya'nın savunmasında Türk ordusunun muhtemel harekâtına ait prensipler ve kararlar müttefiklerle ortak alınacak karara göre yürütülmüştür. Türkiye'ye gelen İngiliz Hava Kuvvetleri'ne ait ihtiyaçlar Türkiye'de daha önceden belirlenen noktalardan sağlanmıştır. Ayrıca bu süreçte, İngiliz heyetinin teklifiyle Türk-Fransız-İngilizler arasında Türk ordusuna ve hava kuvvetlerine doğrudan doğruya veya dolaylı olarak yapılacak yardım ve Doğu Akdeniz'de ki kontrolü temin işleri için müzakereler üst düzeyde yürütülmüştür¹⁸.

13 İDH., K.3, G.040, B.3.

14 İDH., K.3, G.026, B.27.

15 İDH., K.3, G.026, B.28.

16 İDH., K.3, G.026, B.29.

17 İDH., K.3, G.013, B.1.

18 İDH., K.3, G.013, B.2.

1941 yılı baharında Almanların Ege Denizi'ni ele geçirmesiyle birlikte İzmir, kısa adı "SOE" olan "Special Operation Executive" İngiliz Özel Harp Dairesinin önemli bir merkezi haline gelmiş ve bölgedeki istihbarat ve propaganda faaliyetleri bu teşkilat tarafından gizli olarak yürütülmüştür. Teşkilat, 12 Ada'ya yönelik bir takım gizli faaliyetleri organize etmiş, Almanların İzmir ve Ege sahillerini işgal etmeleri halinde, stratejik noktaları imha etmek üzere planlar yapmıştır¹⁹. Ayrıca Almanların Türkiye'yi işgal etmesi durumunda Türk ajanlarının kurduğu gizli direniş örgütü ile SOE arasında irtibatı sağlamak üzere toplam on bir adet telsiz istasyonu kurulmuş ve iki örgüt kendi aralarında koordine kurmuştur. Bu istasyonların büyük bölümü işgale en yakın bölgeler olmak üzere seçilmiş ve faaliyette bulunulmuştur.

12 Ada'ya yapılacak çıkarma için İngiltere Genelkurmayı'nın akademik olarak yapacağı etüde gerekli olan bilgilerin ve tetkiklerin verilmesi uygun görülmüş, bu planın icrası deniz ve hava hâkimiyetinin sağlanmasına ve bundan sonra da modern çıkartma vasıtalarının bulunmasına bağlanmıştır²⁰. 12 Ada'nın işgali için deniz ve hava hâkimiyetinin İngiltere tarafından temini ve keza çıkarma vasıtalarının tedariki gerekmektedir. Bundan sonra adaların baskı altında tutularak atlama tarzında sahilten baskın yapacak Türk kuvvetleriyle aşama aşama zaptı ve işgali mümkün görülmüş, bunun içinde teferruatlı plan iki ülke arasında yapılmıştır²¹.

Trakya, Çorlu ve Yeşilköy'de hazırlanmış meydanlar ve Lüleburgaz, Pınarhisar ve İpsala'da seferde kullanılabilir meydanlar vardır. Batı Anadolu'da Eskişehir, Kütahya ve İzmir'de hazırlanmış meydanlar, Balıkesir, Alaşehir, Aydın ve Antalya'da seferde kullanılabilir meydanlar mevcuttur. İngiltere Hava Ataşesi'nin bu meydanları görmesine izin verilmiş, meydanlarda yapılan incelemelerden sonra eksiklikleri karşılıklı yapılan çalışma neticesinde giderilmiştir²².

İngiliz heyetine, Türkiye ile Rusya arasında malzeme temini hakkında bir anlaşmanın mevcut olmadığı, aradaki dostluk dolayısıyla her iki tarafın birbirine yardım edebileceğinin düşünüldüğü bildirilmiştir.

Yapılan görüşmede, İtalyan'ların Arnavutluk'tan sonraki hareket tarzlarının 3 şekilde olabileceği değerlendirilmiş ve şu şekilde açıklanmıştır:

Selanik'e inerek Yunanistan'ı istila ile Akdeniz hâkimiyetine doğru önemli bir adım atmak.

Yugoslavya'yı tehdit ederek Makedonya'yı işgal etmek ve Bulgar hududuna dayanmak.

Bulgarları zorla elde ederek Trakya hududuna dayanmak.

Balkanların güneyinden kuzeye doğru yapılacak bir taarruzda, Türk ordusu Balkanları elde ederek Selanik'ten ilerleyerek Arnavutluğun kolayca işgal olunabileceği hesaplanmıştır. Bu surette Makedonya ordusunun iki cenahından emniyetle kuzeye doğru ilerleyeceği hesap edilmiştir.

19 Süleyman Seydi, *İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'de İngiliz-Alman Propaganda ve İstihbarat Savaşı*, Ankara, 2006, s.126.

20 İDH., K.3, G.013, B.3.

21 İDH., K.3, G.026, B.23.

22 İDH., K.3, G.026, B.21.

Yapılan tüm bu görüşmelerde, Türkiye ve İngiltere askerî heyetlerinin müşterek harekâtı hakkındaki toplantılar gizlice yapılmış ve Türk ve İngiliz donanmaları arasında irtibat zinciri kurulmuştur²³. Gerek Trakya'nın savunması ve gerekse Batı Anadolu ve başta İzmir olmak üzere Ege kıyılarının savunması için üst düzey koordine kurulmuş ve yapılan görüşmeler neticesinde Batı Anadolu ve Trakya'nın savunması için ihtiyaç duyulan hava meydanları şu şekilde tespit edilmiştir²⁴.

İngiltere'nin İhtiyaçları		Saha	Fransa'nın İhtiyaçları	
2 ana	Gaziemir	İzmir	1 ana	Şehrin kuzeyi veya civarında
	Cumaovası			
-		İzmir'den Manisa'ya	2 ana	Manisa
				Akhisar
1 ana	Balıkesir	Balıkesir	-	
2 yardımcı	Şehrin kuzeyi			
3 ana	Bandırma	Bandırma	1 ana	Yeniköy
	Şehrin güney batısı			
	Maltepe			
2 ana	Çanakkale	Çanakkale'den Biga'ya	1 ana	Karabiga
	Biga			
1 yardımcı	Çanakkale'nin güneyinde			
Başlangıçta yok		Trakya	1 ana	Çorlu
			1 yardımcı	
			1 ana	Hasköy
			1 yardımcı	
			1 ana	Babaeski
1 yardımcı				

Trakya ve İzmir'in savunmasına yönelik yapılan görüşmelerde ele alınan hususları yerinde tespit ve değerlendirmek amacıyla İngiliz heyeti bölgeye tetkik gezisi düzenlemiştir. Bu çerçevede 5 Temmuz 1939 tarihli belgeye göre, İngiliz heyeti trenle Ankara'dan İstanbul'a gelmiş, 6 Temmuz 1939 akşamı Haydarpaşa'dan hareketle 7 Temmuz sabahı Çanakkale'ye ulaşmıştır. Heyet Çanakkale Müstahkem Mevkii Komutanı tarafından karşılanmış ve 28'lik Turgut Bataryası gezdirilmiştir.

23 İDH., K.3, G.026, B.24.

24 İDH., K.5, G.024, B.4.

Aynı gün İzmir'e hareket eden İngiliz heyeti buradaki incelemelerden sonra 9 Temmuz günü İstanbul'a hareket etmiştir²⁵.

30 Mayıs 1940 tarihli belgeye göre; karşılıklı yardım anlaşmasının tatbiki gereği bir savaş halinde Türk ordusunun yardımına gelecek İngiliz ve Fransız kuvvetleri için İzmir ve civarında ve bazı Marmara Limanları'nda iâşe ambarları cephane ve malzeme depoları, akaryakıt stokları oluşturulmuştur. Bunların tamamı Türk ordusu adına depo edilmiş ve onun kontrolüne bırakılmıştır. Bu maksatla Fransızlar 2000 ton iâşe maddesini depo ve muhafaza edilmek üzere Haziran 1940 başında İzmir'e göndermiştir. Hariciye Vekâleti ile yapılan görüşmede antrepo mahiyetli olmasından dolayı bu maddeler gümrüksüz olarak yurda girmiştir.

İngiliz heyeti, 17 Şubat 1941 tarihinde yapılan toplantıda, İzmir'deki gibi Kilye'de de bir üs inşa edeceklerini ve İzmir'de incelemelerde bulunan heyetin buradaki çalışmaları bittikten sonra Kilye'ye geçerek inceleme yapacağı bildirilmiştir. Kilye ve civarı Çanakkale Müstahkem Mevkii 2. yasak bölgesinde bulunduğu için izin verilmesi talep edilmiştir. Geziye İngiliz heyetinden Yarbay Murray, Binbaşı R.H. Botton, Binbaşı A.E. Walter, Hava Binbaşı R.P. Wallece-Tarry, Önyüzbaşı Oliphant, Deniz İnşaat Uzmanı Etkins katılmıştır. Heyet 4 Mart 1941 tarihinde Ankara'dan hareket ederek İzmir'e gelmiştir²⁶. Ayrıca, İzmir'de kurulacak askerî üssün hava savunma planlarını tanzim etmek üzere İngiliz Yarbay Merry 6 Mart 1941 tarihinde İzmir'e gelmiştir²⁷.

Yapılan görüşmelerin ardından, İzmir bölgesinde incelemelerde bulunan İngiliz heyetinin tespitleri, 19 Mart 1941 tarihinde İzmir Müstahkem Mevki Komutanlığı tarafından şu şekilde bildirilmiştir²⁸:

a- Menemen'in güneyindeki Asarcık Köyü bölgesinde mühimmat depoları tesis edilecek ve bu depolar bir şube hattı ile Menemen demiryoluna bağlanacak.

b- Menemen'in güneyindeki Koyundere Köyü bölgesinde mühimmat depoları için icabında istifade edilmek üzere 2. bölge olarak planlanacak.

c- Çiğli'nin kuzeyindeki Harmandalı Köyü vadisi benzin depoları tesisine elverişli olup bu maksat için ayrılacak.

d- Karşıyaka'nın batısında Papas ile Dedebaşı hattının batısındaki ağaçlıklı bölgede yiyecek depoları tesis edilecek.

e- Bornova, Narlıköy, Işıklar, Kokluca Köyleri'nin ortasında kalan vadide yiyecek eşya ve malzeme depoları tesis edilecek ve Narlı Köyü'nün doğusundaki sahada otomobil parkı ve tamirhaneler inşa edilecek.

f- İzmir-Pınarbaşı şosesinde ordugâhlar tesis edilecek.

g- İzmir- Seydiköy şosesi batısında ve Uzundere Köyü'nün kuzeyindeki düzlüklerde benzin depoları tesis edilecek.

h- Buca yarış meydanı etrafındaki arazide benzin depoları tesis edilecek.

25 İDH., K.1, G.128, B.1.

26 İDH., K.1,G.097, B.1.

27 İDH., K.5, G.037, B.5.

28 İDH., K.5, G.036, B.1.

1- Buca'daki Alman Konsolosluk binası ve karşısındaki binanın hastane yapılması, ayrıca Buca'daki boş arazilere seyyar hastaneler kurulması ve hastanelerin bir kısmının Bornova taraflarına yapılması planlanacak²⁹.

i- Şehir merkezindeki Fransız hastanesi İngilizlere tahsis edilecek.

j- Rıhtıma çıkarılacak malzemelerin iç kısımlardaki depolarda muhafaza edilmesi uygun görülmüştür.

13 Mart 1941 tarihli belgeye göre; İzmir bölgesinde kurulacak askerî üsler hakkında tetkik yapacak İngiliz heyetinin gerek İzmir limanının ve gerekse İzmir civarındaki sair yerlerin bizde mevcut bulunan plan ve haritalarından kopya almasına izin verilmemiş ancak gizliliğe uymak kaydıyla bu bölgelerin gezilmesine müsaade edilmiştir. Ayrıca bölgenin tafsilatlı krokisinin de verilmesine izin verilmiştir³⁰.

Karşıyaka'da kurulacak iskele mevki için derinlik ölçümleri ve sondaj yapımına gizlilik kuralına uyulmak kaydıyla bu çalışmaları yapacak olan Mr. Etkins'in görev yapmasına izin verilmiştir³¹.

Trakya'da Alınan Önlemler

5 Temmuz 1939 tarihli belgeye göre İngiliz Tuğgeneral ve İngiliz Ataşesi 7 Temmuz sabahı Çanakkale'ye gelmiş ve bölgede alınacak önlemler ve tertibat hakkında Çanakkale Müstahkem Mevkii Komutanı ile görüşmeler yapmış ve ardından İzmir'e hareket etmiştir³².

Savaşın başında imzalanan 19 Ekim 1939 tarihli Türk-İngiliz-Fransız ittifak anlaşması ile bir saldırı halinde Türkiye'ye yardım yapılacağı teminat altına alınmıştır. Bu kapsamda müttefik ülkelerin askerî heyetleri sürekli olarak Türkiye'ye gelerek karşılıklı görüşmeler yapmış ve savunma tedbirleri konusunda yapacakları yardımların alt yapısını oluşturmuşlardır. Bu arada Türk Hükümeti Başbakanı Refik Saydam 28 Ağustos 1939 tarihinde topladığı Bakanlar Kurulu'nda Trakya'nın savunmasına yönelik önemli kararlar almış ve uygulamaya koymuştur. Bu kararlar³³;

a- Trakya ve Batı Anadolu'daki dört kolorduya mensup tümenlerin seferberlik ilan edilmeden takviye edilmesi.

b- Terhis zamanı gelmiş olan Trakya'daki askerlerin terhislerinin yapılmaması,

c- Bu kolordulara ait taşıt vasıtalarının tamamlanması,

d- Duruma göre gerekirse kısmi seferberlik ilan edilmesi,

29 İDH., K.5, G.036, B.2.

30 İDH., K.5, G.037, B.2.

31 İDH., K.5, G.037, B.3.

32 İDH., K.1, G.128, B.1.

33 Güngör Cebecioğlu, "İkinci Dünya Savaşı ve Türk Silahlı Kuvvetleri", *Altıncı Askerî Tarih Semineri Bildirileri I*, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., Ankara, 1998, s.335.

e- İleride görülecek yeni duruma göre genel seferberlik kararı verilmesi ve uygulamasıdır.

Bu kararın ardından 31 Ağustos 1939 tarihinde Trakya ve Ege bölgesinde birliklerin sefer mevcuduna çıkarılması için çalışmalar başlatılmıştır. Türk-İngiliz-Fransız anlaşması çerçevesinde, Türkiye kıyılarına gelecek taarruza karşı özellikle Ege Denizi'nde ve Akdeniz'de tedbirler alınmış ve bu konuda Türkiye'ye destek verilmiştir.

İngiltere 17 Şubat 1941 tarihinde yapılan toplantıda alınan karar gereği, Kilye'de de bir üs inşa edilmesi konusunda ve İzmir civarında incelemelerde bulunmak üzere bir İngiliz heyetini 4 Mart 1941 tarihinde İzmir'e yollamıştır³⁴. Heyet yaptığı incelemeler sonunda Trakya'da alınacak önlemlere yönelik liman ve kıyılarda yapılacak faaliyetler şu şekilde sıralanmıştır.

Gelibolu'da; vapur limanı ve iç limanlar 12 kadem'e³⁵ kadar taranacak, limanın sahil tarafındaki basamakların güneyindeki kısmına 5 tonluk vinç konulacak, limanın kuzeyine 3 tonluk vinç konulacak, feribotların yanaşabilmeleri için liman içine duba bağlanacak, gemilerin yük boşaltmaları için 6 layterler ve 2 römorkör hazırlanacaktır³⁶.

Kilye'de, koy'un başına 2 iskele inşa edilecek, genişliği 60x40 kadem, iç genişliği 15 kadem, sudan yüksekliği 5 kadem, su derinliği 8 kadem olacaktır. Ayrıca gemileri bağlamak için şamandıralar ve 6 layterler, 2 römorkör alınacaktır.

Eceabat'da eski iskelenin 2 mil uzağına yeni bir iskele inşa edilecek, uzunluğu 100 yarda, genişliği 60x40 kadem, sudan yüksekliği 5 kadem olan ve 5 tonluk iskelesi bulunan bu iskele bölgede nakliyat işlerini kolaylaştıracaktır. Bu iskeleye 5000 tonluk vapurların bağlanmasını sağlayacak şamandıralar yerleştirilecek ve 6 layterler, 2 römorkör ile faaliyetler yürütülecektir³⁷.

Erdek'te mevcut iskelenin ucuna bir duba bağlanarak 1 vinç, 2 layterler ve 1 römorkör yerleştirilecek, burada yapılan tüm çalışmalar Karabiga'da da yapılacaktır.

Adana görüşmelerinde İngiliz askerî makamları Türk personelin İngiliz okullarında eğitilmesini onaylamıştır. 9 Temmuz 1943 tarihinde Genelkurmay İkinci Başkanı'ndan Britanya Ateşemiliteri Tümgeneral A.C. Arnold'a yazılan mektupta; Türkiye bir taarruza uğrayıpta savaşa girdiği zaman yardıma gelecek İngiliz kuvvetlerine Çatalca ve Bolayır mevzilerine tahsis edilen tank def'i alayları için Yeşilköy, Kilye'de ve tayyare kıtaları için Kozlu'da ileri depolar tesisinin yapımı Türk askerî yetkilileri tarafından onaylanmıştır³⁸.

Türkiye'ye gelerek müzakerelerde bulunan İngiltere'nin Orta Şark Kuvvetleri Başkomutanı Orgeneral Wilson Trakya'ya ait harekât planına temas ederek; düşman Çatalca ve Demirkapı mevzilerine taarruz ederken bunu imha etmek için Trakya'nın Karadeniz ve Ege Denizi'ndeki kıyılarıyla Marmara Denizinin

34 İDH., K.1.G.097, B.1.

35 Bir ayak, adım ya da 30,5 cm. uzunluğuna denk gelen ölçüdür.

36 İDH., K.5, G.024, B.2.

37 İDH., K.5, G.024, B.3.

38 İDH., K.5, G.006, B.02.

güney kıyılarına icabında tanklarla beraber bir çıkartma yapmak için buralarda gerekli keşiflerin yapılmasını ve havadan fotoğraflarının alınmasını teklif etmiştir. Verilen cevapta, mezkûr kıyıların keşiflerinin daha önceden yapıldığı, ancak eksik kalan kısımlarını verilecek fotoğraf tayyaresi ile tamamlanabileceği bildirilmiştir.

Orgeneral Wilson'a Trakya ile ilgili yapılan teklif; Trakya'ya bir taarruz halinde harekâtın vaziyetine nazaran evvela bu taarruzu emniyetle durdurulması ve akabinde düşmanın imhasına geçilebilmesinin temini lazımdır. Bunun içinde Trakya'da merkezi bir konumda bulunan düşmanın Çatalca ve Demirkapı istikametindeki taarruz teşebbüsüne karşı diğer istikametten derhal taarruza geçerek harekâtı durdurmak ve müteakiben bu başarıyı devam ettirmek gerekmektedir. Bu bakımdan bir saldırı halinde müttefik zırhlı tümenlerinin Türkiye'ye getirilmesi İzmir yolunun açılmasına bırakılmamalıdır³⁹. Buna karşı Orgeneral Wilson Türk demiryollarının nakliyat kapasitesinin yetersizliğinden dolayı bunların İzmir yolunun açılmasından önce olamayacağı bildirilmiştir.

Yapılan görüşmede; Orgeneral Wilson Türkiye'ye bir saldırı halinde Türkiye'ye gelecek İngiliz kuvvetlerine emir ve komuta tarzını sormuştur. Verilen cevapta bu konunun Başbakanlığa arz edileceği bildirilmiştir⁴⁰.

2 Nisan 1943 tarihinde Türk ve İngiliz heyetleri arasında yapılan görüşmede, İngiliz heyeti şu tespitleri yapmıştır⁴¹.

a- Çanakkale ve Karadeniz Boğazları düşman avcılarının sahası dahilinde olacaktır. Dolayısıyla buraları gündüz bombardımanına maruz kalacaktır. Buralara hava savunma himayesi gerekmektedir.

b- İskenderun ve Mersin Limanları düşman avcı sahası haricinde olduğu halde taarruza uğraması muhtemeldir. Gündüzleri Adana'daki erken uyarı sistemi devreye gireceğinden muhtemelen gece taarruzu olacaktır.

c- İzmir'de taarruza değer gemi topluluğu olmayacaktır, ancak liman taarruza uğrayacaktır.

d- Zonguldak ve Karabük hariç Karadeniz sahili düşman avcıları tarafından bombalanacaktır.

e- Gündüzleri ağır taarruz yapılmayacak, belki bazı fabrikalar taarruza uğrayacaktır.

İngiliz heyetine göre; 1. derecede emniyete alınması gereken yer Mersin ve İskenderun, 2. derecede Zonguldak ve Karabük, 3. derecede Çanakkale ve Karadeniz Boğazı, 4. derecede Türkiye'nin iç kesimleridir. Türkiye güvenlik maksadıyla İskenderun, Mersin ve Afyon'a 2 alay, Zonguldak, Karabük, Çanakkale ve Karadeniz Boğazlarına 3 alay yerleştirilmesini istemektedir⁴².

Bu dönemde hava meydanları 2 gruba ayrılmıştır. Birincisi, düşman avcılarının menzili dahilindeki hava meydanları, bu meydanların kuvvetli hava

39 İDH., K.6, G.127, B.3.

40 İDH., K.6, G.127, B.4.

41 İDH., K.6, G.115, B.2.

42 İDH., K.6, G.105, B.3.

savunmasına ihtiyaç vardır. İkincisi ise düşman menzili dışındaki hava meydanları, bunlar düşmanın özellikle gece taarruz edeceği hava meydanlarıdır⁴³.

31 Mart 1943 tarihinde Türk ve İngiliz heyetleri arasında yapılan bir başka görüşmede; Yarbay Daniell "*Hava işleri bitmeden tayyare def'i işlerine başlayamayız. Türkiye'de bazı sahalara vardır ki av tayyareleri ile korunur ve yine bazı sahalara vardır ki tayyare def'i birlikleriyle korunabilir*", diyerek hava korumasının önemine işaret etmektedir⁴⁴.

25 Mayıs 1943 tarihinde Britanya Deniz Ataşesi Tuğamiral Jackson tarafından Genelkurmay İkinci Başkanı Orgeneral Asım Gündüz'e yazılan mektupta; İzmir ve Trakya sahillerinin keşfi ile ilgili yapılan toplantıda alınan karar gereği, bir İngiliz subayının İzmir'de sivil olarak keşif yapacağı, Trakya sahillerine ait Türk keşiflerinin İngiliz subayı tarafından kontrol edilebileceği bildirilmektedir. Bu maksatla keşif çalışmalarına katılmak üzere bir harita subayı teknik uzman ile deniz Binbaşısı Bakere'nin Türkiye'ye girişlerine izin verilmesi talep edilmektedir. Ayrıca Türkiye'de bulunan Binbaşı Troy'un bu gezilere iştirak etmesi de istenmektedir. Ancak verilen cevapta Türk askerî yetkililerinin bu taleplere olumlu yaklaşmadığı görülmektedir⁴⁵.

9 Temmuz 1943 tarihinde Genelkurmay İkinci Başkanı'ndan Britanya Ateşemiliteri Tümgeneral A.C. Arnold'a yazılan mektuba göre; Türkiye bir taarruz uğrayıpta savaşa girdiği zaman yardıma gelecek İngiliz kuvvetlerine Çatalca ve Bolayır mevzilerine tahsis edilen tank def'i alayları için Yeşilköy, Kilye'de ve tayyare kıtaları için Kozlu'da ileri depolar tesisi Türk askerî yetkilileri tarafından onaylanmıştır⁴⁶.

Türkiye'nin savaşa girmesi halinde Türk İngiliz hava birliklerinin müşterek harekâtının teferruatı Ankara'ya gelen 3. planlama heyeti ile görüşülmüştür. 3 Ağustos 1943 tarihinde yapılan toplantıda, Karadeniz Boğazı bölgesinde 1. Ordu ile işbirliği yapacak Türk-İngiliz hava birliklerinin Karadeniz Boğazı doğusundaki meydanlara yerleştirilmesine, boğaz batısındaki Yeşilköy meydanının iş meydanı ve gece avları için kullanılmak üzere tespiti yapılmıştır. Bütün hazırlıklar ve bu meydana muhabere müfettişliğince yapılan muharebe planında bu esasa göre hazırlanmıştır. Bu kapsamda muhabere direkt destekleme kontrol merkezi Sarıgazi'de planlanmıştır⁴⁷.

Bu arada İngiltere Ataşeliğinden alınan mektuba göre; İzmir'de bulunan gıda stoklarının bir kısmının Yunanistan'a sevk edilmesi talep edilmektedir. Bu stokların bir kısmını İngilizlerin Leryos ve Sisam adalarına sevk edilmek üzere yola çıkardıkları ancak bu adaların Almanlar tarafından işgal edilmesinden dolayı Kuşadası'na depoladıkları stoklar oluşturmaktadır⁴⁸.

43 İDH., K.6, G.117, B.2.

44 İDH., K.6, G.120, B.1.

45 İDH., K.2, G.072, B.1.

46 İDH., K.5, G.006, B.02.

47 İDH., K.6, G.123, B.1.

48 İDH., K.5, G.042, B.3.

23 Eylül 1944 tarihinde Hariciye Vekâleti ile İngiltere arasında yapılan anlaşma gereğince depolarda bulunan 500 ton gıda maddesinin adalara sevkine başlanmış, ayrıca 26 Eylül tarihinde de 45 ton daha sevk edilmiştir. 12. Kolordu Komutanlığı İzmir Limanı'ndan İngilizlerin gıda maddelerini ihraç edebilmeleri hakkında 6 Ekim 1944 tarihinde emir çıkarmıştır⁴⁹. Ayrıca 16 Eylül 1944 tarihinde Kuşadası'ndan ihraç edilmek üzere 100 ton gıda maddesi 2 parti halinde İngilizlere teslim edilmiş ve buradan adalara gönderilmiştir⁵⁰.

Sonuç

İngiltere ve Fransa'nın üst düzey komutanlarının savaş başlangıcında yaptığı toplantıda Balkanlarda başvurulacak askerî harekâtın bazı ön şartlarının olduğu belirtilmiştir. Bu şartlardan bir tanesi de Trakya'ya yapılacak bir müdahalede mutlaka Türkiye'nin onayının alınması gerekliliğidir. Ayrıca Türkiye'nin boğazları savunmasına, Yunanistan'ın Selanik'i savunmasına yardım edilmesi de zorunluluk olarak değerlendirilmektedir.

İkinci Dünya Savaşı boyunca Türkiye jeopolitik konumu ve öneminden dolayı sürekli olarak müttefik ve mihver devletlerin baskısı altında kalmış, her iki grup da kendi saflarında görmek istedikleri Türkiye ile ikili askerî işbirliği ve yardım anlaşmaları imzalamışlardır. Ancak İngiltere bu konuda daha etkili olmuş ve Adana görüşmeleri ile Türkiye üzerindeki etkisini artırmıştır. Bu görüşmelerde Türkiye'ye yapılacak askerî yardımların programı ve planı yapılmış, özellikle Trakya ve başta İzmir olmak üzere Ege kıyılarını korumak adına birçok İngiliz heyeti incelemelerde bulunmak üzere Türkiye'ye gelmiştir. Almanya'nın Balkan toprakları üzerindeki planları Türkiye'nin bu bölgede daha etkin önlemler almasını zorunlu hale getirmiş, boğazların ve Trakya'nın tahkimatı hızlandırılmıştır.

Savaş yıllarında Türk ordusu devletin imkânları ölçüsünde kara, deniz ve hava kuvvetlerini güçlendirmek için büyük çabalar sarf etmiştir. Bu kapsamda gerek müttefik ve gerekse mihver devletleri ile sürekli temas halinde olunmuş ve bu devletlerin askerî yardım desteği sağlanmıştır. Alınan askerî yardımlar stratejik noktalara yerleştirilmiş ve muhtemel taarruzlara karşı önlem alınmıştır. Bu kapsamda özellikle Balkanlardan gelecek taarruzlara karşı Trakya'da, Ege Denizi'nden gelecek taarruzlara karşı İzmir ve civarında savunma tertibatı alınmıştır. Trakya'da 1934 yılında açılan ilk tank birliği tank alayına dönüştürülmüş, Fransız ve İngilizlerden alınan tanklar ile bu birlik güçlendirilmiştir.

İkinci Dünya Savaşı boyunca alınan askerî önlem ve hazırlıkların yanında, savunma amaçlı ve şehirlerin korunmasına yönelik topyekûn sivil asker işbirliğine gidilmiş ve bu kapsamda sivil savunma hizmetlerine ağırlık verilmiştir. Özellikle İzmir'de uygulanan sivil savunma tedbirleri, hava taarruzlarına karşı pasif savunma yöntemleri önem arz etmektedir. İzmir önemli bir ticaret ve liman şehri olduğu için muhtemel taarruz tehdidi altındadır. Bu kapsamda alınan önlemler ve halkın bilgilendirilerek yapılan tatbikatlar şehrin korunmasına yönelik uygulamalardır⁵¹.

49 İDH., K.5, G.043, B.4.

50 İDH., K.5, G.043, B.8.

51 Müslime Şen, "İkinci Dünya Savaşı'nda İzmir'de Uygulanan Sivil Savunma Önlemleri ve İtalyan-

Türkiye her ne kadar savaşa girmemişse de, savaşın ilk gününden itibaren her an savaşa girecekmiş gibi seferberlik, savunma ve taarruz hazırlıklarına başlamış ve her türlü sıkıntıya ortak olmuştur. Gerek Trakya'da ve gerekse yurdun diğer köşelerinde alınan ekonomik, sosyal, siyasal ve askerî önlemler Türk halkını derinden etkilemiş ve tam bir seferberlik uygulaması yaşanmıştır. Savaşın ortaya koyduğu olumsuzluklar uzun yıllar boyunca telafi edilmeye çalışılmış ve Türkiye bu olumsuzluklardan kurtulmak adına dış askerî ve ekonomik yardımların muhatabı olmuştur. Bu yardımlar bazı noktalarda olumlu neticeler verse de, özellikle dışa bağımlılık konusunda ileriye dönük sıkıntıların yaşanmasına neden olmuştur. Bunun canlı örneği de Kıbrıs Barış harekâtı sırasında açıkça görülmüş ve uygulanan ambargo ile Türkiye askerî ve ekonomik olarak sıkıntıya sokulmuştur.

KAYNAKÇA**I. Kitap ve Makaleler**

- ARI, Kemal, "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'de Savaş Ekonomisi Uygulamaları ve Fiyatlar", *Altıncı Askerî Tarih Semineri Bildirileri I, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay.*, Ankara, 1998.
- CEBECİOĞLU, Güngör, "İkinci Dünya Savaşı ve Türk Silahlı Kuvvetleri", *Altıncı Askerî Tarih Semineri Bildirileri I, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay.*, Ankara, 1998.
- GÜRÜN, Kamuran, *Dış İlişkiler ve Türk Politikası*, Ankara, 1983.
- KARAKUŞ, Erdoğan, "İngiliz Belgelerinde İkinci Dünya Savaşı Öncesi Türk-İngiliz İlişkileri 1938-1939", *Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay.*, Ankara, 2004.
- PARKER, Robert Alexander Clarke, *İkinci Dünya Savaşı*, Çev.: Müfit Günay, Ankara, 2005.
- SEYDİ, Süleyman, *İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'de İngiliz-Alman Propaganda ve İstihbarat Savaşı*, Ankara, 2006.
- ŞEN, Müslime, "İkinci Dünya Savaşı'nda İzmir'de Uygulanan Sivil Savunma Önlemleri ve İtalyan-İngiliz Esirlerinin Değişimi", *Altıncı Askerî Tarih Semineri Bildirileri I, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay.*, Ankara, 1998.
- WEISBAND, Edward, *İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye*, İstanbul, 2002.

II. Arşiv Belgeleri

- Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı Arşivi, İkinci Dünya Harbi Katalogu, (İDH) K.3, Göm.026, Bel.22.
- İDH., K.3, G.026, B.21.
- İDH., K.3, G.026, B.26.
- İDH., K.3, G.040, B.2.
- İDH., K.3, G.040, B.3.
- İDH., K.3, G.026, B.27.
- İDH., K.3, G.026, B.28.
- İDH., K.3, G.026, B.29.
- İDH., K.3, G.013, B.1.

İDH., K.3, G.013,B.2.

İDH., K.3, G.013,B.3.

İDH., K.3, G.026, B.23.

İDH., K.3, G.026, B.21.

İDH., K.3, G.026, B.24.

İDH., K.5, G.024, B.4.

İDH., K.1,G.128, B.1.

İDH., K.1,G.097, B.1.

İDH., K.5, G.037, B.5.

İDH., K.5, G.036, B.1

İDH., K.5, G.036,B.2.

İDH., K.5, G.037,B.2.

İDH., K.5, G.037,B.3.

İDH., K.1,G.128, B.1.

İDH., K.1,G.097, B.1.

İDH., K.5, G.024,B.2.

İDH., K.5, G.024,B.3.

İDH., K.5, G.006, B.02.

İDH., K.6, G.127, B.3.

İDH., K.6, G.127, B.4.

İDH., K.6, G.115, B.2.

İDH., K.6, G.105, B.3.

İDH., K.6, G.117, B.2.

İDH., K.6, G.120, B.1.

İDH., K.2, G.072, B.1.

İDH., K.5, G.006, B.02.

İDH., K.6, G.123, B.1.

İDH., K.5, G.042, B.3.

İDH., K.5, G.043, B.4.

İDH., K.5, G.043, B.8.

İDH., K.1, G.147, B.1.

SOĞUK SAVAŞIN TÜRK DIŞ POLİTİKASINA ETKİLERİ VE 1957 TÜRKİYE-SURİYE BUNALIMI

Mahir KÜÇÜKVATAN

Özet

Sovyetler Birliği sıcak denizlere inme emeli doğrultusunda yayılmacı politikalar izlemektedir ve II. Dünya Savaşı sonrasında Türkiye’den toprak talebinde bulunur. Sovyet politikalarındaki yayılma eğilimi o dönemde Türk ve Amerikan politikalarının yaklaşarak iki ülke arasındaki işbirliğinde bir artış yaşanmasına neden olur. Türkiye ile Amerika arasında yaşanan işbirliğinin bir benzeri ise aynı dönemde Sovyetler Birliği ile Suriye arasında yaşanmaktadır. Amerika ile Sovyetler Birliğinin Ortadoğu konusunda kesişen politikaları, işbirliği içerisinde buldukları Türkiye ile Suriye’yi savaşın eşiğine getirmiştir. Türkiye ile Suriye arasında bir sınır güvenliği sorunu gibi gözükken antlaşmazlık aslında Amerika ve Sovyetler Birliği arasında yaşanan ve Ortadoğu’ya hâkim olmayı amaçlayan mücadelenin bölge ülkelerinde yarattığı bir etkiydi. Konu Birleşmiş Milletler gündemine taşınmış, uluslar arası ortamda hararetle görüşmeler yapılmış ve büyük fikir ayrılıkları doğmuştur ancak görüşmeler sonucunda konu soğuk savaşın bir uzantısı olmaktan çıkarak Türkiye ile Suriye arasındaki bir düzeye indirgenmiştir. Konu Türkiye ile Suriye arasında yapılan görüşmeler neticesinde çözümlenmiş ve gerilim sona ermiştir fakat yaşananlar gerek Türkiye’nin gerekse Suriye’nin bölgedeki ilişkilerini olumsuz yönde etkilemiştir.

Anahtar Kelimeler: Soğuk Savaş, Türkiye, Suriye, Eisenhower Doktrini.

EFFECTS OF COLD WAR ON TURKISH FOREIGN POLICY AND 1957 TURKEY-SYRIA DEPRESSION

Abstract

Soviet Union had politics to go down to the warm seas and after the World War II. and they requested land from Turkey. This political tendency of Soviet Union made American and Turkish government to be together at their politics. The same getting together idea between Turkey and America was seen between Soviet Union and Syria. The common Middle East political views of America and Soviet Union brought Turkey and Syria at the brink of war. It seemed like there is a border problem between Turkey and Syria but in fact it was the result of

the relationship between America and Soviet Union. Both America and Soviet Union wanted to control the Middle East and this caused great stress on Turkey and Syria. The subject was sent to United Nations. There were great discussions and big disagreements between nations. At the end of discussions the subject perceived as a problem between Turkey and Syria but a problem of cold war. The subject was solved at the end of the discussions between Turkey and Syria and the stress was overcome. But the things that were lived effected both Turkey and Syria's relationships badly in the area.

Key Words: Cold War, Turkey, Syria, Eisenhower Doctrine.

Kutuplaşan Dünya

II. Dünya Savaşı sömürge anlayışında değişiklikler yaratsa da en büyük değişiklik sömürge anlayışında değil bu oyunun aktörlerinde olmuştur. II. Dünya Savaşına kadar sömürge anlayışının liderleri olan İngiltere ve Fransa savaş sonrasında yerlerini Amerika ve Sovyetler Birliğine bıraktılar. II. Dünya Savaşı sonrasında Avrupa'da Sovyetlere karşı koyabilecek bir gücün kalmayışı Sovyetlere yayılmacı politikalar izleyebilmek adına yeni bir fırsat doğurmuştu. Sıcak denizlere inme emeli içerisindeki Sovyetler Birliği, 19 Mart 1945'de Türkiye'ye bir nota vererek geçicilik süresi 7 Kasım 1945'de bitecek olan 1925 tarihli Türk-Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşmasını yenilemeyeceğini bildirdi. Bu notaya gerekçe olarak II. Dünya Savaşı sonrasında oluşan uluslararası dengeleri gösteriyordu¹. Sovyetlerin yayılma politikası içerisine girmesi ve Akdeniz'e inmesi Amerikan çıkarlarıyla çelişiyordu. Sovyetler Birliğinin Amerika, İngiltere ve Türkiye'ye, Montreux Boğazlar Sözleşmesi hükümlerinde değişiklik yapılmasını isteyen bir nota göndermesi üzerine, Amerika hızlı bir karar alma sürecine girdi. Bu karar alma sürecinden Amerikan Savunma Bakanı Forrestal anılarında şu sözlerle bahsetmektedir: "7 Ağustos 1946 tarihli Sovyet notası Amerikan yöneticilerini iki yol karşısında bırakmıştır: 1- Sovyetlere verilecek sert bir protesto ile yetinerek, Türkiye ve Sovyetler birliğini baş başa bırakmak; 2- Kararlı bir tutum takınarak, sonuçları ne olursa olsun, Türkiye'yi desteklemek"². Sovyet notası ardından Amerika'nın Akdeniz'e deniz kuvveti göndereceğini açıklaması, Amerika'nın iki seçenektan hangisini seçtiğini bizlere anlatmaktadır³.

Sovyet politikaları karşısında Türkiye ile Amerika'nın politikaları kesişmişti ve bu durum hız kaybetmeden iki ülke arasındaki ilişkilere yansdı. Amerika Sovyetler Birliğinin Akdeniz'e inmesini engellemek adına politikalar geliştirmeye başladı ve o dönemin Amerikan başkanının adı ile tarihteki yerini alacak olan Truman Doktrini'ni uygulamaya koydu. 22 Mayıs 1947'de yürürlüğe giren doktrin Amerika tarafından Türkiye'ye ve Yunanistan'a yapılacak olan toplamda 400

1 Mehmet Gönlübol, Haluk Ülman, *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1996, s.191.

2 A.g.e., s.205.

3 A.g.e., s.207.

Milyon Dolar değerindeki yardım paketini içeriyordu⁴. Yardımın amacı askeri harcamalar nedeniyle kalkınmaya kaynak ayırmakta zorlanan bu iki ülkenin, askeri harcamalarına yardım ederek kalkınmalarına kolaylık sağlamaktı. Eğer Türkiye ve Yunanistan kalkınmalarını sağlayabilirlerse Sovyetlerin Akdeniz'e inmesini engelleyecek ortak bir güç oluşturabilirlerdi. Truman Doktrini ile yoğunlaşan Türk-Amerikan ilişkileri Marshall yardımları döneminde de devamlılığını sürdürdü. Amerika ve Sovyetler Birliği arasında giderek kutuplaşan dünyada, Türkiye artık Amerika'ya daha yakın bir duruş sergilemeye başlamıştı.

II. Dünya Savaşı sonrasında dünyada istikrarı arayan tek ülke Türkiye değildi. I. Dünya Savaşı sonrasında Osmanlıdan geriye kalan topraklarda bağımsız yönetimler kurma amacı içerisinde olan Araplar İngiltere ve Fransa'nın sömürge anlayışının kurbanı olmuşlardı. Arap devletlerinin manda yönetimlerinden kurtulmak için uğraştıkları dönemde Irak İngiltere'den bağımsızlığını kazanmış olsa da Suriye ve Filistin için aynı durum söz konusu değildi⁵. II. Dünya Savaşının patlak vermesi manda yönetimi altındaki Arapların bağımsızlık düşlerini bir süre daha erteledi. II. Dünya Savaşının yarattığı yıkım nedeniyle Ortadoğu'daki eski gücünü yitiren İngiltere ve Fransa artan Arap milliyetçiliğinin de etkisiyle manda yönetimleri konusunda geri adım atmak zorunda kaldılar. İngiltere ve Fransa'nın manda yönetimleri süresince Arap devletleri üzerinde uygulamış oldukları politikalar, bu ülkelerin bağımsızlıklarını kazandıktan sonra istikrarlı yönetimler kurmalarını güçleştirdi. 1946 yılında Fransız birliklerinin topraklarından çekilmesiyle gerçek anlamda bağımsızlığına kavuşan ancak siyasi istikrarı sağlamakta zorlanan Suriye'de yönetim 1949 yılında başlayan ve beş yıl süren askeri darbeler döneminde birçok kez el değiştirmiştir. Ülke yönetiminde istikrarı aramaya devam eden Suriye ilerleyen yıllarda çoğulcu sisteme geçmeyi başarsa da, istikrarı yakalamakta aynı derecede başarılı olamamıştır⁶.

Manda yönetimlerinin Arap devletleri üzerlerinde bıraktığı güvensizlik hissi bu devletlerin dış ilişkilerde önyargılı davranmalarına sebep oluyordu. Arap devletleri arasındaki genel kanının batı karşıtlığı olması, Arap devletlerinin batıdan gelen her girişimi sömürgecilik anlayışının bir parçası olarak değerlendirmelerine neden olmaktaydı. Ayrıca Araplar sadece batılı devletlere değil batılı devletler ile ilişkisi olan tüm devletlere aynı muameleyi yapıyorlardı. Aynı dönemde Türkiye ile Arapların tehdit algılamaları ise birbirinden tamamen farklıydı. Türkiye'ye göre tehdit, Türkiye toprakları üzerinde hak iddia eden Sovyetler Birliği idi. Anlaşılacağı üzere Türkler ile Araplar aynı coğrafyanın komşu ülkeleri olmalarına rağmen dış politikalarında aynı kaygıları paylaşmıyorlardı. Tüm bunlara ek olarak Türkler ile Araplar arasındaki fikir ayrılığı soğuk savaşın etkisiyle her geçen gün daha da artmaktaydı.

4 Oral Sander, *Siyasi Tarih*, C.II, İmge Kitapevi, Ankara, 2008, s.259.

5 Sabahattin Şen, *Ortadoğu'da İdeolojik Bunalım Suriye Baas Partisi ve İdeolojisi*, Birey yay., İstanbul, 2004, s.96.

6 George Lenczowski, *The Middle East In World Affairs*, Cornell University press, New York, 1980, s.335.

Gerilimi Oluşturan Tarihsel Etmenler

2.1. İsrail'in Kurulması

Batı dünyası tarafından hasta adam olarak tabir edilen Osmanlı İmparatorluğunun yıkılmasına kesin gözüyle bakıldığı yıllarda İngiltere'deki Yahudi lobileri Yahudilere Ortadoğu'da bir yurt sağlayabilmek için faaliyete geçmişlerdi. Yahudiler yoğun pazarlıklar sonucunda İngilizlerden Ortadoğu'da bir Yahudi devleti kurma sözünü aldılar. İngiltere ile Yahudi lobisi arasında geçen bu pazarlık tarihe Balfour Deklarasyonu olarak geçti. Deklarasyon sonrasında Yahudiler Ortadoğu'da kendilerine yurt oluşturma faaliyetlerine hız verdiler⁷. Balfour Deklarasyonu'nun yayımlanması sonrasında 1918 yılında I. Dünya Savaşı sonlanmış, Osmanlı İmparatorluğu yıkılmış, Osmanlıdan geriye kalan topraklardan olan Filistin'de bir İngiliz manda yönetimi kurulmuştu.

II. Dünya Savaşının yaklaştığı dönemde İngiltere sömürgelerini idame ettirmekte zorlanmaktaydı ve 1939'da bir bildiri yayımlayarak 10 yıl içerisinde Filistin'deki manda yönetimine son vereceğini açıkladı⁸. İngiltere'nin kötüleşen ekonomisine II. Dünya Savaşının yarattığı yıkım da eklenince İngiltere eski gücünden yoksun bir hale gelmişti ki Yahudiler bu durumu fırsat bilerek Filistin'deki manda yönetimini sonlandırması için İngiltere'ye baskı yapmaya başladılar. Yahudi lobileri aynı zamanda Amerikan yönetiminin de Filistin konusunda İngiltere'ye baskı yapmasını sağlıyorlardı⁹. Artan baskılar "*Sonunda Britanya, Şubat 1947'de konuyu BM Genel Kuruluna taşıdı ve manda yönetimini daha fazla sürdürmeyeceğini kabul etti. Filistin'e yönelik İngiliz politikası iflas etmişti*"¹⁰. Konu Birleşmiş Milletler konseyinde görüşülmeye başlayınca Filistin'in bölünmesi gündeme geldi. Araplar Filistin'in bölünmesine karşı çıkarırken Türkiye Filistin konusunda Arap politikasına destek vermekteydi. Türkiye her ne kadar Arap politikasını desteklese de Filistin'in bölünmesini konu alan karar 29 Kasım 1947'de Birleşmiş Milletler Konseyinde kabul edildi¹¹. Birleşmiş Milletler kararı ile birlikte İngiltere 15 Mayıs 1948 tarihinde Filistin mandasını resmen sonlandıracağını açıklamıştı ki 14 Mayıs 1948 tarihinde Yahudi konseyi tüm dünyaya İsrail devletinin kurulduğunu açıkladı¹².

İsrail devletinin kuruluş haberi ardından Irak, Ürdün, Lübnan, Mısır ve Suriye devletleri İsrail'e savaş ilan ettiler¹³. Ortadoğu'da oluşan savaş ortamı Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyini harekete geçirdi. Birleşmiş Milletler taraflar arasında arabuluculuk yapması için bir uzlaştırma komisyonu kurulmasını uygun bulmuştu ancak Arap devletleri bu karara karşı çıkıyorlardı. Arap devletlerinin karşı çıktıkları bu uzlaştırma komisyonunda Türkiye'nin Amerika ve Fransa ile birlikte

7 Kemal Arı, "İsrail'in Kuruluşu Sonrasında Türkiye'den İsrail'e Musevi Göçü", *On Birinci Askeri Tarih Sempozyumu Bildirileri: XVIII. Yüzyıldan Günümüze Ortadoğu'daki Gelişmelerin Türkiye'nin Güvenliğine Etkileri (04-05 Nisan 2007 İstanbul) 1*, Gnkur.ATASE yay., Ankara, 2007, s.270.

8 Artur Goldschmidt Jr-Lawrence Davidson, *Kısa Ortadoğu Tarihi*, Doruk yay., İstanbul, 2007, s.376.

9 Tayyar Arı, *Orta Doğu*, Alfa Yayınları, 3.Baskı, İstanbul, 2007, s.217.

10 Goldschmidt, *a.g.e.*, s.379.

11 Tayyar Arı, *a.g.e.*, s.222.

12 Kemal Arı, *a.g.m.*, s.271.

13 *The Mercury*, 17 Mayıs 1948.

yer alması ise Türkiye'nin Arap devletleri ile olan ilişkilerini derinden etkileyecekti¹⁴. Türkiye Sovyet tehdidine karşı batı ile sıcak ilişkiler içerisinde bulunmak istiyordu ancak batı politikasına yaklaştıkça Arap devletleri ile ilişkileri bozuluyordu. Batı ile artan siyasi ilişkilerin etkisiyle uzlaştırma komisyonunda görev alan Türkiye aynı zamanda İsrail devletini tanıyan ilk Müslüman devlet oldu. Türkiye'nin İsrail'e karşı olan bu tutumu Arap dünyası ile olan ilişkilerine ağır bir darbe vurmuştu. Artık Araplar için bölgesel tehdit İsrail, dış tehdit ise batı ve İsrail ile münasebeti olan tüm devletlerdi.

2.2. NATO ve Bağdat Paktı

Türkiye ile Arapların bölgesel tehdit algılamalarının değişmesi, tarafların dış politikalarının da değişmesine neden oldu. Türkiye'nin Amerika ve İngiltere ile ikili ilişkileri vardı. Ancak Türkiye ülke savunmasını sadece ikili ilişkiler düzeyinde devam ettirmek istemiyor, çok uluslu organizasyonlara dâhil olarak kendisini güvence altına almak istiyordu. Türkiye'nin ülke savunması konusunda güvenlik arayışı içerisinde olduğu dönemde, NATO ile Türkiye'nin güvenlik politikaları kesişmişti. 1949 yılında Sovyetler Birliği'nin atom silahına sahip olduğunu açıklaması ardından Amerika Sovyet silahlanmasını engellemek için önlem arayışına girdi ve Sovyetlere karşı kullanılmak üzere Türkiye'den üs isteğinde bulundu. Amerika'nın bu önerisini Türkiye, ülkesinden üs ayırmayı ancak NATO'ya katılması durumunda kabul edebileceğini belirterek cevaplandırdı. Uluslararası dengeler Türkiye'nin istekleri doğrultusunda gelişti ve Türkiye 18 Şubat 1952'de NATO üyesi oldu¹⁵. Türkiye'nin batı ile ilişkileri NATO üyeliği sonrasında hız kazanmıştı. Ancak Türkiye batı ile yaklaştıkça Arap dünyası ile uzaklaşmaya devam ediyordu. Aynı dönemde Amerika Sovyetler Birliği'nin nüfuz alanının genişlemesini engellemek için çevreleme politikaları üretiyor, ülkelerarası paktların oluşturulmasına öncülük ediyor, yardımlar sağlıyor, Sovyetler Birliği etrafında ve NATO ülkeleri ile işbirliği içerisinde olan farklı savunma organizasyonları kurmaya çalışıyordu.

Sovyetler Birliği'ni çevrelemeyi amaçlayan organizasyonlardan biri Bağdat Paktı idi. Bu pakt Sovyetlerin güneye yani sıcak denizlere inmesine engel olacak bir set niteliğindeydi. Türkiye ile Pakistan arasındaki bir ikili antlaşma şeklinde oluşmaya başlayan pakt daha sonra İran, Irak ve İngiltere'nin de katılımıyla bir savunma organizasyonu haline dönüştü¹⁶. Bağdat Paktı'nın hedefinde sadece Irak'ın değil diğer Arap devletlerinin de pakta katılımlarını sağlamak vardı ki, bu durum pakta bölgesel bir savunma organizasyonuna dönüştürerek Sovyetlerin güneye inmesine engel oluşturmaktaydı. Bağdat Paktı'nın Arap ülkeleri arasında yayılarak bölgesel bir organizasyon olması yolunda Türkiye batı ile Ortadoğu arasında köprü görevi görmeye çabalamaktaydı. Türkiye Bağdat Paktı'nın bölgesel bir organizasyon olarak nitelendirilebilmesi için Arap devletlerinin pakta katılımlarının şart olduğunun farkında idi. Bu nedenle Türkiye Başbakanı Menderes pakta katılımları arttırabilmek için bölge ülkelerine ziyaretlerde bulundu. Yapılan görüşmelerde Mısır pakta

14 Mücahit Düzgün, *Türk Kamuoyunda İsrail*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir, 2006, s.90.

15 Baskın Oran, *Türk Dış Politikası*, C.I, İletişim yay., İstanbul, 2008, s.550.

16 *Cumhuriyetin 75 Yılı*, C.II, Yapı Kredi Kültür Sanat yay., İstanbul, 1998, s.396.

katılmayı kabul etmezken, Suriye ve Lübnan'ın da öneriyi kabul etmemelerinde etkili oldu¹⁷. Suriye ile Türkiye arasında yakın bir geçmişte yaşanan Hatay meselesi ise Suriye'nin Bağdat Paktı konusunda Mısır politikalarına yaklaşmasının diğer bir nedeni olarak göz önünde bulundurulabilir.

Mısır o dönemde Arap ülkeleri arasında lider konumuna gelmeye çalışıyordu. Mısır'ın bu konudaki en güçlü rakiplerinden birisi ise Irak'tı. Mısır, Irak'ın Bağdat Paktı vasıtasıyla kurduğu çokuluslu ilişkilerin Arap liderliği yarışında Irak'ı bir adım öne geçireceğini düşünüyordu. Bağdat Paktnın kuruluş amaçları arasında pakta bölge ülkelerinin katılımını sağlayarak Sovyetler Birliğinin Ortadoğu'ya inmesini engellemek ve Arap devletleri arasında bir birlik oluşturulması vardı. Fakat paktın Ortadoğu'da yarattığı etki beklenenin tam aksi yönünde oldu. Mısır, Suudi Arabistan ve Suriye ortak bir açıklama yaparak Bağdat Paktna katılmayacaklarını, Arap devletleri arasında askeri işbirliğini amaçlayan bir savunma organizasyonu kuracaklarını ve kurulacak bu organizasyona Irak'ın dâhil edilmesinin söz konusu olamayacağını belirttiler¹⁸. Bağdat Paktı ile birleştirilmek istenen Ortadoğu üçe ayrılmıştı; Bağdat Paktna üye olanlar, karşı olanlar ve tarafsız kalanlar¹⁹... Artık tarafsız Arap devletleri Bağdat Paktna üye olmayı düşündüklerinde, Irak örneğinde olduğu gibi diğer Arap devletleri tarafından dışlanmaları olasılığını da göz önünde bulundurmaya zorundaydılar. Ortadoğu'da yaşanan bu son gelişmeler Bağdat Paktna üye olmayan Arap devletlerinin ileri tarihlerde de pakta üye olmaları olasılığının düşük olduğunu gösteriyordu.

Türkiye Arap devletlerinin pakta üye olmaları konusunu sadece Sovyet yayılması açısından değil, kendi sınır güvenliği açısından da değerlendiriyordu. Türkiye'nin güney komşularından İran ve Irak Bağdat Paktna üye idiler. Suriye'nin pakta üye olması durumunda Türkiye güney sınırını güvence altına almış olacaktı fakat Suriye'nin pakta üye olmayarak Mısır yanında yer alması Türkiye'de tedirginlik yarattı. Türkiye beklentilerinin dışında gelişen bu durum karşısında sakinliğini koruyamayarak Suriye'ye Mısır yanlısı politikaları kınayan sert bir nota gönderdi. Gönderilen bu nota Türkiye-Suriye ilişkilerinin daha da gerginleşmesine neden oldu²⁰. Soğuk savaşın etkisiyle yapılan antlaşmalar ve oluşturulan ittifaklar, Türkiye ile Suriye'yi bir anda karşıt iki tarafın üyeleri haline getirmişti. Artık iki ülke arasındaki ilişkiyi Türkiye ya da Suriye değil, içerisinde buldukları ittifakların çıkarları belirleyecekti.

2.3. Süveyş Krizi

Mısır Arap ülkeleri arasındaki liderlik savaşına devam ederken eş zamanlı olarak ülke ekonomisini ve savunmasını da geliştirmeye çalışıyordu. İsrail artık Arap ülkeleri için birinci öncelikli tehdit haline gelmişti ve Arap-İsrail savaşı sona ermiş olmasına rağmen sınır bölgelerinde Mısır ile İsrail birlikleri arasında çatışmalar devam ediyordu. Çatışmalar bölgede büyük bir askeri pazar oluşturmuştu fakat Amerika ve İngiltere Arap ülkelere satacakları silahların İsrail'e karşı kullanılması

17 Oran, *a.g.e.*, s.623.

18 *A.g.e.*, s.625.

19 Beril Dedeoğlu, *Ortadoğu Üzerine Notlar*, Derin yay., İstanbul, 2002, s.48.

20 Oran, *a.g.e.*, s.625.

ihhtimaliyle bu pazardan yararlanamıyorlardı. Amerika ve İngiltere'nin Araplara silah sağlamakta tedirgin davranmaları Ortadoğu'da Sovyetler Birliği için büyük bir avantaj sağlamıştı. Mısır Amerika ve İngiltere'den silah satın alamayınca Sovyetler Birliğine yakınlığı bilinen Çekoslovakya ile bir silah antlaşması yaptı²¹. Mısır yönetiminde askeri atılımların yanı sıra ekonomik kalkınmayı sağlayacak arayışlar da devam ediyordu.

Mısır ekonomik kalkınmasını sağlayabilmek için Nil nehri üzerinde kurulması planlanan bir baraj projesini hayata geçirmeye çabalıyordu. Ancak Mısır bu baraj projesini hayata geçirebilecek finansal güce sahip değildi. Finansal yetersizlik Mısır yönetimini baraj projesini hayata geçirmek için kaynak arayışı içerisine itmmişti. Mısır'ın Çekoslovakya ile yapmış olduğu silah antlaşması nedeniyle Amerika ve İngiltere'nin Mısır'a kredi vermek konusunda şartları zorlaştırmaları Mısır'ı kredi konusunda Sovyetler Birliğine daha çok yakınlaştırdı. Amerika ve İngiltere Mısır'ın Sovyetlere yakınlaşmasını istemiyorlardı ancak bu konuda aldıkları her yeni tedbir Mısır'ı bir kat daha Sovyetlere yakınlaştırıyordu. Mısır'ın 1956 yılında Çin Halk Cumhuriyetini tanıdığını açıklaması ise Mısır ile Sovyet politikalarının yaklaşmakta olduğunun diğer bir işareti oldu²².

Mısır'ın Sovyetlere yakınlaşması Mısır üzerindeki İngiliz ve Amerikan baskılarının artmasına sebep olmuştu ki Mısır Nil nehri üzerindeki baraj inşaatı projesinin finansmanını tamamlayabilmek amacıyla yıllık 100 Milyon Dolar getirisi bulunan ve Süveyş Kanalının işletmesini sağlayan kanal şirketini millileştirdiğini açıkladı²³. Mısır'ın kanalı millileştirmesi başta İngiltere ve Fransa'nın büyük tepkilerine neden oldu. İngiltere, Fransa ve Amerika'nın öncülüğünde kanalın kullanımını görüşmek üzere içerisinde Türkiye'nin de bulunduğu 22 devletin katılımıyla bir konferans düzenlendi. Londra'da düzenlenen konferanstan istedikleri sonuçları alamayan İngiltere ve Fransa İsrail'le anlaşarak Mısır'a askeri bir harekât düzenlediler. Mısır İngiltere, Fransa, İsrail ortak saldırısına fazla direnç gösterememişti ancak artan uluslararası baskılar İngiltere, Fransa ve İsrail'i Mısır topraklarından çekilmek zorunda bıraktı. Çatışmalar boyunca Arap dünyasındaki batı karşıtı duygular tekrar alevlenirken, Mısır'a Arap devletleri dışından en büyük destek Sovyetlerden gelmişti²⁴.

Saldırılarda Mısır hava kuvvetlerinin tamamı, ordusunun ise üçte biri yok edildi²⁵. Mısır savaştan mağlup olarak ayrılmış olsa da siyasi olarak büyük bir zafer elde etti. Mısır yönetimi Süveyş kanalının işletimi konusunda 1888 İstanbul Antlaşmasının hükümlerini uygulayacağını açıkladı ve bu açıklama Mısır'ın Süveyş Kanalını resmen millileştirdiği anlamına geliyordu²⁶. Süveyş krizi kötüye giden Türk-Arap ilişkilerine bir darbe daha vurmuştu. Kriz döneminde Mısır kanalın

21 Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Alkım Yayınevi, 16. Baskı, İstanbul, 2007, s.497.

22 Walter LaFaber, *America Russia And The Cold War 1945-2000*, McGraw-Hill Inc. yay., Boston, 2002, s.190.

23 Fergus Falls *Daily Journal*, 27 Temmuz 1956.

24 Cecil V. Crabb, *The Doctrines Of American Foreign Policy*, Louisiana State University yay., Louisiana, 1982, s.161.

25 CAB/129/84.

26 Ömer Kürkçüoğlu, *Türkiye'nin Arap Ortadoğu'suna Karşı Politikası (1945-1970)*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi yay., Ankara, 1972, s.90.

kullanımını konu alan konferansa katılmayı reddederken Türkiye'nin konferansa katılması dış politikada iki ülkenin farklı politikalara ve önceliklere sahip olduklarını ifade ediyordu. Kriz ve savaş yıllarında Arap devletleri batı ve İsrail karşısında ortak bir dış siyaset izlemişlerdi. Araplar arasında oluşan bu siyasi birliktelik Mısır ile Suriye'yi birbirine daha çok yaklaştırırken, Mısır ile Türkiye'nin dış politikada karşı karşıya gelmesi dolaylı olarak Türkiye ile Suriye'nin de birbirinden uzaklaşmasına neden oldu. Mısır artık Türkiye'yi batının Ortadoğu'daki polisi olarak nitelendirmeye başlarken, Türkiye de Mısır ve Suriye'yi Ortadoğu'da istikrarı bozmakla suçluyordu. Soğuk savaşın yarattığı kutuplaşma Türkiye ve Suriye arasında gün geçtikçe daha çok hissedilmeye başlamıştı.

Gerginliğin Ortadoğu'da Yayılması ve İlişkilerin Bozulması

Dış siyasette Sovyetlerin etkisine girmeye başlayan Suriye'nin iç siyasetinde de önemli değişiklikler olmaktadır. Sosyalist fikirleri savunan Baas Partisi Suriye yönetimindeki etkisini her geçen gün arttırmaktaydı. Baas Partisinin bölgesel siyasetini şekillendiren iki unsurdan biri İsrail diğeri ise Türkiye idi. İsrail batı desteği ile Ortadoğu'da kurulan bir devletti ve batı ile olan ilişkileri devam ettirmekteydi. Baas partisinin bakış açısına göre batı ile sıkı ilişki içerisinde olan İsrail'in Ortadoğu'da varlığı sürdükçe Arap devletleri için savaş tehlikesi de sürecekti. Suriye için tehdit olarak görülen diğer bir devlet ise Türkiye idi. Türkiye'nin Hatay meselesi sonrasında Suriye'den daha fazla toprak talebinde bulunabileceğinin düşünülmesi, Suriye'de Türkiye ile ilgili konularda olumlu yaklaşımların oluşmasına engel oluyordu. Türkiye'de durum biraz farklı olmakla beraber Başbakan Menderes Arap devletleri ile olan ilişkilerdeki kötü gidişatın önüne geçebilmek için bazı açıklamalarda bulunuyordu. Başbakan Menderes Hatay'da yaptığı bir konuşmada Arap dünyası hakkındaki görüşlerini şu sözlerle ifade etti: "*Arap milletlerine karşı büyük bir muhabbet duymaktayız; emniyet ve istiklal davamız müşterektir*"²⁷. Türkiye ikili ilişkilerini düzeltmek çabasında olsa da Menderes'in yaptığı açıklamalar Suriye tarafında istenilen olumlu tepkiyi yaratamadı. Türkiye Başbakanı Arap devletleri ile ilişkilerini geliştirmenin ümidi içerisindeyken Suriye yönetimi Türkiye'nin girişimlerine karşılık vermedi ve Sovyetler Birliği ile olan ilişkilerinde yeni bir dönem başlattı.

Süveyş Krizi öncesinde Suriye ile Mısır yoğun işbirliği içerisindeydiler. Buna ek olarak Mısır'ın Sovyetler Birliğine yakınlığı Suriye'yi de dolaylı olarak Sovyetler Birliğine yaklaştırıyordu. Suriye Süveyş Krizi döneminde Sovyetler Birliği ile olan ilişkilerini Mısır vasıtasıyla yürütmeyi sonlandırarak doğrudan diyalog dönemini başlattı. Yeni dönemin ilk adımı olarak Suriye Devlet Başkanı Şükrü El Kuvvetli Moskova'ya bir ziyarette bulundu²⁸. Kuvvetli'nin Moskova ziyareti Türkiye ile Suriye arasındaki ilişkilerin seyrini hızlı bir şekilde değiştirdi. Türkiye Başbakanı Menderes'in Arap devletleri için yaptığı yorumlar Suriye kamuoyunda gerçekçi bulunmaz iken Türkiye'nin Araplara karşılık İsrail ile dostluk kurduğu ve Suriye sınırına askeri yığınak yaptığı yorumları yapılmaya başlandı²⁹. Türkiye basınına ise

27 Cumhuriyet, 5 Ekim 1956.

28 Hürriyet, 4 Kasım 1956.

29 Cumhuriyet, 6 Kasım 1956.

Sovyetlerin Mısır ve Suriye'ye 200 Milyon Sterlin değerinde askeri yardım yaptığı haberleri yer almaktaydı³⁰.

Süveyş Krizi İngiltere'nin Ortadoğu'daki varlığını söküp atarken oluşan bu güç boşluğunda İngiltere'nin rolünü Amerika üstlenmişti³¹. Amerika kuruluşundan itibaren İsrail devleti ile sıkı işbirliği içerisindeydi. Arap devletlerindeki İsrail algısı Amerika'nın Ortadoğu mücadelesinde Sovyetlerin gerisinde kalmasına neden olurken, Ortadoğu'da artan güç mücadelesi Arap ülkeleri arasında da rekabetin artmasına neden oluyordu. Süveyş Krizi Mısır'ın Arap milliyetçiliğinin timsali haline gelmesini sağlamıştı. Mısır'ın bu yükselişi yakın ilişki içerisinde olduğu Suriye'de olumlu karşılanırken, Suudi Arabistan ve Ürdün'de rahatsızlık yaratmıştı. Suudi Arabistan ve Ürdün, Mısır ile Suriye'nin izledikleri müşterek politikaları izlemeyeceklerine dair bir açıklama yaptılar. Arap devletleri arasındaki bu ayrılık Türkiye tarafından Arap devletleri ile ilişkilerin geliştirilebileceği bir fırsat olarak görüldü ve Türkiye Arap devletleri ile arasındaki soğukluğu gidermek için yapıcı tavırlar sergilemeye başladı. Türkiye takındığı pozitif tavrın Suriye'den karşılık bulacağını tahmin ediyordu ancak tahmininde yanıldı. Bu durum sadece Türkiye'yi değil Amerika'yı da rahatsız etmişti ki Amerika durumu biraz farklı değerlendirdi.

Amerika bölgesel gelişmeleri, Sovyetlerin Suriye ve Mısır'ı İsrail'e karşı kıskırtarak bir savaş ortamı oluşturmak istediği şeklinde değerlendiriyordu. Savaş ortamında oluşacak silah satışı sayesinde Sovyetler Birliği Arap ülkeleri üzerinde büyük bir hâkimiyet kurabilirdi. Amerikan dışişleri basın sözcüsü Lincoln White, Amerikan yönetiminin bu konuda bölgesel gelişmeleri yakından takip ettiğini şu sözlerle ifade etti: *"Suriye'ye son aylar zarfında çeşit çeşit ve külliyetli miktarda Rus silahlarının gönderildiğini biliyoruz. Bu sevkiyata Birleşmiş Milletlerin Orta-Doğu memleketlerine silah sevkiyatını yasak eden 4 Kasım tarihli kararından sonra da devam edilmiştir. Bu silahların cins ve miktarını açıklayamam. Fakat bunların kıymet bakımından 30 milyon doları geçtiğini ve bunların hafif tank, zırhlı otomobil, makineli tüfek, bir miktar top ve diğer hafif silahları ihtiva ettiğini söyleyebilirim"*³². Amerika'nın Suriye ve Sovyet politikalarını yakından takip ettiğini açıklaması Sovyetler Birliği ve Suriye tarafından vakit kaybetmeksizin cevap buldu. Suriye Amerikan açıklamalarının asılsız olduğunu beyan ederken, Sovyetler ise Türkiye'nin Suriye'ye karşı bir saldırı hazırlığında olduğunu iddia ediyordu.

Suriye Arap devletlerinin ve Sovyetler Birliğinin desteğini sağlayabilmek için Türkiye ile yaşadığı her gerginliğe Arap devletleri ile Bağdat Pakti arasında yaşanan bir gerginlik görüntüsü vermeye çalışıyordu. Suriye'nin Bağdat Pakti karşısında giriştiği her politika Suriye'nin Arap devletlerinden çok Sovyetler Birliğinden destek bulmasını sağlıyordu. Bağdat Pakti karşısında izlenen Sovyet politikasına en büyük cevap ise Bağdat paktına üye olmayan Amerikan geldi. Amerikan Dışişleri *"Türkiye, Irak, İran ve Pakistan'ın toprak bütünlüklerine, İstiklallerine karşı vuku bulabilecek herhangi bir tecavüzü «Çok ağır ve ciddi bir durum» olarak telakki edeceğini, böyle bir hareketin çok vahim neticeler verebileceğini..."* açıkladı³³. Olağan NATO toplantısı için

30 Cumhuriyet, 12 Kasım 1956.

31 CAB/129/87.

32 Hürriyet, 29 Kasım 1956.

33 Milliyet, 30 Kasım 1956.

Paris'te bulunan Türk delegasyonu Bağdat Paktını konu alarak artan gerginlik sebebiyle Londra'ya geçerek İngiltere ile bir görüşme yaptı. Görüşmeler sonrasında resmi bir açıklama yapılmasa da Türkiye'nin Suriye'ye karşı daha ılımlı politikalar izlemeye başladığı gözlemlendi. Türkiye'nin bu politik yaklaşımı basında "*Suriye'de Türk düşmanından ziyade Türk dostu daha çoktur*" başlıklarıyla kendisini göstermeye başlamıştı³⁴. Türkiye basın vasıtasıyla Suriye de olumlu bir hava yaratmaya çalışsa da, Suriye her geçen gün Akdeniz'deki bir Sovyet üssü haline gelmeye devam ediyordu³⁵.

Suriye'nin Sovyetler Birliğinden silah alımına devam etmesi ve kurduğu yakın ilişkiler artık Suriye halkında da rahatsızlık yaratmaya başlamıştı. Başbakan Assali liderliğindeki Suriye hükümetinin izlediği dış politikaya ek olarak, hükümetin işlerinde kendi görüşleri dışındaki yöneticileri tasfiye ettiği görüşünün yaygınlaşması hükümetinin muhalefetten yoğun baskı görmesine sebep oldu. Sovyet politikaları nedeniyle Suriye yönetiminde ve halk arasında bloklaşmalar yaşanmaya başlanmıştı. Sovyet yanlısı siyaseti benimsemeyen gruplar hükümet aleyhinde sokak gösterileri yaparken, Suriye meclisinde de hükümet karşıtı görüşler yoğunlaşmaya başladı. Suriye meclisinde Başbakan Assali liderliğindeki yönetime karşı artan baskılar hükümeti istifa mecbur bıraktı. Hükümetin istifası Suriye'deki Sovyet karşıtı gruplar tarafından olumlu karşılanırken, hükümet bu istifayı kendi politikalarına uygun daha güçlü bir hükümet kurulabilmesi için bir fırsat olarak değerlendirdi. Hükümetteki değişim süreci Assali'nin beklentileri doğrultusunda gerçekleşti ve oluşturulan yeni bakanlar kurulunun beş üyesi Sovyet yanlısı vekillerden seçildi.

Suriye yönetimindeki bu yeni oluşum çevre ülkelerde kaygıların artmasını sağlarken Amerika bölgede artan Sovyet etkisini engellemek için farklı politikalar üretmeye başlamıştı. Amerika ekonomik yardımı, askeri yardımı ve askeri müdahaleyi içeren yeni bir Ortadoğu politikası üretmişti. Amerikan Başkanı Eisenhower'ın adı ile anılacak olan doktrin daha hayata geçirilmeden uluslararası ortamda doktrini destekleyen ve muhalif olan iki blok oluştu. Sovyetler Birliği doktrine muhaliflerin başını çekerken Türkiye doktrine olumlu yaklaşmış³⁶, Suriye ise doktrinin uygulanış şeklini kendi menfaatleri doğrultusunda şekillendirmeye çalışmıştı³⁷. Türkiye'nin Kıbrıs meselesi yüzünden Yunanistan ile ilişkilerinin gerildiği o dönemde Sovyetler Birliği, Türkiye'nin Eisenhower doktrinine yaklaşımına karşılık olarak Birleşmiş Milletler gündeminde Kıbrıs meselesi konusunda Yunanistan lehinde tavır sergilemeye başladı³⁸. Ortadoğu'da yaşanan tüm bu karışıklıklara rağmen Amerika'nın Ortadoğu'ya müdahalesine yetki veren doktrin 7 Mart 1957 günü Amerikan Meclisi tarafından onaylandı³⁹.

Eisenhower doktrininin Amerikan Meclisi tarafından onaylanmasının ardından Amerika doktrininin Ortadoğu'da nasıl uygulamaya konulacağını değerlendirecek bir heyet oluşturdu ve heyet Ortadoğu ülkelerine bir dizi ziyaretlerde

34 *Hürriyet*, 3 Aralık 1956.

35 BCA, 030/01-111-701-7.

36 *Cumhuriyet*, 8 Ocak 1957.

37 *Yeni Asır*, 6 Ocak 1957.

38 *Cumhuriyet*, 1 Şubat 1957

39 Tomas Parker, *America's Foreign Policy 1945-1976*, Facts on File Inc.yay., New York, 1980, s.186.

bulundu. Heyetin ziyaretlerinin amacı doktrinin esaslarını bölge ülkelerine açıklamak olarak gösterilse de, heyet ziyaretlerinde Amerika'nın doktrini bölge ülkelerinde nasıl icraata geçireceğinin analizini yapıyordu⁴⁰. Heyetin ziyaretleri Suriye'de iç anlaşmazlıkların artmasına sebep olmaya başlamıştı. Suriye yönetiminde doktrin yandaşları ile aleyhtarları arasında gerilim sürerken, Suriye Devlet Başkanı Kuvvetli yönetimde oluşan fikir ayrılıklarını gidermeye çabalıyordu. Türkiye ise doktrine oluşum aşamasından itibaren destek veriyor, Amerikan politikalarına paralel bir siyaset izliyordu. Türkiye Sovyet tehdidi nedeniyle savunma harcamalarına büyük kaynak ayırmaktaydı ve Eisenhower Doktrini sayesinde Amerika'dan daha fazla yardım alarak ekonomisini güçlendirmeyi hedefliyordu.

Türkiye'nin Amerikan politikalarına destek vermesi Amerika'dan karşılık gördü ve Amerika Ortadoğu'daki aktif siyasetinin ve Türkiye'yle arasındaki işbirliğinin göstergesi olarak Akdeniz'deki uçak gemisi Forrestal'ı İstanbul'a gönderdi⁴¹. Forrestal Türkiye'de büyük ilgi görürken, uçak gemisinden kalkan uçaklar İstanbul üzerinde bir de gösteri uçuşu yaptılar⁴². Suriye yönetimi Eisenhower Doktrini kapsamındaki Amerikan yardımlarından faydalanmak konusunda bir süre dış politikasının yönünü belirlemede zorlansa da, yönetimdeki fikir ayrılıklarını gidererek kendisine Amerika ile işbirliğine uzak bir dış politika belirledi. Suriye belirlemiş olduğu dış politikayı uygularken sadece Amerika ile işbirliğinden kaçınmıyor, direk veya dolaylı olarak Amerika ile işbirliği içerisindeki ülkelerin politikalarına da karşıt politikalar üretiyordu. Suriye Yunanistan'ın Kıbrıs politikalarına destek verdiğini, Suriye Ordusu Kurmay Başkanının Yunanistan'a hitaben yaptığı bir konuşmada şu sözlerle belli etti: "*Kıbrısın kurtuluşu ile bilhassa alakadarız, çünkü bu kurtuluş bizim gayelerimize de yardım edecektir. Emperyalistler bu adayı Arap bölgelerini işgal ve tecavüz için bir üs olarak kullandılar. Size hitap ederken hissediyorum ki hürriyet uğrunda müşterek düşmana mukavemet eden bir dosta hitap ediyorum*"⁴³. Amerika'nın Ortadoğu'da izlediği aktif politikalar vardı ancak Suriye'nin siyasi atılımları Amerikan politikalarına karşı tavrı almaktan daha çok Türkiye'ye karşı tavrı aldığı işaretleriydi. Suriye Ordu Kurmay Başkanının ifadelerini Suriye Savunma Bakanının açıklamaları izledi ve Bakan Halid El Azim Makarios'u devlet misafiri olarak Suriye'ye davet etti⁴⁴.

Aynı dönemde Ortadoğu'daki diğer bir Arap ülkesi olan Ürdün'ün yönetiminde de Amerikan ve Sovyet yanlısı yöneticiler arasında fikir ayrılıkları yaşanıyor. Ardı ardına göreve gelen iki Ürdün Genelkurmay Başkanını da kral rejimine karşı çıkararak Ürdün'ü terk ettiler ve Suriye'ye gittiler. Ülkelerini terk eden Genelkurmay Başkanlarının Suriye'de de Ürdün yönetimi karşıtı faaliyetlerde bulunmaları Suriye konusundaki tepkilerin artmasına sebep oldu⁴⁵. Suriye'nin izlemekte olduğu dış politika Sovyetler Birliğinden büyük destek görürken Ürdün yönetimi de Amerika'dan destek görmeye başladı. İsrail'e karşı kullanılma ihtimaliyle Arap ülkelerine silah satışına yakın durmayan Amerika Suriye'deki

40 *Cumhuriyet*, 15 Mart 1957.

41 *The Hutchinson News-Herald*, 17 Mart 1957.

42 *Milliyet*, 17 Mart 1957.

43 *Demokrat İzmir*, 23 Mart 1957.

44 *Milliyet*, 1 Nisan 1957.

45 *Keesing's Contemporary Archives*, 1957-1958, s.15562.

gelişmeler üzerine Ürdün'e askeri yardım kapsamında 15 Centurion tankı vermeye karar verdi. Amerika'nın Ürdün'e askeri yardım yapmaya karar vermesinde İsrail'in Ürdün'e askeri yardım yapılması konusunda olumlu görüş bildirmesinin de büyük etkisi vardı⁴⁶. Ürdün geriliminden sonra Suriye Devlet Başkanı Şükrü El Kuvvetli Türkiye'nin Suriye sınırına askeri yığınak yaptığını iddia eden bir açıklama yaptı ve iddiasını ispatlayacağını öne sürerek Şam'da bulunan yabancı devlet temsilcilerini Türkiye sınırında bir geziye davet etti⁴⁷. Türk yönetimi kendisi hakkında yapılan iddiaları yalanlarken, Türk basınına Sovyetlerin Suriye ve Mısır'a askeri malzeme sevk ettiğini belirten haberler yansımaya başlamıştı⁴⁸.

Suriye yönetiminin Kıbrıs konusunda Yunanistan'ı desteklediğini açıklamasına karşılık olarak Irak Başbakanı Nuri Said Paşa Türkiye'yi desteklediğini açıkladı. Bu durum Türkiye'ye Kıbrıs konusunda güç kazandırmıştı⁴⁹. Irak-Türkiye yakınlaşmasının dışında Amerika Bağdat Paktına üye olmamasına rağmen Bağdat Paktının askeri kanadında yer alacağını açıkladı ve Amerika Dışişleri Bakan Yardımcısı Henderson ülkesini temsilen Bağdat Paketi toplantısına katıldı⁵⁰. Irak ve Amerika ile ilgili yaşanan son gelişmeler Türkiye'nin dış politikadaki konumunu güçlendirmekteydi ancak durum diğer bir açıdan değerlendirildiğinde ülkelerarası gerilim her geçen gün artmakta ve etki alanını genişletmekteydi.

Suriye dış politikada Sovyetler Birliği yanlısı bir yol izlemeye devam ederken içişlerinde sıkıntı yaşamaktaydı. İçişlerindeki fikir ayrılıkları Suriye'nin istikrarlı bir politika izlemesine engel olmakla birlikte Sovyetlerin Suriye yönetimine daha fazla müdahale edebilmesine imkân sağlıyordu. Eğer Suriye içişlerinde istikrarı sağlayabilecek bir hükümet kuramaz ya da kurulan Suriye hükümetlerinin Sovyetler Birliği ile mevcut işbirliğini arttırmaları söz konusu olursa, Sovyetler Birliği Suriye vasıtasıyla Akdeniz'e inmiş olacaktı. Sovyetlerin Akdeniz'e inmesi ise Amerika, NATO ve Bağdat Paketi için istenilen bir durum değildi. Sovyetler Suriye ile işbirliği içerisinde olsun ya da olmasın Akdeniz'e inebilmek için Türkiye'yi aşılması gereken bir engel olarak görmekteydi ve bu düşüncesini Türkiye'den toprak talebinde bulunarak belli etmişti. Sovyetlerin zaman içerisinde Türkiye'ye karşı bir saldırı planı içerisinde olabileceğini değerlendiren Amerika Sovyetlere NATO üzerinden bir mesaj gönderdi. NATO'nun İzmir'deki karargâhının komutanı Amerikalı General Read bir basın açıklamasında "*Türkiyenin bütün hudutları Nato kuvvetleri tarafından garantiye alınmıştır*" ifadelerini kullandı⁵¹. Amerika'nın NATO vasıtasıyla gönderdiği mesaj beklentilerin aksinde bir etki yaratmıştı ki Suriye Savunma Bakanı Halid El Azim Sovyetler ile Suriye arasındaki ikili işbirliğini konu alan bir antlaşma imzalamak üzere Moskova'yı ziyaret etti⁵².

Suriye, Sovyetler ile anlaşma imzaladıktan sonra iç ve dış politikasında daha keskin tavırlar sergilemeye başlamıştı. Suriye yönetimi Şam'da bulunan üç Amerikalı diplomatı Suriye yönetimine karşı yıkıcı faaliyetlerde bulunmak gerekçesiyle

46 CAB/129/88.

47 *Ulus*, 7 Mayıs 1957.

48 *Cumhuriyet*, 8 Mayıs 1957.

49 *Milliyet*, 4 Haziran 1957.

50 *Cumhuriyet*, 4 Haziran 1957.

51 *Yeni Asır*, 18 Haziran 1957.

52 *Keesing's...*, a.g.e., s.15705.

sınır dışı etti⁵³. Suriye’de yaşanan bu olay sonrasında Amerika ülkesinde bulunan Suriye büyükelçisini istenmeyen kişi ilan etti⁵⁴. Suriye’de yaşanan gerilim sadece büyükelçilik kriziyle sınırlı kalmadı. Suriye ordusunda Sovyet yanlısı olmayan askerlere karşı bir tasfiye hareketi başlamıştı. İçlerinde Genelkurmay Başkanının da olduğu bir grup subayın görevlerine sebep göstermeksizin son verilirken, birçok subay da görevlerini terk etmeye başlamıştı⁵⁵. Suriye konusundaki gerginlikler devam ederken Sovyetler Birliği Türkiye’ye bir nota vererek Suriye politikalarını desteklediğini belli etti. Sovyetler Birliği Başbakanı Bulganin verdiği notada Türkiye ve Amerika’yı Suriye’ye karşı saldırı planlamakla suçlarken, Türkiye ile Suriye arasında oluşabilecek herhangi bir savaş durumunda Sovyetler Birliğinin Suriye’nin yanında yer alacağını açıklıyordu⁵⁶. Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanı Andrei Gromyko ise “Türkiye, Suriye’ye karşı harekete geçerse kendini uçurumda bulacaktır” ifadelerini kullanarak Türkiye’yi açık bir dille tehdit ediyordu⁵⁷. Sovyetler Birliğinin Türkiye’ye karşı almış olduğu açık tavır karşısında Türkiye Başbakanı Menderes bir karşı nota ile Sovyet notasını cevaplandırdı. Menderes açıklamalarında Sovyet iddialarını yalanlarken, Türkiye’nin hiçbir ülkeye karşı saldırı planı olmadığını belirtmişti. Ayrıca Menderes Sovyetlerin iddia ettiği gibi Türkiye’nin Suriye ülke güvenliğini tehdit edecek girişimleri olmadığını, bu durumun aksine Sovyetlerin Türkiye ülke güvenliğini tehdit edecek girişimleri olduğunu vurgulamıştı⁵⁸.

Ülkelerarası artan gerginlik Ortadoğu’daki diğer devletleri de tedirgin etmişti. Suudi Arabistan gerginliğin sonlandırılabilmesi için Türkiye ile Suriye’ye arabuluculuk teklifinde bulundu. Türkiye Suudi Arabistan tarafından yapılan bu teklifi kabul etmiş olmasına rağmen Suriye arabuluculuk teklifini kabul etmedi. Suriye teklifi her ne kadar kabul etmemiş olsa da Suudi Arabistan Kralı gerginliği sonlandırabilmek için Suriye’ye resmi bir ziyarette bulundu. Kral Suud’un Suriye ziyaretine Irak Başbakanı Ali Cevdet de katıldı. Suriye ile yapılan bu görüşmeler neticesinde gerginliği sonlandırabilecek sonuçlar alınamasa da ılımlı bir hava yaratılmaya çalışılmıştı⁵⁹. Yaratılmaya çalışılan ılımlı havaya Türkiye olumlu olarak karşılık verir iken Sovyetler Birliği tarafından yapılan açıklamalar gerginliğin artmasına katkıda bulunacak türdendi. Sovyetler Birliği Komünist Partisi lideri Nikola Kruşçev açıklamalarında Türkiye’nin Suriye sınırına askeri yığınak yaparak Sovyetler Birliği ile arasındaki sınırları korumasız bıraktığını iddia etmiş, sınır güvenliği konusunda “Türkiye bu hususu göz önünde tutsa daha iyi eder. Zira toplar gürelemeye ve roketler uçmaya başladığı zaman pek geç olacaktır” ifadelerini kullanarak Türkiye’yi açıkça tehdit etmiştir⁶⁰.

53 *The Daily Telegram*, 15 Ağustos 1957.

54 *A.g.e.*, s.15721.

55 *Cumhuriyet*, 19 Ağustos 1957.

56 *Keesing’s...*, *a.g.e.*, s.15811.

57 *Milliyet*, 12 Eylül 1957.

58 *A.g.e.*, s.15812.

59 *Cumhuriyet*, 28 Eylül 1957.

60 *Hürriyet*, 9 Ekim 1957.

Birleşmiş Milletler Görüşmeleri

Gerilim her geçen gün artarken Suriye konuyu Birleşmiş Milletler gündemine taşıdı ve Türkiye'nin Suriye sınırında askeri yığınak yaparak ülke güvenliğini tehdit ettiği iddialarını tekrarladı⁶¹. Suriye bu iddiaların dışında Birleşmiş Milletlerden bölgede konuyu inceleyecek bir komisyon kurmasını da talep ediyordu. Suriye konuya uluslararası hukuk kuralları çerçevesinde yaklaştığı imajını vermeye çalışırken, ülkesindeki sivil savunma örgütlerinin silahlandırılmasını gerekli gören bir askeri hareketlenmenin de içerisine girmişti⁶². Birleşmiş Milletler gündeminde Suriye'nin Türkiye hakkında ortaya attığı iddialar vakit geçmeksizin Sovyetler Birliğinden destek buldu. Sovyet delegasyonu Birleşmiş Milletlerin Suriye'ye barış gücü göndermesi gerektiğini savunuyordu⁶³. Sovyetlerin Türkiye aleyhindeki açık tavrına karşılık Amerikan Dışişleri Bakanı Dulles basına yaptığı açıklamada Sovyetlerin Türkiye'ye saldırması halinde Amerika'nın duruma tarafsız kalmayacağını ve Türkiye'nin yanında yer alacağını ifade etti⁶⁴. Gerilimin Birleşmiş Milletler gündemine taşınması konunun açıklığa kavuşturulmasındansa daha karmaşık hale gelmesine neden olmuştu.

Gerilimin seviyesi arttıkça Türkiye ile Suriye arasındaki gerilimi sonlandırmak için girişimde bulunmuş olan Suudi Arabistan kralı Kral Hüseyin'in konuya yaklaşımı da değişti. Kral Hüseyin Suriye'ye yapılacak bir saldırıyı bütün Arap ülkelerine yapılmış sayacağını açıklayarak Suriye politikasını desteklemeye başladı⁶⁵. Suriye ile yakın ilişki içerisindeki diğer bir Arap devleti olan Mısır ise duruma daha farklı yaklaştı. Mısır, Suriye ile arasındaki savunma antlaşmasını gerekçe göstererek Suriye'nin Lazkiye limanına Suriye savunmasını desteklemek gerekçesiyle askeri kuvvet göndermeye başladı⁶⁶. Taraflar arasındaki destek artık siyasi olmaktan çıkmış fiili boyuta dökülmüştü ki Mısır'ın Suriye'ye yaptığı askeri desteğe karşılık Amerika, Türkiye'ye desteğini göstermek için Akdeniz'deki filosuna ait olan ve güdümlü füze taşıyan Camberra gemisini İzmir limanına gönderdi⁶⁷.

Gelişmeler üzerine Birleşmiş Milletler tarafların görüş ve istekleri değerlendirildi. Yapılan değerlendirme sürecinde Suriye iddialarını tekrarlarken, Türkiye Suriye'ye karşı herhangi bir saldırı planı olmadığı konusundaki ifadelerini yinelemiştir. Taraflar iddialarında ısrarcı olmaya devam ederken konuya yaklaşımı sürekli değişen Suudi Arabistan Birleşmiş Milletler gündeminde bir açıklama yaparak Türkiye ve Suriye arasında arabuluculuk yapma önerisini yenilemiştir. Suudi Arabistan tarafından yapılan arabuluculuk önerisini Türkiye kabul ederken Suriye ikinci kez öneriyi geri çevirdi⁶⁸. Suriye'nin arabuluculuk önerisini geri çevirmesi Birleşmiş Milletler gündeminde fikir ayrılıklarının doğmasına neden oldu. Bazı delegeler konunun iki ülke arasında ancak Birleşmiş Milletler gözetiminde

61 *Yearbook of the United Nations*, 1957, s.53.

62 *Keesing's...*, a.g.e., s.15813.

63 *Yearbook...*, a.g.e., s.53.

64 *Keesing's...*, a.g.e., s.15812.

65 *A.g.e.*, s.15813.

66 *A.g.e.*, s.15813.

67 *The Daily Review*, 19 Ekim 1957.

68 *Keesing's...*, a.g.e., s.15813.

görüşülmesini öneriyorlardı⁶⁹. Aralarında Suriye'nin de bulunduğu diğer bir grup ise konunun Birleşmiş Milletler tarafından oluşturulacak inceleme komisyonunun raporlarına göre değerlendirilmesini savunuyordu. Oluşan fikir ayrılıkları sonrasında Birleşmiş Milletler konseyinde konunun çözüm yolunun belirlenmesi için bir oylama yapılması söz konusu oldu. Türkiye ile Suriye arasındaki gerilimin çözüme ulaştırılabilmesi için oylamada seçilen yöntem uygulamaya konulacaktı. Oylama yapılmadan önce Birleşmiş Milletler konseyine konunun çözümü hakkında Endonezya delegesinden farklı bir öneri sunuldu. Endonezya delegesi konunun Birleşmiş Milletler gözetimine gerek duyulmadan ve aracısız olarak sadece Türkiye ile Suriye arasında görüşülmesini öneriyordu⁷⁰.

Türkiye Birleşmiş Milletler konseyinde olsun ya da olmasın kendisine yapılan arabuluculuk önerilerinin her birine olumlu tavır sergilemişti ancak aynı durum Suriye için söz konusu değildi. Endonezya delegasyonunun yapmış olduğu öneri gerilimin tansiyonunun düşürülmesi yönünde önemli bir adımdı ve artık Suriye için karar zamanı gelmişti. Eğer Suriye bu girişimi de kabul etmez ise Birleşmiş Milletler gündeminde uzlaşmaz bir imaj çizmiş olacaktı ki bu durum olayların gidişatını Suriye aleyhinde değiştirebilirdi. Suriye kendisine yapılan öneriyi üçüncü kez geri çevirmenin uygun olmayacağını değerlendirerek öneriyi olumlu yaklaştı. Türkiye gerilimin başlangıcından itibaren izlediği politikasını değiştirmeyerek yapılan öneriyi olumlu karşıladı ve sorunun iki ülke arasında aracısız olarak çözümlenmesini kabul etti⁷¹. İki ülkenin de öneriyi kabul etmesiyle gerilim Birleşmiş Milletler gündeminden çıktı ve Türkiye ile Suriye arasındaki görüşmeler başlamış oldu. Suriye görüşmeler esnasında konuyu tekrar Birleşmiş Milletler gündemine taşımaya çalışsa da başarılı olamadı ve gerilim etkisini kaybetmeye başladı⁷².

Görüşmelerin iki ülke arasındaki bir düzeye indirgenmesi duruma Amerika ve Sovyetler Birliğinin müdahale etmesini engellemiştir. İki ülke arasındaki gerilimin tansiyonu düştükçe ve dış müdahaleler azaldıkça Suriye dış politikada daha rahat hareket etme imkânı buldu ve yüzünü tekrar Ortadoğu'ya döndü. Türkiye Suriye'nin dış politikada Ortadoğu konularına ağırlık vermesinden son derece memnundu. Suriye'nin Ortadoğu'da diğer Arap ülkeleri ile ilişkilerinin artması Sovyetler Birliğinin Suriye politikalarına artık eskisi kadar rahat müdahale edememesi anlamına gelmekteydi. Suriye ve Mısır artan ikili ilişkilerin neticesinde 1 Şubat 1958'de birleşme kararı aldılar⁷³ ve 11 Mart 1958 de resmen birleşerek Birleşik Arap Cumhuriyeti'ni kurdular⁷⁴. İki ülke arasındaki birleşme Suriye'nin dış politikada Arap dünyasını merkez aldığı ispatlar nitelikteydi ve bu durum Türkiye'nin Suriye konusundaki kaygılarının bir kat daha azalmasını sağladı. Türkiye, Suriye'nin Mısır ile oluşturduğu ortak politikaları desteklediğini Birleşik Arap Cumhuriyeti'ni tanıyarak belli etti ve soğuk savaşın etkisiyle ortaya çıkan gerilim sona erdi.

69 Yearbook..., *a.g.e.*, s.55.

70 *A.g.e.*, s.56.

71 *A.g.e.*, s.56.

72 Keesing's..., *a.g.e.*, s.15920.

73 *Yeni Asır*, 2 Şubat 1958.

74 *Hürriyet*, 12 Mart 1958.

Sonuç

II. Dünya Savaşı sonrasında Amerika ile Sovyetler Birliği arasındaki güç mücadelesinin bir ürünü olarak ortaya çıkan Soğuk Savaş dünyada büyük bir kutuplaşma yaratmıştı. Türkiye ile Suriye aynı coğrafyada olmalarına rağmen Soğuk Savaşın etkisiyle kendilerini bir anda bu kutuplaşmış dünyanın farklı uçlarında yer alırlarken buldular. Kutuplaşan devletlerin Ortadoğu konusunda izledikleri siyasetler ise zamanla suni bir gerilim halini aldı. Gerilimin nedeni Türkiye ile Suriye arasındaki bir sınır anlaşmazlığı görünümünde olsa da asıl nedeni Amerika ile Sovyetler Birliği arasındaki güç mücadelesiydi. Ortadoğu konusundaki mücadelenin seviyesinin artması Türkiye ile Suriye arasındaki gerilimin seviyesinin artmasına da neden olmuştu. Amerika ile Sovyetler Birliğinin başlangıçta dolaylı etkilerinin bulunduğu gerilime zaman içerisinde doğrudan katılmaları ise Türkiye ile Suriye'yi savaşın eşğine getirmiştir.

Gerilimin çok uluslu bir hal almasıyla konu Birleşmiş Milletler vasıtasıyla uluslararası gündeme taşınmış, tartışmalı geçen uzun görüşmelerin sonucunda Türkiye ve Suriye Soğuk Savaşın yarattığı gerilimden kurtularak aralarında barış ortamını sağlayabilmişlerdir. Türkiye ile Suriye aralarındaki gerilimi sonlandırmış olsalar da gerilim Türkiye'nin Arap dünyası ile olan ilişkilerini derinden etkilemiş ve karşılıklı güvensizlik ortamının doğmasına neden olmuştur. Türkiye bu süreç boyunca ülke güvenliğini sağlayabilmek adına Bağdat Paktı ve NATO gibi çokuluslu organizasyonlara dâhil olurken savunma harcamalarına da büyük kayak ayırmak zorunda kalmıştır. Yaşanan gerilim Sovyetler Birliği ve Amerika açısından değerlendirildiğinde; Sovyetler Ortadoğu'ya dolayısıyla Akdeniz'e fiilen inmeyi başaramazken Amerika kendisinin Ortadoğu'ya müdahalesine imkân sağlayan Eisenhower doktrinini hayata geçirmiştir.

KAYNAKÇA

I. Arşivler

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

BCA,030/01-111-701-7

British National Archives

CAB/129/84

CAB/129/87

CAB/129/88

II. Süreli Yayınlar

Cumhuriyet

Demokrat İzmir

Fergus Falls Daily Journal

Hürriyet

Milliyet

The Daily Review

The Daily Telegram

The Hutchinson News-Herald

The Mercury

Ulus

Yeni Astr

III. Kitaplar

ARI, Kemal, "İsrail'in Kuruluşu Sonrasında Türkiye'den İsrail'e Musevi Göçü", *On Birinci Askeri Tarih Sempozyumu Bildirileri: XVIII. Yüzyıldan Günümüze Ortadoğu'daki Gelişmelerin Türkiye'nin Güvenliğine Etkileri (04-05 Nisan 2007 İstanbul) I*, Gnkur. ATASE yay., Ankara,2007.

ARI, Tayyar, *Orta Doğu*, Alfa Yayınları, 3.Baskı, İstanbul, 2007.

ARMAOĞLU, Fahir, *20.Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Alkım Yayınevi, 16.Baskı, İstanbul, 2007.

AYDOS, Volkan, *Suriye Ülke Etüdü*, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul, 2000.

- BAĞCI, Hüseyin, *Türk Dış Politikasında 1950'li Yıllar*, ODTÜ Yayıncılık, 3.Baskı, Ankara, 2007.
- BEKTAŞ, Fadime, *Demokrat Parti'nin Ortadoğu Politikası*,(Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir, 2006.
- BRYSON, A.Thomas, *American Diplomatic Relations With The Middle East 1784-1975 a Survey*, The Scarecrow Press Inc., Metuchen, N.J., 1977.
- CRABB, V.Cecil, *The Doctrines Of American Foreign Policy*, Louisiana State University Press, Louisiana, 1982.
- Cumhuriyetin 75 Yılı*, C.II, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 1998.
- DAVIDSON, Lawrence-Artur Goldschmidt Jr, *Kısa Ortadoğu Tarihi*, Doruk Yayıncılık, İstanbul, 2007.
- DAVİŞA, Adid, *Arap Milliyetçiliği*, (Çev.:Lütfi Yalçın), Literatür Yayıncılık, İstanbul, 2004.
- DEDEOĞLU, Beril, *Ortadoğu Üzerine Notlar*, Derin Yayınları, İstanbul, 2002.
- DÜZGÜN, Mücahit, *Türk Kamuoyunda İsrail*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir, 2006.
- ERCİYES, Erdem, *Türkiye-Suriye İlişkileri*, IQ Kültür-Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2004.
- ERKAN, Ayça Ülker, "Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyetler Birliği Arasındaki Soğuk Savaş Yıllarında Amerikan Dış Politikası", *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. VIII, S.1, 2010.
- ERSİN, Nihat, *Ortadoğu Savaşları'nın Perde Arkası*, Gündem Yayınları, İstanbul, 2003.
- ERTUNA, Hamdi, *Türk Arap İlişkileri*, Genel Kurmay Harp Tarihi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1976.
- GÖNLÜBOL Mehmet, Ülman Haluk, *Olaylarla Türk Dış Politikası(1919-1995)*, Siyasal Kitabevi, 9. Baskı, Ankara, 1996.
- GÜLER, Yavuz, "II. Dünya Harbi Sonrası Türk-Amerikan İlişkileri(1945-1950)", *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, C.V, S.2, 2004.
- HALLİDAY, Fred, *The Middle East In International Relations*, Cambridge University Press, Cambridge, 2005.
- HOURANI, Albert, *Arap Halkları Tarihi*, (Çev.Yavuz Alogan), İletişim Yayınları, 4.Baskı, İstanbul, 2003.
- İLERİ, İlay, "Türkiye'nin Dış Politikası", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S.35-36, Mayıs-Kasım 2005.
- Keesing's Contemporary Archives*, 1955-1956.
- Keesing's Contemporary Archives*, 1957-1958.

- KÜRKÇÜOĞLU, Ömer, *Türkiye'nin Arap Ortadoğu'suna Karşı Politikası(1945-1970)*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara,1972.
- LAFABER, Walter, *America Russia And The Cold War 1945-2000*, McGraw-Hill Inc., Boston, 2002.
- LENCZOWSKI, George, *The Middle East In World Affairs*, Cornell University Press, New York, 1980.
- MEMİŞ, Ekrem, *Kaynayan Kazan Ortadoğu*, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya, 2002.
- ORAN, Baskın, *Türk Dış Politikası*, C.I, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008.
- PARKER, Tomas, *America's Foreign Policy 1945-1976*,Facts on File Inc., New York,1980.
- SANDER, Oral, *Siyasi Tarih*, C.II, İmge Kitapevi Yayınları, 17.Baskı, Ankara, 2008.
- SÖNMEZOĞLU, Faruk, *Türk Dış Politikasının Analizi*, Der Yayınları, İstanbul, 2004.
- ŞEN, Sabahattin, *Ortadoğu'da İdeolojik Bunalım Suriye Baas Partisi ve İdeolojisi*, Birey Yayıncılık, İstanbul,2004.
- UÇAROL, Rifat, *Siyasi Tarih*, Der Yayınları, 7. Baskı, İstanbul, 2008.
- Yearbook of the United Nations*,1957.

21 ARALIK 1963 KANLI NOEL, KUMSAL FACİASI VE BUGÜNE YANSIMALARI

Ulvi KESER*

Özet

16 Ağustos 1960 tarihinde Türkiye, Yunanistan ve İngiltere'nin garantörlüğünde kurulan Kıbrıs Cumhuriyeti Rumların Enosis hayalleri yüzünden uzun süre yaşamaz ve Kıbrıs tarihine Kanlı Noel olarak geçen ve 21 Aralık 1963 günü patlak veren saldırılar başlar. Bu saldırıların en acımasızı ise Lefkoşa'nın Kumsal bölgesinde Binbaşı Nihat İlhan'ın evine yapılan saldırıdır ve bugün Barbarlık Müzesi haline getirilen evde bulunan 9 kişiden 2 kadın ve 3 küçük çocuk hayatını kaybetmiş ve Rumların Akritas Planı çerçevesinde başlatılan bu soykırım hareketi tarihin utanç sayfalarından birisi haline dönüşmüştür.

Anahtar Kelimeler: Akritas, Kanlı Noel, EOKA, Kumsal, Barbarlık Müzesi.

21st DECEMBER BLOODY CHRISTMAS, KUMSAL DISASTER AND THE REFLECTIONS TODAY

Abstract

Cyprus Republic founded under the auspices of Turkey, the UK, and Greece has never lasted so long just due to Enosis dreams of Greek Cypriot people on the island, and Greek Cypriot atrocity, namely Bloody Christmas towards Turkish Cypriots have broken out in 21st December 1963. The most tragic one of all these atrocities has happened at Major Nihat İlhan's home located at the Kumsal District of Nicosia. 2 women and three kids of totally 9 persons who have tried to hide at home which has got turned to be Museum of Barbarism today in that horror day have lost their lives. As a result of Greek atrocity in the frame of Akritas Plan in Cyprus, this genocide activity has turned to be one of the shame pages of the history.

Key Words: Akritas, Bloody Christmas, EOKA, Beach, Museum of Barbarism.

* Doç.Dr., Atılım Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölüm Başkanı, Atılım Kıbrıs Araştırmaları ve Uygulama Merkezi (AKAUM) Müdürü, (ulvi.keser@atilim.edu.tr).

Giriş

48 yıl önce Rumlar tarafından gerçekleştirilen ve Kıbrıs Türk tarihine olduğu kadar dünya insanlık tarihine de kara bir leke olarak düşen Kumsal Katliamı aradan bunca yıl geçtikten sonra Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC)'nde bazı çevreler tarafından ısıtılarak kamuoyunun gündemine tekrar getirilmiş ve söz konusu katliamda karısı ve üç küçük çocuğunu kaybeden bir Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) mensubu Binbaşı 'çirkin' kelimesiyle bile tarif edilemeyecek türden saçma sapan ve mesnetsiz suçlamalarla karşı karşıya kalmıştır. Gazeteci Arif Hasan Tahsin'in son derece veciz şekilde ve hakkını vererek ifade ettiği üzere avuç içi kadar bir yer olan Kıbrıs adasının kuzeyinde bugün KKTC olarak bilinen topraklarda yaşayan ve gerek çalıştıkları basın-yayın kuruluşlarının merkezlerine, gerekse yaşadıkları evlerine birkaç dakika mesafede olan, belki de önünden yüzlerce defa geçtikleri; ancak bir kere bile ziyaret etmeyi düşünmedikleri bu müze-evle ilgili olarak temelsiz, gayrı ciddi, bilimsellikten uzak, tarihi gerçekleri saptırarak yazılar yazarların ifade ettikleri bunları kaleme alanlar açısından tam bir yüz karasıdır. Rumlar dışında herkesi bu olaydan sorumlu tutan, başta Türk Mukavemet Teşkilatı (TMT) olmak üzere Türk Silahlı Kuvvetleri, o dönem Kıbrıs'ta görev yapan Kıbrıs Türk Kuvvetleri Alayı Komutanlığı (KTKA) ve bizzat Binbaşı Nihat İlhan'ın kendisi olmak üzere herkesi suçlayan bu insanların aklına nedense Makarios'un, Yorgacis'in, Nikos Sampson'un ve Grivas'ın eli kanlı çetecileri gelmemektedir. Bu çalışmada Aralık 1963 döneminde Kıbrıs'ta yaşananlar bilimsel verilere ve belgelere dayanarak ortaya konulacaktır. Bu bağlamda dönemi yaşamış olanlar, söz konusu olay döneminde bizzat o evde yaşamış ve olayın mağduru konumundaki başta Hasan Kudum'un ifadeleriyle bölgede operasyon yapmaya giden ve o evin hemen önünde saldırıya uğrayarak ağır yaralanan TMT mensubu Yılmaz Bora ve bu eve belki de o saldırı sonrasında ilk defa giren kişi olan Nevzat Uzunoglu'nun da anlattıklarından istifade edilecektir. Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde bizzat Binbaşı Nihat İlhan¹ tarafından yapılan açıklamalara da yer verilecektir. Ayrıca Barbarlık Müzesi'nde bulunan ve müzeyi ziyaret edenlerin duygu ve düşüncelerini yazdıkları anı defterlerine aktarılanlar da bu çalışma kapsamına alınacaktır. Tarihe not düşmek bağlamında belirtilmesi gereken bir başka nokta ise söz konusu müzedeki anı defterlerinden 2000 yılından öncesine ait olanların buhar olup uçtuğu ve kimliği belirsiz kişilerce imha edildiğidir.

1. Dünden Bugüne Kıbrıs

21 Aralık 1963 tarihine gelmeden önce Kıbrıs tarihine bakılacak olursa stratejik açıdan Doğu Akdeniz'in düğüm noktasını teşkil eden Kıbrıs adasının Anadolu ve Suriye kıyılarına olan yakınlığı, Ege Denizi'nin giriş ve çıkışına etkisi ve Mısır ile Süveyş Kanalı'na olan yakınlığıyla son derece önemli bir konumda olduğu görülür.² Adanın 1878 tarihinde İngiltere'ye verilmesinin hemen ardından başlayan

1 Nihat İlhan halen Türk Silahlı Kuvvetleri'ndeki hizmetini tamamlamış ve Tuğgeneral rütbesiyle emekli olmuş bir subaydır; ancak kamuoyunda Tuğgeneral Nihat İlhan olarak değil, Kumsal Faciası döneminden kalan hatıralar çerçevesinde Binbaşı Nihat İlhan olarak tanınıp bilindiğinden bu çalışmada da kendisinden Bnb. Nihat İlhan olarak bahsedilecektir.

2 BCA.030.01.64.394.29.

süreçte Kıbrıslı Rumların ve Yunanistan'ın da Megali İdea doğrultusunda Enosis'i gerçekleştirme çabaları hız kazanır. Daha İngiltere'nin adada resmen yönetimi devraldığı günden itibaren başlamak üzere Enosis yönünde çabalar 1912 senesinde, Osmanlı İmparatorluğu'nun Büyük Savaş'a girdiği dönemde, savaş sonrasında, Lozan Anlaşması sürecinde artarak devam eder. Bu yöndeki taşkınlıkların en büyüklerinden birisi de 21 Ekim 1931'de³ gerçekleşir ve Rumlar İngiliz idaresine karşı isyan başlatırlar. Bunun sonucunda Anayasa, Yasama Meclisi, Belediye seçimleri, siyasi partiler askıya alınır, basına sansür uygulanır, eğitim üzerinde sıkı bir denetleme başlar. Ancak bu davranışın arkasında İngiliz idaresinin özellikle Kıbrıslı Türkleri sindirmeye yönelik olarak planlı bir girişimi söz konusudur⁴. Bu olaydan 16 yıl sonra, Yunanistan 27 Şubat 1947'de aldığı bir kararla "Yunanistan'ın Kıbrıs'la Birleşmesi" gerektiğini kabul eder ve bunu bütün dünyaya ilan eder. Bu arada Michael Mouskos'un 1948'de Kition Piskoposu olarak adaya dönmesiyle Enosis faaliyetleriyle dolu yeni bir dönem başlar⁵. 21 Kasım 1949 tarihinde Birleşmiş Milletlere müracaat eden Yunanlılar "Anavatan Yunanistan'la birleşmek için self-determinasyon hakkının halkımıza tanınmasını istiyoruz." diyerek⁶ adada 15 Ocak 1950 tarihinde plebisit yaparlar. Plebisit ve akabinde Kıbrıs Rumlarının ayaklanma girişimlerinin meydana getirdiği gerginlikler Kıbrıs meselesinin fiili olarak 1950 yılından itibaren uluslararası boyuta taşınmasına neden olur. Ayrıca Yunanistan 16 Ağustos 1954 tarihinde "halkların eşit hakları ve self-determinasyon ilkesinin Birleşmiş Milletlerin himayesi altında Kıbrıs halkına uygulanması" isteğiyle Birleşmiş Milletlere müracaat eder; ancak bu teklif reddedilir. Böylece Yunanistan ile Kıbrıs Rum tarafı işi silah yolu ile halledebileceği düşüncesine kapılır ve bu düşünce ile bir yeraltı örgütü kurma yoluna gider.⁷ ve daha önce "öldürmeyi bilmeyen"⁸ PEON gençlik teşkilatını kuran Grivas⁸ böylece öldürmek üzere EOKA'yı ortaya çıkarır. Böylece 1 Nisan 1955 gecesinden itibaren Kıbrıs adasını neredeyse 20 Temmuz 1974 gününe kadar kan gölüne çeviren bir kargaşa ortamı ortaya çıkar. Kıbrıs'ta Rumların Türklere yönelik faaliyete geçecekleri konusunda İngilizlerin de bilgisinin bulunması sonucunda İngiltere İçişleri Bakanlığı da harekete geçer⁹. İngilizler bu arada TMT mensuplarının cesaretleri sayesinde herhangi bir duruma karşı koyabilecekleri; ancak gerekirse Kıbrıs Türk Alayı'ndan ve hatta Türkiye'den de yardım sağlayacakları düşüncesindedir. İngilizler muhtemelen TMT'nin Rum saldırılarına karşı alarm durumuna geçirildiğini tahmin etmekle beraber bu konuda ellerinde pek fazla bilgi olmadığından da yakınır; ancak "çok sıkı, son derece sadık ve disiplinli" bir örgüt olarak nitelendirdikleri TMT içine sızmak pek de kolay değildir¹⁰. İngilizlere göre Türkler her daim bıçakları törpülemişler ve savaşa hazır

3 Şükrü S. Gürel, *Kıbrıs Tarihi 1878-1960*, İstanbul, 1984, s.169.

4 TMT'nin Limasol kadrosundan merhum Macit Aydınova ile 13 Temmuz 2003'de Girne'de yapılan görüşme.

5 Clement Dodd, *Storm Clouds Over Cyprus*, The Eothen Press Yay., Cambridgeshire, 2002, s.9.

6 Ahmet Gazioğlu, *Kıbrıs Tarihi İngiliz Dönemi (1878 - 1960)*, Cyrep Yay., Lefkoşa, 1997, s.115.

7 Dünya, 2 Haziran 1958.

8 Daha sonra adadan ayrılarak Yunanistan'a dönmek zorunda kalan Grivas'a emekli Albay olmasına rağmen 1959 Londra ve Zürih antlaşmalarının imzalanmasının ardından sınır dışı edilerek Atina'ya döndüğünde bir gecede olağanüstü toplanan Yunan hükümeti tarafından Korgenerallik rütbesi verilecektir. BCA.030.01.64.394.29

9 FO.371/168967-XC14311.

10 A.g.a.

durumdadırlar¹¹. Olup bitenleri henüz kavrayamayan İngilizler ise ne yapacaklarını bilmez bir durumdadırlar¹². EOKA'nın tedhiş faaliyetleri artarak devam eder; ancak Türk tarafında bu faaliyetlerle ilgili kıpırdanmalar da başlamıştır¹³. 1 Nisan 1955 tarihinde başlayan ve artarak şiddetlenen olaylar karşısında Kıbrıslı Türkler de tamamen nefsi müdafaaya yönelik olarak Karaçete, Volkan, 9 Eylül, Türk Mukavemet Teşkilatı gibi organizasyonların içine geçerek kendilerini savunmaya çalışırlar. Ancak Kıbrıs konusunda Yunanistan'da ve Kıbrıslı Rumlar arasındakinden daha farklı düşünenler de bulunmaktadır¹⁴.

2. TMT'nin Yeryüzüne Çıkışı

Bütün hayatı çelişkilerle dolu olarak geçen ve EOKA'nın elinde adeta bir oyuncak olan Makarios¹⁵ 2 Mart 1961 günü EOKA'cı Fotis Pittas'ın Frenaros köyünde dikilen büstünün açılışında EOKA'cılarının eserini tamamlamak için birlik beraberlik içinde olmaları gerektiğini ve onların kanlarıyla temelini attıkları binayı tamamlamak işine devam etmeleri gerektiğini belirtir. Diğer taraftan EOKA'nın eli kanlı liderlerinden Nikos Sampson'un¹⁶ kurduğu OPEK (Kıbrıs Rumlarını Koruma Teşkilatı) 1961 Nisan'ında Başkan Promitheus imzasıyla yayımladığı bir bildiriyle hem Kıbrıslı Türklerle ve Türkiye'ye, hem de Rumlara gözdağı vermeğe çalışır¹⁷. Türk toplumunun "Kıbrıs Rum olduğu kadar Türk'tür." şeklindeki sağduyulu yaklaşımına her zaman "Ben Kıbrıs'ım, Kıbrıs benimdir." şeklinde cevap veren Kıbrıs Cumhuriyeti'nin ilk Cumhurbaşkanı Makarios 15 Ağustos 1962'de Kykko Manastırı'nda yaptığı konuşmada yine Enosis hayalinden bahseder.¹⁸ 1960-1963 yılları arasındaki 3 yıl içinde Londra ve Zürih anlaşmalarının isabetsiz ve kendi iradesinin dışında imzalandığını tekrarlayıp duran Makarios, Enosis hedefine ulaşabilmek için Kıbrıs Cumhuriyeti'ni atlama tahtası olarak görür. EOKA'nın bütün

11 A.g.a.

12 İkinci Dünya savaşında İngiliz ordusunda "katırcı" olarak görev yapan Ali Tilki ile 10 Temmuz 2003 tarihinde Lefkoşa'da yapılan görüşme.

13 "1 Nisan 1955 öncesi Rumların böyle bir hazırlık içerisinde olduklarını seziniyorduk, hissediyorduk. Rum gazetelerinin yazıları, Rum ileri gelenlerinin beyanatları böyle bir mücadeleye girişecekleri izlenimini veriyordu... O zaman Türklerin bir kuruluşları yok. Bir başıbozukluk devam ediyor. Bazı vatanını seven milliyetperver gençler kendi aralarında toplanarak küçük küçük dernekler kurarak mücadeleye katılma kararı aldılar... Burada tabii kendilerini koruyan bir hamî, bir devletleri yoktu o zaman..." TMT Lefkoşa Sancağı Kovanbeyi merhum Nevzat Uzunoglu ile Girne'de 13 Temmuz 2003 tarihinde yapılan görüşme.

14 Alexis Heraclides, *Yunanistan ve "Doğu'dan Gelen Tehlike" Türkiye*, İletişim Yay., İstanbul, 2003, s.250.

15 Makarios 1958 yılında yaptığı açıklamalarda artık Enosis'e inanmadığını, adanın ne Yunanistan'a ne de Türkiye'ye verilmesini istemediğini, Enosis fikrinin artık çok derinlere gömüldüğü için yeryüzüne çıkarmanın imkân ve ihtimali olmadığını ve Enosis'ten vazgeçerek yeni yollar aradığını belirtmiştir. *Halkın Sesi*, 23 Eylül 1958.

16 15 Temmuz 1974 darbesi sonrasında idamla yargılanarak hapse atılan Nikos Sampson'un babası oğluna yaptıkları bir ziyarette karısı ve iki çocuğuna onun için "Çok dikkatli olunuz. Bir an için bile üzgün durmayınız. Niko'muzun ölümü mahkûmiyeti üzüntü belirtisi olmamalıdır. Özellikle vatanımızın düşmanları, İngilizler karşısında böyle bir izlenim bırakamayız. Uluslar arası özgürlüğün düşmanı İngilizler sizi böyle görürlerse halkımızın özgürlük isteği karşısındaki direnmesinin azalmakta olduğunu sanarak sevineceklerdir..." der. Kıbrıs Türk Milli Arşivi, *Nikos Sampson'un Anıları, Özel Bülten*, s.8

17 Aydın Akkurt, *Bir İhanetin Belgeseli (Dr. İhsan Ali)*, Akdeniz Haber Ajansı Yay., 1996, Lefkoşa, s.22.

18 Rauf R.Denktaş, *Rauf Denktaş'ın Hatıraları*, C.V, Boğaziçi Yay.,1997, İstanbul, s.223.

ileri gelenleri kilit noktalarda görevlere getirilir ve gizli silahlanmaya da hız verilir. Makarios bunun için bu dönemde bütün gücünü Anayasanın ve özellikle Türklerle ilgili olan 13. maddenin değiştirilmesi yönünde yoğunlaştırır. Oluşturulan Kıbrıs Cumhuriyeti'ni yıkmaya ve daha sonra ortaya çıkacak Akritas Planı¹⁹ ile adadaki bütün Türkleri katletmeye yönelik Rumlar oluşturulan Cumhuriyetin korunmasına da müsaade etmezler. 1959 Zürih ve Londra Anlaşmaları'ndan sonra Atina'da yayımlanmaya başlayan ve Atina'dan Kıbrıs'ta bulunan EOKA mensuplarına gönderilen "Agonitis/Mücadeleci" isimli gizli Rum gazetesiyle ilk defa ortaya çıkan ve 21 Nisan 1966'da Grivas yanlısı yayın yapan Patris gazetesinin ana hatlarıyla yayınladığı ve EOKA liderlerinden Polikarpos Yorgacis'den Cumhurbaşkanı Makarios'a, Nikos Sampson'dan Glafkos Klerides'e kadar birçok kişinin kanlı katliamlarından sorumlu olduğu, adını bir IX. yüzyıl Bizans destanından alan "Akritas Planı" uygulamaya konulur²⁰.

3. 21 Aralık 1963 ve Kanlı Noel Haftası

Saldırıya geçen EOKA'cılarının başında ise Yunanistan'da darbe girişiminde bulunan General Kizikis vardır ve NATO silahlarıyla teçhizatlanmış Rumlara emir komuta etmektedir. Savunma Bakanı Yorgacis, Makarios'un şahsi doktoru Vassos Lyssarides ve Nikos Sampson'un idaresindeki EOKA'cılar Akritas Planı'nı uygulamaya geçerler. Bütün bunların arkasında ise Rumların yapmak istedikleri bir şey vardır; Kıbrıs Türk liderlerini ortadan kaldırmak, TMT hakkında sağlıklı bilgi toplamak, Kıbrıs Türklerini içeriden parçalayacak faaliyetlerde bulunmak, Kıbrıs Türk toplumu ile Türkiye arasındaki bağları zayıflatıp koparmak, Akritas doğrultusunda sözde Türk-Rum dostluğunu müdafaa etmek ve son olarak yıllar boyu şüphelendikleri ancak varlığını pek önemsemedikleri bir Türk direniş örgütü olup olmadığını öğrenmek²¹. Bu arada TMT Bayraktarlığı ise (X) gününün geldiği fikrinden hareketle 22 Aralık 1963 Pazar günü bütün sancaklara harekete geçmeleri için emir verir²²;

19 Rumların o dönemdeki faaliyetleri ve Akritas Planı konusunda Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde okumakta olan Kıbrıslı Türk öğrencilerin bilgilendirilmesi amacıyla Cumhurbaşkanlığı tarafından hazırlanan ve KKTC Kurucu Cumhurbaşkanı Rauf R. Denктаş tarafından okullara gönderilen bir çalışma ise dönemin Milli Eğitim Bakanı tarafından okullarda dağıtılmaz ve depolarda tutulur. Aynı düşünce yapısı bugün adada Kıbrıs Türk kimliğini ortadan kaldırarak Kıbrıslılık bilinci yaratmaya çalışan zihniyettir. TMT Mağusa Sancağı mensubu Mert kod isimli Necmi Gençay ile 27 Temmuz 2005 tarihinde Gazi Mağusa'da yapılan görüşme.

20 2 Haziran 1968 tarihinde Rauf Denктаş ve Kıbrıs Rum lideri Kleridis arasında Beyrut'ta yapılan görüşmelerde Kleridis bu planı şöyle savunur; "O planı biliyorum. Akritas namı müstearının Yorgacis'e ait olduğu doğrudur, fakat planı yazan ve hazırlayan o değildir. Sizde olduğu gibi bizde de Yunan subayları gençlerimizi eğitime tabi tutuyorlardı. Bir teşkilat kurmuşlardı. Her şeyi hazırlarlar, imza için Yorgacis'e getirirlerdi. Yorgacis de bunları imzalarlardı. Fakat şimdi Yunanlılar aradan çekilmişlerdir ve halk Yunan idaresinin tadını iyice tatmıştır. "Denктаş ise buna karşılık "Planın 1962 başlarında hazırlandığını, Türk gençlerinin 1960-1963 yılları arasında Türk subayları tarafından eğitilmediklerini ve Enosis için hazırlanan ve tatbik edilen bir plan mevcutken 1960-1963 yılları arasında Makarios, Enosis istemiyordu." iddiasının gülünç olduğunu belirtir. Rauf R. Denктаş, *Rauf Denктаş'ın Hatıraları*, C.V, Boğaziçi Yay., Temmuz 1997, İstanbul. Ayrıca Bkz.: Zaim M. Necatigil, *The Cyprus Conflict*, Kemal Limited Yay., Lefkoşa, 1982, s.s.46-48.

21 Aydın Akkurt, *Yakın Mücadele Tarihimizin Bilinmeyen Yönleri ve Yorgacis'in Casusları*, Akdeniz Haber Ajansı Yay., İstanbul, Ekim 1998, s.65.

22 TMT Lefkoşa Sancağı Kovanbeyi merhum Nevzat Uzunoglu ile 13 Temmuz 2003 tarihinde

“...Bu arada vurulan, yaralanan, öldürülen Türkler oluyordu. Rumların köyleri bastıkları oluyordu ve biz hiçbir tedbir almıyorduk bunlara karşı çünkü gizliydik, yeraltındaydık. 21 Aralık'ta Rum saldırıları başlayınca, yerüstüne çıkmak mecburiyetinde kaldık çünkü topluca taarruza maruz kaldık. Lefkoşa'nın etrafı geceleyin Rum polislerince, EOKA'cılarca abluka altına alınıyordu sivil arabalarla. Arabaların içinde sivil giyinmiş polisler, EOKA'cılar telsizlerle yer yer tatbikat yapıyorlardı, konuşuyorlardı. Biz de onlara çaktırmadan onları takip ediyorduk. Bir gece Lefkoşa Erkek Lisesi binası içerisinde biz nöbetteyken gizlice sivil bir araba Girne Caddesi'nden geçerek Atatürk büstüne ateş etti. Biz de dışarıya dağıldık fakat kaçtılar. Ertesi gün lise binasının orada gezerken talebelere ateş ettiler ve artık komutanların emriyle mecbur olduk ve yeryüzüne çıktık... Şöyle ki 63'te olaylar patlak verdiğinde silahımız yoktu ama biz eğer yürüseydik zaman çok müsaitti. Rumlar durmayacaktı ama bize dendi ki 'Bu nefis müdafaasıdır. Bunun ötesine geçmeyin. Türkiye gelecek, müdahale edecek ve ne gerekliyse o yapılacak'. TMT son derece inançlı Türkiye'ye, bağlılık, sadakat, büyük bir sadakate bağlılık var. O zaman, 'Bir disiplinsizlik yapmayalım, karşı taraftan, anavatandan yanlış değerlendirilmeyelim.' diye çekiniyorsunuz... Bu çerçevede olaylar geliyor ve kâh onlar bizim Türk bölgelerimizde devriye geziyorlar, kâh biz onların peşlerine takılıyorz... Böyle sıcak temaslar başladı ve bu sıcak temaslar nihayet 21 Aralık 1963'te Tahtakale'de yoklanmak istemeyen 2 gencimizi, karısıyla beraber geç saatte bir lokantadan veyahut da bir sinemadan çıkmışlar ve polis durdurttu yoklayacaklar. Yoklanmak istemediği için oradaki bu aile kurşunlanıyor ve olay oradan başlıyor. Ertesi gün Atatürk anıtına, Kız Lisesi'ne ateş açılıyor. Kız öğrenciler yaralanıyor ve arkasından bizim Aspava diye bildiğimiz Lefkoşa'da yüksek, stratejik bir binadan yoldan geçmekte olan bir vatandaşımızı yaralıyorlar ve olaylar tutuşuyor. Derhal bize çanakları çıkarma emri veriliyor... Gerçekten büyük bir heyecanla başlıyoruz. Bizim normal zamanlarda Rum saldırılarına karşı sorumlu olduğumuz Lefkoşa nasıl savunulacak? Bütün kasaba ve köyler savunma çerçevesi içerisinde herkes yerini alıyor. Rumlar Lefkoşa'ya saldırıyorlar ve bütün ağırlıklarını Lefkoşa'ya veriyorlar. Neden? Çünkü Lefkoşa düştüğü takdirde bu mesele de biter ama maalesef bu gerçekleşmedi çok şükür. Gâvurlar sükûtu hayale uğradı ve 21 Aralık'ta başlayan olaylar 25 Aralık'a kadar devam etti ve 25 Aralık'ta Kaymaklı boşaltılıyor. Halkımız oradan göç ediyor ve hemen yanı başındaki Hamitköy'e göç ediyor ve 25 Aralık'ta jetlerimiz Lefkoşa üzerinde uçunca Makarios ateşkesi kabul etmek zorunda kaldı ama bu da olayların sona ermesini sağlayamamıştır”...

Türkleri toptan yok etmek için İçişleri Bakanı Yorgacis tarafından silahlandırılan eski EOKA'cıların Türklere acımasız davranışlarda bulunması, daha sonra da yollara barikatlar kurarak Türk motosikletlileri durdurmaları ve dayak ve küfürle kimliklerini göstermelerini istemeleriyle yükselen tansiyon 21 Aralık 1963 Cuma günü 02.00'de iyice yükselir²³;

“...EOKA, Kıbrıs'ı Yunanistan'a ilhak etmek gayesiyle Yunanlar tarafından 1955'te kurulmuş bir terörist organizasyondur. 1960'da yerini ex-EOKA organizasyonuna bırakmıştır. Başları olan emekli Yunan Albayı Grivas

Girne'de yapılan görüşme.

23 BCA.030.01.64.394.29.

mecburen Yunanistan'a dönmüş ve emekli olduğu halde resmen generalliğe terfi ettirilmişti. Grivas'ın Kıbrıs'ta kalan bütün yardımcılarını bu sefer ruhani liderlerinin başkanlığında milli gayeleri olan Enosis için çalışmaya devam edeceklerini ilan ettiler. Önce en mahirlerinden biri Mr. Yorgacis, İçişleri Bakanı oldu. Artık çetesini silahlandırmak için İngiliz polisi engeli de yoktu. İş sadece 80 yılda planlı Yunan göçleri sayesinde 40'a 60'tan 20'ye 80'e düşürdükleri Türk-Yunan nispetini sıfıra 100 yapıvermeye kalmıştı. Böylece eski Yunan medeniyetinin sözde varisi olan bu bir avuç kanlı muhteris için Doğu Roma İmparatorluğu'nu ihya ederek rüyalarını gerçekleştirmek yolunda sıra Anadolu ve Kıbrıs'a gelmiş oluyordu" ...

Rumların ve EOKA'nın bütün baskı, tedhiş ve olumsuz davranışlarına karşılık TMT'nin özellikle komuta kademesinde görev yapanların sağduyulu ve soğukkanlı girişimleriyle sivil Rumların zarar görmesinin de önüne geçilir. Ne acıdır ki özellikle Aralık 1963 tarihinde Kıbrıslı Türklerin sağduyulu yaklaşımları ve TMT'nin sivil Rumları korumaya yönelik girişimleri aynı karşılığı Rumlardan görmeyecektir;²⁴

"Sancaktarlığa" Tunçbilek, 9 Aralık 1963

Köyümüzün Kumsal bölgesi diye bilinen Mehmet Akif Caddesi üzerinde Bay Muvaffak Necdet'e ait yeni inşaatın kalıp işleri maalesef bir Rum'a verilmiştir. Bunu bahane eden ve kalıpcılık sanatı ile iştilig eden birkaç arım bana şikâyet ederek bu işin doğru olmadığını söylemekte ve Rum'un tahtalarını yakacaklarından bahsetmektedirler. Ben de yapacakları bu işin doğru olmadığını ve hiçbir zaman böyle bir şeye tevessül etmemelerini kendilerine tebliğ etmiş bulunmaktayım. İleride herhangi bir hadise zuhurunda arıların isimleri yanımda mahfuzdur".

Tahtakale mahallesinde Girne'den Lefkoşa'daki evlerine dönen²⁵ iki arabadaki 6 erkek ve dört kadından Zeki Halil ve Cemaliye Emirali Rum polislerin kırmızı ışıkta kendilerini durdurup evlerinden sadece birkaç yüz metre uzakta üzerlerine makineli tüfeklerle ateş açmalarıyla hayatlarını kaybederler²⁶;

"... Birkaç dakika içinde, evde uyuyan üç çocuğuyla eşi Şenay'ın yanında olacaktı. Gelecek hafta yirmi dördüne basacak eşinin doğum gününü, doğum günü partisini, üç yaşındaki kızını, on sekiz aylık oğlunu, gülüp oynayacakları ve henüz beş haftalık ikinci oğlunu şımartacağı tatili düşünüyordu" ...

Kendilerini tanıyan ve kimlik kontrolü bahanesiyle arabalarından çıkartılan Türklerden birisinin tanıyıp "O polis değil, Olympiakos Futbol Kulübü'nden Yanni." diye bağırdığı kişi ise burada masum sivil Türklere ateş açarak ölümlerine sebep olan Rum Polis Başmüfettişi Pandelis'dir²⁷. "Biz Yorgacis'in adamlarıyız." diyerek masum insanları öldüren bu sivil ve üniformalı Rum polislerin başındaki Pandelidis Rumların gözünde "Elleri Türk kanı ile yıkanmış gerçek bir Elen kahramanıdır." Bundan sonra gelişen olaylar ise Kıbrıs tarihine Kanlı Noel olarak geçecektir²⁸;

24 KTMA, TMT Arşivi. Dosya No. 1188/37 ve 298/007.

25 H. Scott Gibbons, *Peace Without Honour*, Ada yay., Ankara, 1969, s.2.

26 H. Scott Gibbons, *a.g.e.*, s.2.

27 Rauf R.Denktaş, *Rauf Denktaş'ın Anıları*, Boğaziçi yay., İstanbul, 1996, s.296.

28 Hamide Doğrusöz, "21 Aralık", *Güvenlik Kuvvetleri Dergisi*, Mart 1990, S.10, Lefkoşa, s.33.

“Bitmek tükenmek bilmeyen Rum - Yunan şovenizmi, kana doymayan Rum - Yunan işbirliği. Türk olana, Türk doğana, Türk yaşayana karşı insanlığa sığmayan bir öfkeydi bu. İşte böyle bir soysuzluğa, böyle bir çirkinliğe karşı direndi insanlar. Öyle bir kavgadır ki bu, çok az yaşanmıştır dünyada ve çok az yaşanacak... Savunmasız, silahsız, çoluk çocuk, genç, ihtiyar, kadın, erkek demeden vuruldu insanlar. Adına Enosis dedikleri bir iğrenç rüya, bir kötü hayal ve bir kâbus uğruna. Ne insan hakları söz konusu oldu o zamanlar, ne barış günleri. Ne de dostluk ve kardeşlik türkûleri bu kadar gözdeydi. Çünkü vurulan Türklereydi. O zamanlar vurulanlar bizim ağabeylerimiz, kardeşlerimizdi, anamız babamızdı. Yok edilmek istenen bizdik. Soykırım derler bunun adına”...

Akritas Planı'nı yürürlüğe koyan ve aktif harekete tüm ada sathında geçen Rumlar adadaki Türk nüfusu ortadan kaldırmak için seferber olurlar²⁹;

“...Geçim sıkıntısından %35'i komünist olan Rumları Yunanistan'dan göç yolu ile artırmak imkânı kalmadığına göre çaresiz Türkleri sifıra indirmek gerekiyordu. Bunun için hepsini öldürmek gibi insanlığa sığmayan davranışlara da lüzum yoktu. 'Girit'te de 130.000 Türkü nasıl kolayca bertaraf etmiştik. Sadece öldürmeye başlayacaktın. 10 köyü katletsen, yaksan, yıksan 90 köy de kendiliğinden boşalırirdi.. Geçim imkânından mahrum şehirlerde sıkıntı çekerken bir de orada teröre başladın mı vatan bütünü ile senin oldu demektir. Yalnız işe başlamak için ruhani ve politik liderin tavsiyesine uyarak zamanını kollamak lazımdı.' Politikacı Makarios hararetli bir Rus desteği ile yürüteceği davasını başkan seçimlerine doğru çekingen bir Amerika bulacağı ümidiyle 1963 sonunda ele almanın uygun olacağını kestirmişti. Plan, önce Enosis'e engel olan anayasayı değiştirmek üzere öldürerek, yakarak yıkarak Türkleri yıldırmaya girişmek, sonra da garanti veren devletlerin vaki olacak kanuni müdahalesini bahane ederek Birleşmiş Milletlere başvurmak. Niçin Christmas? EOKA'cı İçişleri Bakanına hünerini göstermek zamanı gelmiştir. 1963 Aralık ayında Türk polislerinin silahları toplanır, Rum polislere makineli tüfekler dağıtılır. Rum gençleri de sivil polis gibi silahlandırılır. Christmas haftası bu imansızlar için masum Ortodoks halka saldırıyla suçlandırılarak Müslüman Türkleri toplu imhaya kalkışmanın en uygun zamanıdır elbette. İmansız kalplerini de hızlandırmak üzere 6 yıl önce İngilizlerin öldürmüş olduğu bir çeteci arkadaşlarının anıtına bomba konulur. Bunu tabiidir ki hain Türkler yapmıştır. Derhal ex-EOKA cemiyeti şahlanır ve Türkler üzerinde son zaferin yakında kazanılacağını ilan eder. Radyo ve televizyonlarda ex-EOKA'nın bu tebliği heyecanlı bir ifadeyle defalarca yayınlanır. Böylece hükümetin resmi yayın organları vasıtasıyla vatandaş Türklere karşı vatandaş Rumlar harekete geçirilmek istenir. Türk mahallesine hâkim yüksek otellerin üst katlarında odalar tutulur, ağır makineli tüfekler yerleştirilir. Yunan ordusunun silahları elbette Yunanistan için savaşan bu kahramanların elinde olacaktır. Son olarak Bakan, Türk jandarma komutanının elindeki jandarma silah deposunun anahtarlarını alır. Böylece 21 Aralık 1963 gününe varılmıştır”...

Kıbrıslı Rumların bütün tahriklerine rağmen Türkiye ise sorunu hukuki yollardan çözebilme için uğraşmaktadır ancak bütün bu gayretler sonuçsuz kalacaktır³⁰.

29 BCA.030.01.64.394.29.

30 BA.030.01.64.394.29.

4. Kumsal Katliamı

24 Aralık Salı günü de Rumların saldırıları bütün şiddetiyle devam eder. Kumsal bölgesinin ölü bölge olarak düşünülerek savunmasız bırakılması üzerine, uzun zamandır bu bölgede Türklerle yaşayan ve Türkleştiği zannedilen Avrağami isimli Ermeni asıllı bir Rum'un bu bölgede Türk direnişi olmadığını Rumlara haber vermesiyle Rum katliamları da derhal başlar. Terezepulos kod isimli bir Yunan subayının komutasındaki 150'den fazla Rum bu bölgede bulunan Severis Un Fabrikası'ndaki Rumların ateş desteğiyle Kumsal bölgesine gelirler ve Lefkoşa'nın Kumsal semtinde İrfan Bey Sokak, 2 numarada oturmakta olan KTAK doktoru Binbaşı Nihat İlhan'ın 37 yaşındaki eşi Mürüvet İlhan, çocukları Murat, Kutsi ve Hakan saklandıkları küvetin içinde Rumlar tarafından katledilir ve dünya basını bu olayı anında bütün dünyaya yansıtır³¹;

"Kuşatılmış Türk tarafını dolaşmama izin verilmişti. Kumsal bölgesine götürüldüm ve kırık cam parçaları üzerinden yürüyerek bahçesinde portakal ağaçları olan ve etrafında sahipsiz siyah beyaz bir kedi dolaşan yeşil beyaz bir eve girdim. Bu evin banyosu sanki mezbahaymış gibi her taraf kan içindeydi ve banyoda birbirine sarılmış kan içinde bir kadın ve üç çocuğu ölü yatıyordu. Buna bitişik odada da bir başka ölü kadın vardı. Rehberim bu ikinci kadının ve çocukların seçkin bir Türk'ün ailesi olduğunu ve Kıbrıslı Rumlar tarafından öldürüldüğünü söyledi. Türk tarafında nereye baktıysam her yerde savaştan çıkmış kasaba görüntüsü veren trajik işaretler vardı. Kum torbaları, nöbetçilerin konumları, ellerinde silahlar, yüzlerinde yorgunluk ifadesi olan kederli insanlar. Yoksullara yardım merkezinde yaralarının üzerine yaslanan kadınlar, erkekler tanımadıkları bir dünyaya boş boş dikkatlice bakarken anlatıyorlar; 'Onlar dumzum kurşunları kullandılar. Bizim askerlerimiz ise Ankara'dan gelen 'Hareket etmeyin.' emrine uydular. Yunanlılar sivil giyinmişlerdi ve bize saldırdılar".

Evinde olup bitenlerden habersiz olan Binbaşı Nihat İlhan'a acı haberi çoban Hüseyin getirir. Kendisine çocukların sütünü, ekmeğini götürüp götürmediğini soran Binbaşı İlhan'a çoban Hüseyin 'Hayır götürmüyorum. Çocuklarınız artık ne ekmek yiyor, ne peynir yiyor. Onlar Allah'ına kavuştu.' cevabını alır³²;

"... Ondan sonra telefon ettik ve Alay komutanı olarak Hasan Sağlam geldi yerine. Ondan sonra dedim ki 'Efendim bakın bir çoban vardı ve bana gelip dedi ki 'Sizin çocukları Faruk diye bir üstegmene söylemiş binbaşımı göreceğim diye. Ne su içiyorlar, ne ekmek yiyorlar. Allahlarına kavuştu onlar. Ben de Binbaşı'mın istediklerini götürmüyorum, haberi olsun.' demiş. Faruk geldi, böyle sarsıntı geçirmiş, ağlamış falan. 'Faruk neden ağlıyorsun, ne oldu?' dedim. 'Böyle böyle olmuş.' dedi. 'Yahu yalandır, sen bakma, yalandır.' dedim ve ona inanmadım. Ondan sonra Hasan Sağlam gelince ona söyledi ve o da 'Yok öyle bir şey.' dedi. 'Beni eve kadar götürür müsünüz?' dedim, 'Hayır, götüremem ama sen gelmek istiyorsan.' dedi. Bakın artık ayın 27'si olmuş. 18'inden 27'sine. O rahmetliler ayın 24'ünde katledilmişlerdi 'Ben seni götüremem ama sen gelmek istiyorsan

31 *Daily Mail*, 28 Aralık 1963.

32 Emekli Tuğgeneral Nihat İlhan ile 25 Haziran 2007 günü Ankara'da yapılan görüşme.

ambulansla gel ama asker sözü ver ki eve uğramayacağız.’ dedi. Ben evden Alay’a gelirken o Kanlıdere’nin kenarından geliyorum. Söz uğramayacağım, dönüp bakmayacağım bile eve.’ dedim. Elçiliğe gittim. Elçilikte Yüzbaşı Dış Hekimi İlhan Cumhuriyet Türker vardı, Hâkim Süleyman Alan vardı ve Hâkim Süleyman Alan beni karşıladı. Üstüm başım toz olmuş, sakalım uzamış. Dedim ki ‘Ne jilet makinem var, ne de tıraş sabunum var. Bu elçilikte tıraş malzemesi var mı? Şöyle bir yıkanayım, banyonuz var mı? Bir de tıraş makinesi verirseniz tıraş olayım.’ dedim. Neyse tıraş sabunu bulamadılar ve el sabunuyla tıraş oldum, çıktım ve gene etrafta kimse yok.

Ne Hasan Sağlam var, ne de herhangi bir subay var. ‘Elçi Bey seni istiyor.’ dediler ve elçinin odasına girdim ve ‘Hayrola?’ dedim. Dedi ki ‘Böyle böyle işte, kaybettiniz çocuklarınızı.’ ‘Hayrola kaçırıldılar mı ailemi ve çocuklarımı?’ dedim. ‘Hayır, hayır katlettiler.’ dedi. ‘Allah’ıma şükürler olsun, vatan sağ olsun.’ dedim. Elçi bana ‘Neden öyle söyledin?’ diye sordu. Dedim ki ‘Efendim ya kaçırırsanız. Küçük çocuk 4 yaşında, 6 yaşında. Kim bilir hangi dağda çoban olacaktı. Ya hanımımı ne yapacaktı? Birden bire böyle ferahladım, vatan sağ olsun.’ dedim”...

Bütün bunlar yaşanırken içeriye hamile bir Rum kadınla berberlik yapan kocasını getirirler ve Binbaşı İlhan’a ‘Rumlar ailenizi vurdu. Siz de hamile kadınla kocasını öldürün ki içiniz soğusun’ derler. Durumu ancak 28 Aralık günü öğrenebilen Binbaşı Nihat İlhan, Lefkoşa Büyükelçisi’ne kendisine yardımcı olmasını rica eder³³;

“...‘Yalnız sizden bir ricam var. Bana Genelkurmay Başkanlığı ile Türkiye ile irtibat kurdurun.’ dedim. ‘Şu anda bağlantımız yok.’ dedi. Büyükelçi ‘Bağlantımız yok.’ deyince ‘Kesik mi?’ dedim ve o da ‘Evet, kesik.’ diye cevap verdi. O zaman kokteylde tanıştığım İngiliz Kraliyet Hava Kuvvetleri’nden bir Pilot Tuğgeneral vardı. Büyükelçi’ye ‘Müsaade eder misiniz bana İngiliz Kraliyet Hava Kuvvetleri karargâhını bağlasınlar?’ diye sordum.

İngiliz subayına ‘Başıma böyle böyle bir şeyler geldi. Çocuklarımın hepsini katletmişler, eşimi de. Ben onları Türkiye’ye götürmek istiyorum.’ dedim. ‘Ama Zürih Anlaşmaları var, İngiltere, Yunanistan ve Türkiye var. Ben bu zırhı kıramam ama ben sana yardım edeceğim. Ben sana hemen zırhlı bir araç göndereceğim. Bir de kamyon göndereceğim. Eşini, çocuklarını oradan aldır ve bizim buraya gel. Ben seni İngiltere’ye uçuracağım.’ dedi. ‘Cebimde 500 kusura İngiliz Lirası var. Ben bununla İngiltere’de ne yaparım?’ dedim. ‘Hayır, hayır hiç paraya lüzum yok. Ben seni hemen bugün İngiltere’ye gitmek üzere uçağa bindireceğim ve oraya, Hava Kuvvetleri Komutanı’na da telefon edeceğim. Çok muhterem bir zattır. Hemen sana bir tayyare hazırlamış olacaklar. Onunla Türkiye’nin istediğin vilayetine gidersin.’ dedi. Ben de teşekkür ettim. Ondan sonra da kamyon geldi. Süleyman Alan da, Dış Hekimi İlhan Cumhuriyet Türker de eve gittiler. Sağ olsun Kıbrıs Türkleri böyle tahtalardan yapmışlar (tabutları) herhalde, elbiselerini de üstlerine koymuşlar. Üzerlerine de bayrak örtmüşler. Kamyonlarla böyle geldiler işte elçiliğin önüne. Zırhlı araç da elçiliğin önüne gelmişti. Onları götürmüştü havaalanına.

Tam arabalara bindik, bir baktım karnı burnunda bir kadın, yanında mesleğini sordum kocası berbermiş. Yanında da kadın ve çocuğunun elini tutmuş durumda. Kadın böyle tir tir titriyor, adam da ağlıyor. Yahu niye ağlıyorsun

33 Adı geçen görüşme.

dedim. Dedi ki doğumu başladı ve suları geldi karımın. Hastaneye götüremiyorum korkumdan, yolda beni çevirirler öldürürler diye. 'Benim arkadaşım var Kaya Bekiroğlu. Telefon edeyim git onun yanına.' dedim. Telefon ettim ve onları Kaya Bekiroğlu'nun hastanesine gönderdim" ...

Bu noktada son derece hassas bir durum var çünkü Bnb. Nihat İlhan'ın son derece olağan bir durummuş gibi anlattığı bu sahnede eksik olan ayrıntılar da söz konusudur. Elçilikte kendi telaşıyla boğuştuğu bir anda doğum sancuları çeken karnı burnundaki Rum kadınla korkudan tir tir titreyen kocası da oraya getirilir ve orada bulunanlardan birisi belinden çıkardığı Takarof tabancayı Bob. Nihat İlhan'a uzatır ve Rumlar tarafından öldürülen karısı ve çocuklarının intikamını bu aileyi öldürerek alabileceğini söyler. Bu harekete Bnb. İlhan'ın tepkisi son derece sert ve beklenmedik olur. Hamile kadının derhal hastaneye yetiştirilmesi gerekmektedir ve ilginçtir ki daha sonradan alınan bilgilere göre bu Rum kadını uzun süredir çocukları olmadığı için tedavi görmektedir ve belki de bu son şansları olacaktır. Her şeyden önce bir insan olduğunu, bir hekim olarak Hipokrat yemini ettiğini ve hangi ırk ve milletten olursa olsun herkese yardım etmesi gerektiğini belirten Bnb. İlhan bir Türk subayı olarak da sivil ve çaresiz bir insanı öldürmenin hiçbir kurala ve ahlaka uymayacağını söyleyerek kendisine silah uzatan kişiye de tepki gösterir. Hamile kadının hastaneye gönderilmesinin ardından Bnb. İlhan tekrar kendi derdine düşer³⁴; Tarihe 'Kumsal Katliamı' olarak geçen ve 'tek suçları babalarının bir Türk subayı olması olan masum çocukların Rumlar tarafından katledildiği'³⁵ bu olayın gerçekleştiği ev daha sonra evin sahibi Hasan Yusuf Kudum tarafından 'Barbarlık Müzesi' haline getirilir. Öte yandan Nikos Sampson taraftarları ve KKTC'de yaşayan bazı kişiler tarafından yıllar sonra bu katliamı Türklerin yaptığı ve Rumlara karşı bir tahrik unsuru olarak kullanılmak istendiği şeklinde bazı iddialar ileri sürülür³⁶;

"...Bunu söyleyen, yani Rum söylese neler yaptığını, Rum söyler bunu Türk'e mal etmek için ama bunu Rum'dan alıp ta içimize yaymak isteyen birkaç kişi var. Tabii tutarsız bir şeydir. Kumsal bir bölge içerisinde bir ev değil bir yöredir. Kumsal bölgesi içerisinde gelip de katliamı yapanların kimler olduğunu bilen ve hatta bunlara karşı av tüfeğiyle savaşan insanlar vardır. Onun için bu iddia tutar bir şey değildir. Mesela mahkeme mukayyeti Hasan Bey vardı. Hasan Bey gelenlerin sakallı, sakalları uzamış Rumlar olduğunu, komando kılığında Yunanlılar olduğunu, bunların etrafında Rumlar olduğunu gören ve bunlara karşı savaşan bir insandır. Dolayısıyla bu tutmayan bir yalandır" ...

Bu konuda farklı TMT birimlerinde görev yapan dönemin TMT mensupları da böyle bir kıyımın EOKA tarafından yapıldığı, TMT tarafından yapılmasının söz konusu olamayacağı, Binbaşı Nihat İlhan'ın ise alarm durumunda olan bir birlikten bu kadar külliyetli miktarda silah ve mermi alarak ve kimseye görünmeden bölgeye gelmesinin ve ailesini katletmesinin de imkânsız olduğunu belirtirler³⁷. Aynı konuyla ilgili olarak Karamahmet lakaplı Mehmet Manavoğlu'nun da bu olayın

34 Adı geçen görüşme.

35 *Daily Telegraph*, 15 Şubat 1964

36 KKTC Kurucu Cumhurbaşkanı merhum Rauf R. Denктаş ile 8 Temmuz 2003'de Lefkoşa'da yapılan görüşme.

37 TMT Mağusa Sancağı mensubu Mert kod isimli Petek Beyi Necmi Gençay ile 27 Temmuz 2005 tarihinde Gazi Mağusa'da yapılan görüşme.

neden Kıbrıslı Türkler ve TMT aleyhine kullanıldığı konusunda bazı saptamaları söz konusudur³⁸;

“...Kıbrıs Türk’ü o kadar kenetlenmişti ki TMT’ye, Denктаş’a ve Türkiye’ye. Bu bağı koparmak çok zordu. Bu bağı koparmak için, bu üç şeyin yara alması gerekirdi. Sistemli bir şekilde suçlamaya gittiler TMT’yi... Biz 1976’da Güvenlik Kuvvetleri kurulunca (TMT’yi) onlara teslim ettik, çekildik ve biz kapandık. ‘Biz tarihte TMT olarak yerimizi aldık.’ dedik. O şekilde başladılar ki illa biz vurduk doktorun eşini ve çocuklarını. Onun (o evin) içerisinde o ev sahibi, kızı, bir başka kız da vardı. Ev sahibi kaçtı, kız lavabonun altına sindi. Rumlar gelip bunları vurduğunda kızı da gördüler ve onu da vurdular ama o dizlerinden yaralandı. Ölümcül yara almadı. Kızcağız diyor ki ‘Bizi Rumlar vurdu.’ Bu kaçanlar diyor ki ‘Rumlar geldi.’ Onlara hiçbirini inanmaz. ‘TMT vurdu, kasten vurdu. TMT Türk askeri gelsin buraya diye vurdu.’ diyorlar. Sistemli bir şekilde eğitilerek böyle başlatıldı... Türkiye’den kovulan 63-64 yıllarında veyahut da korkup da kaçan, eğitimini bırakıp da buraya gelenler onlar öyle bir planlı çalışmaya girdiler ki izah edemem size. Nasıl beyin yıkıyorlar? Bizdeki bu tolerans... Şimdi beşte birliğiz. EOKA hala daha kendini tutuyor. Esas EOKA 63’te ortaya çıkmıştı yeryüzüne. 63’te biz de çıktık yeryüzüne. Ama onlar daha sonra EOKA-B diye, EOKA-C diye tekrar saklandılar yeraltına. Aynı şahıslar olsa ki aynı şahıslardı. Ama biz yapamadık çünkü Güvenlik Kuvvetleri artık kontrol altındadır” ...

Kumsal’da olup bitenler konusunda konuşması gerekenlerin başında gelen Yılmaz Bora da ortaya çıkan yalanlar ve iftiralar konusunda şunları ifade eder³⁹;

“...Mantiken düşünelim. Kumsal baskını yapıldığında bize bir emir gelmişti. 5 kişi, Lefkoşa birliklerinden seçkin 5 arkadaş un fabrikasından Lefkoşa’yı tehdit eden ağır makineli silahlar vardır. Gidip onları bertaraf edeceğiz. 5 kişi bize emir verilmişti saat 4.50-5.00’da. Biz karargâhımıza döndük. Vaktin gelmesini, ortalığın kararmasını bekliyoruz ve 5 arkadaş görevin ifasına gidecektik. İlk akşam, saat 7.00-7.30’da tabii Aralık ayı ve karanlık. Biz yola çıkmadan baskın yapıldı. Bunlar Kumsal’ı bastı. Bizim başımızdaki abimiz Nevzat Uzunoğlu, Bayraktarlık’a, Sancaktarlık’a sordu. Tabii böyle bir şey yoktu, baskın yoktu. Bu arkadaşlar gidecek mi? Un fabrikasına gidecekler mi? Çünkü Kumsal’da ne olduğu, ne olup olmadığı belli değil dendi. Emir kesin dendi. Hayır, arkadaşlarımız gidecekler, ne isterse olsun. Biz de bu emri verenlere ‘Gitmeye hazırız. Ne isterse olsun.’⁴⁰ dedik ve 5 arkadaş çıktık. Ay tam başımızın üstünde parlıyordu, mehtaptı ve karşıyı çok güzel görüyordum. Böyle yarım ay şeklindeydik. Ben bu uçtaydım, diğer arkadaş da diğer uçtaydı. Geri emniyeti sağlayan bir arkadaş vardı. Yan emniyeti sağlayan bunlardı ve biz de cephe emniyetini sağlıyorduk. İlerlerken elimizde külliyetli miktarda patlayıcı vardı ve makineli silahlar vardı.

Böyle ilerlerken, un fabrikasına yaklaşacağımızda un fabrikasına yakın bugün bir site var orada ki Efruz Müdüroğlu Sitesi diye ki olayların tam merkezi

38 TMT Limasol Sancağından merhum Mehmet Y. Manavoğlu ile 25 Ağustos 2004’de Girne’de yapılan görüşme.

39 TMT Derneği Başkanı Yılmaz Bora ile 13 Temmuz 2003 tarihinde Girne’de yapılan görüşme.

40 ‘Ne isterse olsun.’ ifadesi Kıbrıslı Türkler tarafından ‘Ne olursa olsun.’ anlamında kullanılan yöresel bir ifadedir.

oradaydı ve bu olaylar orada cereyan etmişti. Bnb. İlhan'ın evi de oradaydı. Biz ilerlerken muazzam bir çatışma, silah sesi duyarım. Görüyordum ben ve izlemeye, görmeye çalıştım. Nedir? Baktım karşımızda bu kapı kadar mesafede çakıl yığını var. İnşaat vardı orada. O çakıl yığınının hemen arkasında miğferli bir asker yükseldi böyle. Ha bire soldan sağa bizi taradı. Beşimizi de yere serdi. Yani ben çok iyi hatırlarım. Otomatik değildi makineli tabancam. Ben de dokundum ve karşı tarafın da düştüğünü gördüm müsademedede. Yani aynı anda o bize ateş açarken, ben de her nasılsa gayri ihtiyari dokundum tetiğe. O, o tarafa düşerken, bunu çok iyi hatırlarım, biz de düştük 5 arkadaş. Üçümüz şehit oldu. Kaldı ikimiz ve ben kendime geldiğimde -olay 7.30'da oldu.- gece saat 9.30-10.00'du. Yani epeyi kan kaybettik. Kan kaybettikten sonra da herhalde bayıldık. Kendime geldiğim zaman baktım ki Rumlar kaçıyorlar. Şimdi gelen birlik bizim öncü birlikti, Arkadan da herhalde başka bir birlik gelecekti. Rumlar alelacele öldürdüklerini öldürdüler, diğer bütün insanları, sakinleri esir alıp gittiler ve biz tam olayın üzerine olmuştuk oraya gittiğimizde.

Bu Hasan Kudum Bey'i çok iyi hatırlarım, bunlar saklandı. Bu insanlar Binbaşı İlhan'ın evindeydiler. Girdiler, zavallı kadını (Hasan Kudum'un eşi) tuvaletin içinde belden vurdular. O kadın, zavallı neler çekti. Bizimle birlikte yaralı kafilesi olarak gitmişti Ankara Hastanesi'ne. Küvetin içinde Bnb. İlhan'ın karısı, çocukları, yani orada beyinler sıçramış. Yalnız Rumlar orada birkaç... Katsonis diye Rum Binbaşının miğferi bulundu orada. Bu resimlenmiştir. Rumlar büyük bir panik halinde kaçmışlardır. Yoksa Rum zaten oraya yerleşmeye gelmiştir. Avrami diye Türkçe konuşan ama Türk olmayan bir insan otururdu orada ve Türk halkı içinde yıllarca yerleşmiş yabancı bir unsur ve ondan sonra öğrenildi ki telsizle muazzam bir haberleşme vardı ve o bölge savunmasız kalmıştı. Aslında bizim TMT olarak yaptığımız savunma planlarında orada bir açıklık görüyorduk. Orayı nasıl kapatacağız. Kapatacağız, kapatacağız (derken) kapatamadık ve olaylar patlak verdi. Nitekim bu haberleşme tam yerini buldu ve oraya geldiler ellerini kollarını sallayarak ve kırdılar, vurdular, döktüler ama kalmadılar. Bana göre kalmamalarının sebebi işte giden bu 5 kişilik bizim ekibin arkasından daha büyük bir birliğin geleceği inancıyla Rum toplanıp kaçtı. Onun için olayın TMT ile hiçbir alakası yoktur. Yani Rum yaptığı hareketi bitirdi ve Rum kaçarken biz de önlerine gittik. Zaten onlar artık aldılar esirleri gidiyorlar artık. Bizi vuran, son emniyeti sağlayan insan mıydı? O bize karşı boşalttı silahını. Biz de ona boşalttık. Yani neticede olay bu" ...

5. Kumsal Faciası ve Bugüne Yansımaları

Kumsal bölgesinde meydana gelen olay sonrasında ilk TMT ekipleri de yardım ekipleriyle beraber bölgeye gelirler,⁴¹

"Şimdi bu işler olurken 21 Aralık'tan önce ben lojistik sorumluluğumun dışında bir de tabur komutanlığı görevini aldım hadiseler başlamadan önce. Kovanbeyi olunca Lefkoşa Sancağı'nın bütün kovanları, petekleri bana bağlanmış oldu. Sayı olarak tam hatırlamıyorum ama 11. bölük, 22. bölük, 33. bölük, 44, 55 ve

41 TMT Lefkoşa Sancağı Kovanbeyi merhum Nevzat Uzunoğlu ile 13 Temmuz 2003 tarihinde Girne'de yapılan görüşme.

66. bölük vardı. Altı bölükle beraber bir ağır silah bölüğü, bir de yedek bölüğü vardı. Yani 8 bölük ve bunların her birinin personeli 160'tan fazlaydı. Ben o zaman hem tabur komutanıydım, hem lojistik sorumlusuydum. 21 Aralık'tan sonra karşılıklı çarpışmalarımız başladı. Biz taarruz ettik, onlar taarruz etti falan. Bizim yere gömülü olan malzemelerden, mermilerden birçoğu nem kaptığı için çok zor duruma düştük. Mermimiz azaldı. Üç patlar, beş patlamaz duruma geldik.

Kumsal hadiselerinin gecesinin ertesi sabahı ben görevli olarak Ortaköy'e çekilmiş olayın Alay'ın bir taburuna giderek oradan bir miktar mermi rica etmek için emir almıştım. Yola çıktım ve anayola, Ortaköy yoluna çıkamayacağımız için derenin içinden geçecektim. Köşklüçiftlik'ten dere boyundan giderken Kumsal mevkiine geldiğimde orada bir acayiplik hissettim. Orada Burhan Tuna isimli yine bizim sancağa bağlı, maarifte müfettişlik yapan bir arkadaşa tesadüf ettim. Bana heyecanla 'Nevzat bey gel, gel.' dedi. Atladım arabadan koşu koşu ve Binbaşının çocuklarının vurulduğu eve geldim. Evin girişinde basamaklar hep kan içinde. Kurşunlanmış kapı delik deşik bir vaziyette. Kapıdan içeriye girdiğimde evin hemen kuzey tarafında banyo odası ve kapısı delik deşik. Banyonun içerisinde hanım yatıyor rahmetlik. Kucağında da 3 çocuğu yatıyor. Onlar vurulmuş vaziyette. Kanları, beyin parçaları duvarlara sıçramış, tavana yapışmış vaziyette.

Tabii ben onları görürken Lefkoşa'ya haber gitti. Derhal vasıtalar, polis, gazeteciler geldi. O zaman burada görevli olan gazeteci Ömer Sami Coşar vardı rahmetlik. O geldi. Soruşturma başladı ve tahkikat yapıldı ve mermilerin NATO'ya ait ve Türk yapısı olduğu, MKE'ye ait olduğu ve bunun ancak Yunan Alay'ında bulunacağı kanısına varıldı. Türk yapısı çünkü NATO mermilerini Türkiye yapıyor ve NATO ülkelerine satıyordu ve Yunanistan da oradan alıyordu. 7.62 çapında ki 7.62 mermiler M-1'lerde kullanılıyordu. Bizim elimizde o tip silah yoktu. Orada bir de Yunan ordusuna ait kask bulundu. Onlar orada uğraşırken ben yan odaya girmek istedim. Evin batıya döndüğünde yola bakan odasına (dönüp) kapıyı açmak istedim. Kapıyı açmak istedim ama bir ağırlık hissettim. Kapı tam açılmıyor ama katı bir şey de yok arkasında. Kapı esniyor böyle hafif hafif. Kapıyı biraz sertçe ittirdiğimde bir inilti duydum içeriden. Yavaş yavaş kapıyı açtığımda ayaklarını kapıya doğru uzatmış ürkek bir kadını böyle oturuyorken gördüm. 'Korkma hanım kızım. Ben de Türküm. Sizi kurtarmaya geldik.' dedim. Kucağında da yavru bir bebek boş bir biberonu çekiştiriyor. Kadın yaralı, yavru bebek yaralı. Çünkü onları kapının dışından vurdular. Kadıncağız o kadar ızdırabına, acısına rağmen 'Aman bizi kurtarın. Hastaneye götürün. Açız, süt verin.' falan demedi. 'Abi ben karşiki sarı panjurlu evde oturuyorum. Mozaikçi Salahi Bey'in evidir. Al bu anahtarını ve git kapıyı aç. İçeriye girdiğinde sol tarafta yatak odamız vardır. Etrafı sayvanlık büyük bir yatak göreceksin. O sayvandı yırtıp sök. Başucumuza yakın o şilteyi kaldır. Arasında bir tabanca var. Al o tabancayı amca. Biz alamadık öcümüzü, intikamımızı bu Rum'dan, bari siz alın.' dedi⁴².

42 Söz konusu bu yaralı kadınla ilgili olarak gazeteci Ahmet Tolgay'ın köşesine aktardıkları ise şu şekildedir; "Aynı kadın 25 Aralık'ta kendisini Adiloğlu Kliniği'nde tedavi eden Dr. Ayten Berkalp'e konuşurken de aynı şeyleri söyledi. Ankara'ya gönderilen ve kendisine protez kol takılan kadın da halen hayattadır. Banyo katliamının ilk fotoğrafları TMT tarafından çekildi. Bu fotoğraflar basına dağıtılmak üzere daha sonra yine TMT tarafından basın görevlilerine çekirilen fotoğraflardan çok farklıdır. Hiçbir zaman kamuoyuna sunulmayan ilk amatör fotoğraflar hep gizli dosyada

Ben o evden ayrıldıktan sonra derhal o eve gittim. Kapıyı açtım ve mevzubahis odaya girdim. Şiltelerin arasında o tabancayı buldum ve hakikaten o tabancadan biz uzun müddet yararlandık. O tabanca hadiselerden sonra ailesine teslim edilmiştir. Yani demek istediğim o kadar yaralı, aç susuz, korku geçirmiş olmasına rağmen hiç bir panik eseri göstermedi kadıncağz. Çocuğum yaralı diye ağlamadı, sızlamadı. Tabancayı, silahın yerini tarif etti bana ve gittim aldım. O zaman ikna oldum ki bu cemaat içerisinde böyle kadınlarımız mevcut olduktan sonra biz bu davayı kazanacağız. Zaten biz inançlıydık ama halkımız da bu inancı taşıdığına göre katiyen zafer bizim olacaktır diye düşündüm.

Tabii oradan aldılar cenazeleri. Ne yapılacaksa yapıldı. O artık bizim işimiz değildi. Fazlasını takip edemedik. Birçok hadiseler oldu. Köylere baskınlar oldu. Şehitler verdik. İlk şehitlerimiz Lefkoşa'dan doldu. Lefkoşa'ya civar köylerden gelenlerden de oldu. Bunları Lefkoşa dışına çıkıp defnetme imkânımız yoktu. Lefkoşa'da şimdi yerinde şehitlik olan Tekke bahçesi var. İşte onları orada çukurlar açarak gömmek mecburiyetinde kaldık. Bir gün Lefkoşa-Larnaka yolundaki Arpalık köyüne baskın verdi Rumlar. Oradan şehitler, yaralılar getirdiler. Musa isminde kardeşleri TMT'de 13-14 yaşlarında bir çocuk getirdiler. Kafatası yok. Hindistan cevizinin kabuğu gibi bomboş kafa durur ve o çocuğun ceplerinde av fişeği bulduk. Fişeği açıp bakınca içinde piyade tüfeklerinin mermi çekirdeklerinden bulduk ki bunlar orada av tüfeği kullanıyorlardı. Attıkları zaman düşmana etkili olabilmesi için barut, saçma yerine çocuk onları yerleştirmişti. Silahları dolduruyor ve abilerine veriyordu. Tabii orada az kişiydiler ve hepsi de şehit oldular. Onları defnettik. Birçok köyde böyle hadiseler oldu".

---

tutuldu. Halen herkesin bilgisinde olan o meşhur fotoğraftaki görüntü cesetlerin ellenmesinden sonra ortaya çıkan görüntüdür. İlk fotoğraflarda görülebilen tek yüz en küçük çocuğun yüzüdür. Mizansenin hazırlayan, ki o kişi büyük ihtimalle ünlü gazeteci Ömer Sami Coşar'dır; manzaranın daha etkili bir hal alması düşüncesindeydi. Diğer fotoğrafları çekmek için daha sonra "Foto Basın" olarak bilinen Mustafa Bey'in Memduh Erdal eşliğinde olay yerine gönderildiği doğrudur. Neden Memduh Erdal verilmişti yanına? Çünkü Erdal'ın kayınpederinin evi oralardaydı ve bölgeyi çok iyi bilirdi. Hazırladıkları Akritis Planı uyarınca Rum ve Yunanlılar bölgedeki katliamı sürdürecekerdi. (Herkesin bir kez daha bu menhus planı okuyup değerlendirmesi tavsiye edilir.) Erdoğan Rifat, av tüfeğiyle ateş etmeye başlayınca Türk mücahitlerin bölgede mevzilenmeye başladıkları düşüncesine kapıldılar. Erdoğan'ın av tüfeğiyle defaatle ateş açtığı bilinmektedir. Yaylım ateşle öldürülmeden önce Erdoğan Rifat katliamcılardan birini ağır yaraladı. Hayatta olan ve Şehit Aileleri Derneği'nde görevli bulunan merhum Erdoğan'ın eşi Nevin Hanım bu durumların tanığıdır. Rum ya da Yunan yaralının olay yerinden kaçırılması başarılı ama Amerikan yapısı son model 45'lik Tomson'u ile miğferi olay yerinde kaldı. Tomson'un kemeri üzerinde "Katsonis" adı yazılıydı. Hem bu silah ve hem de olay yerinden toplanan diğer objeler diğer materyalle birlikte Türkiye'ye gitti. (Kumsal katliamıyla ilgili olarak olayı yaşayanlardan ve tanıklardan alınan ifadeler de, TMT'nin bağlı olduğu Genel Kurmay başkanlığının arşivlerine girmiştir. Olayın gerçek mahiyeti bütün çıplaklığıyla bu ifadelerdedir.) Katsonis'in silahı ve diğer objelerin bir kısmı İstanbul'daki Askeri Müze'de bulunmaktadır. Araştırmacı gazeteciler gidip orada görebilirler. Katliam gecesini bölgeden toplanarak Rum tarafına kaçırılanların çoğu hala hayattadır. Bunlar yaşananların tanığıdır. Katliamın TMT tarafında yapıldığı ilk defa Rum propagandacılar tarafından birkaç yıl önce Türkleri birbirine düşürmek için yapıldığında Sayın Nihat İlhan ilk ve son kez konuşarak bu iddiaları yalanlamış ve ailesini kimlerin şehit ettiğini net şekilde söylemiştir. Bilhassa çarpışmaların başladığı ilk günlerde TMT'nin kontrolü ve yönlendirmesi tamamen Türkiyeli subaylardaydı. TMT'nin içinde bu subaylardan habersiz sinek bile uçamazdı. Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahalesini sağlamak gibi bir düşünceyle TMT'nin bu Türkiyeli subaylar tarafından öyle bir komploya alet edilmesi nasıl düşünülebilir?" Ayrıntılı bilgi için bkz. *Kıbrıs*, 5 Mart 2007.

Bu arada aynı bölgede yaralanmış olan TMT'ciler derhal Dr. Necdet Ünel'in Adiloğlu Kliniği'ne sevk edilir. Saldırıların gittikçe yoğunlaşması, dünyanın bütün bu olup bitenlerden habersiz olması ve yardım gelmemesi üzerine dünya kamuoyuna bilgi akışını sağlamak üzere yeni yollar aranır. TC Lefkoşa Büyükelçiliği'nin teleksi aracılığıyla bilgi ve belge göndermek yeterli olmadığından ilk etapta tedavilerinin yapılabilmesi için Ankara'ya gönderilmesi kararlaştırılan 28 yaralının 28 Aralık 1963 tarihinde gidecek olması belgelerin yaralıların aracılığıyla ulaştırılması fikrini gündeme getirir. Bu konuyla ilgili ilk fikir Türkiye'ye önemli belgelerin yaralıların sargı bezleri arasında ulaştırılması şeklindedir ve Dr. Necdet Ünel'in düşüncesi hemen onay görür. Türk uçaklarının Lefkoşa'daki uluslararası havaalanına inişlerine müsaade etmeyen Rumlar Ankara'dan tıbbi yardım getiren bir uçağın Kızıllaç'ın kontrolünde olmak şartıyla yaralılarla beraber adadan ayrılmasına izi verirler. Uçakla adadan çıkarılacaklar arasında Ankara Vali Muavini de bulunmaktadır. Bu fırsat çok iyi değerlendirilir ve Dr. Kaya Bekiroğlu, Dr. Naim Adiloğlu, Dr. Ezel Örfi, Dr. Şemsi Kazım, Dr. Osman ve Kimyager Cahit Rüstem söz konusu yaralıları ameliyathaneye alırlar. Böylece 28 Aralık 1963 tarihinde Kızılay aracılığıyla 3 Rum, 3 İngiliz, 3 Türk subayın gözetiminde Lefkoşa'dan Ankara'ya gönderilecek yaralılarından Yılmaz Bora, Vural Cevdet ve İbrahim Davulcunun sargı bezlerinin arasına gizli belgeler özenle yerleştirilir. Bu yaralı kafilesinde Yılmaz Mehmet, Vural Cevdet, Mustafa Ahmet, Cemal İbrahim, Enver Ferhat, Mehmet Şükrü, Burhan Garip, Erdem Esenyel, Hasan Mustafa, İbrahim Mustafa, Yusuf Salih, Salahi Salih, Nevzat Molla Mehmet ve Çetin Salih bulunmaktadır.⁴³ Türkiye'den gelen askerî bir uçakla Etimesgut Havaalanı'na, oradan da Ankara Hastanesi'ne sevk edilen bütün vücutları alçıya alınmış sözde ağır yaralılar Kıbrıs'tan belge ve fotoğraflar getirdiklerini ilk defa Başbakan İsmet İnönü ve Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Cemal Tural'a açıklarlar. İyileşmelerini müteakip Kıbrıs'a dönmek isteyen yaralılara dönemin Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral İrfan Tansel 'Gerekirse sizi Gönyeli ovasına paraşütle atarız. Merak etmeyin aslanlarım.' der. 5 Şubat 1964'de Kıbrıs'a dönen Yılmaz Bora o günlerde Kıbrıslı Türklerin duygularını yansıtan bir mektup yazıp Kızılay'a gönderir⁴⁴;

"Sizlere geç yazdığımından dolayı özür dilerim. Biz Kıbrıslı Türkler maalesef haberleşmek imkânından mahrum bulunmaktayız. Karşı karşıya kaldığımız en önemli konulardan bir tanesi de budur. Anavatanımıza ayak bastığımız günden ayrılacağımız ana kadar Kızılay'ın bize gösterdiği çok sıcak ve yakın alaka hafızalarımızda birer parlak hatıra olarak kalacaktır. Kızılay'ın bu davada gösterdiği başarı Kıbrıs Türk'ünün tarihinde parlak bir yer işgal edecektir. Ne mutlu sizlere ki, böyle cemiyetin başları bulunuyorsunuz... Kıbrıs Türk'ü, Kızılay denince sevinç gözyaşları dökmektedir. Eğer bugün burada hayat varsa o hayat Kızılay sayesinde temin edilmiştir. Kızılay'ımızın bu davadaki başarısı eşine rastlanmayacak süratte olmuştur. Adamızın en ücra yerlerine kadar Kızılay'ın şefkatli elleri uzanarak birçok arkadaşlarımızın hayatı kurtarıldı. Kızılay bizim daima sönmeyecek bir meşalemiz olarak kalacaktır. Kıbrıs Türk'ü sizlere ilelebet minnettar kalacaktır. Sağ olunuz, var olunuz. Allah Türk ulusunu her çeşit belalardan korusun".

43 KGMA. K.4634, D.1964-65, 9/4 Türkiye Dışişleri Bakanlığı Kıbrıs Bürosu tarafından Kızılay Genel Başkanlığına gönderilen 27 Ocak 1964 tarihli ve 740.119/315 sayılı yazı.

44 Mehmet Ali Gökdel, "Mücadele Tarihinden Bir Yaprak", *Güvenlik Kuvvetleri Dergisi*, Lefkoşa, Kasım 1987, s.26.

Bu arada hastanede tedavilerinin tamamlanmasının ardından tekrar Kıbrıs'a dönmek isteyen yaralıları ilgili olarak Kıbrıs adasında Rumlar tarafından çıkarılması muhtemel zorluklar konusunda öncelikle bir araştırma yapılır ve ardından Dışişleri Bakanlığı tarafından "... Beş Kıbrıslı yaralının Kıbrıs'a döneceklerinin, gerekli emniyet tedbirlerinin alınması için BM Kumandanlığı nezdinde teşebbüste bulunulmak üzere Cumhurbaşkanlığı muavinliğine bildirildiği ifade edilmekte ve muteber pasaport hamili olmamaları bahanesiyle bundan evvelki yaralı kafilesinin gelişinde Rumların çıkardığı müşküllerin tekerrürüne meydan vermemek bakımından bahsi geçen şahısların muteber pasaportla Kıbrıs'a gelmelerinin sağlanması"⁴⁵... denilir. Kızılay Genel Müdürlüğü tarafından ikinci grup olarak Kıbrıs'a gönderilecek olan hastalar listesinde Necati Ahmet, Nemci Süleyman, Ayşe Halil, Növber Ali ve Işın İbrahim de bulunmaktadır. Kızılay tarafından hazırlanan ve Kıbrıs'a tedavileri tamamlanmasına rağmen çeşitli sebeplerle dönmeyenler arasında Kemal Hıfzı, Nemci Süleyman, Ayşe Halil, Növber Ali, Işıl İbrahim, Hasan Yusuf (Gudum), Necati Ahmet, Ayşe Cahit, Jale Elen ve Ulviye isimli kadın da bulunmaktadır. Bu listeye göre Hasan Yusuf Gudum Mersin'e gitmiş ve orada Günaydın Otelinde masrafları Kızılay tarafından karşılanmak şartıyla misafir edilmektedir. Ayrıca Ayşe Halil, Növber Ali ve kızı Işıl İbrahim'le ilgili olarak ise "Bir evde misafir kalıyorlar ve (Kıbrıs'a) gitmek istemiyorlar"⁴⁶. notu düşülmüş durumdadır. Bu durum yaşadıkları ağır saldırı sonrasında ortaya çıkan travmaya bağlı olarak bu insanların o anı bir daha hatırlamak istememeleri ve aynı acıyı bir daha yaşamaya dayanamayacakları endişesiyle adaya dönmek istemedikleri şeklinde yorumlanabilir. Gidemeyeceklerle ilgili olarak hazırlanan ikinci bir listede ise Hacettepe Hastanesi'nde tekrar tetkikten geçecek Hüseyin Halil Salih, siyasi nedenlerle adaya gidemeyen Kemal Hıfzı ve Mersin'de Günaydın Otelinde kendi parasıyla kalmakta olan Hasan Yusuf Gudum da bulunmaktadır⁴⁷.

Kızılay Genel Müdürlüğü tarafından ikinci grup olarak Kıbrıs'a gönderilecek olan hastalar listesinde Necati Ahmet, Nemci Süleyman, Ayşe Halil, Növber Ali ve Işın İbrahim de bulunmaktadır. Gidemeyecekler listesinde ise Hacettepe Hastanesi'nde tekrar tetkikten geçecek Hüseyin Halil Salih, siyasi nedenlerle adaya gidemeyen Kemal Hıfzı ve Mersin'de Günaydın Otelinde kendi parasıyla kalmakta olan Hasan Yusuf Gudum da bulunmaktadır⁴⁸. Bu arada Kumsal bölgesindeki Rum saldırısında ağır yaralanarak Türkiye'ye getirilen Ayşe Halil, Növber Ali ve kızı Işın İbrahim'le ilgili olarak Ankara'da derhal ilk müdahale yapılır ve yaralılar hastaneye kaldırılırlar. Söz konusu yaralıları merak edenler arasında Avustralya'nın Victoria bölgesinde yaşamakta olan Ayşe Halil ve Növber Ali'nin kardeşleri Nevzat Mustafa da bulunmaktadır ve konuyla ilgili olarak Kızılay Genel Merkezine bir mektup göndererek "Pek sayın bayan veya bay! Bir Kıbrıslı olup 7 seneden beri Avustralya'da bulunmaktayız. Kıbrıs'ta çıkan son karışıklıklar yüzünden Ayşe Halil İbrahim ve küçük bir kız çocuğunun gene Növber Ali Cafer isimindeki kız

45 KGMA. K. 4634, D.1964-65, 9/4 Dışişleri Bakanlığı tarafından Kızılay Derneği Genel Başkanlığına gönderilen 11 Mayıs 1964 gün ve 1680 (17358) sayılı yazı.

46 KGMA. K. 4634, D.1964-65, 9/4 Kanlı Noel Dosyası.

47 KGMA. K. 4634, D.1964-65, 9/4 Türkiye Kızılay Genel Başkanlığı tarafından gönderilen 20 Şubat 1964 tarihli ve 7676 sayılı yazı.

48 KGMA. K. 4634, D.1964-65, 9/4 Türkiye Kızılay Genel Başkanlığı tarafından gönderilen 20 Şubat 1964 tarihli ve 7676 sayılı yazı.

kardeşlerimin yaralı olarak Ankara'ya kaldırıldıklarını haber aldık. İyileştiler mi? Hala daha oradalar mı hiç bilmiyoruz ve çok merak ediyoruz. Eğer hala daha Ankara'daysalar onlardan bize bir haber veyahut adreslerini göndermek mümkün değil mi acaba? Çok rica ediyoruz bizden bunu esirgemeyiniz, adreslerini bize bildirin veyahut iyi veya kötü bir haber. Ayşe Halil İbrahim 24 yaşlarında, Növber Ali Cafer 36 yaşlarında. Saygılarımla"⁴⁹. der. Konuyla ilgili olarak verilen cevapta ise "Kız kardeşiniz Ayşe Halil, Növber Ali ve Işın İbrahim haberdar edilmiş, kendileri halen Ankara'da bulduklarından size mektup yazmaları hususunda ayrıca ilgili memurumuza talimat verilmiştir. Adı geçen akrabalarınız tedavi edilmiş olup halen sıhhi durumları gayet iyidir"⁵⁰ denilir.

28 Aralık 1963 tarihinde başlayan sargı bezleri içerisinde belge ve fotoğraf gönderme işlemi daha sonra da devam eder. Türkiye'ye tedaviye gönderilen yaralıların hemen hepsinin bacağı, kolu, beli doktorlar tarafından alçıya alınır. Bu esnada Türkiye'ye ulaştırılması istenilen belgelerle Türk gazetecilerin çektikleri fotoğraflar da özel zarflar içinde sargıların altlarına yerleştirilir ve İngiliz askerî araçlarıyla Rum havaalanına getirilen yaralılar buradan Türkiye'ye gönderilir⁵¹. Kanlı Noel saldırılarının başladığı günlerde Bnb. Nihat İlhan'a ait evde Rum saldırılarına maruz kalan ve eşinin hayatını kaybettiği saldırı sonrasında kendisi de ağır yaralanarak Türkiye'ye getirilen Hasan Yusuf Gudum da Ankara'da tedavi altına alınır⁵²;

"Ben Kıbrıslı yaralılarından Hasan Gudum 31 Ocak 1964 tarihinde ayakta tedaviye devam etmek üzere hastaneden taburcu oldum. Halen ayakta tedavim de sona ermiş bulunmaktadır. Bayramdan sonra 18 Şubat 1964 günü Mersin'e gitmek ve bir müddet Mersin'de kaldıktan sonra Kıbrıs'a dönmek arzusunda'yım. Müessesenizce hakkımda uygun görülecek işlemin yapılmasını diler, yardımlarınıza kalbi teşekkürlerimi arz ederim."

Kumsal Faciası'nı yaşayanlardan Ayşe Halil İbrahim ise Kızılay'a kızının aldığı yarayla ilgili olarak bir müracaatta daha bulunur⁵³;

"Kıbrıs'taki olaylar sırasında Doktor Nihat İlhan'ın evinde yaralanarak tedavi edilmek üzere Ankara'ya geldik. Ankara Hastanesi'nde 47 gün tedavi gördük ve taburcu olduk. Küçük Işın'ın ayağı iyi olmadı. Ayrıca bir çekilme var. Tıp Fakültesi Ortopedi Kliniği'nde yeniden tedavi edileceği tarafımıza bildirildi. Tıp Fakültesi'nde yatması hususunda yardım ve alakalarınızı rica ederim."

Bu müracaatın ve yardım isteğinin alınmasının hemen ardından Türkiye Kızılay Derneği Genel Müdürlüğü adına M. Akın ve Dr. R. Turan imzasıyla Tıp Fakültesi Dekanlığı ile irtibata geçilir ve "...Kıbrıs'tan gelen yaralı ırkdaşlarımızdan

49 KGMA. K. 4634, D.1964-65, 9/4 Nevzat Mustafa tarafından Kızılay'a gönderilen mektup.

50 KGMA. K. 4634, D.1964-65, 9/4 Kıbrıs'a yardım Komitesi tarafından Nevzat Mustafa'ya gönderilen 6 Nisan 1964 tarihli ve 10760 sayılı yazı. Nevzat Mustafa tarafından Kızılay'a gönderilen mektup.

51 M. Said Arif Terzioğlu, "Kıbrıs Türkleri ve Türkiye Kızılay Derneği", *Güvenlik Kuvvetleri Dergisi*, Lefkoşa, Kasım 1988, S.6, s.2.0

52 Hasan Yusuf Gudum tarafından Kızılay Genel Başkanlığına gönderilen 10 Şubat 1964 tarihli ve 6.150 sayılı yazı. KGMA. K. 4634, D.1964-65, 9/4 Kanlı Noel Dosyası.

53 Ayşe Halil İbrahim tarafından Kızılay Derneği Genel Başkanlığına gönderilen 9 Mart 1964 tarih ve 10.001 sayılı yazı. KGMA. K. 4634, D.1964-65, 9/4 Kanlı Noel Dosyası.

Ayşe Halil İbrahim'den alınan 9 Mart 1964 tarihli dilekçede ayağından yaralanan kızı Işıl'ın Ankara Hastanesi'nde yapılan ilk müdahalede ayağının iyi olmadığı bildirilmekte ve fakültenize şifahen müracaat ettiklerinde fakültenizde tedavisinin yapılacağı kanısında olduğunuzdan bahsedilerek derneğimizin yardım ve alakalarını rica etmektedirler. Gerekli muayenenin yapılarak tedavisinin fakültenizde yapılacağına dair bir belgenin gönderilmesini rica ederiz."⁵⁴ denilir. Öte yandan Növber Ali Cafer, Ayşe Halil İbrahim ve kızı Işıl adına imzalanan 27 Mayıs 1964 tarihli yazı da aynı evde Rum saldırısına uğrayan bu insanların duygularını ve durumlarını yansıtır⁵⁵;

"Kıbrıs'ta kanlı olayların başladığı ilk günlerde ağır şekilde yaralanmış olduğumuzdan anavatanın bizlere karşı duyduğu ilgi sayesinde Kızılay tarafından anavatana getirildik. Burada gördüğümüz tedavi ve hürmetler sayesinde yeniden hayatımızı kazandık. Tedavimiz sırasında devlet büyüklerinden, bizi tedavi ettiren Kızılay'dan, Ankara Hastanesi personelinden ve ırkdaşlarımızdan maddi ve manevi yardımlarla çok sıcak alaka gördük. Bunları hayatımız boyunca en kıymetli birer hatıra olarak daima muhafaza edeceğiz. Buradan ayrılırken anavatana, onun kıymetli, müessesesi Kızılay'a ve her türlü derdimizle yakından ilgilenen Hediye Hanım'a en kalbi teşekkürlerimizi arz ederiz".

Kızılay tarafından Kanlı Noel saldırısı sonrasında Türkiye'ye getirilen ve Ankara'da tedavileri yapılan söz konusu Növber Ali Cafer, Ayşe Halil İbrahim ve kızı Işıl'la ilgili olarak daha sonraki günlerde başka talepler ve istekler de olacaktır⁵⁶;

"Kıbrıs'tan hasta olarak gelen ve tedavileri ikmal edilen Növber Ali Cafer, Ayşe Halil İbrahim ve kızları Işıl kendi arzularıyla Londra'ya gitmek istemişlerdir. Ancak derneğimiz tarafından tedavileri ikmal olunan hastaların Kıbrıs'a uçakla gönderilmeleri sağlandığından Londra'ya kadar masrafları karşılayamayacağımız kendilerine bildirilmiştir. Bunun üzerine derneğimizden Kıbrıs'a kadar uçak bilet ücretlerinin kendilerine ödenmesini ve Kızılay'dan badema hiçbir talepte bulunmayacaklarına dair yazılı olarak belge ibraz etmişler ve Londra'ya gidiş masraflarını Kıbrıs Türk Kültür Derneği bu şekilde karşılamış bulunmaktadır".

TMT mensubu Nevzat Uzunoğlu tarafından Kumsal'daki evde ağır yaralı olarak kurtarılan ve buradaki saldırı sonrasında elini kaybeden Növber İbrahim'oğlu'nun kız kardeşi Ayşe Cankan yıllar sonra yaşadıklarını dile getirir ve bu olayın Rumlar tarafından gerçekleştirildiğini belirtir⁵⁷;

"...Bakın işte buradan girdi kurşun, tam bacağımanın yanından. Buradan etler eksiktir. Çocuğun (Işıl Cankan) da ayağına rast geldi. O gece, eve ateş açarak girdiler. Hasan Dayı dışarıdaydı. Girer çıkardı. Biz bir gece önce Şifa Hanımdaydık. O gece de baskın olacağına düşünmedik. Ama bir şeyler olursa diye hep beraber olmaya

54 Türkiye Kızılay Derneği Genel Müdürlüğü adına M. Akın ve Dr. R. Turan imzasıyla Tıp Fakültesi Dekanlığına gönderilen 9 Mart 1964 tarihli resmi yazı. KGMA. K. 4634, D.1964-65, 9/4 Kanlı Noel Dosyası.

55 KGMA. K. 4634, D.1964-65, 9/4 Kanlı Noel Dosyası.

56 Türkiye Kızılay Derneği Genel Müdürü M. Akın imzasıyla Kıbrıs'a Yardım Komitesi'ne gönderilen 3 Haziran 1964 tarih ve 2.203 (211) sayılı yazı. KGMA. K. 4634, D.1964-65, 9/4 Kanlı Noel Dosyası.

57 Aysu Basri Akter'den akt.: *Kıbrıs*, 4 Mart 2007.

çalışıyorduk. Mürüvvet Hanımlarda toplandık... Kapıdaki delik, hâlâ durur, hani benim elime girdi. Herkes evdeydi. Banyoya girdik. Tuvalete, Feride Hanım girdi. O orada yalnızdı. Biz, hepimiz bir yerdeydik. Hasan Dayı da bizimle banyodaydı. Onun koluna isabet etmişti kurşun. Çok bir şey olmadı. Mürüvvet Hanım, küvete girdi. 'Ben çocukları alıp buraya giriyorum.' dedi. Gördüm, çocuklarını üstüne aldı sarmaladı ve sırt üstü küvetin içine yattı. Ben kapının arkasındaydım. Kurşun elime girdi. Hâlâ kolumu kestikten sonra bile saçma yerinde duruyor. Kız kardeşimin doğrudan üstüne sıktılar kurşunu. Kurşunlar, bacağına bir tarafından girip, diğer tarafından çıktı. Bütün bacağı parçaladı. O, lavabonun altına girmişti. Hiç ses çıkarmadı, fukara. Işıl, 2 yaşındaydı. 'Zido Enosis' gibi bir şeyler duyduk galiba. Hasan dayı, 'Basıldık.' dedi. Herkes, ışığı söndürelim dedi. Işıkları söndürdük ve banyoya saklandık. Kaç kişi girdiğini hiç görmedik. Bilmiyoruz... Ben çıktım yürüyerek, Hasan Dayı ile beraber. Vasita bulduk, bizi doktora götürdüler. Söyledim olanları... Evlendim. Evliydim o zaman. 10 yıl da geçindim. Ama elim böyle olduğu için kocam beni istemedi. Boşandık. O gece esirler alıp gittiler. Onlar görmüştür, eve girenleri. Yeni evliydim. 1939 doğumluyum, 24 yaşındaydım, o zaman. 61'de evlenmişim. Biz böyle şeyler yaşamadık ki o zamana kadar. Yabancıydık, silah sesine. Erkek yok tabii evde. Onlar mücahittiler. Herkes dışarıdaydı. 65 yaşında bir kadını Feride Hanım. 70 yaşında da Hasan Dayı. Bizi çağırdılar 'Gelin, hep beraber olalım.' dediler. Gittik. Yarım saat geçmedi, silah seslerini duyduk. Sesleri duyup, banyoya saklandık. Kahvaltılık bir şeyler hazırladık, çocuklara. Yedik yemedik, olay oldu. O durumda ateş açtıklarında hiçbir şey görmedik. Ama nereye kalkacaktık? Kalkabildik mi korkudan? Kan kaybettik, o durumda hiçbir şey hatırlamıyorum. Ya. Geceyi geçirdik ertesi gece de kaldım. İşte, öldürmeyen Allah öldürmüyor. Ama burada ilk müdahale yapıldı. Sonra yarı baygın Türkiye'ye götürüldük. 2 gün sonra. Her sene, Aralık'ta gelirler, bir şeyler çekerler. Ama ben konuşmadım, kolay değil. (İlhan ailesiyle) Tabii konuşur, görüşürdük ama öyle çok da değil. Çocuklara yumurta isterlerdi, ara sıra. Bazen, ya Hasan Dayı gelir alırdı, bazen de ben uzatırdım. Olay işte bizim yaşadığımız.

Aynı evde ağır yaralanarak elini kaybeden ve bu durum sonrasında kocası tarafından terk edilen Növber İbrahimoğlu da yaşadıklarını anlatır ve bu olayın Rumlar tarafından gerçekleştirildiğini belirtir⁵⁸;

"Ben 1928 doğumluyum. 35 yaşındaydım, o zaman. Kapıdaki delik, hâlâ durur, hani benim elime girdi. Herkes evdeydi. Banyoya girdik. Tuvalete, Feride Hanım girdi. O orada yalnızdı. Biz, hepimiz bir yerdeydik. Hasan Dayı da bizimle banyodaydı. Onun koluna isabet etmişti kurşun. Çok bir şey olmadı. Mürüvvet Hanım küvete girdi. "Ben çocukları alıp buraya giriyorum" dedi. Gördüm, çocuklarını üstüne aldı sarmaladı ve sırt üstü küvetin içine yattı. Ben kapının arkasındaydım. Kurşun elime girdi. Hâlâ kolumu kestikten sonra bile saçma yerine duruyor. Kız kardeşimin doğrudan üstüne sıktılar, kurşunu. Kurşunlar, bacağına bir tarafından girip, diğer tarafından çıktı. Bütün bacağı parçaladı. O lavabonun altına girmişti. Hiç ses çıkarmadı fukara. Işıl, 2 yaşındaydı. Olay akşam üzeri 6 buçuk 7 sıraları oldu. (İçeriye girenlerin ve kaç kişi olduklarının) Hiç farkında değiliz. Ama 'Zido Enosis' gibi bir şeyler duyduk galiba. Hasan Dayı, "basıldık"

58 A.g.g., 4 Mart 2007.

dedi. Herkes, ışığı söndürelim dedi. Işıkları söndürdük ve banyoya saklandık. (Binbaşı o gece) Hanımına telefonda söylemiş. Ama nereden bilelim ki, (Rumlar) kapıyı kırıp içeri girecek, sonra da banyo kapısına ateş açacak. Kaç kişi girdiğini hiç görmedik. Bilmiyoruz. Bizi 'Öldü.' deyip bıraktılar. İlk kapıya ateş ettiler. Biz içeri girdiğimizde kapıyı kilitlemiştik. Banyonun içine de tam isabet etti, çünkü kapının karşısındaydı, banyo. Mürüvvet Hanım, çocukları üstünde, bütün kurşunları o yedi. Sabaha kadar kanların içinde kaldık. Eğer, ben bu elimi, banyodaki yüz havlusunu ile çekip de sarmasaydım, kan kaybından ölebilirdim. Evin değil, misafirsin. Nerede ne var, ne bileceksin. İşte hemen orada buldum havluyu ve sardım elime, yoksa ölürdüm, herhalde. Saldırıdan sonra hiç biri gelmedi. Sabaha kadar, taşın üstünde kaldık. Kutsicik, sabaha kadar 'su' diye inledi. Soğuk kış günü, 23 Aralık'ta, yerimizden kıpırdayamadık, korkudan. Ben çıktım yürüyerek, Hasan Dayı ile beraber. Vasıta bulduk, bizi doktora götürdüler. Söyledim olanları. Ben gidiyorum dedim. Rumlar tekrar beni bulursa diye de korkuyordum. 'Belki, biz sağlam gideriz ve biri de gelir seni alır ve hastaneye getirir.' dedim. Yürüyerek yola çıktım. Sabah 07.00'ye doğruydum. Sonra vasıta bulduk. O gün akşama kadar, hatta ertesi güne kadar kendimi bilmez durumdaydım. Bayılmışım. Orada, beni ameliyat ettiler. Bir gece sonra Türkiye'ye gönderdiler bizi. Beraberdik uçakta. Çocuk da yaralı ayağı, sedyenin üzerinde, götürdüler bizi. İlk resmi çekenden de emin değilim. Bir dönem gazete yazmıştı. Foto basın diye bir gazeteci varmış, onun geldiğini duyduk. Hastaneye götürdüler bizi. Sonra ameliyata alındık. Arkadan da yaralıları almak için uçak geldi. Araya Barış Gücü, Kızıl Haç girdi. Uluslararası Havaalanı'ndan uçtuk. Ben 5 ay Ankara'da kaldım 2 buçuk ay, hastanede yattım. Bak kızım, bu el takmadır. Mayısın içinde, koştur kopuyor, tekrar Ankara'ya gönderdiler, beni, olaydan sonra. Londra'ya da gittim, tamir ettiler. Üstünden tekrar deri kapladılar. Bu şekilde işimi görüyorum. Bu olmazsa zor. Bir şey yapamam. Mesela bıçağı böyle araya sıkıştırıp, kesebiliyorum. Elimi burada kestiler. Polis karşılarındaki kliniğe götürdüler beni o gece. Kız kardeşim, bir gece daha kaldı. Bacağı yaralı olduğu için. Yürüyemezdi. Onu ertesi gün, alıp getirdiler. Şimdi babamın evinde kalıyorum kızım, ben. Annem babam öldü, Onların evinde kalıyorum. Evlendim. Evliydim o zaman. 10 yıl da geçindim. Ama elim böyle olduğu için kocam beni istemedi. Boşandık. Çocuğum olmadı. Adamdaydı kusur. 'Bir elli ile geçinemem.' dedi. İşte ben de o zamandan beridir, annemle babamın evindeyim. Mora'da. 40 yıl bu hafta bitiyor. (İlhan ailesiyle) Ben hiç tanışmadım. Ben kız kardeşimde, o akşam misafirdim. Şansa bak, ben misafir geldim, 'Hepimiz toplanalım.' dediler. 'Ne olacağız?' diyorduk, sürekli. 'Sokaktan ateş olursa isabet etmez, banyoya girin.' demiş binbaşı hanımına. O gece esirler alıp gittiler. Onlar görmüştür eve girenleri. 1 hafta derenin karşı tarafında kaldı bu esirler. Derenin içinde bir de dilsiz bir kadın vardı, çocuklu. Onun kocasını da o gece vurdular. Fatma Hanım'ın kocasını da vurdular. Her gün gazete okumuyoruz ki. (Bu olayı yaşayanlar olarak, bu olayı Türkler yaptı kuşkusuz dile getirildiğinde) Ama sinirleniyoruz tabii. Olayı biz yaşadık. Herkes doğruyu yazsın istiyoruz. Bizi Rumlar taradı o gece. Türkler değildi"...

Kutsi İlhan'ın anaokulu öğretmeni olan Birsen Şemsettin de o dönemde yaşadıklarını şu sözlerle ifade eder⁵⁹;

59 A.g.g., 4 Mart 2007.

“...63 olaylarında biliyoruz, Kızılhaç araya girdi ve BM ile Kızılhaç birlikte Rumların kontrolünde, Kıbrıs’taki yaralıları, Türkiye’ye uçurdular. Ölenler bir binbaşının ailesi olduğu için daha fazla onlar konuşuldu tabii. Feride Hanım, 60’ın üzerindeydi. O evi yaptılar. Herhalde bir süre sonra ihtiyaç hissettiler ve arkaya da bir ev yaptılar. Kendileri arka evde oturuyordu. Binbaşuya da evi kiradılar. Ama binbaşının, 3 tane oğlan çocuğu var. En küçüğü 1 buçuk yaşlarında falan, kucaktaydı. Feride Hanım çok becerikli bir hanımdı. O küçük oğlana pijamalar diker, patikler işlerdi. Mürüvvet Hanım ile birbirlerini çok çok severlerdi. İyi geçirirlerdi. Mürüvvet Hanım bir yere gideceğinde de çocuklara Feride Hanım bakardı. Ne pişirse onlara da verirdi. Feride Hanım bizim köydendi. Ben hem Feride Hanımı biliyorum, hem çocuğu. Çocuk (Kutsi) benim öğrencim. Mürüvvet Hanım da her gün gelir gider, çocuğu okula getirirdi. Bir askerle beraber gelirlerdi okula. Ya binbaşı gelir, çocuğu bırakırdı ya da Mürüvvet Hanım. Her ikisi ile de görüştüğüm için beni evlerine davet ederlerdi. Son da Hatice Bozkurt ile birlikte gitmiştik Evin bir holü vardı. Ben o holü biliyorum. Bütün odalar, o hole açılırdı. Bir başka oda, sonra da koridor vardı. Olaydan 15 gün önce de ben, Mürüvvet Hanım’da misafirdim. Kutsicik, Feride Hanım ile beraber fala bakıyordu. Feride Hanım fal bakarken, ona da öğretmiş. ‘Öğretmenim falınıza bakayım.’ dedi, bana. Ben de kahve içtim. O da güya, 4 yaşında fal bakıyor. En büyüğü de Köşklüçiftlik İlkokulu’nda okuyordu. Perihan hoca hanım da onun öğretmeniydi. En küçükleri 1 yaşındaydı, Murat. Mürüvvet Hanım ise 30-35 yaşlarında, biraz iri yarı, Zonguldaklı bir hanımdı... Bu insanlar kapıyı kırıp içeri girdiklerinde Binbaşının şapkasını ve duvarda asılı fotoğraflarını görünce ifrit oldular ve odalara ateş açtı. Belki onları görmeselerdi bu insanları da esir alacaklardı. Erdoğan Rifat’ın evi vardı yakınlarında... Erdoğan Rifat’ı, ateş ettiği için damda vurdular. Binbaşının evinde de bunlar yaşanınca diğer evlerden de esirler toplayıp gittiler. (Bu olayı yaşayanlar olarak, bu olayı Türkler yaptı kuşkusu dile getirildiğinde) Ben her gün okuyup yakından takip ediyorum. O yüzden de gerçeklerin ortaya çıkmasını istedim. ‘Neden bu söylentiler var.’ diye sinir oluyorum”.

Binbaşı Nihat İlhan’ın eşinin ve üç çocuğunun cenazelerini askerî uçakla Elazığ’a götürmesinin ardından Kumsal bölgesindeki evleri de aynı şekilde kalır ve muhafaza edilir. Binbaşı İlhan o eve bir daha giremez ve özel eşyaları da daha sonra Türkiye’ye gönderilir⁶⁰;

“... Bizim evden her şey geldi, yalnız her şey parçalanmış. Mesela Miele çamaşır makinesi parçalanmış, motoru parçalanmış vaziyette geldi. Fırın İngiltere malıydı, mermi değmiş emayesi parçalanmış. Ondan sonra Bosch buzdolabına ya omuzlarıyla, ya dirsekleriyle vurmuşlar ve çökertmişler. Çocukların bisikletleri vardı, eşyaları vardı. Albümleri, ayakkabıları, kıyafetleri var, hepsini burada sergileyeceğiz”...

60 Katliam sonrası evden getirilen eşyalar sadece İlhan ailesine ait özel eşyalardır ve halen Ankara’da yaşamakta olan Bnb. İlhan ve ailesi Kıbrıs’taki evden arta kalanları derleyip toplamakla meşgul olmaktadır. Özel eşyalarla ilgili olarak hazırlanacak sergi camekânlarının kurulmasıyla beraber bu özel eşyalar evde bu özel camekânlarda sergilenecek ve korunacaktır. Emekli Tuğgeneral Nihat İlhan ile 25 Haziran 2007 günü Ankara’da yapılan görüşme.

Hasan Yusuf Gudum tarafından daha sonraki günlerde Başbakanlığa da bir müracaatta bulunulur⁶¹;

“Sayın Başbakanımız,

Bu dilekçemi başım yaşlı, gözlerim yaşlı olarak yazıyorum. Çünkü Kıbrıs hadiselerinde Doktor Nihat İlhan'ın şehit olan çocuklarıyla birlikte benim ailem de şehit olmuş ve ben de yaralanmışım. Var olsun devletimiz sayesinde Kızılay vasıtasıyla yalnız 23 kişi hususi olarak Ankara Hastanesi'ne getirildim. 34 gün tedavi olduktan sonra hamdolsun tedavi gördüm. Yalnız sağ kolum sakat kalmıştır.1 Şubat 1964 günü hastaneden taburcu olduğumda Kızılay bana 150 lira harçlık vermişti. Fakat Kıbrıs yaşayış şartlarına uymayan Ankara havasının soğuk havasına tahammül edemediğimden Mersin'e gönderilmekliğimi istedim ve Kızılay bana 150 lira daha vererek bir hafta evvel Mersin'e sevk edildim. Şu hale göre 1 Şubat 1964 gününden beri burada 21 gündür mezkûr 250 lira ile geçindim. Şimdi Mersin'de Günaydın Otel'inde 350 kuruş gecede yatak ücreti vermekteyim. Param bitti. Kızılay'a ve alakadar makamlara müracaat ettim, bir netice alamadım. Bu mağduriyetimi efkârı umumiyeye neşredilmesin düşüncesiyle yüksek makamınıza arz etmeyi düşündüm. Küçük bir teşebbüsünüz mağduriyetime nihayet verebilir. Bu husustaki lütfunuzu yüksek düşüncelerinizden saygılarımla iletirim”.

Kumsal Faciası'nı yaşayanlardan Ayşe Halil İbrahim ise Kızılay'a kızının aldığı yarayla ilgili olarak bir müracaatta daha bulunur⁶²;

“Kıbrıs'taki olaylar sırasında Doktor Nihat İlhan'ın evinde yaralanarak tedavi edilmek üzere Ankara'ya geldik. Ankara Hastanesi'nde 47 gün tedavi gördük ve taburcu olduk. Küçük Işın'ın ayağı iyi olmadı. Ayrıca bir çekilme var. Tıp Fakültesi Ortopedi Kliniği'nde yeniden tedavi edileceği tarafımıza bildirildi. Tıp Fakültesi'nde yatması hususunda yardım ve alakalarınızı rica ederim”.

Bu müracaatın ve yardım isteğinin alınmasının hemen ardından Türkiye Kızılay Derneği Genel Müdürlüğü adına M. Akın ve Dr. R. Turan imzasıyla Tıp Fakültesi Dekanlığı ile irtibata geçilir ve “...Kıbrıs'tan gelen yaralı ırkdaşlarımızdan Ayşe Halil İbrahim'den alınan 9 Mart 1964 tarihli dilekçede ayağından yaralanan kızı Işın'ın Ankara Hastanesi'nde yapılan ilk müdahalede ayağının iyi olmadığı bildirilmekte ve fakültenize şifahen müracaat ettiklerinde fakültenizde tedavisinin yapılacağı kanısında olduğunuzdan bahsedilerek derneğimizin yardım ve alakalarını rica etmektedirler. Gerekli muayenenin yapılarak tedavisinin fakültenizde yapılacağına dair bir belgenin gönderilmesini rica ederiz.”⁶³ denilir. Öte yandan Növber Ali Cafer, Ayşe Halil İbrahim ve kızı Işıl adına imzalanan 27 Mayıs 1964 tarihli yazı da aynı evde Rum saldırısına uğrayan bu insanların duygularını ve durumlarını yansıtır⁶⁴;

61 Aynı müracaatın altına düşülen ve Kızılay Derneği Genel Başkanlığına da gönderilen notta ise” Yapılan yardımları inkâr ettiği vesaikle kendisine ispat edildi. Kendisi Genel Merkez'e geldi, görüşüldü, özür diledi.” yazmaktadır. Hasan Yusuf Gudum tarafından Başbakanlık Yüksek Katına yazılan 21 Şubat 1964 tarihli yazı. KGMA. K.4634, D.1964-65, 9/4 Kanlı Noel Dosyası.

62 Ayşe Halil İbrahim tarafından Kızılay Derneği Genel Başkanlığına gönderilen 9 Mart 1964 tarih ve 10.001 sayılı yazı. KGMA. K.4634, D.1964-65, 9/4 Kanlı Noel Dosyası.

63 Türkiye Kızılay Derneği Genel Müdürlüğü adına M. Akın ve Dr. R. Turan imzasıyla Tıp Fakültesi Dekanlığına gönderilen 9 Mart 1964 tarihli resmi yazı. KGMA. K.4634, D.1964-65, 9/4 Kanlı Noel Dosyası.

64 KGMA. K.4634, D.1964-65, 9/4 Kanlı Noel Dosyası.

“Kıbrıs’ta kanlı olayların başladığı ilk günlerde ağır şekilde yaralanmış olduğumuzdan anavatanın bizlere karşı duyduğu ilgi sayesinde Kızılay tarafından anavatana getirildik. Burada gördüğümüz tedavi ve hürmetler sayesinde yeniden hayatımızı kazandık. Tedavimiz sırasında devlet büyüklerinden, bizi tedavi ettiren Kızılay’dan, Ankara Hastanesi personelinden ve ırkdaşlarımızdan maddi ve manevi yardımlarla çok sıcak alaka gördük. Bunları hayatımız boyunca en kıymetli birer hatıra olarak daima muhafaza edeceğiz. Buradan ayrılırken anavatana, onun kıymetli, müessesesi Kızılay’a ve her türlü derdimizle yakından ilgilenen Hediye Hanım’a en kalbi teşekkürlerimizi arz ederiz”.

Kanlı Noel saldırılarında ağır yaralanarak hayatta kalmayı başaran bu insanlarla ilgili olarak başta Kızılay olmak üzere devletin yetkili bütün kurumları tarafından her türlü yardım ve destek sağlanmaya çalışılır. Ankara’da bu faaliyetler olurken Növber Ali’nin Londra’da yaşamakta olan kardeşi tarafından giyecek eşyası gönderilir⁶⁵;

“Kıbrıs’tan yaralı olarak gelen ve Ankara Hastanesi Hariciye Servisi’nde eli kesilmek suretiyle ameliyat geçiren bir hanım hasta için İngiltere’den kardeşi tarafından gönderilen ve Ankara Posta Gümrük Başmemurluğuna gelmiş bulunan kadın giyim eşyası için 204.43 lira vergi ve resim tahakkuk ettirilmiştir. Gümrük mevzuatında bu kabil eşyaların muaf olarak verileceğine dair bir hüküm bulunmamakla beraber durum Bakanlığımıza sorulmuş, herhangi bir muafiyetin uygulanmasının imkân dâhilinde olmadığı bildirilmiştir. Yaralı ve hasta bir vatandaş için gönderilmiş olan bu eşyalara ait vergilerin yardım için toplanan paralardan ödenmesinin mümkün olup olmadığı, mümkün olduğu takdirde 204.43 liranın Posta Gümrük Başmemurluğuna yatırılmasına, gümrük makbuzunun takdim edileceğine müsaadelerinizi arz ederim”.

Gümrüğe gelen söz konusu yardım eşyalarına uygulanan 204.43 lira verginin ödenmesi için Kızılay’a yapılan müracaat da maalesef kabul edilmeyecektir⁶⁶;

“Kıbrıs’taki elim tecavüzler sırasında bütün aile efradı öldürülen Dr. Binbaşı Nihat İlhan’ın evinde kurşunla yaralanan Növber Ali’ye derneğimizce imkânlarımız nispetinde giyim eşyası verilmiştir. Kıbrıs’tan üzerindeki entari ile gelen mezkûr hastaya İngiltere’den yardım olarak gönderilen elbise için idarenizce tahakkuk ettirildiği bildirilen 204.43 lira gümrük resminin idaremizce ödenmesine imkân bulunamamaktan üzüntü duymaktayız. Ancak derneğimiz mezkûr muhtaca bir ecnebi memleketten yardım olarak gönderilen giyim eşyasını gümrük resminden muaf olarak çıkarmaya tavassutu arzulamaktayız. Yerinde olacağını takdir edeceğinizden emin olduğumuz bu yardım isteğimiz hakkındaki mütalaalarının bildirilmesine müsaadelerinizi dilerim”.

Öte yandan 21 Aralık 1963 sonrası ilk yaralı kafesiyle gelen Kıbrıs Türkleri konusunda Dışişleri Bakanlığı ve Kızılay arasında da bazı yazışmalar söz konusudur

65 Gümrük ve İnhisarlar Vekâleti Ankara Gümrük Müdürlüğü tarafından Kızılay Genel Müdürlüğüne gönderilen 2 Mart 1964 tarih ve 77.561 sayılı yazı. KGMA. K.4634, D.1964-65, 9/4 Kanlı Noel Dosyası.

66 Türkiye Kızılay Derneği Genel Müdürlüğü adına K. Akadur ve M. Akın imzasıyla Kıbrıs’a Yardım Komitesi’ne gönderilen 5 Mart 1964 tarih ve 7.522 sayılı yazı. KGMA. K.4634, D.1964-65, 9/4 Kanlı Noel Dosyası.

ve bazı Kıbrıs Türklerinin Rumlar tarafından asi ilan edilip edilmediği konusunda bilgi alınmaya çalışılmaktadır⁶⁷;

“1- Kıbrıs’tan yaralı olarak yurda getirilerek tedavileri yapılan ve taburcu edilerek Kıbrıs’a dönmek arzusunu izhar eden ırkdaşlarımızın durumu ve bunlardan Vural Cevdet, Kemal Hıfzı ve Yılmaz Mehmet’in söylendiği üzere Kıbrıs Rum Radyosu tarafından filhakika asi ilan edilip edilmedikleri Lefkoşa Büyükelçiliğimizden sorulmuştur.

2- Alınan cevapta gerek Rum Radyosu’nu daimi olarak dinleyen Basın Müşavirliğimizden, gerek Dr. Küçük’ün dairesinden alınan malumata göre herhangi bir Türk’ün ismen asi ilan edildiğine dair bir haberin neşredilmediği anlaşılmıştır.

3- Bununla beraber yaralılar Türkiye’ye giderken uçağa binmeden resimleri çekilmiş ve Türkiye’de basın ve radyo vasıtasıyla isimleri açıklanmış olduğundan bunlar Rumlar tarafından tespit edilmişlerdir. Bu bakımdan şu sırada Kıbrıs’a gitmelerinin kendileri için muhtemelen bir takım zorluklara sebebiyet verebileceği cihetle bir müddet daha beklemelerinin uygun olacağı Lefkoşa Büyükelçiliğimizce telkin olunmaktadır”.

Rumların ada sathında bulunan Türk yerleşim merkezlerine ve Türk köylerine saldırıları korku salma amacını çoktan geride bırakıp vahşiyane bir hâl alır. Bu saldırıların en tipik örneği hastanedeki Türk hastaların katledilmesidir⁶⁸. Lefkoşa Devlet Hastanesi’nde hastabakıcılık yapan Veli Mehmet, aynı hastanede hasta olarak yatan Mentеш Zorba isimli genç bir okul müdürü, Şefika Hasan, ayrıca hasta hanedeki oğluna kan vermek üzere gelen Tremeşe/Erdemli köyünden Yusuf Pekri ve babasının kanıyla iyileşmeyi beklerken babasıyla aynı kaderi paylaşan ve Rumların vücudundaki bütün kanı çektikten sonra ölüme terk ettikleri oğul Ahmet Yusuf Pekri de⁶⁹ Rum vahşetinden kaçamayan Türkler arasındadırlar ve hastane başhemşiresi Türkan Aziz’in odasında katledilmişlerdir⁷⁰;

“Bir görgü tanığı- Kıbrıslı olmayan bir hemşire-daha sonra silahlı Yunanların Türk hastaları sorarak koşullara daldıklarını söyledi. Çoğunun cerrahi rahatsızlıkları vardı. Silahlı adamlar battaniyeleri ve çarşafı çekip sargılarını söktüler. Hastalar bağırıp bayılırken içeri giren silahlı adamlar donuk bir ifadeyle Türk hastaların sargı bezleri arasında silah sakladıkları ihbarını aldıklarını söylediler. Bu 21 kişiyi alıp götürdüler ve bir daha onları gören olmadı”.

Ayrıca İngiltere’de The Guardian gazetesinde yayımlanan ve daha sonra da Kıbrıs Rum Kesimi’nde haftalık The Cyprus Weekly dergisinin 8-14 Nisan 1988 sayısında gün ışığına çıkan İngiltere hükümetinin bir raporuna göre de 23 Aralık 1963 günü Lefkoşa Devlet Hastanesi’ndeki 25 Türk hasta birdenbire yataklarından

67 Dışişleri Bakanlığı tarafından Genel Sekreter Yardımcısı Necdet Kent imzasıyla Kızılay Derneği Genel Müdürlüğüne gönderilen 20 Ocak 1964 tarih ve 740.119/240 (3.131) sayılı yazı. KGMA. K. 4634, D.1964-65, 9/4 Kanlı Noel Dosyası

68 Pierre Oberling, *Kıbrıs Faciası*, Türk Tarih Kurumu Yay ., Ankara,1990,s. 7

69 Mehmet S. Emircan, *Ulusal Varoluş Mücadelemiz Şiirler II*, Lefkoşa, 1997, s. 22-24

70 H. Scott Gibbons, *A.g.e.*, Ada Yay., Ankara, 1969, s. 65. Ayrıca Bkz. Rauf R.Denktaş, *Rauf Denktaş’ın Anıları*, Cilt I, Boğaziçi Yay., İstanbul, 1996, s. 18-19

kaybolmuşlardır⁷¹. İngiliz istihbarat subayı Teğmen Martin Packard'ın⁷² daha sonra yaptığı araştırma neticesindeki açıklaması şöyledir⁷³;

“İlk görevlerimden biri hastanede kaybolan Kıbrıslı Türk hastalara ne olduğunu açıklığa kavuşturmaktı. Çökmüş hükümetten bir Kıbrıslı Rum Bakanla gizli görüşmeler yer almıştı. Kısa bir araştırmadan sonra yerel şayiaları teyit etme imkânı olmuştur. Rum sağlık personelinin yatakta yatmakta olan Türk hastaların boğazlarını kestikleri aşikar olmuştur. Cesetler daha sonra bir kamyonu yüklenerek şehrin kuzeyindeki bir çiftliğe götürülüp orada doğrama makinelerinden geçirildikten sonra toprağa serpiştirilmişti”.

12 Ocak 1964 tarihinden itibaren St. John's Ambulance Corps'a bağlı olarak İrene Checkley ve Kızılhaç yetkililerinin bütün adada yapmaya başladıkları kayıpların bulunması faaliyetlerinde hastanede tedavi edilmeyi beklerken Rumlarca kaçırılan ve kendilerinden bir daha haber alınamayan kayıp 21 Türk de vardır. Sonunda bu 21 Türk hastanın öldürüldükleri ve Ayios Vasilios/ Ayvasıl' da bir küçük mezarlığa gömüldükleri ortaya çıkar. Kazılan bölgeden masum Türklerin cesetleri çıkartılır ancak kimlikleri ve hangi bölgeden buraya getirilerek öldürüldükleri tespit edilemez⁷⁴ ve bu insanların kimlikleri belirsizliklerini korur⁷⁵;

“...Yunan milli politikasının hala aynı zehirle beslenmekte olduğunu son Kıbrıs olayları da açıkça göstermiştir. Politik maksatlarla yıldırım için de olsa bir kütle halinde imhaya kalkışabilmek, kadınları, ihtiyaçları, hastaları, yaşını doldurmamış bebeklere varıncaya kadar çocukları soğukkanlılıkla öldürebilmek canavar ruhlu bile olsalar adi katillerin eseri olamaz. Bu soğukkanlı katiller ister üniformalı Kıbrıslı Yunan polisi, ister Yunan birliğinin subayı veya askeri, isterse üniformasız polis yardımcısı olsunlar çocukluktan itibaren bu maksatla yetiştirilmiş olmasalar o insanı donduran cinayetleri işleyemezlerdi. Bu Yunan güvenlik kuvveti mensuplarının ruhları (ailesi, okulu, kilisesi el ele çalışmak suretiyle) dikkatle zehirlenmiş olmasa bu başarıya erişilemezdi. İşte bu şuursuzca saldırgan Yunan politikasının kurnazca ve ısrarla tatbiki sayesinde Kıbrıs'ta 19. yüzyılın ortasındaki 40.000 kişilik Yunanca konuşan azınlık Yunan göçleriyle yüz yıl içinde on katına çıkıvermişti. Yunanistan'ın kendi nüfus artış temposu 10 yılda %10'dur. 1951 sayımı sonucu 7.632.801, 1961 sayımı sonucu 8.357.526. Demek ki Yunanlar Kıbrıs'ta anavatanlarından olduğundan 4 kat daha hızlı çoğalmışlardır. Tabii Yunan planının bu çoğunluk elde etmek safhasında İngiliz sömürge idaresinin maddi ve manevi desteği büyük olmuştur. Yunanlıların gönlünü kazanmak için Ruslarla yapa geldiği yarışmanın şaşkınlığı ile böylece Kıbrıs'ı çılgın Yunan kalabalığının avucuna teslim eden İngilizler sonradan pişman oldular ama iş işten geçmişti artık. Yunanistan, Rus ve Yunan kuşatması altındaki Türkiye'nin açık kalabilmiş son deniz ulaştırma yolunu kesen Kıbrıs adasına el koyma hakkını ilan etmişti bile. Yine Atina'dan gönderilen gerillacı subayların idaresinde bir terör organizasyonu kurulur. İdare ebedi düşman Türklerin elinde değildir. Aksine Ruslar kadar kuvvetli Yunan dostu İngilizlerin elindedir. Fakat planı baştan beri desteklediği halde mademki

71 Pierre Oberling, *a.g.e.*, s.s.7-8.

72 Sabahattin İsmail, "Kıbrıs", *Kıbrıs Mektubu Dergisi*, C.II, No.I, Ankara, Ocak 1989, s.s.83-86.

73 Rauf R.Denktaş, *Rauf Denktaş'ın Anıları*, Cilt I, Boğaziçi Yay., İstanbul, 1996, s. 19

74 H. Scott Gibbons, *A.g.e.*, Ada Yay., Ankara, 1969, s.s.137-138

75 BCA.030.01.64.394.29.

dönem İngiliz tam meyve alınacağı sırada bu mızıkçılığı yapmıştır, onlar da dersini almalıdır. Onlar da Ortodoks Yunan kilisesinin ve Avrupa büyük devletlerinin ortak eseri olan modern Yunan milliyetçiliğinin ölçü tanımaz meziyetlerini bizzat tatmalıdır. Açıkça ilan olunarak İngiliz askeri, sivil kahraman Yunanlar tarafından arkadan vurularak yok edilir. Hükümet tesisleri, binaları bombalanır. Hükümet görevlisi Kıbrıslılar, Türk veya Yunan olsun haindirler. Terör yaratmak için insafsıca yok edilirler. Yunan ve Rus genellekürmayları gayet iyi bilirler ki Kıbrıs ile Türkiye'nin kuşatılması tamamlandıktan sonra bir komünist atağına karşı Türkiye üzerinde başarılı bir savunma savaşı verebilmek Batı dünyası için çok güçtür. Amerika'nın Türkiye uğruna nükleer bir savaşı göze alabilecek kadar fedakâr olacağını düşünmek ise abestir. İşte o zaman 1948'de USA Genelkurmay Başkanı Omar Nç Bradley'in 'Türkiye, Batı dünyası savunma hattının dışındadır.' Beyanı gerçek anlamını kazanacaktır. Türk ordusunun da Avrupa Türkiye'sini ve ülkenin kalbi ve gözbebeği İstanbul'u savunabilmesi hemen hemen imkânsızdır. O zaman 30 milyon Türk dostunu yanlış seçmenin veya erkekçe dostluk göstermiş olmanın cezasını çekecektir. Ya da Türkiye bu kâbusu görmeden dalmış olduğu dostluk uykusundan uyanıverecektir" ...

Sonuç

Kıbrıs adasını yıllar boyunca kan gölüne çeviren, önce Yunanistan destekli olarak kurulan EOKA tedhiş örgütüyle adayı yaşanmaz hale getiren, ardından 21 Aralık 1963 tarihinde adada yaşayan bütün Kıbrıs Türklerini topyekûn ortadan kaldırarak Kıbrıs'ı bir Yunan adası haline getirmek için harekete geçen Rumların planları 21 Aralık 1963 günü başlayan ve Kıbrıs yakın tarihine Kanlı Noel olarak geçen süreçte bütün çıplaklığıyla ortaya çıkar. 1960 yılında kurulan Kıbrıs Cumhuriyeti'nin de fiilen ortadan kalktığı bu tarihten sonra adada artık hiçbir şey eskisi olmaz ve istikrar ve güven ortamından yoksun ada Rum saldırıları sonrasında hiç huzur bulamaz. 15 Temmuz 1974 günü adayı Yunan adası haline getirmek için harekete geçen ve Makarios'u deviren eski EOKA mensubu Nikos Sampson'un bu oldu bitti girişimi sonrasında Türkiye'nin garantörlük haklarını kullanarak adaya müdahale etmesi ise önce Kıbrıs Türk Federe Devleti'nin, ardından da Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin tesis edilmesine ve adaya huzur ve barış ortamının gelmesine neden olur.

KAYNAKÇA

I. Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)
İngiliz Foreign Office/Dışişleri Arşivi (FO)
Kızılay Genel Müdürlüğü Arşivi (KGMA)
Kıbrıs Türk Milli Arşivi (KTMA)

II. Basılı Kaynaklar

AKKURT, Aydın, Bir İhanetin Belgeseli (Dr. İhsan Ali), Akdeniz Haber Ajansı Yay.,1996, Lefkoşa.
AKKURT, Aydın, Yakın Mücadele Tarihimizin Bilinmeyen Yönleri ve Yorgacıs'ın Casusları, Akdeniz Haber Ajansı Yay.,İstanbul, Ekim 1998.
DENKTAŞ, Rauf R., Rauf Denктаş'ın Hatıraları, Cilt V, Boğaziçi Yay.,Temmuz 1997, İstanbul.
DENKTAŞ, Rauf R., Rauf Denктаş'ın Anıları, Cilt I, Boğaziçi Yay., İstanbul, 1996.
DODD, Clement, Storm Clouds Over Cyprus, The Eothen Press Yay.,Cambridgeshire, 2002.
EMİRCAN, Mehmet S., Ulusal Varoluş Mücadelemiz Şiirler II, Lefkoşa, 1997.
GAZİOĞLU, Ahmet, Kıbrıs Tarihi İngiliz Dönemi (1878-1960), Cyrep Yay., Lefkoşa, Eylül 1997.
GİBBONS, H. Scott, Peace Without Honour, Ada Yay., Ankara, 1969.
GÜREL, Şükrü S., Kıbrıs Tarihi 1878-1960, İstanbul, 1984
HERACLİDES, Alexis, Yunanistan ve "Doğu'dan Gelen Tehlike" Türkiye, İletişim Yay.,İstanbul, 2003.
NECATİGİL, Zaim M., The Cyprus Conflict, Kemal Limited Yay.,Lefkoşa, 1982.
OBERLING, Pierre, Kıbrıs Faciası, Türk Tarih Kurumu Yay ., Ankara,1990.

III. Makaleler

DOĞRUSÖZ, Hamide, "21 Aralık", Güvenlik Kuvvetleri Dergisi, Mart 1990, Sayı 10, Lefkoşa, s.33.
GÖKDEL, Mehmet Ali, "Mücadele Tarihinden Bir Yaprak", Güvenlik Kuvvetleri Dergisi, Lefkoşa, Kasım 1987, s.26.

İSMAİL, Sabahattin, "Kıbrıs", Kıbrıs Mektubu Dergisi, Cilt II, No.I, Ankara, Ocak 1989.

TERZİOĞLU, M. Said Arif, "Kıbrıs Türkleri ve Türkiye Kızılay Derneği", Güvenlik Kuvvetleri Dergisi, Lefkoşa, Kasım 1988, Sayı 6, s.20.

IV. Süreli Yayınlar

Dünya

Halkın Sesi

Daily Mail

Daily Telegraph

Kıbrıs

V. Sözlü Tarih Çalışması

TMT'nin Limasol kadrosundan merhum Macit Aydınova ile 13 Temmuz 2003'de Girne'de yapılan görüşme.

İkinci Dünya savaşı döneminde İngiliz ordusunda "Katırcı" olarak görev yapan Ali Tilki ile 10 Temmuz 2003 tarihinde Lefkoşa'da yapılan görüşme.

TMT Lefkoşa Sancağı Kovanbeyi merhum Nevzat Uzunoğlu ile Girne'de 13 Temmuz 2003 tarihinde yapılan görüşme .

TMT Mağusa Sancağı mensubu Mert kod isimli Necmi Gençay ile 27 Temmuz 2005 tarihinde Gazi Mağusa'da yapılan görüşme.

Emekli Tuğgeneral Nihat İlhan ile 25 Haziran 2007 günü Ankara'da yapılan görüşme.

KKTC Kurucu Cumhurbaşkanı Rauf R. Denктаş ile 8 Temmuz 2003'de Lefkoşa'da yapılan görüşme.

TMT Limasol Sancağından merhum Mehmet Y. Manavoğlu ile 25 Ağustos 2004'de Girne'de yapılan görüşme.

TMT Derneği Başkanı Yılmaz Bora ile 13 Temmuz 2003 tarihinde Girne'de yapılan görüşme.

68 KUŞAĞI GENÇLİK OLAYLARININ ULUSLARARASI BOYUTU VE TÜRKİYE'DE 68 KUŞAĞINA GÖRE ATATÜRK VE ATATÜRKÇÜLÜK ANLAYIŞI

Feryat BULUT*

Özet

Dünya tarihinde, meydana gelen olaylar kısa süre içerisinde olup bitmesine rağmen, kendisinden sonraki zamanları; toplumsal, siyasal, ekonomik ve kültürel bakımdan etkileyen olaylar, devrim niteliği taşıyan değişimler kapsamında değerlendirilir. Bunların bazıları üretim ilişkilerinde köklü değişimlere yol açmasa da siyasal yönelimleri, ideolojileri, kültürel yaşamı değiştirir; yeni açılımlara zemin hazırlar ve buna daha hızlı bir ivme kazandırır. 1968 yılındaki öğrenci olayları ve bu tarihle simgelenen 68 kuşağı, dünya tarihinde, bu özelliklere sahip olayların bir arada ve yoğun olarak yaşandığı bir dönem olarak da tarihe geçmiştir.

Türkiye'de hareket, 1960'lı yıllarda Demokrat Parti uygulamalarına karşı başladı ve özellikle öğrenci hareketinin muhalefetiyle hız kazanarak devam etti. 27 Mayıs öncesinde Türkiye'de çok yaygın gençlik hareketleri yaşanmaktaydı. Ülkemizde 68 kuşağı devrimci gençlik eylemleri, Avrupa'daki olaylardan farklı olarak kendisine tarihi bir miras seçti: "*Türk Kurtuluş Savaşı ve Atatürk*" Avrupa'da ve Amerika'da olmayan bir dayanak. Bunun içindir ki gençlik eylemlerinin talepleri de, sloganları da oldukça farklıydı.

Anahtar Kelimeler: 68 Kuşağı, Gençlik, Bağımsızlık, Eylem, Kurtuluş Savaşı, Atatürk, Atatürkçülük.

THE INTERNATIONAL DIMENSION OF THE YOUTH PROTESTS OF 68 GENERATION AND ATATURK AND KEMALISM UNDERSTANDING BRINGING ABOUT 68 GENERATION IN TURKEY

Abstract

In the history of the world, although the events that have happened end up in a short time, those affecting the periods after themselves in terms of society, economy, culture and politics are evaluated in the scope of changes having the characteristic of revolution. Even if some of those have not brought about drastic changes in the production relations, their political tendencies and ideologies change the cultural life. They pave the way for new

* Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Uzmanı, (bulutferyat@hotmail.com).

openings and accelerate them. The student incidents in 1968 and the 68 generation symbolized with this date went down in history also as a period when the events having these sorts of features were experienced extensively and altogether.

The movement in Turkey started against the applications of the Democrat Party in 1960s and continued gaining speed especially with the opposition of the student movement. Before 27 May, youth movements were widely seen in Turkey. Unlike the events in Europe, in our country the revolutionary youth protests of the 68 generation chose a heritage for itself: "Turkish War of Liberation and Ataturk", a base which has no existence in Europe and America. Therefore, the demands and slogans of the youth protests were very different.

Key Words: 68 Generation, Youth, Independence, Protest, Independence War, Ataturk, Kemalism.

Giriş

1960'lı yıllarda üniversite işgallerinin başlaması tarihi açıdan elbette yeni değildi. Farklı ve yeni olan, 1960'lı yıllarda öğrenci hareketlerinin sadece Üçüncü Dünya ülkelerinde ya da Avrupa'da değil, hemen hemen her yerde ve aynı zaman diliminde başlamış olması ve çok hızlı bir şekilde yayılmasıydı. Her coğrafyanın tarihsel süreci, meydana gelen olaylara farklı bir boyut ve özgünlük kazandırmıştır. Bu yönüyle 1968 olaylarının neyi ifade ettiği ve neden ortaya çıktığını uluslararası tarihsel süreç içerisinde değerlendirilip ele alındığı zaman anlam kazanır. 1950'li yıllardan sonra kapitalist düzen bir takım değişikliklere uğramıştır. Sömürgecilik tasfiye edilirken¹ Amerika dünya pazarına yelken açıp, sermaye akışına ve bu akışın yönüne uluslararası bir boyut kazandırmıştır. Ekonomideki bu değişiklik, bir taraftan kendini belli ederken diğer taraftan ülkelerin ekonomik düzeylerini de etkiliyordu. Bu etkiler sonrasında toplumsal sınıflar içerisinde farklı bir yapılanma ve buna bağlı olarak da siyasal ve kültürel farklılaşmalar belirginlik kazanıyordu. Gençlik bu değişimden rahatsız olmakta ve yaşam alanının giderek daraldığına inanmaktaydı. Nitekim özgürlük konusunda hakların kısıtlandığı, üniversitelerde söz hakkı verilmediği gerekçesiyle artık düzene karşı başkaldırı kendini göstermekteydi. Bu başkaldırı, her geçen gün artan toplumsal sorun haline gelmekte ve buna da en büyük tepkiyi gençlik göstermekteydi.

Gençlik, toplum içerisinde meydana gelen sorunlara en fazla duyarlılığı gösteren kesimdir. Toplumun kendi içerisinde barındırdığı sorunları araştırıp, onlara çözüm önerileri üretirken, en zor olanı da gençliğin araştırılıp incelenmesi olacaktır. Çünkü yaşam hızla akarken, bu hıza en fazla ayak uyduran ve yön veren yine genç kuşaklar olacaktır. Toplumsal sorunlara çözüm üretirken, gençliği sorunların dışında tutarak çözüm üretmek mümkün değildir. Gençliğin isteklerine kayıtsız kalan siyasal yönetimler, sorunları çözmekte daima başarısız olmuştur. Gençlik eylemlerine çözüm üretmek yerine, şiddetle ve baskıcı siyasetle cevap veren siyasal iktidarlar hep kaybeden taraf olmuştur.

1 Herbert Marcuse, "Yeni Baskı Döneminde Hareket: Bir Değerlendirme", *Coğito*, S.14, 1998, s.s.71-72.

Öğrenci olaylarının meydana geliş tarihi, eğitim ve öğretim kurumlarının tarihi kadar eskidir. Dünyada meydana gelen öğrenci olaylarının ortaya çıkışı² kimi zaman yönetim sistemlerine, ekonomiye, sosyal haklara; kimi zamanda eğitim sistemine, demokrasi anlayışına ve kültürel baskıya karşı³ olmuştur. 1968 ile 1970'li yılların başında kitlesel mücadeleler için siyasal bir çıkış bulma sorunu, Almanya, Amerika Birleşik Devletleri, İtalya, Fransa gibi ülkelerde gençliğin gündemindeydi. Toplum içerisinde yaşanan sorunlar, gençlik tarafından autopoiesis⁴ gibi kavramlar temelinde yorumlanarak iktidara yönelik olarak kullanılmakta ve buna bağlı olarak siyasal çözümler üretilmekteydi. Ancak devletlerin buna karşı tavrı, yapılan eylemler ve olaylar kadar sert ve sıkı oluyordu. Bu yüzden 68 olayları dünya tarihinde geniş coğrafyalara yayılmış ve genç kuşaklar tarafından dile getirilen talepler,⁵ giderek artırmıştır.

1968 hareketi, gençlik hareketleri içerisinde en çok tartışılan hareketlerden birisidir. Gerçekleştirilen hareketin dünyanın her tarafında toplumun tüm kesimini sosyal, siyasal, ekonomik ve kültürel yönlerden etkilemiş olmasından dolayı önemi daha da artmaktadır. 68 gençlik hareketi, Amerika'da 1965 yılında siyahilerin sivil haklar mücadelesinden, 1970'li yıllara kadar uzanan bir dönemi işaret etmektedir. Kısa bir süre içerisinde Avrupa'da giderek artan hareket, özellikle Vietnam Savaşı ile birlikte dünyanın farklı bölgelerine yayıldı. Giderek artan olaylar ve olayların meydana getirdiği değişim ve etkileşimin diğer coğrafyalara ulaşması çok kısa sürdü. Siyasal ve sosyal değişim istekleri dünyada olduğu gibi Türkiye'de de kısa süre içerisinde yayılarak, kendi sınırlarını aştı ve Avrupa'da yankı buldu. Ancak Türkiye'deki gençlik eylemleri, Avrupa'da olduğundan daha farklı istek⁶ ve sloganlar içeriyordu.

1. Mayıs 68'e Doğru

1968 yılında meydana gelen olaylar, sadece 1968 yılı içerisinde gerçekleşmekle kalmayıp sonraki yıllarda da devam etmiştir. II. Dünya Savaşı yıllarından başlayarak toplumsal sorunların giderek artması ve yaygınlaşması sonrasında süreklilik göstererek 1970'li yılların sonlarına kadar devam eden olaylar zincirini anlatan bir harekettir. II. Dünya Savaşı sonrasında Amerika Birleşik Devletlerinin gücünü daha da arttırarak dünya siyasetinde güçlü bir yere sahip olmaya başladı. Savaşın bitmesinden sonra ABD önderliğinde dünya ekonomisi farklı bir boyut kazanmaya başladı. Savaş yıllarını izleyen 30 - 35 senelik süreç, kapitalizmin altın yılları olarak bilinmektedir. Bu yıllarda dünya ekonomisinden en büyük payı ABD almaktaydı. Ancak savaş sonrası ekonomisi bozulan, kapitalizmin merkezi durumunda olmasına rağmen toplumsal sorunlar yaşayan Avrupa'da, kapitalist sistemin sınırları zorlanmaya başlanmaktaydı. Bozulan ekonominin ve

2 Öğrenci olaylarının meydana geliş tarihi ve daha geniş bilgi için bkz.: Feryat Bulut, *68 Kuşluğu Düşünce Yapısında Atatürk ve Atatürkçülük*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Ün., Atatürk, İ. ve İ. T. E., İzmir, 2009

3 Cavit Orhan Tütengil, *Az gelişmenin Sosyolojisi*, Toplum yay., İstanbul, 1971, s.s.47-52.

4 Toplumsal yaşamın idamesi için gerekli olan yenilenme, kendini yeniden üretme eylemi.

5 Derleme, *İtalya'da Radikal Düşünce ve Kurucu Politika*, (Çev: Sinem Özer, Selen Göbelez), Otonom yay., İstanbul, Eylül-2005, s.s.69-78.

6 Kuzey Fırat, "Dünyada ve Türkiye'de 68", *İleri*, 2008, Y.8, S.36-37, s.101.

toplumsal refahın iyileştirilmesi konusunda yapılan iktisat politikaların asıl amacı, tam istihdamı ve gelir dağılımında belirli bir istikrarı sağlamaktır⁷. II. Dünya Savaşı'nın ardından kapitalist sistemin küreselleşmeye başlamasıyla birlikte, özellikle ekonomik yönden kapitalist sistemin getirilerinden Batılı ülkelere oranla daha az fayda gören üçüncü dünya ülkeleri, "Yeni Uluslar arası Ekonomik Düzen" taleplerini dile getirmeye başladılar ve uluslararası ekonomik düzen artık dünya çapında sorgulanmaya başladı. Kapitalizmin altın çağını yaşadığı bu dönemde işçi sınıfı; 60'lı yılların hem sosyal devlet ilkesinin getirileri hem de tüketim düzeyindeki rahatlıklar nedeniyle, öğrenci hareketi olarak başlayan 68'in geniş çaplı bir dönüşüme geçişini engellemiştir⁸. 1966 - 1970 döneminde dünya kapitalist sisteminin uydusu konumundaki metropoller, yaygınlığı ve kapsamı bakımından 20. yüzyılda karşılaştıkları en büyük toplumsal muhalefet dalgasıyla karşı karşıya kaldı.

Kapitalizmin, II. Dünya Savaşı'nın ardından ABD önderliğinde düzenli bir büyüme ve istikrar dönemine girmesiyle ülkelerarası ekonomik rekabeti de giderek arttırmaktaydı. Bu artış, ekonomik ve sosyal refahı arttırsa da savaş; kapitalizmin köklü bunalımlarını, ülkelerarası rekabetin keskinleşen biçimlerini, yeniden paylaşmanın gerçekleşmesi sonucunda çözmüştü. Savaşın sona ermesiyle birlikte genel barış havasının da etkisiyle toplumsal muhalefetin hızı da düşmüştü. Bu nedenle başlangıçta ekonomik ve siyasal düzene yönelik ortaya çıkan toplumsal tepki, 68 hareketinin kapitalist düzene karşı harekete geçirdiği büyük muhalefet potansiyeli, bütünlük içeren bir siyasal program ve perspektifle tamamlanamadı. Olayların içerisinde yer alan işçi, emekçi ve kısmen de katılan öğrenci kitlesi üzerinde ideolojik hegemonyasını sürekli kılamadı. Bu hegemonyayla birlikte, köklü bir toplumsal yapıya dönüşmesinde sosyalist-komünist partilerin engelleme etkisi olsa da; olayların özelliği ve kapitalizmin baskıcı mekanizmaları asıl etkili olandır⁹. Bu engeller giderek eylemlerin yönünü ve coğrafyasını da değiştirdi. Avrupa'dan Amerika'ya, Afrika'dan Asya'ya kadar uzanan büyük bir rüzgârı beraberinde getirdi.

2. Unutulmaz Yıl: 1968

68'li yıllar küresel dünya için unutulmaz bir yıldır. Meydana gelen olaylar ve olayların ortaya çıkış şekli adeta sıralanmış halkalar şeklinde devam etmekteydi. *Vietnam Savaşı*, *aya seyahat*, *Martin Luther King* ve *Robert Kennedy*'nin öldürülmeleri ve *Prag da Sovyet tankları*, hepsi adeta inadına tek bir yıla sığıdı. O yıl, dünyanın dört bir yanında milyonlarca genç, setlerini yıkan nehirler gibi meydanlara hep birlikte aktılar. Bu, 20. yüzyılın en kalabalık ve en coşkulu ayaklanmasıydı. Avrupa sokakları şiddetle tanıştı. Üniversiteler işgal ve boykotu gördü. Devrim ateşinin işçilere de sıçramasıyla hayat felç oldu ve 1968¹⁰, insanlık tarihine "başkaldırı yılı" olarak geçti¹¹.

7 Korkut Baratov, "Dünya'da 68", 68'in 30. Yılı Dünya, Gençlik ve Türkiye Sempozyumu, 68'liler Birliği Vakfı yay., İstanbul, 1999, s.s.23-29

8 Zafer Toprak, "1968'i Yargılamak ya da 68 Kuşağına Mersiye", *Cogito*, S.14, Yapı Kredi yay., İstanbul, 1998, s.159.

9 Umut Bilir, *Sosyalizm ve Gerçeklik*, Ün yay., İstanbul, 1971, s.s.45-48.

10 68 Kuşağı: Dünya'da 1968 öğrenci hareketleriyle kendisini duyuran, Batı'da daha çok Yeni Sol, Maoist, Anarşist ve Anti-empyralist grupların etkili olduğu sosyal hareketlerde yer alanları tanımlamada kullanılır.

11 M. Ali Birand, Can Dündar, Bülent Çaplı, *12 Mart İhtilalinin Gölgesinde Demokrasi*, İmge Kitabevi, Ankara, 2000, s.160.

1960'lı yıllardan itibaren Avrupa'nın neredeyse tamamında ve Amerika'nın belirli kesimlerinde, gençliğin başkaldırısı kendini güçlü ve etkili bir şekilde hissettirdi. Gençliğin yaptığı eylemler ve dile getirdiği istekler sonucunda yeni kuşak kızıl kuşak diye adlandırılmaktaydı. Ancak bu kuşak düşünüldüğü gibi Doğu Bloku¹² ülkelerindekine benzer bir sosyalizm anlayışından oldukça uzaktı. İstedikleri daha fazla özgürlük, eşitlik, adalet ve temiz bir çevreydi. Bu kuşağın isyanı tüm dünyayı sardı. Bu isyanın, üçüncü dünyaya yansımaları çok daha şiddetli oldu ve devrimci şiddet bir anlamda kutsandı. Gençlik, düzene başkaldırırken; devrim için devrim isteği de siyasal düzen tarafından şiddetle bastırıldı. 1960'lı yıllar Afrika, Asya ve Latin Amerika halklarından bazılarının bir çeşit sosyalizm deneyimi yaşadıkları veya sosyalist, anti-emperyalist söylemini kullanan milliyetçi önderliklerin ulusal kurtuluş savaşı verdikleri bir dönem olarak da tarihe geçti. Frantz Fanon'un deyişiyle, "yeryüzünün lanetlileri İkinci Dünya Savaşı sonrasında iki kutuplu dünyasında kendilerine yeni bir yer aramaktadırlar"¹³. Dünyanın büyük kısmının daha önce kapitalist ülkeler tarafından sömürgeleştirilmiş olması, üçüncü dünya ülkelerini ister istemez sosyalist bloğa yakınlaştırıyordu. Sömürge veya henüz sömürgecilikten kurtulmuş ülkelerin çoğunda, üçüncü dünyacı bir ideoloji hâkimdi. ABD siyasetine ve bu siyasete kayıtsız kalan çoğu zaman buna eşlik eden Avrupa ülkelerine, üçüncü dünya ülkeleri de tepki göstermekteydi. Bu tepki, zaman içerisinde bloklar oluşturmakta ve sosyalist bloğa doğru kaymalar giderek artmaktaydı. Gösterilen tepkiler zamanla artmakta ve nihayetinde Vietnam Savaşı'nın ve savaş karşıtı hareketlerin başlamasıyla birlikte devam eden olaylar zinciri, kutuplaşmayı giderek belirgin kılıyordu.

Kutuplaşma ile birlikte 1950'lerin değerlerine ve yaşam biçimlerine karşı geliştirilen radikal protesto gösterileri, boykotlar ve isyanlar; 1960'ların sonuna doğru karşı kültürü benimsedi. Uyuşturucu kullanımı ve doğu tasavvufu hayranlığından, tuhaf giysileri ve uzun saçları benimseyen gençlik; çok çeşitli yaşam biçimlerini içine alan geniş bir yaşam tarzını benimsemekteydi. 1960'lı yılların savaş karşıtı öğrenci eylemleri ve bu kültür değişimi aynı zamanda daha yaşlı kuşaklara karşı başlatılan bir isyan özelliği de taşımaktaydı. Bu yaşananlar, 1950'lerde başlayan sosyo - psikolojik bunalım döneminde yeşeren muhalefet ve protesto birikiminin patlamaya dönüşmesi idi¹⁴. Karşı kültür, mevcut değerlere alternatif olarak doğan ve daha özgün yaşam biçimini savunan bir gençlik görüşüydü. Tom Hayden ve Abbie Hoffman gibi bir grup savaş karşıtı genç, yozlaşmış olduğunu düşündükleri Amerikan toplumuna karşı savaş açarak; yeni bir hayat tarzını benimsemekteydi. Karşı kültürü benimseyen gençlerin, toplumsal değerlerde yaratmayı istedikleri basit değişimleri, mevcut değerlere karşı yapılan kasıtlı başkaldırıdan ayırmak oldukça zordu ve 1960'ların ortalarında meydana gelen bu oluşuma *Hippi Kültürü* denilmekteydi¹⁵. Hippi olgusunun ortaya çıkışı 1962 yılına rastlar; ama hippiliğin gerçek anlamda yayılması 1966'lı yıllardır. Hippiler ve yippiler, II. Dünya Savaşı'nın bitiminden 70'lere kadar, özellikle ABD'de var olan toplumsal yapıya

12 O. Zeki Efeoğlu, *Rusya ve Kızıl Çin'in Türkiye'deki Faaliyetleri*, Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği Matbaası, Ankara, 1973, s.s.85-112.

13 Frantz Fanon, *Yeryüzünün Lanetlileri*, (Çev. Şen Süer Kaya), Sosyalist yay., İstanbul, 1994, s.5.

14 Mustafa Çalık, *MHP Hareketi Kaynakları ve Gelişimi*, Cedit yay., Ankara, 1995, s.82.

15 İhsan Aydın, *Kültür Kavramı ve Gençlik*, Gün Matbaası, İstanbul, 1971, s.17.

karşı başkaldırının zayıf, bütünlükten yoksun ama etkili bir simgesi olmuştur¹⁶. Karşı kültürle devrimciliği birleştiren Yippiler, toplumun yozlaşmış kurumlarının kökünden yok edilmesini ve sonsuz özgürlüğü savunurken mevcut bütün değerleri reddederler. Yippiler, II. Dünya Savaşı bitiminden 70'lere kadar uzanan hippy-zincirinin son halkasıydı¹⁷. Savaş sonrasında hem ekonomik hem de manevi çöküntüyle iç içe yaşamak zorunda kalan 1950'lerin gençliği; yenilmiş, yıkılmış anlamına gelen "beat" sözcüğü yakıştırılmıştı. O sıralarda Sovyetler tarafından uzaya fırlatılan Sputnik adlı uzay aracının sonundaki "nik" eki¹⁸ de ABD'de oldukça popülerdi. Bu yüzden dönemin sorunlu gençliği "beatnik" olarak anılmaya başlanmıştı. Ancak yippiler de ne bütünlüklü bir düşünce sistemi oluşturabildiler ne de deneyimlerini kendilerinden sonraki kuşağa aktarabildiler. Hippilerden oldukça farklı olmalarına karşın günümüzde onlarla birlikte anılıyor, hatta hiç anılmıyorlar bile. Kendi halinde yaşamaya çalışan hippy alt-kültürü de, ortadan kalkmasa da, bir düşünce sistemi oluşturmayı başaramayan hippy kültürü de, var olan toplumsal yapının kurumları tarafından yok edildi. ABD'de kültürel farklılık ve değişim istekleriyle, bu şekilde kıvılcım bulan 68 olayları Avrupa'da ve diğer ülkeler de farklı istek ve tepkiler gösterebiliyordu. Tüm bu yaşananlar gençlik açısından farklı istekleri ve farklı kültürlerle tanışmayı da beraberinde getiriyordu.

ABD'de Berkeley ve Columbia Üniversiteleri'nde yaygın olan öğrenci hareketleri, "sit-in" (oturma eylemi) ve "direct action" (doğrudan eylem) kavramlarını diğer ülkelerdeki hareketlere de öncülük etmiştir. 68 baharının ardından dünyada gerçekleşen öğrenci olayları bir yandan kitleselleşirken, diğer yandan da şiddet

16 Günaydın, 21 Haziran 1968. Hippiler ile ilgili olarak Türkiye'de birçok haber yapıldığı gibi hippy kültürünün Türk gençliği üzerindeki etkileri ile ilgili şunlar anlatılmaktadır: "1970'li yıllarda Türkiye hippiler için çok önemli yerlerden biri olmuştur. Birçok hippy Katmandu, Tibet gibi yerlere giderken Türkiye'de özellikle de İstanbul Sirkeci'deki tek yıldızlı otellerde ve pansiyonlarda konaklamışlardır. O dönemde Türkiye'deki hippy hareketinin de temelleri atılmıştır. Birçok sol görüşlü insan bu kişilerle tanıştıktan sonra politikadan uzaklaşarak onlarla dünya turlarına çıkmıştır. Bugün Türkiye hippiler için önemli noktalardan biri olma özelliğini korumaktadır. Rainbow festivali öncesinde dünyanın birçok yerinden hippiler Olimpos, Kelebek Vadisi gibi yerlerde toplanarak festivale gitmektediler. Türkiye'de hippy hareket de altın yıllarını yaşamaktadır". "... Üç gündür Sultanahmet'te yaşıyorum. Yıllar ötünden dikkatsizce geçtiğim mekânların kendi içlerinde bambaşka hayatlara açıldığını görüyorum, turist avcısı zannettiğim ve önlerinden hızlı adımlarla geçtiğim esnafın binlerce hikâyeye tanıklık ettiğini öğreniyorum. Karnakarışığım. Eskinin izini sürerken her kapı bir yenisini açıyor. 1960'ların çiçek çocukları deyince herkes farklı hikâyeler anlatıyor ama gözler hep aynı parlıyor. O dönemden kalanları teker teker buluyorum. Kimi otel işletiyor, kimi Ayasofya'nın arkasında dükkan sahibi, kimiye şiir yazıyor. Değişen dünya ve koşullar her birini başka yollara savurmuş olsa da içlerindeki hippy ruhunu koruyorlar. İstanbul'un dünya hippileri için önemi ayrı. Sultanahmet en büyük merkezlerden biri olarak tarihteki yerini aldı bile. Sebebi ise konum. Türkiye Avrupa'yı Asya'ya bağladığı için, Batı'dan gelen gençler 1960'lardan 70'lerin sonlarına kadar burada buluşmuş, doğu yolculuklarına İstanbul'dan başlamışlar. O dönemlerde her gün Tahrır'a, iki günde bir Afganistan'a ve haftada bir de Hindistan'a otobüs turları düzenlenirmiş. Esrarın kolay ele geçtiği bu bölgelere akın akın giden gençler paraları bitene kadar ki bu aylar demekmiş. Orada kalır, sonra İstanbul'a, oradan da ülkelerine dönerlermiş. Ancak artık hippilerden eser yok. Hatta günümüz şartları ve dinamikleri çiçek çocuk ruhunu anlamayı bile neredeyse imkânsız kılıyor. Oysa bazıları için durum farklı. Sayıları bir elin parmaklarını geçmeye de o dönemi yaşamış, dünya hippileriyle büyümüş Sultanahmet'in eski çiçek çocukları hala aynı yerde yaşıyor. Felsefeleri mecburi rötüşlara uğrasa da eski günleri özliyor, klasik birey modeline girmeyi reddediyorlar. İşte karşınızda Sultanahmet'in eski toprak hippileri: efsanevi Toto, Şair Avni Dede, Ulubatlı Minimo, Kıvrıkcık Süleyman, Amerikalı Hippie, Pudding Shop". Bkz.: <http://www.tumgazeteler.com/?a=645276>.

17 Yeni Gazete, 21 Mayıs 1972.

18 Serhat Timur, *Bir Kültür Bir Toplum*, Söz Yayınları, İstanbul, 1973, s.s. 45-47.

içermeye başlamıştır¹⁹. Dünya genelinde yaşanan gençlik olayların başlayış zamanı ile şiddeti birbirinden farklılıklar göstermiştir. Bu farklılıkların temel sebeplerinden biriside toplum içerisinde hâkim olan düşünceler ve buna bağlı olarak siyasi iradenin toplumun bütününe yönelik olarak göstermiş olduğu hassasiyettir. ABD’de yaşanan ‘68 olaylarının da diğer Batılı ülkelerde yaşanan ‘68 hareketlerinden ayrıran en temel özellik, ABD’deki olaylarda Marksizm’in diğer Batılı ülkelere oranla daha az egemen olmasıdır²⁰.

Var olan düzene karşı yapılabilecek değişikliklere olan inanç, 1968 yılında yaşananlarla birlikte daha belirgin bir hale gelmişti. Bu beklenti, özellikle siyasi ve kültürel alanda köklü değişimlerin yaşanması yönünde istekleri içeriyordu. Bunun ortaya çıkmasını sağlayan ve ilk kıvılcımı başlatan ise öğrencilerdi. 1960’larda, hiç beklenmeyen bir anda, Prag’dan Paris’e, Londra’dan Tokyo’ya, San Fransisco’dan Pekin’e, kurulu düzeni tehdit etmeye başlayan öğrenci ayaklanmaları yavaş yavaş ortaya çıktı. Tehdit, birçok yerde öğrencileri tarihin kendisini kökten değiştirmenin kıyasına getirdi. Daha önce, dünya üzerinde hem kapitalist sistemi hem sosyalist düzeni toplumlar tarafından tehdit eden böyle büyük bir ayaklanma hiç yaşanmamıştı. 1967’nin sonuna gelindiğinde, Atlantik’in iki yakasındaki radikalleşmiş öğrenciler, kendi yaşamlarıyla içinde yaşadıkları toplumu, toplumlarıyla Vietnam arasında bağlantılar kurmaya başlamışlardı²¹. Gençliğin düzene karşı göstermiş olduğu hareketler bir yandan giderek artarken, diğer yandan da gençlik birbirinden etkileniyordu. Doğrudan eylem taktikleri, özgür veya eleştirel üniversite gibi alternatif kurumların geliştirilmesi, hareketlerini siyasal bir zemine oturtmak için yeni ideolojilerin ve düşüncelerin aranması, gençliğin birbirine yaklaşmasının başlangıcını haber veriyordu. Her ülkede başlayan öğrenci hareketleri, öteki toplumlarda çıkan öğrenci hareketlerinin siyasi ve sosyal yönlerden kendi taktiklerine yararlı gördüklerini alarak, kendi eylem çerçevelerinde yeni fikirlerin oluşmasını sağlıyorlardı.

Tarih boyunca, Avrupa’da yaşanan her devrimin ilk olarak başladığı ve daha sonra kısmen de olsa bittiği ülke Fransa olmuştur. Demokrasi, özgürlük, eşitlik ve adalet gibi kavramların yine vücut bulduğu ve buradan dünyaya yayıldığı yer Fransa olarak kabul edilir. Bunun gibi 1968 olaylarının da, Fransa’da ortaya çıkan öğrenci olaylarının öncülük ettiği kabul edilmektedir. Cüneyt Akalın, 68 olaylarının asıl ortaya çıktığı yerin ABD olduğunu, ancak o yıllarda Türkiye’nin; ABD’ye daha uzak bir konumda olmasından dolayı ABD’deki ‘68’in ikincil, Fransa’daki ‘68’in

19 Barbara – John Ehrenreich, *68 Öğrenci Ayaklanması Uzun Yürüyüşün Kısa Baharı*, (Çev. Güzin Özkan), Kıyı Yayınları, İstanbul, 1987, s.17.

20 “Bir Uygarlık Bunalımı”, Edgar Morin İle Söyleşi, *Cogito*, 1998, S.14, s.104.

21 ABD’de 68 denince akla gelen kitle örgütü SDS (Student for a Democratic Society – Demokratik Toplum İçin Öğrenci Birliği) dir. Aslında SDS’nin varlığının yüzü yılın başına kadar uzandığını belirtmek gerekir. Çünkü bu örgüt sol eğilimli yazarlar (Upton Sinclair, Jack London) tarafından 1905’de kurulan Leoque for Industrial Democracy (SLID sanayi Demokrasi Birliği)’ye dayanıyordu. Fabiancılığa yakın bir çizgi izleyen birlik İkinci Dünya Savaşı öncesinde temel ilkelerini “Faşizme ve tüm otoriter eğilimlere karşıtlık” olarak belirlemişti. SLID, 1960’da Michigan Üniversitesi’nden bir grup öğrencinin çabasıyla SDS adını aldı. SDS programına 1962 kongresinde kabul edilen Port Hura bildirisi ile kavuştu. Bu bildiri katımlı demokrasiyi amaçlıyordu. Bkz.: Cüneyt Akalın, *Düşler ve Gerçekler Tanıklarıyla Dünya’da ve Türkiye’de 68*, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1995, s.s.24-26.

ise birincil dereceden Türkiye'yi etkilediğini belirtmektedir²². 1968 olaylarının başkentlerinden birisi olan Fransa'da, hareketin esin kaynağı olan olaylar Amerika'da gençlerin Vietnam Savaşı'nı protesto etmek amacıyla düzenledikleri gösteriler ve 1968 yılında Martin Luther King'in öldürülmesiydi. 1966 yılında Strasbourg Üniversitesi'nde "Öğrenci Çevrelerinde Yoksulluk" adında dağıtılan broşürlerin aşırı ilgi görmesinden dolayı 1967 yılında tekrar basılması, olayların başlangıcı sayılabilir²³. Üniversite içerisinde yasakların kalkması için başlatılan gençlik eylemleri hızlı bir şekilde üniversiteye yayılmıştır. İlk kez öğrenciler toplu olarak sokaklara dökülmekteydi. 1968 ilk aylarında Nanterre Üniversitesi öğrencileri, eğitim talepleri dışında artık siyasal talepler de istemektedir. Bu talepleri dile getiren öğrenci örgütleri, Fransız Ulusal Birliği (UNEF), Alain Krivine'nin başında olduğu Devrimci Komünist Gençlik Örgütü (JCR), Troçkist grup Devrimci Öğrencilerle İşbirliği Komitesi (CLER) ve Maoist grup Marksist, Leninist Komünist Gençler Birliğidir (UJCM). Dört büyük örgüt içerisinde yer alan öğrencilerin dağınık olmasına rağmen Fransa'da gerçekleştirilen gösterilerde²⁴ birlikte hareket ettiği görülmektedir.

Fransa'da gerçekleşen öğrenci olaylarında, işgal eylemlerinin bu hareket içinde önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. İşgaller, sadece gençlik hareketinin değil, aynı zamanda işçi sınıfının ve toplumun diğer kesimlerinin de sık kullandığı bir eylem olmuştur. İktidar ve ekonomi üzerinde baskı uygulamanın en etkili yolu olarak da fabrika işgalleri seçilmiştir. Nitekim bu yöntemler; sosyalist ideoloji, örgütler, emperyalizm karşıtlığı Fransa dışındaki ülkelerde de uygulanmış ve gençlik olarak talepler bu şekilde dile getirilmiştir.

İtalya'da da tepkilerin sert olmasına karşı, yine de etkileri Fransa'daki kadar büyük değildi. "Bağımsız Sosyalist" sözü, İtalyan Komünist Partisinin solunda radikal demokrat olmak anlamındaydı ve gençler tarafından daha fazla toplumsal adalet ve eşitlik istemeyi anlatıyordu²⁵. 1968'de hız kazanarak ülke geneline yayılan gençlik olayları, giderek radikalizme kaymaya başlamıştı. İtalya, 1971 yılının ikinci yarısından itibaren üniversitelerde ve fabrikalarda yaşanan olaylardan sonra sosyal hayatta ve siyasette istikrara kavuşmaya başlamıştı²⁶. Almanya'da, Sosyal Demokrat Parti'ye olan güvenin kaybolmasıyla ortaya çıkan '68 olayları, kitlesel gösterileri beraberinde getirmiştir. 4 Kasım 1968'de, 68'in en önemli öğrenci liderlerinden biri olan Dutsche'nin vurulmasıyla birlikte gençlik eylemleri gittikçe şiddetlenmeye başlamış; ancak bu büyük eylemlerin ardından Almanya'da 68'de doruğa ulaşan olaylar sona ermiştir²⁷. İngiltere'de, Zimbabwe'deki beyaz baskısı karşısında, iktidarda olan İşçi Partisi hükümetinin sessizliğini koruması ve Vietnam Savaşı, '68 olaylarının temel nedeni olmuştur. Öğrencilerin kitleler halinde bir araya gelmesini kolaylaştıran eylemler, daha sonra, üniversite sorunlarının protesto edilmesi amacıyla yapılan gösterilerinde habercisiydi.

22 Cüneyt Akalın, *Düşler ve Gerçekler Tanıklarıyla Dünya'da ve Türkiye'de 68*, Sarmal yay., İstanbul, 1995, s.54.

23 Hıfzı Topuz, *Paris 68: Bir Devrim Denemesi*, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2008, s.s.19-21.

24 Dursun Adıvar, *Ülkeler-Örgütler-Örgütlenenler*, Susak yay., İstanbul, 1975, s.s.63-64.

25 Fulya Gürses, H. B. Gürses, *Dünyada ve Türkiye'de Gençlik*, Toplumsal Dönüşüm yay., İstanbul, 1997, s.401.

26 Akalın, *a.g.e.*, s.55.

27 <http://www.68liler.org/tarihce/dunyada68liler.htm>

1967 yılının başlarında meydana gelen öğrenci olayları Atlantik'in iki tarafında da çok büyük boyutlara ulaşmıştı. Gençlik hep bir ağızdan üniversitelerin demokratikleşmesini ve daha özgürlükçü bir yapıya kavuşturulmasını istemekteydi. Üniversite işgallerinin yapıldığı ülkelerde yayınlanan bildirilerde üniversitelerin öğrencilere ait olduğu ve öğrenci genel kurallarının üniversiteye hâkim olmasının gerekliliği vurgulanmaktaydı. İtalya'daki olayları başlatan güç, siyasal rejime tepki değil daha çok fabrikalardaki ve okullardaki otoriteye karşı olanların iktidarına karşıydı. Hareketin güçlenmesinde de işçiler ve öğrenciler arasındaki dayanışma etkili olmuştur.

1966'da İşçi Partisi'nin büyük çoğunlukla kazanmasına karşın ülkede radikal değişikliğe gidilmemesi gençlik tarafından dikkatle takip edilmekteydi. Hükümetin Rodezya'daki beyaz sömürge hükümetinin zencilere baskılarına göz yumması ve alınan iki ırkçı karar: zenci göçmenlerin gelişini engelleyen yasalarla, özellikle üçüncü dünyadan gelen öğrencilerin harçlarını yükseltme kararı gerilimi giderek arttırmıştı. Gelişmelere paralel olarak öğrenciler ilk kez sokaklara dökülmüş, harçların yükseltilmesine karşı protestolar artmış ve 1967 başında pek çok üniversitede öğrenciler, örgütlenmeye başlamışlardır²⁸. Eylemlerin arttığı bu dönemde Radikal Öğrenci Birliği kurularak tepkiler daha da arttırılmıştı. Ancak öğrenci olayları, kısa süre sonra sona ermiştir. Özellikle ortaya koyulan geniş tabanlı öğrenci hareketinin, farklı sosyal örgütleri içerisinde barındırması çöküşün temel sebebi olmuştur.

68 yılına gelindiğinde Fransa, Almanya, İtalya ve İngiltere'de öğrenci olayları giderek artmakta ve bu olaylar dalga dalga yayılarak artık ABD ve Avrupa sınırlarını aşarak, Afrika ve Doğu Bloğu ülkelerine kadar uzanmaktaydı. Çekoslovakya'da 1968 Ocağında ÇSKP'nin önderliğinde başlayan siyasal ve toplumsal yenileşme hareketi ülkede bir bahar havası estirmişti; ama çok geçmeden bunun "mevsimsiz" olduğu Sovyet birliklerinin ülkeyi işgaliyle ortaya çıkacaktı²⁹.

28 Milliyet, 26 Mart 1967.

29 Çetin Altan, "İnsan Hiç Sebepsiz Kızarmı mı?", *Akşam*, 17 Kasım 1968; "Sosyalist Akım Çok Genişleyebilir", *Akşam*, 18 Kasım 1968. Çekoslovakya konusunda yazılı ve görsel basında birçok haber çıkmış ve Türkiye ile ilgili örneklere de yer verilmiştir. M. A. Aybar'ın ağzından Çekoslovakya işgali ile ilgili şu haber oldukça dikkat çekicidir: "Varşova Pakti üyesi Çekoslovakya'nın müttefikleri Sovyet Rusya ile Polonya, Macaristan, Bulgaristan ve doğu Almanya'nın saldırısına uğramış olması yurdumuzda ve dünyada haklı bir infial uyandırmıştır. Sovyet Rusya'nın bu saldırı hareketini, Çek yöneticilerinin ve halkının kuşkuyla bertaraf edecek bir anlaşma ve uzlaşmaya varıldığı zehabını vererek, sinsi hazırlayıp ansızın tatbik mekiğine koymuş olması bu infialin şiddetini daha da arttırmıştır. Karşı ihtilal yalanına, Çek yöneticileri tarafından davet edildikleri yalanı eklenmiştir. Doğu Blok'unu teşkil eden devletlerle Sovyet Rusya arasında her birinin tarihlerinden gelen derin farkları vardır. Orta Avrupa halkları tepeden inmece ithal malı bir sosyalizm tecrübesini kabul etmeyeceklerini, sosyalizmi kendi şartlarına göre uygulamak istediklerini, muhtelif vesilelerle göstermişlerdir. Bu istekler her seferinde Sovyet tanklarının müdahalesi ile bastırılmıştır. Çekoslovakya üstelik bunların endüstriye en çok rahatsızlık duyanıdır. Nihayet Çekoslovakya, Varşova Pakti içinde daha özgür, daha bağımsız bir duruma kavuşmak meylini de göstermiştir. Sovyet yöneticileri ise, Stalin devrinin kör itaatini, sosyalist dayanışma ve birliğin tek şartı olarak görmeye alışmış kişilerdir. Çekoslovakya faciası bütün faktörlerin tesiri ile patlak vermiştir. Çekoslovakya olayları askeri blokların küçük üyeleri için, asıl tehlikenin blokların lideri durumunda bulunan güçlü müttefiklerinden geldiğini ve gerçekte küçük devletler bağımsızlığını bu bloklara girdikleri anda kaybettiklerini çırpıplak ortaya koymuştur. ortak savunma kavramı askeri ittifakların küçük devletler için, gerçekte büyük devletin çıkarlarının bir tabii olarak söz konusu olmaktadır. Ve böyle olduğu için de küçük devletlere askeri ittifakların ileri karakolu olmak gibi nankör ve gerçek güvenlik ve bağımsızlıkları ile bağdaşmayan bir rol düşmektedir. Çek faciasının ortaya serdiği ikinci bir gerçek de, bağımsızlığın

Mayıs 1968’de Çekoslovakya’nın Sovyetlerce işgalinden önce, Dubçek’in yönetimi sırasında yaşanan ve “Prag Baharı” olarak bilinen olaylarda da üniversite gençliği hareketliydi³⁰. Doğu Avrupa’da ’68 ruhunu Çekoslovakya’ya getirmek isteyen öğrenci ve aydınlarının, daha fazla özgürlük istekleri Sovyetler tarafından engellenmiştir. Onların bu hareketliliğinde Sovyetlere karşı bağımsızlık ve ülke içerisinde demokratikleşme isteği önemli etmenlerdi. Prag’da ’68 baharında ortaya çıkan olaylar daha ilerlemeden sona ermişti. Çekoslovakya’daki bu gelişmelerin tam tersine, Polonya’da ’68 olayları özgürlüklerin genişletilmesi konusunda olumlu sonuçlar doğurmuştu. ’68’de başlayan örgütlenme Polonya’da komünist sistemin yıkılmasında da büyük bir rol oynamıştır.

Sınırları aşan 68 olaylarının oldukça şiddetli ve kesintisiz devam ettiği bir diğer ülke olan Çin’de; resmi kaynaklara göre 1966’lı yılların başında olaylar çıkmış ve ülkeyi köklü değişikliklere sürükleyen siyasi talepler 1970’li yıllara kadar sürmüştü. 1965 yılında, Amerika’nın Vietnam’a müdahalesiyle; Vietnam’da başlayan anti-emperyalist mücadele, sadece Vietnamlı halkını değil, Çin’in güvenliğini de tehdit etmekteydi. Çin içerisinde yaşanan siyasi kaos bir yandan devam ederken diğer yandan da ülke içerisinde kültürel anlamda büyük bir devrim yaşanıyordu. Yaşanan bu değişim Mao tarafından gerçekleştirilmekteydi. Mao tarafından geliştirilen kültür modeli, Sovyet Modelinden oldukça farklı bir özellik göstermekteydi. En büyük değişim ise 1969 yılına kadar süren “*Büyük Proleter Kültür Devrimi*” ile Çin, 1949’dan beri Dünya kamuoyunda yarattığı şoklara bir yenisini ekliyordu. Bu devrimle birlikte Doğu Bloğu ülkelerinde büyük hareketlenme ve gençlik üzerinde büyük bir coşku yaratmıştı. Çin’e karşı olan ilgide giderek artmış bu ülkede meydana gelen olaylar başka ülkedeki öğrenciler tarafından dikkatle takip edilmişti. 1949’da yüz milyonlarca yoksul köylünün en ilkel üretim koşulları altında yaşadığı bu ülkede; hem de temel güç olarak yoksul köylülük ekonomisi üzerinde yükselen bir sosyalist devrim gerçekleşmişti³¹. Çin’de, her şeyin kötü

---

*sosyalizmin vazgeçilmez bir unsuru olduğudur. Milletler, kendi sosyalizmlerini, kendi imkânları ile ve milli bağımsızlıklarına kısıncanlıkla sarılarak kuracaklardır.” Aybar’ın bu fikirlerine ilk tepki Türk solu dergisinden gelmiştir. “... Aybar’ın konuşmasının en ilginç yönlerinden biri de ekim devrimin ve onu yapanlara nefretle saldırmasıdır. Batılı oportünistlere ve gerici demagoglara özgü olan bu davranış sosyalistten vazgeçtik, azıcık milli duygusu olan bir Türk’e yakışmaz. Ekim Devrimini ezeli düşmanımız Çarlığın yıkılışını sağlamıştır. Yerine kurulan ilk sosyalist ülkenin devrimci iktidarı bizim Milli Kurtuluş Savaşımızda biricik karagün dostumuz olmuştur. Ekim Devrimi doğunun ezilen halklarının, emekçi yığınlarının asırlar boyu süren uyuşukluğuna son veren ve onları dünya emperyalizmine karşı mücadeleye yönelten önemli bir tarihi etken olmuştur. Sosyalizm hürriyetçidir ama karşı devrimci fikirleri savunma hürriyeti bizim sosyalizmimizde yoktur. Aybar’ın “Türkiye Sosyalizmi!” dediği şey kimi çevrelere pek çok şeyler vaat ediyor. Aybar’a göre hürriyetsiz bir sosyalizm cehennemden farksızdır. Buna göre yıllardır tekrarlanan “Kızıl Cehennemden Nasıl Kaçtım” tefrikalarına inanmak gerek. Artık maskeler düşmüştür. Büyük kongrenin yaklaştığı şu günlerde TİP tabanının gerçekten devrimci ve sosyalist özünün parti içindeki ağırlığını duyurması zamanı gelmiştir. Parti içindeki gerçek sosyalistlerin TİP’e kendi devrimci damgalarını vurma zamanı gelmiştir.” Bkz.: Ersan Olgaç, “TİP Tabanından Gelen Ses Oportunizme Dur Diyelim”, *Türk Solu*, S. 49, 22 Ekim 1968.*

30 *Milliyet*, 24 Mayıs 1978.

31 Yılmaz Çetiner, *Mao’ya Tapanlar*, Tam yay., İstanbul, 1971, s.s.9-14. Çin’e karşı ülkemizde büyük bir merak ve ilgi vardı. Devrim konusunda ayrıntılı olarak şu bilgilere yer verilmekteydi: “*Mao Zedung Yoldaş, Çin Toplumunu etraflı bir şekilde tahlil etti. Her türlü kopyacığa karşı çıkararak Marksizm-Leninizm’i Çin şartlarına yaratıcı bir şekilde uyguladı ve geliştirdi. Çin proleteriyasının önündeki temel görevin, feodalizmi tasfiye etmek ve emperyalist boyunduruğu kırmak olduğunu gösterdi. 1917 büyük Ekim Devriminden sonra açılan çağda, emperyalizmin hâkimiyeti altındaki ülkelerde, burjuvazinin artık devrimi*

gitmekte olduğu bir dünyadan daha farklı bir hayatın kurulmakta olduğu umudunu veren ve emperyalist saldırganlığa, suikastlerde yürütülen kirli burjuva politikaya, artan yoksulluk ve sömürüye karşı; protestocu bir kimlik kazanmaya başlayan Batı gençliğinin idolü haline gelen Mao gençliği derinden etkilemekteydi. 1958 yılında Mao tarafından başlatılan “Büyük İleri Atılım” politikası “onbeş yılda İngiltere’nin düzeyine ulaşmak” gibi inanılmaz bir hedef saptamıştı. Bu politika bir yıl sonra başarısızlığa uğramıştı; ama bundan kısa süre sonra 1960 yılından itibaren ÇHC, dış yardıma son derece ihtiyaç duyduğu bir dönemde “*Sosyalist kamp*”tan kopma ve devletlerarası planda yalnız kalma pahasına ideolojik ve politik bağımsızlığını korumuş ve tümüyle kendi kaynaklarıyla yoluna devam etmeyi tercih etmişti. Çin, 1917 Ekim Devriminden beri uygulanmakta olan sosyalist dönüşüm³² modeline hiç uymayan, rejimin yıkılması ve ülkenin kapitalist dünya pazarına geri dönmesi tehlikesine çok açık bir yeni devrime, kültür devrimine, sahne oluyordu.

Afrika’da da ‘68 olayları, Tunus, Fas, Mısır, Senegal gibi ülkeler başta olmak üzere, emperyalizm karşıtlığı ve beyaz egemenliğine başkaldırı biçiminde gelişmiş ve devam etmiştir. Asya ülkelerinde başlamış olan bağımsızlık mücadeleleri Batı’daki yansımaları buluyor; gündün güne fakirleşen ve artan baskılar altında ezilen insanlar, artık sokaklara çıkmaya ve baskıcı iktidarlara karşı duyulan hoşnutsuzluğu gençlik eylemleri ve işçi grevleriyle dile getiriyordu. Latin Amerika’da Brezilya ve Meksika başta olmak üzere, hemen hemen bütün ülkelerde ‘68 olayları etkili olmuştur. Latin Amerika’da sosyal hareketlilik giderek artmıştır³³. Latin Amerika’da ‘68’i ortaya çıkaransa Küba Devrimi ve bu devrimin efsanevi lideri olan Fiedel Castro’dur. 1967’de Bolivya dağlarında vurulan Che Guevara, iktidarda olduğu Küba’yı terk ederek devrimi bütün kıtaya yaymak için dağlara çıkmıştı. Che, Vietnam’daki Amerikan saldırganlığını protesto eden gençlere, bunun sıradan bir protesto olmadığını gösteren sert ve savaşı bir slogan bırakmıştı: “*İki, üç, daha fazla Vietnam*”. Gençlik, bu sloganı farklı kullanarak “*Ernesto’ya bin selam*” şeklinde dile getirmiştir³⁴. Bu sloganlarla 68 kuşuğu, dünya genelinde bir başkaldırıyla düzene karşı ayaklanmıştır. 1968 olaylarının düzen karşıtı olması, kültürel karşı çıkışı da içinde barındırmaktaydı. Bu açıdan kimine göre, 1968 olayları bir uygarlık bunalımıydı. Eski olan düzenin ölmesi ve buna bağlı olarak yeninin doğamamasından dolayı ortaya çıkan bir bunalımdı. Regis Debray’a göre Mayıs 68, ortaya çıkan bir hastalığın hem belirtisi hem de bu hastalığın reçetesi idi.

sonuna kadar götüremeyeceğini, bu görevi proletaryanın önderliğindeki demokratik devrimin dünya proleter devriminin bir parçası ve yeni tipte bir demokratik devrim olduğunu belirtti. Mao Zedung, gerek köylü ayaklanmalarına karşı çıkan ve burjuvazinin kuyruğuna takılarak işçi-köylü ittifakını reddeden sağ teslimiyetçilikle, gerekse Çin’in kapitalist bir ülke olduğunu savunarak, devrimin aşamalarını reddeden, yalnız işçi sınıfını devrimci sayarak işçi-köylü ittifakına karşı çıkan Troçkizmle mücadele etti. Çin nüfusunun büyük çoğunluğunu meydana getiren yüz milyonlarca köylünün, proletaryanın esas müttefiki ve Çin devriminin temel gücü olduğunu açıkladı. Bu nedenle, devrimin, geri ve yoksul köylük bölgelerde gelişeceğini gösterdi. Ve Çin Komünist Partisinin önüne, köylülerin toprak ve hürriyet mücadelesine önderlik etmek görevini koydu. Çin halkının kurtuluşu, dünyanın bütün mazlum milletlerine ve yoksul halklarına örnek oldu. Mao Zedung Yoldaşın Çin devrimini zafere ulaştıran siyasi ve askeri çizgisi, yeni demokratik devrim teorisi, halk savaşı stratejisi ve birleşik cephe politikası, bugün bütün sömürge ve yarı-sömürge ülkelerin milli kurtuluş, bağımsızlık ve demokrasi mücadelelerine ışık tutuyor”. Bkz.: Türkiye İhtilalci İşçi Köylü Partisi Davası, Savunma, Aydınlik Yayınları, İstanbul, 1974, s.s 451-453.

32 Engin Uzun, *Proletarya ve Kapitalizm*, Ölçü yay., Ankara, 1971, s.128-131.

33 Masis Kürkçügil (der.), *Latin Amerika’nın Kaynayan Damarları*, İthaki yay., İstanbul, 2004, s.29.

34 *Milliyet*, 7 Mayıs 1974.

3. Türkiye’de 68 Kuşağının Ortaya Çıkışı

Toplumsal olaylar toplumun sosyal, kültürel, ekonomik ve siyasi koşullarıyla ilişkili olarak ve onlarla bir nedensellik bağı içerisinde ortaya çıkar. Türkiye’de 68 gençlik hareketleri de o günün sosyal, kültürel, ekonomik ve siyasal koşulları içerisinde, bu koşulların bir sonucu olarak ortaya çıktı. Yaşananlara soyut bir olgu olarak bakmak gerekir ve yaşananları tamamen o günkü koşulların bir ürünü olarak görmek gerekmektedir³⁵.

1946’dan sonra çok partili hayata geçilmesi, 1950 seçimlerinde Cumhuriyet Halk Partisi’nin (CHP) iktidarı kaybetmesi ve Demokrat Parti’nin (DP) 1960’lı yıllara kadar sürecek olan iktidarı, Türk siyasal tarihinde yeni bir dönüm noktasını oluşturmaktaydı³⁶. İktidara gelen DP, daha fazla özgürlük ve daha fazla demokrasi ifadelerini kullanmaktaydı. Ülke içerisinde büyük bir heyecan ve beklenti oluşmaktaydı. Ekonomik anlamda yeni yatırımlar, köylünün daha çok kalkınacağı, eğitim alanında köklü reformlar yapılacağı, ibadet konusunda yasakların kalkacağı yönündeki sözler toplum tarafından kabul görmüş ve DP’nin bunu kısa süre içerisinde gerçekleştireceğine dair inanç artmıştı. Bu süreç, özellikle 1950’lerden sonra Türkiye’nin ekonomik, sosyal ve toplumsal yapısında önemli değişimler yarattı. 1950’lerden itibaren çok hızlı bir değişim yaşanmış ve toplumsal yapının her alanında bu değişim kendini hissettirmiştir. Ekonomik yapıdaki değişimler, eğitim kurumlarını kökten etkilemiş ve toplumsal bir hareket olan köyden kente göçü³⁷ hızlandırmıştır. Türkiye’de kentleşmenin temelinde kentlerin çekiciliği değil, kırsal kesimin iticiliği yatmaktadır³⁸. Köyden kente yapılan göç beraberinde birçok problemi de getirmiştir. Yaşanan bu olaylar diğer ülkelerde olduğu gibi Türkiye’de de sosyal, kültürel, ekonomik ve sosyal alanda değişikliklerin yaşanmasını sağlamış, geleceğe uzanan yolda tarihe damga vuran toplumsal dalgalanmayı gözler önüne sermiştir. Ancak 1954 yılına gelindiğinde DP’nin iktidara gelmeden vaat ettiği icraatların büyük bir kısmını gerçekleştirmediği gibi rejime yönelik olarak tehlikeler oluşturduğu açıkça ortaya çıkmıştır. Kişilerin başlatmış olduğu gösterilere kitlelerinde katılımıyla başlayan olaylar, zamanla önlenemeyen büyük olayları da beraberinde getirmiştir.

Türkiye’deki gençlik olayları da tıpkı diğer ülkelerde olduğu gibi üniversitelerde çıkmıştır. Burada yönetime katılmak gençlerin en büyük

35 Halit Çelenk, “Türkiye’de Gençlik Hareketleri ve İdamlar Açık Oturum; 68 Yargılıyor”, *68’liler Birliği Vakfı yay.*, Ankara, 1998, s.s.25-26.

36 Engin Höke, *1960’lardan 1980’e Gençlik ve Mücadelesi*, Simge yay., İstanbul, 1989, s.18.

37 Buna paralel olarak merkez - çevre diyagramında eski dengeli yapı bozulmuş, köylerden ve kasabalardan büyük şehir merkezlerine hızlı nüfus göçü başlamış, çarpık kentleşme modeli de bunun sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Birçok araştırmacıya göre; az gelişmiş ülkelerde gerilimleri, çatışmaları ve şiddeti doğuran bu değişme hadisesinin kendisi değil, bir tür dengesiz gelişme başka bir değişle sağlıksız büyümedir. Bu durumda ekonomik çıkarlar ve zıtlaşmalar siyasallaşır, gerilimlere, çatışmalara ve şiddete yol açar, gruplar arasında anlaşmazlıklar sınıflar, kabileler şeklinde kendini gösterir. Ülkemizde de şiddetin siyasi olmaktan çok sosyolojik bir niteliği vardır. Bunun sebebi köylerden kentlere olan dengesiz gelişmedir. Bkz. Orhan Türkdoğan, “Sosyal Şiddet ve Türkiye Gençliği”, *Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı Gençlik Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Uluslararası Gençlik ve Terör Sempozyumu Bildirileri*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1987, s.s.41-43.

38 Nur Vergin, *Hızlı Şehirleşmenin Sosyolojik ve Siyasal Sonuçları*, Sisav yay., İstanbul, 1986, s.29.

istegi olmuştur. Üniversitelerde gençler bu isteklerini boykot ve işgallerle dile getirmişlerdir. Ancak olayların ilk olarak üniversitelerde ortaya çıkması, temel sebebin eğitim ya da öğrenci meselesi olduğu anlamına gelmemelidir. 68 kuşağının muhalefet hareketlerinde toplumun ekonomik, sosyo-kültürel ve siyasal sorunlarına paralel olarak artış yaşandığı görülmektedir. Avrupa’da yaşanan gençlik olaylarında oldu gibi Türkiye’deki 68 kuşağında da olaylar neredeyse aynı zamanda yaşandı. Ancak nitelik olarak her iki hareketinde aynı hareket olduğu söylenemez. Çünkü batıdaki insanların sorunları çok daha farklıydı. Sanayi toplumunun bunalttığı kuşaktı bunlar. Bizdeki ise geri kalmışlığı kendine yakıştıramayan bir gençliğin arayışlarıydı.

Türkiye’de 1950’li yıllardan sonra öğrenci hareketleri, toplumsal düzenden çok siyasi konuya³⁹ yönelmiş ve eğitime yönelik bir hareketlenme olarak ortaya çıkmamıştır. Bu hareketlerde gençlik, düşünce özgürlüğü üzerinde çok durmuş ve düşünce özgürlüğünün olmadığı bir ülkede demokrasinin olamayacağını dile getirmişlerdir. İktidardaki partinin baskı yaptığını vurgulayarak siyasi rejimin kendisine yönelmiştir. Dönemin öğrencileri kendilerini Atatürkçü olarak tanımlamış ve hükümeti şeriatçılık ve laiklik düşmanı olmakla suçlamışlardır⁴⁰.

Dönemin içinde bulunduğu koşullar dikkate alındığında siyasal partiler, gençlik üzerindeki etkinliklerini artırmak için Gençlik Kolları kurmaktaydılar. 1950’ye kadar Atatürkçü gençliğin devletle önemli bir çatışması yokken, DP’nin iktidar olmasıyla birlikte bu partinin muhafazakâr yapısı içindeki gerici-tutucu, hatta köktendinci eğilimler giderek devlet politikasını kendi arzuları doğrultusunda değiştirmeye yeltenmişlerdir. İzlenen politikayla birlikte İslami kanada yönelik verilen tavizler ve destekler de giderek artmıştır⁴¹.

Türkiye 68 Hareketini, Avrupa 68 Hareketinden ayıran önemli bir özelliği; burada yaşananlardan daha önce yaşanmasıdır. Ayrıca bütün dünya gençliğinde ayaklanmalar sol akımların büyük etkisi altında olmuştur. Fakat ileri endüstri ülkeleriyle Türkiye gibi ülkeler arasında köklü farklılıklar ve ayrılıklar da vardı. Batılı gençlik endüstri dönemini yaşamış, liberal fikirli bir aileye sahip olarak yetişen ilk modern ötesi kuşaktır. Bizdeki gençlik ise henüz endüstriyel gelişimi sağlamış bir ülkenin yeni kuşakları olma özelliğini gösteriyordu. Nitekim Türkiye’de 68 hareketi, Demokrat Parti iktidarının baskılarına karşı başlatılan siyasal ve sosyal direnişlerle doğmuştur⁴². Üniversitelerin demokrat çevreleriyle, ülkenin asker ve sivil demokrat aydınlarının yürüttüğü bu direniş, 1958’lerde başlayıp gelişmiş ve 27 Mayıs 1960 Hareketiyle ülkeyi yeni bir döneme doğru sürüklemiştir. Bu nedenledir

39 Öğrenci hareketleriyle birlik sosyalist bir boyut kazanan toplumsal olayların tarihi süreç içerisindeki değişimi ve Cumhuriyet döneminde olduğu gibi köklü ve kalıcı olması istenilen Kemalist yaklaşım için bkz.: Atakan Hatipoğlu, *Cumhuriyet Döneminde Sosyalist Hareketin Kemalizm’e Bakışı*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Cumhuriyet Ün., S. B. E., Sivas, 1999.

40 *Tercüman*, 29 Nisan 1954.

41 1951 yılında İzmir DP kongresinde Adnan Menderes şu konuşmayı yapıyordu: “...Şimdiye kadar baskı altında olan dinimizi baskıdan kurtardık. İnkılâp softalarının yaygaralarına ehemmiyet vermeyerek Ezan-ı Muhammediyi Arapçalaştırdık. Mekteplere din derslerini kabul ettik. Radyo’dan Kur’an okuttuk. Türkiye Devleti Müslüman’dır ve Müslüman kalacaktır. Müslümanlığın icaplarını yerine getirecektir”. Bkz. Yemliha Türk, *1951-1955 Dönemi Türk Basınında Laiklik Karşıtı Hareketler ve Tepkileri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Ün., Atatürk İ. İ. T. E., İstanbul, 2001, s.s.171-172.

42 Oral Çalışlar, *68 Başkaldırının Yedi Rengi*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1988, s.s.93-95.

ki, Demokrat Parti iktidarına karşı direnişin simgesi haline gelen 28-29 Nisan olaylarının, 68 kuşuğu için oldukça büyük bir önemi vardır. 1960'lı yıllarda, 28-29 Nisan olaylarının her yıldönümünde, Mustafa Kemal Atatürk heykellerinin önünde sabaha kadar nöbetler tutuluyor ve bu yıldönümleri çeşitli etkinliklerle anılıyordu. 27 Mayıs Anayasası da özgürlüklerin savunulmasına olanak veren bir anayasa olarak değerlendiriliyor ve "Anayasayı Koruma Mitingleri" yapılarak bu Anayasaya sahip çıkılıyordu. Bütün bunlar, Türkiye'de 68 Hareketinin, 1960 öncesindeki demokratik bir direncin devamı olarak geliştiğini göstermekte ve öğrenci kitlesi üzerinde Atatürkçü zihniyetin hâkim olduğunu göstermekteydi. Oysa Avrupa'daki 68 hareketi, 1968'lerde başlayıp gelişmiş ve bir süre sonra ya bastırılmış ya da düzenle bütünleşerek kaybolmuştur⁴³.

68 eylemleri, her şeyden önce antiemperyalist bir karakter taşımaktaydı. 1960'lı yılların içinde bulunduğu ve tüm dünyada esen özgürlük akımından ve savaş karşıtlığından etkilenmiş ve Türkiye'de sol görüşlü, 60 gençliğinin oluşturduğu bir akım olarak bilinir. Bizde "68" ise, tam bir "öğrenci hakları eylemi"⁴⁴... O dönemde, gençlik eylemlerinin ilk ortaya çıkış şekli yapılan boykotlardı. O zamanki boykotlar, tamamen gençliğin üniversite içi sorunlarına dönüktü. Bu sorunların başında kitap sorunu gelmekteydi. Ardından Cumhuriyet'in ilk yıllarından sonra kararlı ve hızlı şekilde gerçekleştirilen devrimler ile elde edilen başarıların devam ettirilmesi olmuştur. Özellikle bu dönem gençliği 1950 öncesi eğitiminin daha nitelikli olduğunu, Cumhuriyet ile birlikte geliştirilen halkevleri ve eğitim alanında yapılan köklü değişimler ile hayata geçirilen yaz okulları, kamplar, sağlık hizmetleri gibi yeniliklerin hızlı ve kalıcı şekilde hayata geçirilmesini istemekteydi. Tek Parti döneminde olduğu gibi eğitime verilen önemin arttırılması ve buna paralel olarak da gençlere yönelik eğitimin sadece örgün eğitimle değil yaygın eğitimin de ağırlık kazanmasıydı⁴⁵. Taner Bulut'un ifadesiyle, "Tek Parti'nin politikaları içinde çocukların ve gençlerin her anlamda eğitilmesi, en öncelikli ve en çok önemsenen uygulamaların başında gelmektedir. Ayrıca genç Cumhuriyet yurttaşlarının eğitilmeleri kadar "sağlıklı" olmaları da önemsenen diğer bir konu olmuştur. Çocukların ve gençlerin sadece okullarda örgün eğitim almalarıyla yetinilmemiş, okul dışındaki yaygın eğitim fırsatları da olanaklar el verdiği ölçüde kullanılmaya çalışılmıştır. Öğrencilerin sağlıklı birer yurttaş olmaları genel eğitim politikasının ayrılmaz bir parçası olarak planlanmıştır"⁴⁶. Öğretim üyelerinin tam gün çalışması meselesi, özel okullar meselesi, öğrencilerin kaldıkları yurt imkânlarının genişletilmesi ve krediler, sözlü imtihanlarının kaldırılması, yemeklerin iyileştirilmesi, burs ve sağlık hizmetlerinin "sağlıklı" verilmesi, sağlık hizmetlerinin iyileştirilmesi, üniversite idaresine öğrencilerin de katılması, ders notlarının "teksir" yerine "kitap" hâlinde dağıtılması meselesi diğer konulardır⁴⁷. Ama yüksek öğrenim

43 Fikret Babuş, *68 Hareketinin Köy Eylemleri Devrim Havarileri*, FKF-DEV-GENÇ, Ozan yay., İstanbul, 2004, s.s.40-41.

44 *Milliyet*, 28 Mayıs 1983.

45 Bu konuda genel bilgiler için bkz.: Taner Bulut, "Cumhuriyet'in Bir Gençlik Projesi Olarak Kızılay Kampları (1936 - 1960)", *Ç.T.T.A.D.*, VI/14, (2007/Bahar), İzmir, 2011, s.s.103-136.

46 Taner Bulut, *a.g.m.*, s.104.

47 Öğrencilerin öğretim araçlarıyla ilgili talepleri, hocalarının ders kitaplarının bulunması hiç değilse teksir çıkarmaları, bunların fakültelerde bastırılıp öğrenciye ucuz bir şekilde verilmesi, yoksul öğrencilere ücretsiz bir şekilde dağıtılması, hocaların özel kitap bastırıp satmalarına son verilmesiydi. "Ders kitapları ve diğer ders araçları fakültelerce kurulacak döner sermayeli kurumların eliyle makul fiyatlarla satılmalı ve öğretim üyelerinin kendi namlarına ders kitabı bastırmaları yasaklanmalıdır.

gençliği kısa bir süre içerisinde, kendi sorunlarının, yani üniversite içi sorunların, memleket sorunlarından ayrı düşünemeyeceğini, aslında bunun memleket sorunları içinde bir bütünün parçası olduğunu dile getirerek eylemler kısa zamanda, ülke sorunlarına ve halka dönük oldu. Üniversite gençliğinin yapmış olduğu bu protestolarda, Amerikan 6. Filo'sunun ziyaretine karşı yapılan gösteriler, Toprak İşgalleri ve Atatürk geliyor gibi sloganlar hâkim olmuştur.

Türkiye, 68'le birlikte toprak ve fabrika işgalleri, 15-16 Haziranla "emperyalizmi ülkelerinden kovmak için" üniversiteden dağlara çıkmayı göze alabilen genç insanların coşkulu mücadeleleri ile daha önceleri hiç yaşamadığı bir atmosferi solumuştur⁴⁸. Bununla birlikte 28 - 29 Nisan 1960 olayları ile canlılık kazanmış ve 27 Mayıs'tan sonra yepyeni bir niteliğe kavuşmuştur. 27 Mayıs anayasasının getirdiği kısmi özgürlük ortamında gençlik, milliyetçilikten, devrimcilikten, ilericilikten kurtulup, Türkiye'nin gerçeklerini, Amerikan Emperyalizmini, İşbirlikçilerini, sömürü düzenini görmeye başlıyor ve mücadelesinin hedefi olarak bunları alıyordu. 68 kuşacağı biliyordu ki milliyetçi olmak için, devrimci olmak için, Amerikan emperyalizminin ve yerli ortaklarının ülkemiz üzerindeki sömürüsüne karşı çıkmak; yani tam bağımsızlıktan yana olmak ve bunu gerçekleştirmek için mücadele etmek gerekir. Ülkemizde gençlik hareketlerinde bir dönüm noktası da 29 Nisan 1968 mitingidir. Bu miting, Ankara'da zafer meydanında milli ve demokratik bir güç birliğinin kurulması yolunda büyük bir öneme sahiptir. Bu mitinge bağımsızlıktan ve demokrasiden yana olan bütün kuruluşlar, gençler katılıyor ve miting gerçek milliyetçilerin omuz omuza güçlü bir gösterisiyle son buluyordu. Bu mitingle Türkiye'deki devrimci mücadelenin; yani milli demokratik devrim mücadelesinin temel sloganı onbinlerce kişi tarafından tekrarlanıyordu: "Tam Bağımsız Gerçekten Demokratik Türkiye".

4. 68 Kuşacağının Temel Dayanağı Atatürk ve Atatürkçülük

Üniversite gençliğinin sorunları temelde ait oldukları toplumsal kesimin koşulları tarafından belirlenir ve şekillenir. Yakından baktığımız zaman Batıdaki 68 kuşacağı ile Türkiye'deki 68 kuşacağı arasında siyasal ve ideolojik eylemlerin aynı döneme denk gelmesi dışında farklı benzerlikler bulmak oldukça güçtür. Dünyadaki gençlik olayları ile aynı zaman da başlayan Türkiye'deki olaylar, gençlerin üniversite ile ilgili konularda taleplerini içermektedir. Bununla birlikte ekonomik dağılımdaki dengesizlikler, güçsüz yönetim yapısı ve eğitimde eşitsizlik diğer etkenlerdir. Ancak bunun dışında dünyadaki 68 kuşacağından ayrılan yönü, genç Cumhuriyetin temeline dayanıyordu. Rejimi emanet eden Atatürk ve onun eserleri hiçe sayılmakta, onun emanetine sahip çıkılmamaktaydı. Bu noktada gençlik kendisine çıkış noktası bulmuş ve Türkiye'de sonraki siyasal, sosyal, ekonomik yapıyı etkileyecek köklü bir eylemler ve işgaller dalgası gelecekti.

Gerekçeli ders kitaplarının fakültelere telif hakkı ödenerek bastırılması ve makul fiyatlarla satılması öğrencilerin bu konudaki haklı şikâyetlerine son verecektir. Ayrıca tam gün düzenin sağlayacağı ücret düzeyi sayesinde öğretim üye ve yardımcılarınun tatmininin mümkün olabilmesi bu yoldaki uygulamayı kolaylaştıracaktır. Öğrenci ve öğretim, üyesi arasındaki devamlı sürtüşme konusu olan sorunun bu şekilde çözümlenmesinin doğuracağı faydanın izahına lüzum yoktur". Bkz. Üniversite Asistanları Sendikası, Üniversite Asistanları Sendikası Üniversite Reformu Hakkındaki Görüşleri, Ankara, 1968, s.s.4-5.

48 Hürriyet, 18 Mayıs 1982.

1968 olaylarının 1960 öncesi olaylardan farkı, 1960 yılında daha çok var olan düzeni korumakken, 1968 yılında düzene başkaldırı vardı. Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki mitinglerde Hatay ve Kıbrıs sorunlarıyla rejime sahip çıkılırken, 1960 sonrasında gelişen olaylarla birlikte devlet düzeni ve siyasal yapıdaki bozukluklara ve en önemlisi de Atatürkçü düşüncedeki sapmalara karşı büyük bir mücadele vardı. Dönemin genç kuşağına Küba ve Vietnam mücadeleleri esin kaynağı olurken, "Bağımsız Üniversite" "Bağımsız Türkiye" "Atatürk Yolu" "Atatürkçülük Yolunda Mücadele" Türkiye'deki 68 Kuşağını diğer ülkelerden ayırıyordu.

1950'li yıllardan sonra Demokrat Parti'nin almış olduğu siyasi kararlar, gençlik tarafından eleştirilmekte ve giderek artan olaylara sahne olmaktadır. Gençliğin Atatürk İlkeleri ve İnkılapları'ndan verilen tavizlere karşılık başlattığı protestolar ülke içerisinde geniş yankı uyandırmış ve 1970'li yıllara kadar uzanan bir olaylar zincirini de beraberinde getirmişti. İktidarın ABD ile olan yakınlaşması ve bağımsızlığa ters düşen siyasi ilişkileri yürütmesi, gençliği eylemlere karşı daha da hareketlendirmiştir. İktidarın Atatürkçü anlayıştan uzaklaşarak sürdürülen devrimlerden kopması ve aldığı kararlarla gerici çevrelere ayrıcalıklar vermesi, toplumun bir kesimi tarafından Atatürk'e yönelik sözlü saldırıları da beraberinde getirmiştir. Bu olaylar karşısında gençlik, bir yandan bağımsızlık konusunda Atatürkçü anlayıştan kopulmaması gerektiğini dile getirirken bir yandan da Atatürk'e yönelik saldırılar karşısında sessiz kalmamıştır. 68 olaylarının yaşandığı dönemde, Türkiye nasıl bir siyasal oluşum içerisinde bulunuyordu? Demokrat Parti iktidara geldikten sonra, 68 kuşağını eylemlere yönelten nedenler nelerdi? Yaşanan bu eylemler, o günün Türkiye'sinde, siyasal-sosyal ve ekonomik yapıda ne türlü sonuçlar doğurdu? Yaşanan olaylarda, 68 kuşağının Atatürk'e ve Atatürkçülüğe bakışı nasıldı? Bu soruların yanıtlarının verilmesi, 68 kuşağını anlamada ve algılamada son derece önemlidir.

DP'nin baskıcı uygulamaları, din sömürücülüğü ve Atatürk ilkelerinden verilen tavizler noktasında yoğunlaşmıştır. Müdahale'yi toplumsal açıdan yorumlayanlar ise millet iradesinin engellendiği ve müdahale sonrası Anayasa yolu ile yeni kurumların oluşturulmasını ise millet iradesinin göz ardı edilmesi şeklinde yorumluyorlardı. Müdahale ile birlikte ordunun bir baskı unsuru olarak siyasete direk etki etmesi ve 27 Mayıs ile birlikte yaptığı uygulamalar ordunun niteliğini göstermesi bakımından önemli olmuştur. Özellikle Atatürk İlkelerinin yeniden ele alma eğilimi, ordunun o zamana kadar Atatürk Devrimlerini "koruma ve kollama" anlayışı bu dönemden sonra "Atatürk Devrimleri'nin bekçisiyiz" anlayışına dönüşecek ve Atatürk İlkelerini koruma görevi siyasi unsur olmaktan çok devletle ilişkilendirilerek siyasi ilişkilere yön verecekti. Gençlikte, Cumhuriyet'in kurucusu olan Mustafa Kemal Atatürk'ün, laiklik ve bağımsızlık yolunda ilerlemek için ülke genelinde sürekli protesto ve mitingler düzenleyerek bu anlayışı sürdürmüştür.

Gençlik hareketi, üniversitelerdeki eğitimin niteliğini ve yönetim biçimini tartışan bir içerikle başlamasına karşın, kısa sürede, toplumsal çaptaki büyük uyanışın etkisiyle, anti-emperyalist hedeflere yöneldi ve doğrudan doğruya siyasi iktidarla karşı karşıya gelerek, Atatürk'e ve Atatürk'ün devrimlerine karşı yapılan saldırılara tepki göstermiştir. İktidarında desteğiyle laikliğe karşı saldırıların artarak sürmesi karşısında gençlik harekete geçmiştir. Ancak tüm bunlar yaşanırken bir

yandan da gençlik arasında bölünmelerde giderek artmaktaydı. Bir tarafta sağ diğer tarafta sol görüş adı altında birleşen farklı guruplar ülke için mücadele vermekteydi. Mücadelelerde gençlik farklı görüşleri benimsemiş olsa da, ortak düşünce “Tam Bağımsız Türkiye” için, Atatürk’e ve Atatürkçülük anlayışına sahip çıkmaktı. Gençlik, Atatürk’ün emrine uyararak emanete sahip çıkmış, her olayda, her yerde ve her zaman hazır bulunarak, laik cumhuriyetin bekçisi olduğunu göstermiştir. Gençlik, emaneti koruma görevini yaparken, iktidar, gençlik eylemlerini muhalefetin organize ettiği, gençleri kendisine karşı kıskırttığını düşünüyordu. Muhalefet ise, siyasal rekabet sebebiyle, gençliğin hareketinden memnurluk duyuyordu. Fakat ne iktidar ne muhalefet için derinliğini ve köklü bir tehlikeyi yeterince kavrayamamışlardı. Yaşanan tüm bu olumsuzluklara rağmen; gençlik hiçbir zaman Atatürkçülükten vazgeçmemiştir. 1950’den sonra artan dini, gerici hareketlerle birlikte iktidarın Atatürkçülükten kopuşu hızla artarken gençliğin de vermiş olduğu mücadele hızla artmıştır. Atatürkçülüğü tüm boyutlarıyla kabul eden ve bu yolda ilerlemek gerektiğini savunan gençlik için tek yol ‘Atatürkçülük Yolu’ olmuştur. Gençliğin dile getirdiği ‘Atatürkçülük Yolu’ büyük ses getirmiş ve gençlik bu konuda büyük bir azim ve kararlılık göstermiştir. Devrimlerin ve ilkelerin bekçiliğini yaptıklarını ve bu uğurda hiçbir şeyden korkmadığını dile getiren gençlik, bir yandan da ‘Atatürk Yolu’nun ne olduğu konusunda da geniş açıklamalar yapma gereği duymuştur⁴⁹.

1950’li yıllardan başlayarak devam eden süreçte gelinen nokta “tam bağımsızlık” ruhunun yavaş yavaş kaybedildiği, uygulanan ekonomik politikalarla Türkiye’nin iyiden iyiye Amerika’nın çekim merkezine girdiği yıllardır. DP iktidarında “bağımsızlık bilinci” yoktu. “Tam Bağımsızlık” ilkesi 1950’lere kadar işliyordu. Çünkü başta Mustafa Kemal olmak üzere, İsmet İnönü ve yakın silah arkadaşları giderek tüm toplum, “tam bağımsızlığa” giden o zahmetli ve dikenli yolu yürümüşü. Yürümek bir yana onlar, Sakarya’dan Lozan’a kadar “Tam Bağımsızlık İlkesi”ni ilmik ilmik ören insanlardı.

Mustafa Kemal’in özyapısında varlığını sürdüren ve O’nun bütün dokularına işlemiş olan “bağımsızlık”, yüzeysel değil, derinlikli onunla özdeşleşmiş felsefi bir kavramdır. “Tam Bağımsızlık” olarak karşımıza çıkacak olan bu düşünce, hiç kuşku yok ki, “Ulusal Kurtuluş Mücadelesi”nin özü ve temel amacıdır. Topraklarının üçte ikisini yitiren bir ülke, yeniden doğuşunu, çağdaş, onurlu bir ulus oluşunu önderinin sıkı sıkıya bağlı olduğu, asla ödün vermediği bu ilkeye borçludur. Gençlikte, girişmiş olduğu bu eylemlerde ve savunduğu fikirlerde temel olarak Atatürkçülüğü benimsemiş ve fikirlerin temelini bu doğrultuda oluşturmuştur.

27 Mayıs hareketi sonrasında gençlik, temelde bağımsızlık ve laiklik ilkesine bağlılığın bir göstergesi olarak iktidara karşı, Atatürkçülük fikrini sonuna kadar savunmuş ve bu yolda büyük çaba harcamıştır. 68 kuşağının Atatürk devrimlerine sahip çıkmasını gerektiren neden, DP’nin devrimlerin ruhuna aykırı olan bir politika izlemesinde yatmaktaydı. DP, Türkiye’nin Nato’ya girmesinin ardından ekonomik destek bulabilmek için gizli ikili anlaşmalar imzalayarak, Atatürk’ün tam bağımsızlık ilkesinden büyük ödünler verdi. Uydu nitelikli bir batıcılığı ve biçimsel bir demokrasi anlayışını benimsedi. Uyguladığı liberal ekonomik politikaların tutmaması nedeniyle içine sürüklendiği çelişkilerle ve parti içerisinde tutarsızlıkların

49 Erdem Baykal, “Türk Gençliği Kimden Yanadır?” *Yön*, 12 Kasım 1965.

yaşanmasıyla⁵⁰, halkın gözünden düşen Demokrat yönetim çözümünü, giderek sertleşen baskıcı yöntemlerde aradı. Muhalefete karşı sert önlemlerin alınması, ordu bürokrat ve aydınların baskı altında tutulmak istenmesi, basın, gençliğin ve üniversitenin susturulmaya çalışılması, Demokrat Parti iktidarının sonunu hazırlayan gelişmeleri başlattı.

27 Mayıs darbesi ile yasama, yürütme ve yargı organları arasındaki dengeler yeniden tanımlandı. Yeni bir anayasayla birlikte, düşünce özgürlüğü ve örgütlenme konusunda, üniversite ve bazı devlet kurumları için özerklik noktasında gelişmeler yaşandı. Ekonomide, toplumsal ve siyasal alanda yaşanan sorunların bu şekilde üstesinden gelinmesi mümkün olmadığı gibi gelişen sürecin niteliği, gençliği yeniden harekete geçirmiştir⁵¹. Siyasi arenadaki bu gelişmelerin yanında, dönemin gençlik örgütlenmeleri açısından iki hareket ön plana çıkmaktadır. Bunlardan birincisi, Milli Türk Talebe Birliği (MTTB), Türkiye Milli Gençlik Teşkilatı (TMGT) ve Türkiye Milli Talebe Federasyonu (TMTF) gibi gençlik örgütlenmelerinde yoğunlaşan sağcı gençlik örgütleri, diğeri ise Sosyalist Fikir Kulüplerinin (SFK) birleşmesi ile oluşturulan Fikir Kulüpleri Federasyonudur⁵². MTTB’de örgütlenen üniversiteli gençlik hükümetinde desteğiyle özellikle 1966 yılında “hareket karşıtı” bir çerçevede kampanyalar yürütmüştür. 1965 yılının sonlarından itibaren giderek güçlenen ve örgütlenen 68 gençliği, özellikle sosyalist ideolojiye dayalı gençlik örgütleridir.

27 Mayıs hareketi genel olarak Atatürk ilkelerine bağlılığın bir göstergesi olarak gerçekleştirilmiştir⁵³. DP iktidara geldikten sonra gerek uygulamalarında gerekse beyanatlarında sürekli olarak Atatürk ilke ve inkılâplarına aykırı yönde bir politika izlemiştir. Adnan Menderes 1951 yılında Atatürk ve ilkeleri hakkında yaptığı bir konuşmada şunları dile getirmektedir: “Biz, Atatürk inkılâplarını konuşabiliriz. Tek parti, tek şef vecizesi varsa, tatbikatta varsa, elbette bunları müdafaa etmekte, kendileri ile beraber değiliz. Biz, kayıtsız şartsız, ne varsa, onların hepsini müdafaa etmek durumunda değiliz. Fakat hepimiz bilirsiniz ki, Atatürk müspet (olumlu), menfi (olumsuz) ileri, geri, bütün hayatının muhasebesi yapıldıktan sonra büyük adamdır”⁵⁴. Menderes devrimleri tutan ve tutmayan diye ikiye ayırarak Atatürk ilke ve inkılâplarına eleştirel bir tavır sergilemiş ayrıca bu tavrından dolayı gerici İslamcı çevrelerinde baş tacı olmuştur. Yine Menderes konuşmasında “Aşırı sol cereyanları fikir ve vicdan hürriyeti mevzuunda mütalaa etmek gafletinde bulunmayacağız, irticai tahrike asla müsaade etmemekle beraber din ve vicdan hürriyetinin icaplarına riayet edeceğiz”⁵⁵ diyerek din konusunda verilen ve verilecek olan tavizlere de zemin hazırlamıştır.

50 Atakan Hatipoğlu, *Parlamentoda Sosyal Kesimlerin Temsil Edilebilirliği ve Parlamentar Kimliği, Türk Parlamento Sistemine Yönelik Bir Alan Araştırması*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ege Ün., S. B. E., İzmir, 2007, s.s.63-64.

51 Celalettin Can, *Bağımsızlık, Demokrasi ve Sosyalizm Mücadelesinde Gençlik*, Haziran yay., İstanbul, 1998, s.s.46-47.

52 Emine Demirci, *Gençlik ve Örgütlenmeler*, Saklı yay., İstanbul, 1974, s.s.64-66.

53 Çetin Özek, *Devlet ve Din, Ada yay.*, İstanbul, 1982, s.488.

54 Tarık Zafer Tunaya, *Siyasal Kurumlar ve Anayasa Hukuku*, İstanbul Üniversitesi Matbaası, İstanbul, 1980, s.224.

55 Orhan Saklı, *Din ve Siyaset Çıkmazında*, Örtü Yayınları, İstanbul, 1965, s.95.

Menderes bir başka konuşmasında da “İstiklal savaşı diyorsunuz, istiklal savaşı pekâlâ, üç ayda da bitebilirdi”⁵⁶ diyerek Atatürk’e ve Atatürk’ün getirdiklerine alaycı bir yaklaşım sergilemiştir. İktidarın sarf ettiği sözcükler dışında uygulamalarda da ilkelere karşı takındığı tavır tavizleri de beraberinde getirmiştir. Uygulanan politikalarla Cumhuriyetin toplumsal temelini oluşturan bütünlük anlayışı iyice sarsılmıştır. Atatürk ilke ve inkılâplarının getirmiş olduğu eşitlik anlayışından uzaklaşarak, din ve mezhep ayrılıklarının tavizci yaklaşımlarla yapılmış, vatan cephesi uygulamasıyla Türk toplumu ilk kez, iktidarın bölücülüğüyle karşı karşıya bırakılmıştır. Cumhuriyetin temel ilkelerinden olan laiklik ilkesinin farklı yorumlamalara maruz kalması da, toplumdaki bölünmeleri arttırdığı gibi devrim anlayışından uzaklaşmayı daha da hızlandırmıştır. Dinci ve gerici çevrelere ödünler verilmesiyle de dinsel baskıların yeniden devlet yönetiminde yer almasına neden olmuştur. Yanlış uygulamalar sonrasında politikada din sömürüsü yeniden gündeme gelmeye başlamıştır⁵⁷. Gençlik özellikle din konusunda laiklikten ve Atatürk ilkelerinden ödünler verilmesinden oldukça rahatsız olmakta ve bu rahatsızlığı dile getirmektedir. Türk gençliği 9 Ocak 1960’da Atatürk devrimlerinden ve laiklikten verilen ödünlerden dolayı, İstanbul Üniversitesinde büyük bir protesto mitingi düzenlemiştir⁵⁸. Dış basında yer alan yazılar da gençlikle iktidar arasında yaşananları açıkça gözler önüne sermekteydi. İktidarın Atatürkçülükten ve devrim anlayışından vermiş olduğu tavizler gençlik tarafından farklı bir boyut kazanıyor ve gençlik artık ‘Atatürkçülük Yolu’nda olduğunu dile getiriyordu. Her türlü Atatürkçülük anlayışına sonuna kadar sahip çıkacağını ve bunun için gereken tüm bedeli ödemeğe hazır olduğunu da dile getirmekteydi. Türk toplumunun ve özellikle gençliğin vermiş olduğu mücadele sürekli gündemde kalmış ve giderek iktidarı da sıkıştırmıştır. Atatürkçülük yolundan sapmalar ülkeyi çıkmaza sokarken; dış güçlerin giderek ülke içerisinde güçlenmesini de sağlamıştır. Kurtuluş Savaşı’nın kazanılmasından sonra her yönüyle bağımsız olan Türkiye, 1950’lerden sonra artık milli politikalarından vazgeçerken; iktidar ülkenin bağımsızlığına gölge düşüren anlaşmalar imzalıyordu. Geline süreçte gençliğin Atatürkçülük yolunda gösterdiği mücadele dolayısıyla iktidarla çatışması kaçınılmazdı. Ancak bu çatışma giderek sertleşirken gençlik, iktidarı ve iktidar yanlılarını Atatürkçülüğe düşman olarak ilan ediyordu.

Dini konularda verilen tavizlerle Atatürk ilke ve inkılâpları bir yandan hiçe sayılırken bir yandan da geriye doğru bir yöneliş isteği giderek artmaktaydı. Gelenekçiler tarafından şapka yerine fes giyilmesi, kadınların çarşafa geri girmesi, medeni kanun yerine mecellenin getirilmesi isteği giderek artarken bu istekler özellikle gençlik tarafından şiddetle reddedilmekte ve tepkiler gösterilmekteydi⁵⁹. Gençlik özellikle dini konularda hükümetin ortaya koyduğu tavrı yetersiz bulmuş ve Atatürk ilkelerine yönelik karşı bir uygulamanın yapıldığını dile getirerek, gerçekleşen olaylar karşısında sessiz kalamayacağını gerekçesi olarak da bugün bile doğruluğu tartışılan Bursa Nutku’nu göstermiştir. Onlara göre Bursa Nutku,

56 Şevket Süreyya Aydemir, *İhtilalin Mantığı ve 27 Mayıs İhtilali*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2000, s.236.

57 Anıl Çeçen, *Atatürk ve Cumhuriyet*, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1981, s.s.337-338.

58 *Milliyet*, 10 Ocak 1960.

59 Fahrettin Gün, *Sebilürreşad Dergisi Ekseninde Çok Partili Hayata Geçerken İslamcılara Göre Din, Siyaset ve Laiklik (1948-1954)*, Beyan Yayınları, İstanbul, 2001, s.s.244.

gençlik için bir kaynak, Cumhuriyetin ve devrimlerin nasıl korunması gerektiği konusunda Mustafa Kemal Atatürk'ün gençliğe bir mirasıydı.

Bursa Nutku gençlik için bir çıkış noktası olmuş ve Atatürk'ün bir emaneti olarak değerlendirilmiştir. DP döneminden başlayarak iktidarın sosyal adalet konusunda ve demokrasi anlayışında yanlışlar yaptığı gençlik tarafından dile getirilmiştir. Gençlik sadece ülke içerisindeki siyasetten sıkıntı duymamaktadır. Özellikle Atatürk ilkelerinden verilen tavizlerin dış politikada sorunlar yaratması sürekli gündeme getirilmiştir. İktidarın devletçilik anlayışında milli politika gütmemesi, dışa bağımlı bir ekonomik model doğurmuş ve buna bağlı olarak da siyasi bağımsızlığa gölge düştüğü anlayışı daha çok ağırlık kazanmıştır. Atatürk'ün her alanda bağımsızlık anlayışı yerini, dışarıda aranılan kredilere ve dışarıdan satın alınmaya başlanan ürünlere bırakmıştır. Ekonomide durağan bir yapıya kavuşan ülkede her şey bununla sınırlı kalmamış, özellikle bozulan ekonomi bir yandan ülke içerisindeki dengeleri değiştirmiş diğer taraftan da Cumhuriyetin değerleri temelden sarsılmıştır⁶⁰. Atatürk ile başlayan aklın ve bilimin önderliğinde batılılaşma artık yerini sadece ekonomi uğruna verilen tavizlere dönüşmüştür. Verilen tavizler her yönüyle devrim anlayışına yenilik katmıştır. Ülke içerisinde ilkelerden ve özellikle laiklikten ödünlerin verilmesi dini yapının yeniden siyasette hissedilmesine, dışarıda ise bağımlı bir politikanın güdülmesine yol açmıştır. Bu anlayış, Atatürk dönemi devrim yapısını yerine bağımlı bir devrim modeline dönüştürmüştür. Dışarıdan alınabilecek yardımlar kadar kalkınma, sağlanacak destek kadar güçlü bir siyasetin gerçekleştirilmesi. Ülke içerisinde yaşanan bu sıkıntılar karşısında gençlik Bursa Nutku'nu göstererek olaylara sessiz kalamayacağını dile getirmiştir.

Gençlik, Atatürk İlkelerinin ve Atatürkçülüğün her zaman bekçileri olduklarını ve bunun için gereken her şeyi yapacaklarını sürekli dile getirmiştir. Yapmaları gerekenlerin ne olduğu ve nasıl olacağı yönünde bilgilerin de Bursa Nutku'nda olduğunu savunmuşlardır⁶¹. Türkiye'nin hem kurumsal hem de tarihsel süreç içerisindeki konumunu değerlendirerek modern toplumlar karşısındaki yerini nitelendirebilmek için sahip olduğu özelliklerin korunması gerektiği fikrini savunmuşlardır. Var olan değerlerinse, Atatürk İlke ve İnkılapları olduğunu belirtmekten vazgeçmeyeceklerini de dile getirmişlerdir. Tüm bunlar gerçekleştirilirse, umutların parlamaya başladığı ve geleceğe umutla bakılan bir ülke olma özelliğini yeniden kazanabileceğimizi belirtmişlerdir. Cumhuriyetin ilanıya önu açılan Türkiye'nin, Atatürk'ten sonra sağlam ve kalıcı adımlar atması, cesaretli adımlar atmasına ve kendi sosyal ve politik modelini yeni imkânları değerlendirerek gerçekleştirebileceğine inanmıştır. Bunu başarmanın ve başarabilmenin en güzel ıspatı da, Cumhuriyet'in ilk yıllarında yapılan akıllı ve kalıcı devrim yapısı ve bu yapıyı gerçekleştiren çabadır⁶². Bu çabanın ve kararlılığın en güzel belirtildiği yer Bursa Nutku'dur.

Demokrat Parti dönemi, Cumhuriyet'in yapısı ve ilkeleri açısından şanssız bir dönemdir. Atatürk ilkelerinin bir bütün olarak ele alınmayışı, Atatürkçülükten, dolayısıyla Cumhuriyetçilikten sapmaya neden olmuştur. Demokrasi, biçimsel

60 Bahri Savcı, "Demokratik Gelişmemizin Başarıya Ulaşma Problemleri", *Yön*, 23 Mayıs 1963.

61 *Ulus*, 26 Mart 1968.

62 İlyas Sümerci, *Devrim Yıllarımız ve Sonrası*, El Yayıncılık, İstanbul, 1980, s.s.106-107.

olarak algılandığı için, iktidarda her geçen gün halk egemenliğinden uzaklaşmıştır. Atatürk'ün çağdaşlaşma anlayışından yoksun, yoz bir batıcılık anlayışı benimseyerek devrimlerden ve ilkelerden ödünler vererek bağımsızlığa gölge düşürmüştür. Bu anlayış gençliğin Atatürkçülük fikriyle meydanlara inmesine neden olmuştur. Gençlik, özünde bağımsızlık ve laiklik anlayışını taşıyarak devrimlerin kalıcılığını göstermek ve vermiş olduğu mücadelenin başarıyla sonuçlanması içinde, Atatürk'ün Bursa Nutku'ndan yola çıkarak "Tam Bağımsız Türkiye" için mücadele etmiştir. Gençlik 1919'dan başlayarak gerçekleştirilen bağımsızlığın Atatürk'ten sonra devam ettirilemediğine inanmış ve siyasi kararlarda Atatürkçü anlayıştan uzaklaşması sonrasında ülkenin bağımlı hale geldiğine inanmaktaydı. İktidarın uygulamış olduğu politika ve teslimiyetçi yapısı, ülke içerisinde de sıkıntılarının yaşanmasına yol açmaktaydı. Dini çevrenin yeniden rejime yönelik saldırılarına karşı, gençlik tepki göstererek bunu engellemeye çalışmaktaydı. Atatürk'ün Cumhuriyeti gençliğe emanet etmesini, gençlik kendisi için bir borç olarak görmekte ve bu borca sahip çıkmaya çalışmaktaydı. Bir yandan rejime yönelik yapılan saldırılar diğer taraftan Atatürk'e yönelik eleştirilere gençlik sessiz kalmamış, çeşitli protestolarla bunu kınamıştır. İktidarın artan olaylar karşısında gençliğe cephe alması da olayları giderek arttırmış ve gençlik sürdürdüğü davayı Atatürkçü anlayış içerisinde gerçekleştirmiştir.

Gençlik de ilerlenecek yolu, Atatürk'ün açmış olduğu bu yenilik yolu olarak nitelendirmiş ve bunun takipçisi olmayı bir görev saymıştır. Atatürk'ten sonraki süreçte gençlik devrimlerin takipçisi olmuş ve devrimlere gelen eleştirilere yönelik olarak da tepki göstermiştir. Bunları bir bütün olarak değerlendirdiğimizde gençliği Atatürkçülükten ayrı düşünemeyiz. Bu konuda Bahri Savcı: "Atatürk'ü ve Atatürkçülüğü gençlik kavramından ayırır iseniz, bir varlığı, bir değerler demetini, bir kurumu, asıl özünden ayırarak kavramaya uğraşma gibi bir soyutlamaya düşmüş olursunuz" der⁶³. Gençlik de Atatürkçülüğü soyut bir kavram olarak görmeden, onun ötesine geçerek çok derin anlam ve eylem ifade ettiğini fark ederek, Atatürkçülüğün çok geniş ve kapsamlı olduğunu kavramıştır. Gençliğin fikir yapısını oluşturan Atatürkçülük Yolu, Atatürk ilkeleri ve devrimlerinin bir bütün olduğu anlayışı, 68 kuşağının temel görüşü olmuştur. Atatürkçülüğün eylemleri ve düşünceleriyle bir bütünlük göstermesi, demokrasiyi, insan haklarını temel alması, toplumu birleştiren ve bütünleştiren bir anlayış göstermesiyle gençliği bu konuda duyarlı hale getirmiş ve devrimlerin her şeye karşın korunması gerektiği anlayışını güçlendirmiştir. Mustafa Kemal gibi, çağdaşlaşabilmenin ve kalkınmanın sağlanabilmesi için Atatürkçülük yolundan gidilmesi gerektiğini gençlik anlamış ve bu konuda daha duyarlı olmuştur. Gençlik de Atatürkçülük yolunun ne olduğu konusunda farklı yorum ve değerlendirmelere fırsat vermeyecek kadar açık, olabildiğince herkes tarafından anlaşılabilir bir biçimde, Atatürkçü anlayışın ve Atatürkçülük yolunun ne olduğunu göstermiş olduğu protestolar ve yayınlanmış olduğu bildirilerle duyurmaya çalışmıştır.

63 Bahri Savcı, "Atatürk ve Gençlik", *Halkevleri Atatürk Enstitüsü Yayınları*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1973, s.7.

Sonuç

Atatürk'ün önderliğinde kazanılan ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasına zemin hazırlayan zaferlerin ardından hayata geçirilen Türk Devrimi, Türk Ulusunun elde ettiği en büyük kazanımlardan biridir. Atatürk'ün büyük bir azim ve kararlılıkla, karanlıktan aydınlığa çıkardığı Türkiye, onun ölümünden sonra iktidara gelen yönetici kadroların, Türk Devriminin sürekliliğini koruyamamasından dolayı, yeniden eski günlerine doğru sürüklenmiştir. Ülkenin giderek gerildiğinin ve mevcut yenileşme modelini sürdüremediği görüşünü ileri süren devrimciler; bu duruma 1950'den sonra, siyasi emellerine ulaşmak için, dini bir politika aracı olarak kullanmak isteyen siyasi oluşumun izin verdiği tezini ileri sürmektedirler.

1950 yılından sonra on seneyi kapsayan DP iktidarının, özellikle ilk yıllarında devrimlerden vazgeçmesi, devrimci kesimin tepkisini çekmiş ve irticanın yeniden hortlaması olarak değerlendirilmiştir. DP'nin oluşan tepkileri doğal karşılması da, milliyetçi-dini çevrelerde gerici söylemlere ve eylemlere neden olmuştur. 1954 sonrasında ülkenin genel durumuna bakıldığında bir duraklamanın başladığı görülmektedir. Çünkü siyasi ve sosyal alanda vaat edilen demokratikleşme ve özgürlükçü siyaset tam sağlanamamıştı. Sanayileşme ve kalkınma adı altında ülke kaynaklarının DP döneminde olduğu gibi özellikle 1965'de AP'nin de iktidarı ile birlikte yabancılara açılması ve NATO çerçevesinde ülke ordusunun Batı'nın - Amerika'nın, Ortadoğu bekçiliğine itilmesi gibi gelişmeler gençlik tarafından tepki ile karşılanmaktaydı. DP ve AP döneminde ülke kaynaklarının yabancılara kullanılması ve bağımsızlığa aykırı anlaşmaların yapılması da artık ülke içerisinde tansiyonun iyice artmasına yol açmıştı.

Gençlik, dünyada meydana gelen gençlik olaylarından etkilenmiş ve üniversitede daha fazla demokrasi, eğitimde fırsat eşitliği, üniversite yönetiminde söz hakkı, öğrencilere daha fazla burs imkânı ve daha iyi şartlarda yurt imkânları gibi konularda bildiriler dağıtmakta ve basın açıklamaları yapmaktaydı. Türkiye'deki 68 kuşağı Batı'daki ve Amerika'daki 68 kuşağından farklı bir tablo çizmekteydi. Batı'daki öğrenci olaylarında yaşananlar kısa süreli ve geçiciyken, Türkiye'de yaşanan olaylar daha uzun ve köklüydü. Meydana gelen olaylara sadece gençlik değil; aydınlar, siyasetçiler ve toplumun her kesimi tepki göstermekteydi. 1950'li yıllardan sonra bazı gruplar, devleti ve halkı kendi çıkarına alet ederek, Atatürk İlke ve İnkılapları'na yönelik yeni oluşumlara yönelmiştir. İktidarın da yaptığı açıklamalardan cesaretlenen gerici çevreler bir yandan Atatürk heykellerine saldırırken bir yandan da Atatürkçülük anlayışına yönelik sözlü saldırılara da hız vermektedir. İktidar yaşananları büyütmemek gerektiğini çünkü bunları yapanların Atatürk'e değil sadece heykellere yönelik bir saldırıda bulunduğunu dile getirmesi de 68 kuşağı tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Bu yaşananlarla birlikte laiklik, Türk milliyetçiliği, tam bağımsızlık, halkçılık ve uluslararası barış karşıtı gruplar toplum ve gençlik içerisinde giderek yuvalanmaya başladı. Atatürk devrimlerini ve ilkelerini çok iyi anlamış olan gençlik, bu gerici, ülke bütünlüğüne, barışa ve demokrasiye zarar veren bu gruba karşı sürekli Atatürkçülüğü savunmuştur. Bu savunuculuğu yaparken de Atatürk'ün Bursa Nutku'nu kendilerine kaynak olarak almışlardır.

Türkiye’de ’68 olayları, 50’lerde temeli atılan sorunların ve Atatürk anlayışından uzaklaşan bir iktidarın getirdiği sorunlarla devam ederek, 65’lerden başlayan, ’68’de doruğa ulaşan ve 69’da yavaş yavaş geriye çekilen bir toplumsal kitle hareketiydi. Türkiye’de yaşanan bu olayları 1970’li yılların sonlarına kadar da götürmek mümkündür.

68 kuşuğu, 1960 - 1970 yılları arasında bağımsızlık mücadelesi içerisinde sürekli olarak Atatürkçülüğe vurgu yaparak, Atatürkçü anlayış içerisinde olduğunu göstermiştir. Yayınladıkları bildirilerde ve yaptıkları tartışmalarda da Atatürk’e çok şey borçlu olduklarını söyleyerek, bu borcu onun devrimlerine ve emaneti olan Cumhuriyete sahip çıkarak ödemeye çalışmıştır.

Atatürkçü düşünce, ilkelerin ve devrimlerin doğrultusunda Türk toplumuna gösterdiği yoldan toplumun ayrılmaması gerektiğini her zaman olduğu gibi ortaya koymaktadır. Her dönemde Türk toplumu için en akılcı yolun Atatürk’ün gösterdiği yol olduğu ülke dışında kanıtlanmış ve evrensel bir geçerlilik kazanmıştır. Bu geçerlilik cumhuriyetin ilk yıllarıyla başlayıp Atatürkçülük yoluyla da halen devam etmektedir.

KAYNAKÇA

I. Süreli Yayınlar

1 - Gazeteler

Akşam
Cumhuriyet
Günaydın
Hürriyet
Milliyet
Tercüman
Ulus
Yeni Gazete

2 - Dergiler

Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
Barış Dünyası
Cogito
Devrim
Türk Solu
Yön

II. Tezler

BULUT, Feryat, *68 Kuşağı Düşünce Yapısında Atatürk ve Atatürkçülük*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Ün., Atatürk İ. ve İ. T. E., İzmir, 2009.

HATİPOĞLU, Atakan, *Cumhuriyet Döneminde Sosyalist Hareketin Kemalizm'e Bakışı*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Cumhuriyet Ün., S.B.E., Sivas, 1999.

HATİPOĞLU, Atakan, *Parlamentoda Sosyal Kesimlerin Temsil Edilebilirliği ve Parlamenter Kimliği: Türk Parlamento Sistemine Yönelik Bir Alan Araştırması*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ege Ün., S.B.E., İzmir, 2007.

TÜRK, Yemliha, *1951 - 1955 Dönemi Türk Basınında Laiklik Karşıtı Hareketler ve Tepkileri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Ün., Atatürk İ ve İ. T. E., İstanbul, 2001.

III. Kitaplar

- ADIVAR, Dursun, *Ülkeler-Örgütler-Örgütlenmeler*, Susak yay., İstanbul, 1975.
- AKALIN, Cüneyt, *Tanıklarıyla Dünyada ve Türkiye'de 68 Düşler Gerçekler*, Sarmal yay., İstanbul, 1995.
- AYDEMİR, Şevket Süreyya, *İhtilalin Mantiği ve 27 Mayıs İhtilali*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2000.
- AYDIN, İhsan, *Kültür Kavramı ve Gençlik*, Gün Matbaası, İstanbul, 1971.
- BABUŞ, Fikret, *68 Hareketinin Köy Eylemleri Devrim Havarileri, FKF-DEV-GENÇ*, Ozan yay., İstanbul, 2004.
- BİLİR, Umut, *Sosyalizm ve Gerçeklik*, Ün yay., İstanbul, 1971.
- BİRAND, Mehmet Ali, *12 Mart İhtilalinin Gölgesinde Demokrasi*, İmge Kitabevi, Ankara, 2000.
- CAN, Celalettin, *Bağımsızlık, Demokrasi ve Sosyalizm Mücadelesinde Gençlik*, Haziran yay., İstanbul, 1998.
- ÇALIK, Mustafa, *MHP Hareketi Gelişimi ve Kaynakları*, Cedit yay., Ankara, 1995.
- ÇALIŞLAR, Oral, *68 Başkaldırının Yedi Rengi*, Milliyet yay., İstanbul, 1988.
- ÇEÇEN, Anıl, *Atatürk ve Cumhuriyet*, Türkiye İş Bankası yay., Ankara, 1981.
- ÇETİNER, Yılmaz, *Mao'ya Tapanlar*, Tam yay., İstanbul, 1971.
- DEMİRCİ, Emine, *Gençlik ve Örgütlenmeler*, Saklı yay., İstanbul, 1974.
- EFEOĞLU, O. Zeki, *Rusya ve Kızıl Çin'in Türkiye'deki Faaliyetleri*, Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği Matbaası, Ankara, 1973.
- EHRENREICH, Barbara-John, *68 Öğrenci Ayaklanması*, Kıyı yay., İstanbul, 1987.
- FANON, Frantz, *Yeryüzünün Lanetlileri*, Sosyalist yay., İstanbul, 1994.
- GÜN, Fahrettin, *Sebilürreşad Dergisi Ekseninde Çok Partili Hayata Geçerken İlamcılara Göre Din, Siyaset ve Laiklik (1948-1954)*, Beyan yay., İstanbul, 2001.
- GÜRSES, H.B. ve Fulya, *Dünyada ve Türkiye'de Gençlik*, Toplumsal Dönüşüm yay., İstanbul, 1997.
- HÖKE, Engin, *1960'lardan 1980'e Gençlik ve Mücadelesi*, Simge yay., İstanbul, 1989.
- KÜRKCÜGİL, Masis, *Latin Amerika'nın Kaynayan Damarları*, İthaki yay., İstanbul, 2004.
- ÖZEK, Çetin, *Devlet ve Din*, Ada yay., İstanbul, 1982.
- ÖZER, Sinem, *İtalya'da Radikal Düşünce ve Kurucu Politika*, Otonom yay., İstanbul, 2005.
- SAKLI, Orhan, *Din ve Siyaset Çıkmazında*, Örtü yay., İstanbul, 1965.
- SÜMERCİ, İlyas, *Devrim Yıllarımız ve Sonrası*, El yay., İstanbul, 1980.

- TİMUR, Serhat, *Bir Kültür Bir Toplum*, Söz yay., İstanbul, 1973.
- TOPUZ, Hıfzı, *Paris 68: Bir Devrim Denemesi*, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2008.
- TUNAYA, Tarık Zafer, *Siyasal Kurumlar ve Anayasa Hukuku*, İstanbul Üniversitesi Matbaası, İstanbul, 1980.
- TÜRKDOĞAN, Orhan, "Sosyal Şiddet ve Türkiye Gerçeği", *Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı Gençlik Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Uluslararası Gençlik ve Terör Sempozyumu Bildirileri*, Milli eğitim Basımevi, Ankara, 1987.
- TÜRKİYE İHTİLALCI İŞÇİ KÖYLÜ PARTİSİ DAVASI, *Savunma*, Aydınlık yay., İstanbul, 1974.
- TÜTENGİL, Cavit Orhan, *Az Gelişmenin Sosyolojisi*, Toplum yay., İstanbul, 1971.
- UZUN, Engin, *Proletarya ve Kapitalizm, Ölçü yay.*, Ankara, 1971.
- ÜNİVERSİTE ASİSTANLARI SENDİKASI, *Üniversite Asistanları Sendikası Üniversite Reformu Hakkındaki Görüşleri*, y.y., Ankara, 1968.
- VERGİN, Nur, *Hızlı Şehirleşmenin Sosyolojik ve Siyasal Sonuçları*, Sisav yay., İstanbul, 1986.

IV. Makaleler

- BAYKAL, Erdem, "Türk Gençliği Kimden Yanadır?", *Yön*, İstanbul, 12.11.1965.
- BORATAV, Korkut, "Dünyada 68", 68'in 30. Yılı dünya, Gençlik ve Türkiye Sempozyumu, *68'liler Birliği Vakfı Yayınları*, İstanbul, 1999.
- BULUT, Taner, "Cumhuriyet'in Bir Gençlik Projesi Olarak Kızılay Kampları (1936 - 1960)", *Ç.T.T.A.D.*, C.6, S.14, İzmir, 2011, s.s. 103-136.
- ÇELENK, Halit, "Türkiye'de Gençlik Hareketleri ve İdamlar Açık Oturum; 68 Yargılıyor", *68'liler Birliği Vakfı Yayınları*, Ankara, 1998.
- FIRAT, Kuzey, "Dünyada ve Türkiye'de 68", *İleri*, S.36-37, İstanbul, 2008.
- MARCUSE, Herbert, "Yeni Baskı Döneminde Hareket: Bir Değerlendirme", *Cogito*, S.14, İstanbul, 1998.
- MORIN, Edgar, "Bir Uygurluk Bunalımı", *Cogito*, S.14, İstanbul, 1998.
- OLGAÇ, Ersan, "Tip Tabanından Gelen Ses Oportünizme Dur Diyelim", *Türk Solu*, S.49, 1968.
- SAVCI, Bahri, "Atatürk ve Gençlik", *Halkevleri Atatürk Enstitüsü Yayınları*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1973.
- SAVCI, Bahri, "Demokratik Gelişmemizin Başarıya Ulaşma Problemleri", *Yön*, İstanbul, 1963.
- TOPRAK, Zafer, "1968'i Yargılamak ya da 68 Kuşağına Mersiye", *Cogito*, S.14, İstanbul, 1998.

V. İnternet Siteleri

<http://www.tebesir.org/index.php?showtopic>

www.tumgazeteler.com/?a

www.68liler.org/tarihce7dunyada68liler.htm

Çeviri

KOLERA VE ÇANAKKALE BOĞAZI*

Çeviren: Mustafa KIRIŞMAN**

Özet

Savaş halinin yarattığı en büyük sorunlardan birisi de salgın hastalıklardır. Kimi zaman düşmandan bile daha ölümcül olan salgın hastalıklar Birinci Dünya Savaşı'nda da kendisini göstermiştir. Bu dönemde, gerek cephedeki koşulların yetersizliğinden, gerekse çeşitli sebeplerden dolayı gerçekleşen demografik hareketlerden ötürü, kolera salgını hızlı bir şekilde yayılıp Osmanlı İmparatorluğu'nu etkisi altına almıştır. 1915 yılında, *İngiliz Tıp Dergisi*'nde yayınlanmış olan bu makalede, Osmanlı İmparatorluğu'nda ortaya çıkan kolera salgınına ilişkin çeşitli veriler yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kolera, Osmanlı İmparatorluğu, Salgın.

Abstract

Epidemic is one of the biggest problems that war condition creates. Sometimes, epidemics which are even more fatal than enemy, showed itself in the First World War. During this period, both lack of front line conditions and demographic movements that occur due to various reasons, the cholera epidemic influenced the Otoman Empire by spreading quickly. In this article which was published in British Medical Journal in 1915, various data about cholera epidemic that occurred in the Otoman Empire take place.

Keywords: Cholera, Otoman Empire, Epidemic.

---

* "Cholera and The Dardanelles", *British Medical Journal*, 22th May 1915, pp. 898-899.

** Araş. Gör., Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, (mustafa.kirisman@deu.edu.tr).

8 Mayıs'ta yayınlanan sayımızda (s. 813) Türkiye'deki birliklerimizin koleraya maruz kalabileceği tehlikesine işaret edilmişti. Güneydoğudaki savaş alanında bulunan belli başlı risklerin varlığına işaret eden epidemiyolojik gerçeklerin göz önüne alınması okuyucularımızın ilgisini çekecektir.

Osmanlı İmparatorluğu iki yönden -Rusya'nın güney hükümetlerinden ve Suriye- kendisini kuşatmış olan koleraya maruz kalmış durumda¹. Rus İmparatorluğu'nun herhangi bir bölümünde koleranın sık rastlandığı odak noktasını göz önünde bulundurup bulundurmamak tam anlamıyla akademik bir meseledir; ama en azından birkaç yıl ciddi salgın hastalık olmadan geçtiği kesindir. İncelenen yerler, Hazar Denizi'nin kıyıları ve Volga bölgesidir. Hastalık bu bölgeden tüm imparatorluğa bulaşabilir veya bulaşmayabilir. Büyük olasılıkla yaygın hastalığın odakları, eğer varsa, Hindistan karayolu üzerinden İran boyunca sıklıkla kuvvetini arttırıyor. Sadece 46 yılında başkent koleradan arınmışken, 1831'den 1912'ye, 1831'de, 1848'de, 1853'de, 1866'da, 1871'de, 1892'de, 1894'de, 1906'da ve 1910'da, 81 yılda Petrograd'ın salgın hastalıklardan ağır zarar gördüğüne dikkat etmeliyiz. 1904'de güney yönetimlerde hayli kolera vardı ve olağan kış duraklamasından sonra, 1905 baharında biraz kötüleşme yaşandı, fakat bu senenin yağışlı yazında hastalığın yayılması elverişsizdi. 1906'da tekrardan, İran'da iddia edilen ağır vakalar ile eş zamanlı salgına dair kanıt var.

1907 yılında, Kasım'da ve Ocak ve Mart 1908 arasında, Mekke ve Medine'de 25.000'den fazla ölüme sebep olan Hicaz'daki ciddi salgının Rusya'daki enfeksiyondan dolayı olduğunu düşünmek için sağlam nedenler var; en azından kolera salgınının Sinop'ta, Odessa'dan geçiş yapmakta olan hacılar arasında bulunduğu görülmektedir. 1908-1909 yıllarında kolera Rusya'da salgın hastalık iken, 1910 yazında güney hükümetleri ağır bir şekilde bu hastalığı yaşadı; böylece Ekaterinoslav'da vakalar 19.000'e yaklaştı, tüm imparatorlukta is 230.332 vaka ile 109.560 ölüm oldu. Bunun İtalya'daki başlangıcı ve sonraki sene Rus Çingenelerin Brindisi'ye ulaşmalarından dolayı olmuş olabilir ve bu yüzden de hastalığın Türkiye'ye Rusya'dan bulaştığını düşünmek için bir sebep var². Enfeksiyon için bu taraftan bolca veri olduğu görülecektir. Türklerin, Rus sınırındaki seferinde tek düze askeri başarısızlıkları, onların büyük ihtimalle fazla sayıda tutuklunun ele geçirilmesi sayesinde riske girdiklerini önermezken, Rusya ile Türkiye arasındaki ticari faaliyetlerin durması hiç şüphesiz, enfeksiyon ihtimalini azaltacaktır. Diğer taraftan, bulaşıcı hastalık olan koleranın tarihi bize, karantina ya da sınır kapama yöntemleriyle yapılan sınırlamaya inanmamızı gerektirmemekte.

Suriye'ye doğru giden geçiş yol hattını incelemeliyiz. Bilindiği üzere, Mekke ve Medine kutsal şehirleri fazla sayıda hacıyı çekmektedir. Arap sahili üzerindeki Yambo'nun kuzey diyarından gelen hacılar ilk olarak Medine'yi ziyaret etmektedirler. Güneyden Cidde'ye varanlar, oradan Mekke'ye ilerlemektedirler

1 Çev. Notu: Ayrıntılı bilgi için bkz: Hikmet Özdemir, "Salgın Hastalıklardan Ölümler 1914-1918", TTK yay., Ankara, 2005; Alev Keskin, Fatma İlhan, Özlem Demireğen, "Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Cephesinde Salgın Hastalıklar: Kolera ve Kolera ile Mücadele", *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi*, Y.10, S.19, Şubat 2012, s.s.85-100.

2 1910 yılında 3059 ölümlü 4630 vaka Türkiye'de resmen kaydedilmiştir.

(12 günlük yolculuk), Hac'cı bitiren kişiler, Kurban Bayramı süresince Mekke'de bulunmak için kısa süreli ikametden sonra geldikleri yoldan geri dönmektedirler. Ayrıntılarına sahip olduğumuz son iki salgına bakıldığında, 1902'dekinin yerel tesiri daha az şiddetliyken, onun Mısır'a olan uzantısının sonuçları daha ağır olduğunu görmekteyiz; 1907-8 salgını bölgesel olarak daha fazla ölüme yol açtı. Bir diğer fark ise 1907-8'deki kuzeyden gelirken, 1902'deki enfeksiyonun muhtemelen güneyden geldiğiydi. Önceki dönemde, 20 Şubat-8 Mart arasında, Mekke'de kaydedilen ölümlerin sayısı 1,389'du; Medine'de 348, Yambo'da 243 ölü rapor edildi³. Sonunda tüm güzergâha bulaşmasına rağmen tuhaf olan nokta, daha eski kafilerin birçoğu kutsal şehirler arasındaki yarım yamalak bir köye ulaşıncaya kadar zarar görmediler. Hastalık, Hicaz'dan kuzeye doğru Suriye'nin içine, güneye doğru Asur ve Yemen içlerine, batıya doğru Mısır içlerine yayıldı. Vakalar Mousha'da görüldü; Asyut'un biraz güneyinde, Temmuz'da ve sene sonunda 34.000 ölümün olduğu 40.000 vaka kayıt altına alındı. Suriye'de en az 4.700 ölü mevcuttu; çoğunluk Kudüs Mutasarrıflığı'ndaydı. Kışın Suriye salgını sona erdi, fakat 1903 Mart'ında Şam'da yeniden ortaya çıktı, Suriye vilayeti boyunca yayıldı; 5.483 ölümlü 7.823 vaka resmen rapor edilmiştir, fakat bunlar kesin olarak tahminlerin altındadır. 1904 Ocak'ında kolera Bağdat'taydı ve Mart'ta Basra'daydı, ama biz bu salgınların 1902 başlangıcının direkt kalıntısı olarak değil ama daha ziyade olarak daha önce Suriye'den yayılmış olabilecek İran uzantıları olarak görüyoruz.

Hicaz'daki 1907-8 salgını hususunda daha az tafsilatımız var⁴. Salgının, 31 Aralık'ta başladığı, büyük festivalden dört hafta önce; bayram süresince 4,739 hacının öldüğü ve toplam 25,000 ölüye Mekke ve Medine'de oturanların dâhil olduğu görülüyor⁵. Salgının sonraki coğrafi uzantısını anlatan herhangi bir çalışmadan haberdar değiliz. Bu tanımlama, salgının güneyden gelebileceğini göstermeye yeterlidir ve hatta mümkünse, başka meselelerle ilgili endişeler her zamankinden daha zor bir etkili denetim icra edebilirken farkında olduğumuz kadarıyla Hicaz'a olağan Hac'ın yapılacağı gözlemlenmektedir. Doğal olarak, savaş zamanlarında hastalığı normal zamanlardaki muhtemel intiha noktasına indirgemek için Osmanlı Hükümeti tarafından Asya vilayetlerinde biraz sıhhi denetim gerçekleştirilebilirdi. Genel olarak, mevcut şartlarda güneydeki tehlikenin daha fazla olduğunu düşünmeliyiz.

Bir önceki makalemizde Balkan Savaşı'ndaki kolera salgınıyla ilgili hakikatleri belirtmiştik. Belgelerle anlatılan tafsillatlara ekleyebiliriz ki, bazılarının görüşüne göre 16,000-30,000 arasında olan, Çatalca hattının önündeki Bulgar ordularının arasındaki salgın, İstanbul'u işgalden korudu⁶. Hastalığın Bulgarlara muhtemelen Türklerden sirayet ettiğini farz edebiliriz ve geçmişte zikredilen sıhhi tedbirlerin uygulanmadığı görünüyor. Dışkıyla ilgili geniş bir kontaminasyon vardı ve eğer varsa, askerlerden bazıları kendilerini yıkadılar.

3 Bkz: Clemow, Trans. Epidem. Soc. 1903-4, xxiii, s.223.

4 Sticker, Die Cholera, Giessen, 1912, s.126. Cidde'deki İngiliz Konsolosluğu, ölümlerin 21,000 olduğunu tahmin ediyor (Bkz.: Sağlık Yerel Yönetim Kurulu'nun sağlık memurunun raporu, 1908-9, ek A No.2, s.53.

5 Çev. Notu: Ayrıntılı bilgi için bkz.: Sinan Kuneralp, "Pilgrimage and Cholera in Ottoman Hedjaz 1831-1911" (çev.: Münir Atalar), Studies on Turkish Arab Relations, Annual 4 1989, Taiv, s.s.69-81.

6 Eckert, Berl. Klin. Woch., 1913, I, p.2326.

Yaklaşık olarak söylenebilir ki, mevcut askeri durum koleranın yayılmasına fırsat tanıyacaktır; yani yenilmiş ve demoralize olmuş düşmana sıcak takip. Bu askeri durum Balkanlarda ve Yunan ordusunda hastalığın yayılmasına yol açmıştı ki bu ihtimal gelecek yaz boyunca muntazaman unutulmamalıdır. Önemsenmesi gereken bir diğer nokta ise kolera vibriyonunun tespit ve imhasına yönelik tedbirler tesir ihtimalini tüketmez.

Emmerich'in nitrit tezinin ateşli savunucusu olan ve kolera salgınının bakteriyolojik görünümünü kötüleme fırsatını kaçırmayan Sticker'ın uç görüşlerini, bu ülke neredeyse hiç desteklememektedir. Fakat aynı zamanda hiçbir dikkatli epidemiyoloji öğrencisi hastalığın formülünün, vibriyonun varlığında ve yokluğunda toplanmadığından şüphe edemez. Vibriyosuz çıkış yolumuz kesinlikle olmaz, ama organizmanın saf varlığı hastalığı salgın biçiminde var etmeye yeterli olmaz. Toprağın yapısı ile hastalığın yaygınlığı arasında, hiç kuşkusuz bazı görünür bağlantıların olduğu-gerçeği üzerine, vurgusu Pettenkofer ve tabii ki Emmerich ve Sticker tarafından ortaya kondu. Hakikat yorumların çeşitliliğine açıktır, ama askerlerin manevrasından sorumlu oldukları unutulmamalıdır.

Bir önceki makalede bahsettiğimiz, sinek tehlikesinin ihmali olası değildir. Yine sağlıklı taşıyıcıların varlığı şüphe götürmez. Vibriyonun nekahat halindeki dışkılarından kurtulabilmesi sırasında sürenin uzunluğu değişkendir. V. Stühler (1909) 90 gün, Jakowleft 57 gün, Bürgers 69 gün verdi. Montefusco (1910) 10'dan 15 güne %46, 15'ten 20 güne %21, 20'den 25'e %10, 1'den 10 güne %10 olumlu sonuçlar elde ederken, geri kalan yüzde ise 35 ile 78 gün arasına düşmektedir. Vibriyolar ifrazının sağlıklı temas yüzdesi değişmektedir. Bilinmeyen bölgelerden gelip enfekte olanlar ele alındığında, 1910'da Rusya sınırı üzerindeki Prusya'da 5200 sağlıklı insan, 3'ü taşıyıcıydı; Hollanda'da aynı sene süresince, şüpheli Baltık limanlarından gelen 7338 kişi, 7'si taşıyıcıydı incelendi. Napoli'deki 2000 niyetliden 12'si taşıyıcıydı. Oranlar salgın zamanında çok daha fazladır, 1910 salgını süresince Petrograd'da bulunan %6 kadarken çok daha yüksek yüzdeler Avusturya ve Romanya'da kaydedilmiştir fakat küçük kesim sayılara dayanır. Sağlıklı taşıyıcı durumunun süresi genellikle üç haftayı aşmaz; böylece Petrograd'daki 577 taşıyıcıdan yalnızca 24'ü, üç haftadan sonra sürdürdü, fakat nadir örneklerin altı aydan fazla olduğu bilinir (Gaffhy, Janssen, Sparmberg).

Taşıyıcıların epidemiyolojik önemi hâlihazırda meçhuldür ve belirttiğimiz üzere mikro-organizmaların varlığı esas olmasına rağmen hastalığın tek unsurudur. Fakat madem operasyon alanı içinde mevcut diğer unsurların olabilirliğini düşünmek için iyi dayanaklarımız var, Türk İmparatorluğundaki, şu anki kolera dağılımının bilinmesi arzu edilmektedir. Şimdiye dek farkında olduğumuz kadarıyla gerekli veriler elde edilemez, fakat savaş öncesi koleranın dağılımının bazı kanularını oluşturabiliriz. Aşağıdaki istatistikler Uluslararası Halk Sağlığı Ofisi'nden (Ocak, 1915) alınmıştır, fakat hatırlanacağı üzere Türk istatistikleri ciddi olarak yetersizdir ve bu nedenle sayılar minimum kıymettir⁷. İstanbul havalisinde 99 ölümler

7 Çev. notu: Konuyla ilgili, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'nde (1936-1952) dersler vermiş olan Ord. Prof. Fritz Neumark'ın, Türkiye ile ilgili istatistikî verilerin yetersizliği ve yanlışlığı konularındaki sorunları üzerine çalışmasını görmek için bkz.: Fritz Neumark, *Harp Ekonomisi: Harp Ekonomisinin Esasları ve İstatistiğinin Ekonomik Seferberlik Planında Ehemmiyeti* (çev.: Sabri F. Ülgener), Başvekalet İstatistik Genel Direktörlüğü, Ankara, 1937.

beraber 221 vaka Ağustos 1913 ile Temmuz 1914 arasında bildirildi; İmparatorluğun geri kalan kısmında diğer 196 vaka rapor edildi-bunlardan 110'u 28 Şubat ile 19 Mayıs arasında Edirne'deki askerlerin arasından. Bu, olduğundan hafif görünen ifade, 94'ünün ölümcül olduğu gerçeğiyle gösterilmektedir-imbânsız bir şekilde yüksek ölüm vakası. Eylül'den Aralık 1914'e Avusturya'da 3633, Macaristan'da 3600 vakanın var olduğu eklenebilir. 27 Aralık 1914'ten 6 Mart 1915'e Avusturya'da 244 vaka vardı. 11 Ocak'tan 7 Şubat'a, Macaristan'da rakamlar 183'tü. Son rakamlar Avrupalı Türkiye için mevcut değil fakat geçen Ocak ayında, Bağdat'ta 15 ölümler birlikte 50 vaka vardı.

Bu konu ve, hasta ve hapisteki yaralıların durumu dikkatli bir inceleme gerektirdiği için, birlikler tarafından işgal edilebilecek bölgelerin daha önceki tarihi göz önüne alındığında, bize göre; koleraya karşı kampanya planı, detaylarının toplanmasıyla görevli bir haber alma teşkilatını da içermelidir.

Salgının ortaya çıkışını belirlemek imkânsız olduğu halde, askeri operasyonların üzerine böyle bir felaketin felce uğratma etkisi, olası önlemleri ihmal etmemeyi zorunlu hale getirmektedir.

Kitabiyat

Engin Berber (Der.), *Türk Dış Politikası Çalışmaları: Cumhuriyet Dönemi İçin Ulusal Rehber*, (Genişletilmiş 2. Baskı), İstanbul Bilgi Üniversitesi yay., İstanbul, 2012, XIV+186 sayfa.

Özet

Derlemesini, editörlüğünü ve ilk bölümünün yazarlığını Prof. Dr. Engin Berber'in yaptığı *Türk Dış Politikası Çalışmaları: Cumhuriyet Dönemi İçin Ulusal Rehber* adlı kitap, beş bölüm ve eklerden oluşmakta ve alanındaki önemli bir boşluğu gidermektedir. Prof. Dr. Berber'in kaleme aldığı kitabın birinci bölümü "Arşivler ve Arşiv Belgeleri" başlığını taşımaktadır. İkinci bölümü, "Resmi ve Yarı Resmi Yayınlar" başlığıyla Taner Bulut; üçüncü bölümü, "Özel Yıllıklar" başlığıyla Engin Berber ve Taner Bulut; dördüncü bölümü, "Haber Dergileri" başlığıyla Elif Yeneroğlu Kutbay ve son bölümü ise "Anılar ve Yaşamöyküleri" başlığıyla Onur Kınlı kaleme almışlardır.

Kitap, araştırmacı, yazar ve öğrencilerin Türk dış politikası çalışmaları için başvurabilecekleri temel kaynaklara ulaşma konusundaki eksiklikleri gidermeyi amaçlamaktadır. İçerdiği konular ve değindiği kaynaklar nedeniyle kitap, sadece Türk dış politikası alanında değil, ilgili disiplinler olan uluslararası ilişkiler, siyasi tarih, hukuk, siyaset bilimi, kamu yönetimi v.b. alanlarda da okuyuculara önemli faydalar sağlayacak niteliktedir.

Anahtar Kelimeler: *Türk Dış Politikası, Arşivler, Resmî Yayınlar, Özel Yıllıklar, Haber Dergileri, Anılar ve Yaşamöyküleri.*

Abstract

The subject of the book called *Türk Dış Politikası Çalışmaları: Cumhuriyet Dönemi İçin Ulusal Rehber* which had compiled and edited by Prof. Dr. Engin Berber who is the writer of first chapter, consists of five chapters and additions and fulfills significant gaps in its field. The first chapter of the book written by Prof. Dr. Berber is titled as "Archives and Archival Documents". The second chapter of the book is titled as "Official and Semi-Official Publications" was written by Taner Bulut; the third chapter of the book is titled as "Private Yearbooks" was written by Engin Berber and Taner Bulut; the fourth chapter of the book is titled as "News Magazines" was written by Elif Yeneroğlu Kutbay and the final chapter of the book is titled as "Memories and Biographies" was written by Onur Kınlı.

The book aims to correct the deficiencies in the field of accessing to basic resources for researchers, to be applicable by writers and students for the study of Turkish foreign policy. Due to including topics and mentioning resources, the book provides significant benefits to readers, not only field in Turkish foreign policy, but also to the related disciplines of international relations, political history, law, political science, public administration, etc. fields.

Key Words: *Turkish Foreign Policy, Archives, Official Publications, Private Yearbooks, News Magazines, Memoirs and Biographies.*

Bilimsel araştırmalar için bibliyografya eserleri oldukça önemlidir. Bibliyografya eserleri önemli olmakla birlikte bu eserlerin hazırlanmasındaki ciddi zorluklar yaşandığı bir gerçektir. Bu zorluğu zamanında aşabilmiş nadir çalışmalardan biri, Metin Tamkoç'un *A Bibliyography on the Foreign Relations of the Republic of Turkey 1919-1967 And Brief Biographies of Turkish Statesmen* (Ankara 1968) adlı eserdir. Yakın zamanlara kadar Tamkoç'un eseri, hem seçiciliği ve hem de tematik olması bakımından 1919 sonrası Türk dış politika araştırmaları için vazgeçilmez bir bibliyografik çalışma niteliğindedir. Buna karşın 1967 sonrası yayınlanmış kaynak ve araştırma eserleri içeren bir bibliyografya çalışması ise uzun yıllardır önemli bir ihtiyaç olmasına rağmen hazırlanabilmiş değildi.

Hiç şüphesiz tarih araştırmalarında ilk elden kaynakları/belgeleri kullanmak, bilimsel bir zorunluluktur. Bu bağlamda ikinci zorunlulukta tarihinin ilk elden/orjinal belgelere ulaşması için arşivlere gitmesidir. Her ne kadar Türkiye Cumhuriyeti tarihi araştırmacıları için arşivlere ulaşmak hali hazırda bir sorun oluştursa da, bu alan araştırmacıları da, orijinal, birinci elden kaynaklara dayalı çalışmalar yapabilmek amacıyla "imkân ve ilişkileri kullanarak" arşivlere girmelidir. Hemen belirtelim ki, söz konusu şart, cumhuriyet dönemi Türk dış politikası üzerine çalışan kimseler içinde geçerlidir. Hele 1923-1928 dönemi çalışılacaksa, her cins kaynak, belge, süreli yayından yararlanabilmek için araştırmacıların eski Türkçe/Osmanlıca'yı bilmesi adeta bir zorunluluktur.

Türk Dış Politikası Çalışmaları- Cumhuriyet Dönemi İçin Ulusal Rehber, başlıklı çalışma her şeyden önce, yukarıda saydığımız sıkıntıları giderici bir çalışma olma iddiasında değildir. Bu çalışma öncelikle, Türk Dış Politikası (TDP) tarihiyle ilgilenen araştırmacılar için seçtikleri konu bağlamında yukarıda değinmeye çalıştığımız Türkiye'deki arşiv/kütüphane/katalog ve bibliyografya anarşisinde nelerin gözden kaçırılmaması gerektiğine rehberlik etmektedir. Fakat kuşkusuz bu anarşi içinde neyin aranacağıнын bilinmesi, sadece yazar ya da kitap başlığı tasnifli çekmece katalogların hüküm sürdüğü kütüphanelerde çalışırken büyük bir kolaylık yaratacaktır. Çalışmanın editörü Prof. Dr. Berber'in "Sunuş" kısmında belirttiği şu ifadeleri, kitabın neden bir proje olarak ortaya çıktığını, nasıl bir içeriğe sahip olduğunu ve neyi hedeflediğini özetlemektedir: "*Kaleme alınmasındaki başat dürtü kaynak bilgisi eksikliğini gidermek olsa da, ...Türkiye'nin cumhuriyet döneminde izlediği dış politikayı bütün olarak ya da belli süreçler bağlamında ele alan kitap ve makalelerin bibliyografyası değildir. Her şeyden önce kitabımız, üçüncü el kaynaklardan sayılan (inceleme-araştırma ürünü) bu yayınlarla değil, (kullanılmamış belge/bilgi sunan) birinci ve ikinci elden kaynaklarla ilgilenmektedir. Söz konusu kaynaklar başlıklar altında tasnif edilirken, bir bibliyografya çalışmasında hiç eksik olmayan her şeyi içermeye duyulmamış ve çoğu kez özellikle örneklemeler yapılmıştır. Ayrıca kitabımızın, herhangi bir bibliyografya çalışmasında görülmemeyen bir biçimde, kaynakları künyesini vermekten çok öte bir yöntemle tanıttığını söylemek isteriz. Bu yöntem, Türk dış politikasını aydınlatmada kaynağımızın rolü üzerinde düşünmeyi; ilgili kurum ve kuruluşların tarihsel gelişimine değinmeyi; davranış kalıplarını açıklamayı ve eleştirmeyi; bazı görüş ve önerilerimizi paylaşmayı içermektedir"*¹.

1 Engin Berber (Der.), *Türk Dış Politikası Çalışmaları: Cumhuriyet Dönemi İçin Ulusal Rehber*, (Genişletilmiş 2. Baskı), İstanbul Bilgi Üniversitesi yay., İstanbul, 2012, s.IX-X.

Türk Dış Politikası Çalışmaları kitabı, Arşivler ve Arşiv Belgeleri, Resmî ve Yarı Resmî Yayınlar, Özel Yıllıklar, Haber Dergileri, Anılar ve Yaşam Öyküleri olmak üzere beş bölümden ve eklerden oluşmaktadır. Kitabın ilk baskısında² “Özel Yıllıklar” bölümü yer almamıştı. “Haber Dergileri” bölümü ise “Sürelî Yayınlar” başlığı altında incelenmişti. Yazarların, kitabın ikinci baskısı için ilgili bölümlerini gözden geçirdikleri ve bazı eklemeler yaparak güncelledikleri hemen göze çarpmaktadır. Kitabın ikinci baskıyı yapması, yazarlarının çalışmalarını kaleme alma amaçlarının kısmen de olsa başarıya ulaştığını göstermektedir.

Prof. Dr Engin Berber tarafından kaleme alınan ilk bölüm, basılmamış, yayınlanmamış ve çoğu gün ışığına çıkmamış arşiv belgelerini ve bunların bulunduğu arşivleri konu edinmesi sebebiyle diğerlerinden ayrı bir öneme sahiptir. Özellikle, Türkiye’deki arşivlerin oluşturulması ve kurum/kuruluşların arşivleme çalışmalarına nasıl baktığı, Batı’daki örneklerinden farklı olarak hangi güdüler esas alınarak oluşturulduğu ve nasıl bir zihniyetin ürünü olarak hizmet verme pratiklerinin şekillendirildiğini anmak bakımından da önemli. Bu hususun altını çizmemizin nedeni, arşivde çalışma yapacak araştırmacılara kataloglarla sunulan başlıklar ötesinde araştırmacıyı nelerin bekliyor olabileceği ve başlıklara rağmen nelerin ulaşılabileceğine dair ipuçları vermesi, Bu çerçevede ele alındığında, teknik bir bilgilendirmeye sınırlı kalınmadığını özellikle vurgulamak gerekir. Türk dış politikası konusunda araştırmacıların Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü-Cumhuriyet Arşivi, Dışişleri Bakanlığı Arşivi, Cumhurbaşkanlığı Arşivi, Genelkurmay Askerî Tarih Ve Stratejik Etüd Başkanlığı Arşivi (ATASE), Millî Savunma Bakanlığı Arşivi, İçişleri Bakanlığı, Emniyet Genel Müdürlüğü Arşivi, Kızılay Arşivi,³ Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi, Türk Tarih Kurumu Arşivlerinden yararlandığını hepimiz biliyoruz.

Berber’in de ifade ettiği gibi 1923 sonrası Türk dış politika araştırmaları için önemli sorunların başında bu dönemle ilgili resmî arşivlerin kapalı ya da işlevlerinin zayıf olması gelmektedir. Bu arşivler bir an önce dünya standartları ölçüsünde araştırmacıların hizmetine sunulmalıdır. Ayrıca, bu arşivleri elinde bulunduran kurumlar (Dışişleri Bakanlığı, Genelkurmay Başkanlığı, Emniyet Genel Müdürlüğü, Cumhurbaşkanlığı gibi) “kurumsal tekelcilik” anlayışından kurtulmalıdır. Her halde bu arşivlerde çalışmak isteyen pek çok araştırmacının olumsuz deneyimleriyle ilgili anlatacağı epey mesele mevcuttur. Kurumlar gerekçesi ne olursa olsun ilkel davranışlardan kurtulmalı, hem de söz konusu anlayışı besleyen “gizlilik” gerekçesi, dünya ölçeğine indirgenmelidir. Unutulmasın ki resmî arşivlerin kapalılığı ve işlevsizliği devam ettiği sürece yapılan sayısız araştırmaya rağmen gerçek anlamda karşılaştırmalı Türk dış politika araştırmalarını yapmak mümkün olamayacaktır.

Daniel H. Thomas ve Lynn M Case’in editörlüğünü yaptığı, 1958 yılında Pensilvanya Üniversitesi tarafından basılan *Guide to the Diplomatic Archives of Western Europe* başlıklı önemli başucu kitabına, üslubu itibarıyla, Türkiye ayağıyla ilgili bir ek olarak da düşünülebilir.

2 Kitabın ilk baskısı, aynı yayınevi tarafından 2007 yılında yapılmıştır.

3 Kızılay Arşivi söz konusu arşivler içinde en kötü koşullara sahip olmasına karşın son yıllarda yapılan çalışmalarla modern araştırma olanaklarını arşivden yararlanmak isteyenlerin hizmetine sunmuş bulunmaktadır.

Taner Bulut'un hazırladığı ikinci bölüm ise TDP ile ilgili temel başvuru kaynaklarından olan "Resmi ve Yarı Resmi Yayınları" konu ediniyor. Çalışmayı çarpıcı kılan nokta *Ayin Tarihi, Düstur, Ceride-i Resmîye, Resmi Gazete, TBMM Zabıt Ceridesi, Kavanin Mecmuası, T.C. Devlet Salnamesi, Dışişleri Bakanlığı Yıllığı, Başbakanlık Yayınları* gibi ana başlıklar altında yayınların izi sürülmüş, kesintiye uğradığı, periyodunun değiştiği tarihler tespit edilerek, içeriklerine dair geniş özetler verilmiş olmasıdır. Yine benzer amaçla, nelere ulaşılacağı yanında bu başlıklar altındaki yayınlarla hangi bilgilere ulaşılmasının beklenmemesi araştırmacılara gösterilmektedir. TİKA gibi diğerlerine kıyasla bu alanda yeni kurulmuş birimlerin hazırlanmış olduğu raporların da konu edildiği Başbakanlık yayınları alt başlığında ne tip bilgi ve belgelere hangi yayınlar aracılığıyla arşive gitmeden de ulaşılacağı araştırmacılara salık verilmektedir. Bulut'un kitabın ikinci baskısında bu bölüme T.B.M.M. ve Meclis Tutanakları'yla ilgili birkaç tablo da eklediğini görmekteyiz. Bu tablolar aracılığıyla kuruluşundan 2010 yılına kadar Türkiye'deki yasama organlarının görev yaptıkları dönemler, seçim tarihleri, Meclis'e katılma tarihleri ve dönem sonu tarihleri gruplandırılmış bir şekilde görülebilmektedir. Ayrıca Bulut, hazırladığı bir diğer uzun tablo ile T.B.M.M. Tutanak Dergisi'nin 1920-1960 yıllarını kapsayan ciltlenme yöntemine ilişkin bilgileri aktararak, araştırmacıların ilgilendikleri tarihteki hangi yaşam dönemi ve yılının, hangi tarihler arasında olduğu ve ilgili birleşimdeki tutanakların hangi cilt numarasıyla basıldığı bilgisine kolayca ulaşmalarına yardımcı olmaktadır.

Kitabın "Özel Yıllıklar" başlıklı üçüncü bölümünü ise, ilk iki bölümün yazarları Engin Berber ve Taner Bulut birlikte kaleme almışlardır. Yazarların ifadesiyle Türk dış politikası çalışmacılarının "pek farkında olmadıkları"⁴ özel yıllıklar bu bölümün ana konusunu oluşturmaktadır. Berber ve Bulut, Türk basın ve yayın tarihinde özel yıllık (salname), almanak ve nevsallerin kısaca tarihçelerine göz attıktan sonra Cumhuriyet döneminde basılmış özel yıllıkları gruplar halinde inceleyerek, bu eserlerdeki Türk dış politikası ile ilgili çalışmaların adeta avcılığını yapmışlardır. Türkiye'de basılmış *Türkiye Yıllığı, Matbuat Almanakları, Varlık Yıllıkları, Bütün Dünya Dergisi ve Yıllığı, Cumhuriyet, Hürriyet ve Milliyet* gazetelerinin yıllıkları ile *NTV Yıllıkları* ve konuya odaklı diğer yıllıklardan yapılan seçme örneklerle, bu yıllıkların envanteri çıkarılmış; Türkiye'nin dış politikası, siyasi tarihi v.b. konulardaki içeriklerin yıllıklarda nasıl ele alındığı okuyuculara yorumlanmıştır. Berber ve Bulut'un ortak çalışmasına bakıldığında özel yıllıklar gibi fark edilmemiş eserlerin Türk dış politikası çalışmalarında ıskalanmış olması kayıptır. Bu bölümün, söz konusu eksikliği gidermede rehber olacağı açıktır. Yazarlarının da belirttiği üzere, "bundan böyle Türk dış politikası hakkında kalem oynatacakların, özel yıllıklara da atıfta bulunmaya başlaması, bu makaleyi üretmek için sarf edilen çabanın karşılığı olacaktır"⁵.

Elif Yeneroğlu Kutbay'ın kaleme aldığı ve derlediği "Haber Dergileri" bölümü ise, konusu gereği diğer bölümlere kıyasla TDP araştırmaları için daha betimsel olarak nitelendirilebilir. Kutbay, TDP tarihi çalışmalarında gözden kaçan ya da niteliğinden ötürü göz ardı edilen haber dergileri: *Akis (1954-1968), Kim*

4 Engin Berber ve Taner Bulut, "Özel Yıllıklar", *Türk Dış Politikası Çalışmaları: Cumhuriyet Dönemi İçin Ulusal Rehber*, (Genişletilmiş 2. Baskı), İstanbul Bilgi Üniversitesi yay., İstanbul, 2012, s. 71

5 Berber ve Bulut, *a.g.m.*, s. 90.

(1958-1968) ve *Yarın* (1963-1969) adlı dergilerle ilgili bilgiler vererek, bu dergilerde yayınlanmış dönemin önemli devlet ve fikir adamlarınca kaleme alınmış, TDP ile ilgili yazıların dökümünü sunmaktadır. Çalışmasının başında *Time* dergisi özelinde haber dergiciliğinin Batı'daki geçmişine ışık tutan Kutbay, haber dergiciliğinin Cumhuriyet dönemindeki ortaya çıkış serüvenine de değinmektedir. Söz konusu haber dergileri hakkında genel bilgileri aktaran Kutbay, hazırladığı dizinlerle de *Akis*, *Kim* ve *Yarın* dergilerinde çok partili yaşama geçişten sonra Türkiye'nin dış politikasının temel unsurlarıyla birlikte genel dış politika konularıyla ilgili bir tasnifleme yoluna gitmiştir. Dizinler şu başlıklar altında toplanmıştır: Türk Dış Politikası Genel, Ortadoğu-Arap Dünyası, Sovyetler Birliği, Amerika Birleşik Devletleri, NATO, Ortak Pazar, Kıbrıs Sorunu, Balkanlar, Almanya, Resmi Ziyaretler ve Muhtelif. Bu başlıklar altında tasniflenen konulara bakıldığında uluslararası konjonktürün de sıkı biçimde takip edildiği göze çarpmaktadır. Özellikle Soğuk Savaş koşullarında TDP'nin 1960'lı ve 1970'li yıllarda meşgul olduğu meseleler ve bu meselelerin günümüzde de doğurduğu sonuçlar bağlamında karar vericilerin politika üretme sürecinde beslediği alanlar olarak bu tip çalışmalardan haberdar olmak ayrı bir öneme sahiptir. Kültür Bakanlığı tarafından bilgisayar ortamında 2001 senesinde yayınlanan *Cumhuriyet Dönemi Makaleler Bibliyografyası (1923-1999)*'nda da haber dergisi niteliğinden ötürü yer almayan bu önemli yayın organlarının araştırmacılara sunulması, yakın dönem basın tarihimizin unuttuğu birikimlerin gün ışığına çıkması açısından da oldukça önemlidir.

Onur Kınlı tarafından hazırlanan son bölüm, "Anılar ve Yaşamöyküleri" ise, konu edindiği malzemenin çeşitliliği ve özneliliğinden ötürü mevcut örneklerin tarihsel metodolojisi çerçevesinde nasıl kullanılabileceğine odaklanmaktadır. Bu bağlamda, öncelikle biyografinin bir yazın türü olarak sınırları uzmanların yorumları da göz önünde tutularak tartışılmış ve tarih yazımına nasıl eklemlendiğinin izi, TDP tarihi çalışmaları özelinde takip edilmeye çalışılmıştır. Anılar ve Yaşamöyküleri'nin tarihsel belge olarak kullanımının neden olacağı sorunlar, TDP tarihinden seçilmiş bazı olaylar bağlamında değerlendirilerek araştırmacılar için bir model oluşturmuştur. Kınlı, bu genel tartışmaların ardından Türk hariciyesinin temsilcilerinin yayımladıkları anılar ve yaşamöykülerini, TDP dönemleriyle paralel bir biçimde ele alarak, bu türdeki yayınların genel politikaları anlamak yolunda ne kadar önemli ayrıntılara sahip olduklarını bize göstermektedir.

Ekler bölümüne gelindiğinde, TDP çalışmalarında yardımcı olacağı düşünülen dört ek araştırmacılara sunulmaktadır. İlk ek, "Wilson Prensipleri" olarak literatürde bilinen ABD Başkanı Woodrow Wilson'un 8 Ocak 1918'te Kongre'de yaptığı konuşmanın metninin Türkçe çevirisidir. İkinci ek ise, "Big Three" (Üç Büyükler) olarak bilinen ABD, İngiltere ve SSCB'yi temsilen Truman, Churchill (sonradan Attlee) ve Stalin'in katılımıyla gerçekleşen Potsdam Konferansı'nda müttefiklerin Türkiye üzerine yaptıkları konuşmalardan seçilen bazılarının Rusça'dan yapılmış çevirilerinden oluşmaktadır. Üç numaralı ekte *Ajans Türk*, *Durum*, *Forum* ve *Ortadoğu* dergilerinde yer alan TDP ilgili makaleler, tematik dizinler halinde listelenerek ve sonuncu ekte ise TDP ile ilgili anı ve yaşamöykülerinin kaynakçası verilerek okuyucu ve araştırmacılara kolaylık sağlanmaktadır.

Türkiye’de gerek tarih ve gerek uluslar arası ilişkiler kökenli dış politika araştırmacıları, sadece kendi mesleki formasyonları ölçüsünde araştırmalarını sürdürmüşlerdir. Bunun sonucu olarak tarihçiler uluslar arası ilişkiler disiplininin teorik anlatımlarından uzak kalmakta, uluslar arası kökenli olanlar da tarihin temel kavramlarına yeterince vakıf olamamaktadırlar.

Sonuç olarak artık Türkiye’deki dış politika araştırmaları, gerek tarih ve gerekse uluslar arası ilişkiler disiplinlerinin temel kavram ve anlayışlarını kaynaştıran “disiplinlerarası” bir niteliğe kavuşmalıdır. Böylece, dış politika araştırmaları “tek boyutlu” ve de “uluslar arası sistemi dikkate almayan” değerlendirmelerden kurtulmuş olacaktır.⁶ Engin Berber ve arkadaşlarının da yaptığı sorunu tespit ve çözümlemeye yönelik atılmış önemli adımlardan biri olarak Türk dış politikası üzerinde çalışacak araştırmacılara yardımcı olmak maksadıyla arşivlerden başlamak üzere belli başlı kaynak ve araştırmaları değerlendirmek olmuştur.

Günver GÜNEŞ*

6 Mustafa Budak, “Cumhuriyet Dönemi Türk Dış Politikasına Dair Türkçe Kaynak ve Araştırmalar (1923-1945), *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt:2, Sayı:1, İstanbul 2004, s.267-340.

* Yrd. Doç. Dr., Adnan Menderes Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, (ggunes65@gmail.com).

Sempozyum

**“ARAMIZDAN AYRILIŞININ 50. YILINDA HASAN ALİ
YÜCEL’DEN GÜNÜMÜZE EĞİTİM, BİLİM, KÜLTÜR
POLİTİKALARI”
(25-26 Şubat 2011)**

Alev GÖZCÜ*

Özet

İzmir ‘de Yeni Kuşak Köy Enstitüleri tarafından önemli bir etkinlik gerçekleştirildi. Bu etkinlik Hasan Ali Yücel’in ölümünün 50. Yılı anısına onun Milli Eğitim Bakanlığı dönemindeki faaliyetlerini, dönemin eğitim ve kültür politikalarının anlaşılmasını ve bugünün eğitim sorunlarına ışık tutulmasını hedeflemişti.

Anahtar Kelimeler: Hasan Ali Yücel, Köy Enstitüleri, Kültür Politikası.

**“POLITICS OF EDUCATION, SCIENCE AND CULTURE FROM HASAN ALI
YÜCEL TO NOWADAYS, IN THE 50TH ANNIVERSARY OF HIS DEATHDAY”
(25-26 FEBRUARY 2011)**

Abstract

An important event had been realized by the New Generation Village Institutes in Izmir. This event aimed to lighten activities of Hasan Ali Yücel during his National Education Ministry period educational and cultural politics of the period and today’s educational problems.

Keywords: Hasan Ali Yücel, Village Institutes, Cultural Politics.

---

* Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Öğretim Elemanı,
(alev.gozcu@deu.edu.tr).

İzmir önemli bir etkinliğe ev sahipliği yaptı. Bu önemli etkinliğin ortaya çıkma nedeni bir dönemin unutulmaz Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel'i anmak ve onun eğitim, kültür, bilim ve sanat anlayışını ve kendi döneminin uygulamalarını konuşmaktı. Ve tabii bugünün Türkiye'sine uzanan tarihsel süreçte söz konusu alanlarda Yücel'den beri nelerin nasıl değiştiğini anlamaya çalışarak yeni hedefler ve politikalar üretmeye yarayacak düşünceleri tartışmaktı. Onun çalışmalarından ve felsefesinden feyz alan bu bilgi şöleni 25-26 Şubat 2011 tarihleri arasında İzmir Ekonomi Üniversitesi'nin konferans salonunda hayata geçti.

Aslında bu etkinlik Yeni Kuşak Köy Enstitülüler Derneği tarafından düzenlenen sempozyumların üçüncüsü olma özelliği taşıyordu. Adı geçen bu dernek, 2-3 Ocak 2009 tarihleri arasında "Mustafa Necati ve Cumhuriyet Eğitim Devrimi Sempozyumu", 20-22 Mayıs 2010 tarihleri arasında "Aramızdan Ayrılışının 50. Yılında Eğitim Devrimcisi İsmail Hakkı Tonguç" sempozyumunu düzenlemişti. Bu yıl bu süreci ve bir öncekilerinin felsefesini tamamlayan Hasan Ali Yücel'in adını taşıyan ve bu serinin bir devamı olarak "Aramızdan Ayrılışının 50. Yılında Hasan Ali Yücel'den Günümüze Eğitim, Bilim, Kültür Politikaları" konulu sempozyum 25-26 Şubat 2011 günleri arasında yine İzmir'de gerçekleştirildi.

Yeni Kuşak Köy Enstitülüler Derneği'nin ve Derneğin Başkanı Prof. Dr. Kemal Kocabaş'ın, Hasan Ali Yücel'in torunu Yar. Doç. Dr. Güzel Yücel'in çabaları ile gerçekleşen bu bilgi şöleninde en az dernek kadar sempozyumun gerçekleştiği ilçe olan Balçova'nın Belediye Başkanı Mehmet Ali Çalkaya'nın aynı Belediye'nin Kültür Müdürü Tuğrul Keskin'in de önemli katkıları vardı. Bir başka katkı ise Dokuz Eylül Üniversitesi İsmail Hakkı Tonguç Köy Enstitüleri Araştırma ve Uygulama Merkezi'nin (KETAM) ve adı geçen Üniversitenin Rektörü Prof. Dr. Mehmet Füzün'ündü.

Sempozyum düzenleme kurulu bu bilimsel etkinlikle Türkiye'nin "yoğunlaşan eğitim, kültür sorunlarının çözümüne yeni ufuklar, aydınlık bir pencere açmasını" amaçlamış. İki gün boyunca devam eden sempozyum iki ayrı salonda gerçekleşti. Yaklaşık 80 bildirinin tartışıldığı bu etkinlikte, akademisyenlerin yanı sıra yazar, gazeteci, siyasetçi, öğretmen, gibi çeşitli çevrelerin katılımı ve yoğun ilgisi vardı.

PROGRAM

Aramızdan Ayrılışının 50. Yılında

Hasan-Âli YÜCEL

Eğitim, Bilim, Kültür Politikaları

SEMPOZYUMU

25 - 26 Şubat 2011

İzmir Ekonomi Üniversitesi

Düzenleyen Kuruluşlar:
Balçova Belediyesi
Yeni Kuşak Köy Enstitülüler Derneği

Yücel, yaklaşık sekiz yıl süren Milli Eğitim Bakanlığı döneminde son derece önemli işlere imza attı. Bunlar arasında Birinci Neşriyat Kongresi, Birinci ve İkinci Maarif Şurası, Tercüme Heyeti'nin Toplantısı, Birinci Coğrafya Kongresi, Gramer Komisyonu ilk toplantısı, Felsefe Terimleri Komisyonu toplantısı, Dördüncü Dil Kurultayı, Üçüncü Türk Tarih Kongresi, Eski Eserler ve Müzeler Birinci Danışma Komisyonu ilk toplantısı, Beden Eğitimi ve Spor Şurası çalışmaları vb. saymak gerekir. Onun çok yönlü ve üretken düşün dünyası görevde olduğu yıllarda Türk Eğitim Sistemine oldukça ivme kazandırdı. 1897 yılında Osmanlı Devleti'nin sancılı yıllarında dünyaya gelen Hasan Ali Yücel'in, düşün dünyasının şekillenmesinde kuşkusuz bu sancılı dönemin fikir hareketliliğinin de büyük etkisi vardı.

Yeni Kuşak Köy Enstitülüler Derneği'nin Başkanı Prof. Dr. Kemal Kocabaş'ın da belirttiği gibi Hasan Ali Yücel, "Çok genç yaşta ülkenin eğitim ve kültür sorunları üzerinde yoğunlaşan, makaleler, kitaplar yazarak kendisini Cumhuriyet yönetim kadrolarına hazırlayan, Mustafa Kemal'i çok iyi anlayan ve yaptıklarıyla Mustafa Kemal'i yaşadığı yıllara taşıyan, aktaran bir eylem adamı, bir devrimci"ydi.

Sunulan bildirilerin pek çoğunda Yücel, Doğu ve Batı'yı sentezleyebilmiş bir aydın olarak tanımlandı.

Hasan Ali Yücel'in torunu Güzel Yücel Gier'in anlatımıyla Hasan Ali Yücel "*Türkiye'de kültür reformunu gerçekleştirmiş, devlet adamı, şair, yazar musikişinas, aydın, gelmiş geçmiş en önemli Milli Eğitim Bakanı, Köy Enstitülerinin kurucusu...*" ydu.

Yücel'in Milli Eğitim Bakanlığı döneminde yapılan en önemli uygulamalardan biri İsmail Hakkı Tonguç'la birlikte yürüttükleri Köy Enstitüleri olmuştur. "Türk Vatanının dağlarında, bayırlarında ve kırlarında, hatta en ücra yerlerinde kendi kendine açıp solan çiçek bırakmayacağız." Bu sözler Yücel'in, eğitim felsefesini göstermişti. Bu doğrultuda Köy Enstitüleri eğitimin, Anadolu'nun en ücra köşelerine yaygınlaştırılmasını ve yoksul köy çocuklarının hayatlarını aydınlık hale getirmek için kurulmuştu.

Bu önemli bilgi şölenu sadece Hasan Ali Yücel döneminin eğitim ve kültür politikalarını konuşmakla kalmadı aynı zamanda bugünün Türkiye'sinin eğitim sorunları ve bunlara getirilecek çözüm önerileri üzerinde duruldu. Bu noktada özellikle eğitimin giderek piyasalaşması, üniversite özerkliğinin ortadan kalkması, nitelikli öğretmen yetiştirme sorunu başta olmak üzere pek çok başka konu üzerinde duruldu.

Yeni Kuşak Köy Enstitülüler Derneği'nin sempozyum boyunca ve sonuç bildirgesinde üzerinde durduğu tema "*Türkiye'de aydınlanma ışığı sönmeyecek*" oldu.

Bugünün Türkiye'sinin içinde bulunduğu eğitim sorunlarına bu etkinliğin bir nebze de olsa çözüm getirmesi dileğiyle...

Albüm**KURTULUŞ SAVAŞI KARTPOSTALLARI**
“MEHMED’İN HİKAYESİ”*

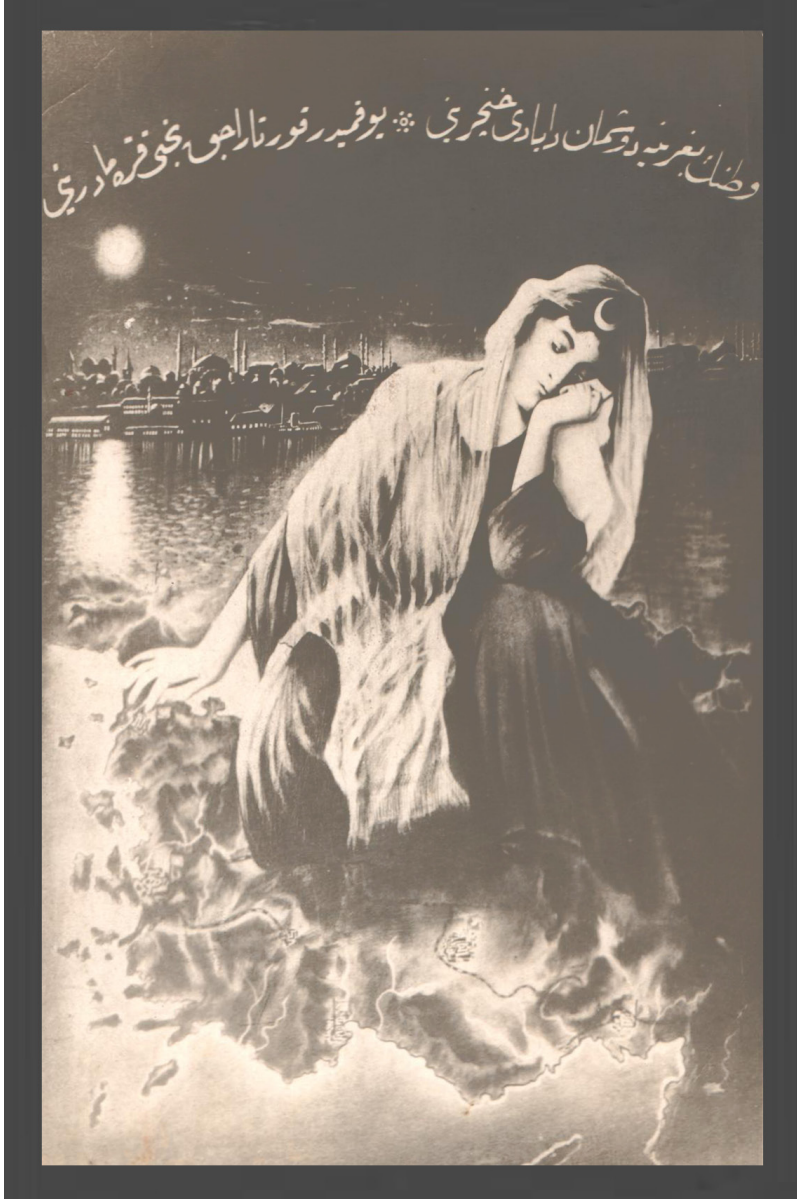
Kurtuluş Savaşı’nın bitmesinin hemen ardından, verilen bu büyük mücadeleyi kamuoyuna anlatmanın bir aracı olarak basılmış olan ve “*Mehmed’in Hikayesi*” altbaşlığı ile sunulan kartpostalların bir kısmını bu albümde yayınlıyoruz.

Bu kartpostallardan “*Mehmed’in Hikayesi: 30*” numaralı olanı, Edirne’nin İşgali’ni anlatmakta ve hemen sağ alt tarafında “*Yakında Kurtarılacak*” notundan¹ anlaşıldığına göre kartpostalların yayınlandığı tarih, Edirne’nin kurtarıldığı tarih olan 25 Kasım 1922 tarihinden önce olmalıdır. Albümde, Büyük Taarruz’dan sonra İzmir’in ve Güzel Aydın’ın kurtarılışına ilişkin notlar yer almaktadır. Buna göre, büyük bir olasılıkla bu kartpostallar 1922 senesinin Ekim ya da Kasım aylarında yayınlanmışlardır. Kartpostalların genel özelliğine bakıldığında karakalem tablolarla Anadolu’nun başta İzmir olmak üzere değişik kentlerinin işgal edilişi, bu işgaller karşısında İstanbul Hükümeti’nin tutumu, Kuva-yı Milliye’nin doğuşu, kongreler, başta Sevr olmak üzere siyasi evreler, Mustafa Kemal Atatürk’ün Samsun’a hareketi ve Anadolu topraklarına çıkışı, muharebeler, Büyük Taarruz sonrasında Anadolu kentlerinin bir bir kurtarılışı v.b konular ele alınmakta ve işlenmektedir. Kartpostalların pek çoğunda Ulusal Kurtuluş Savaşı’na ruh veren İstiklal Marşı’ndan kıtalar serpiştirilmiş, yer yer Tevfik Fikret’in ve Namık Kemal’in coşkulu şiirlerinden alıntılarla bu ruh yansıtılmıştır. Örneğin derginin ön kapağında da yer alan kartpostalda, bahtı kara yurdun üzerinde karalar bağlamış biçimde otururken üzerinde “*Vatanın bağına düşman dayadı hançerini / Yok mudur kurtaracak bahtı kara maderini*” diyen Namık Kemal’in ünlü dizesi yer almaktadır². Bu seslenişe ileriki kartpostallardan birinde Mustafa Kemal Atatürk’ün ağzından Meclis’te yaptığı ünlü konuşma ile yanıt verilmektedir: “*Vatanın bağına düşman dayasın hançerini / Bulunur kurtaracak bahtı kara maderini...*”³. Misak-ı Milli’yi anlatan kartpostalda ise iki kılıç çatılmıştır. Bu kılıçlardan düşmanı temsil eden kılıç, parçalanmış; Türk Ulusu’nu temsil eden kılıç ise parçalanmış kılıcın üzerinde yer almıştır. Kılıçların üzerinde ise Tevfik Fikret’in şu dizesi yer almaktadır: “*Zulmün topu var, güllesi var, kal’ası varsa / Hakkın da bükülmez kolu, dönmez yüzü vardır*”⁴.

Kurtuluş Savaşı’nın ruhunu yansıtan ve özgün belge niteliğini taşıyan bu görsel malzemenin bilim dünyasına önemli bir katkı sağlayacağına inanıyoruz.

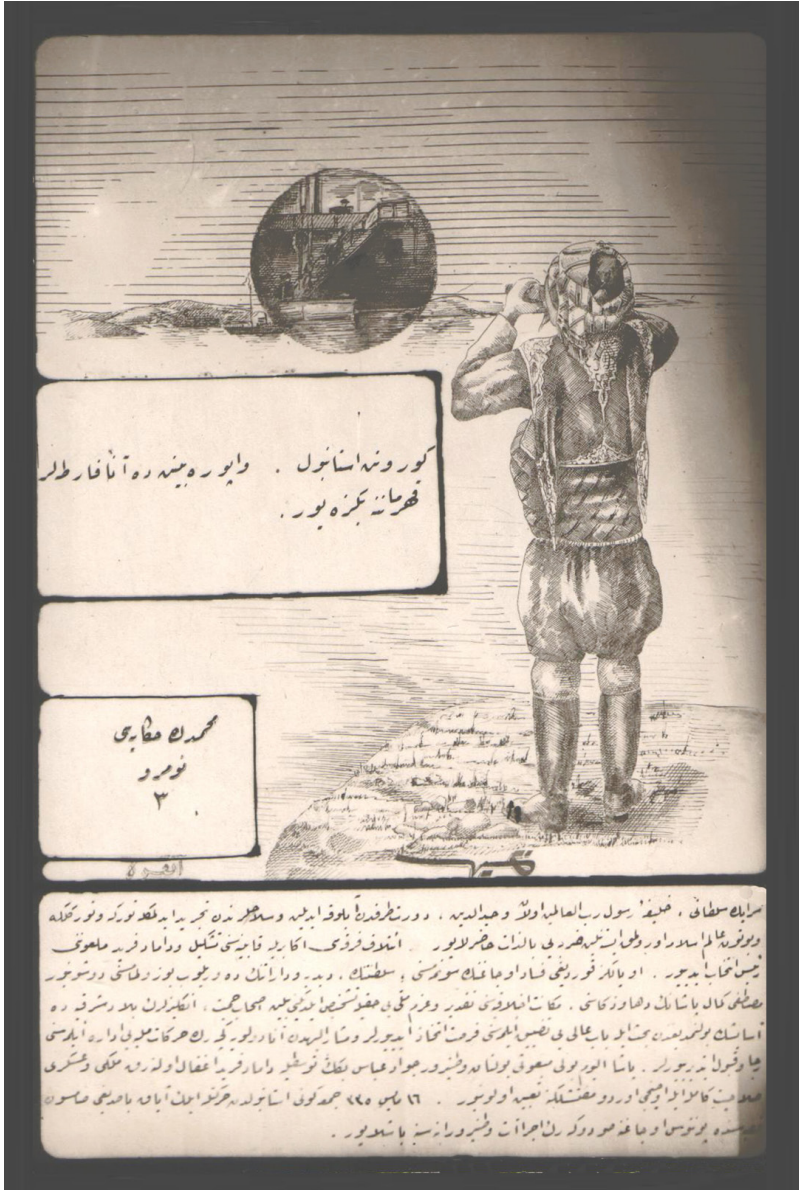
Yayın Kurulu

-
- * Prof. Dr. Kemal ARI Arşivinden
1 30 numaralı kartpostal için bkz., s.218.
2 Kartpostal için bkz., s.188.
3 16 numaralı kartpostal için bkz., s.203.
4 7 numaralı kartpostal için bkz., s.194.

*“Vatanın bağına düşman dayadı hançerini,
Yok mudur kurtaracak bahtı kara maderini.”*

"Görünen İstanbul.

Vapura binen de Anafartalar Kahramanı'na benziyor."

*"15 Mayıs 335, Yunanlıların İzmir'i işgalleri.
Türklerin unutamayacağı bir tarih..."*

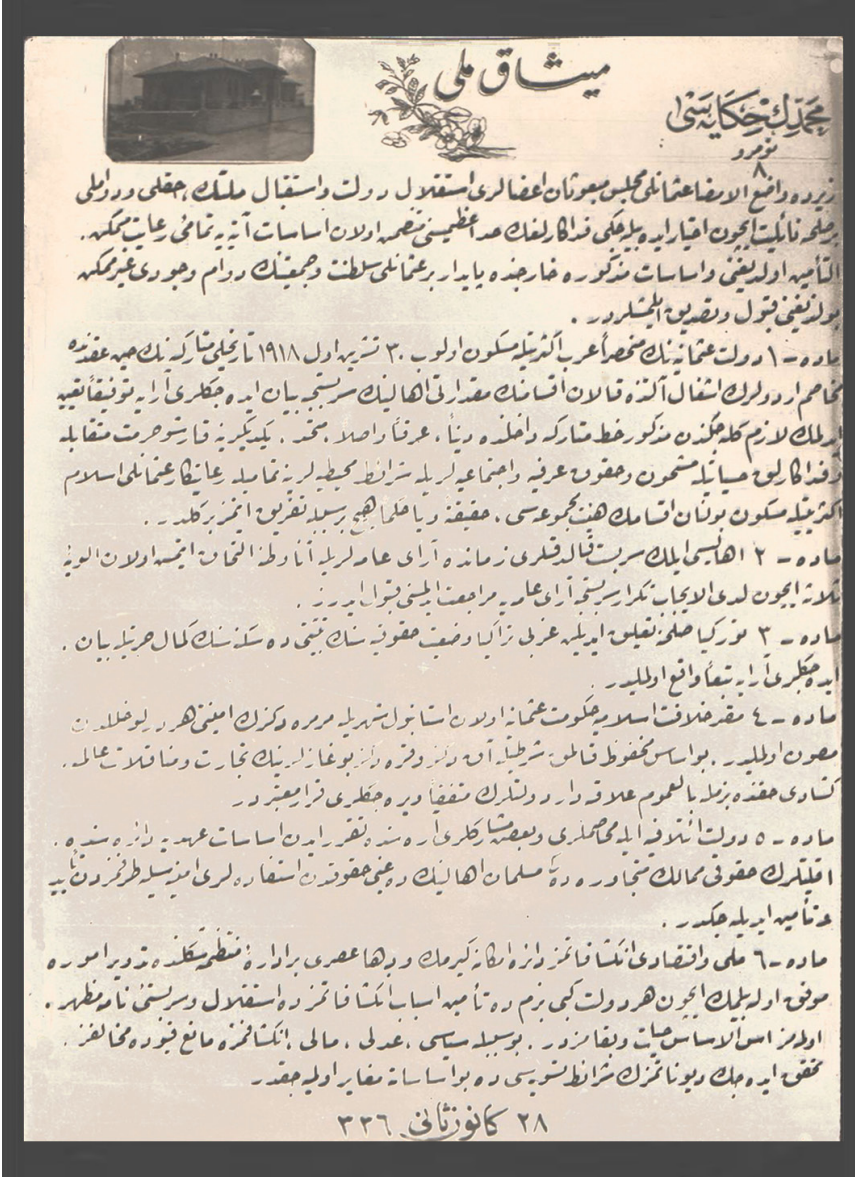
16 Mart 1920'de İstanbul'un işgali sırasında şehit edilen Türk askerleri

*"Zulmün topu var, güllesi var, kal'ası varsa,
Hakkın da bükülmez kolu, dönmez yüzü vardır."*

23 Nisan 326

“Şimdi de böyle;

Türk Kurtuluş Savaşı ve İslam Dünyası”

*“Eşkiya Reisi Venizelos’un oğlu Bursa’da
Sultan Osman Türbesi’nde”*

"Sevr Muahedesinin Babiali murahhasları tarafından facia-ı imzası"

10 Ağustos 336

Kazım Karabekir Paşa

Kars'ta Kaynayan Kazan: Ermenistan

İnönü Muharebeleri:

Birinci İnönü Muharebesi

10 Kanunusani 337

İkinci İnönü Muharebesi

26 ile 31 Mart 337

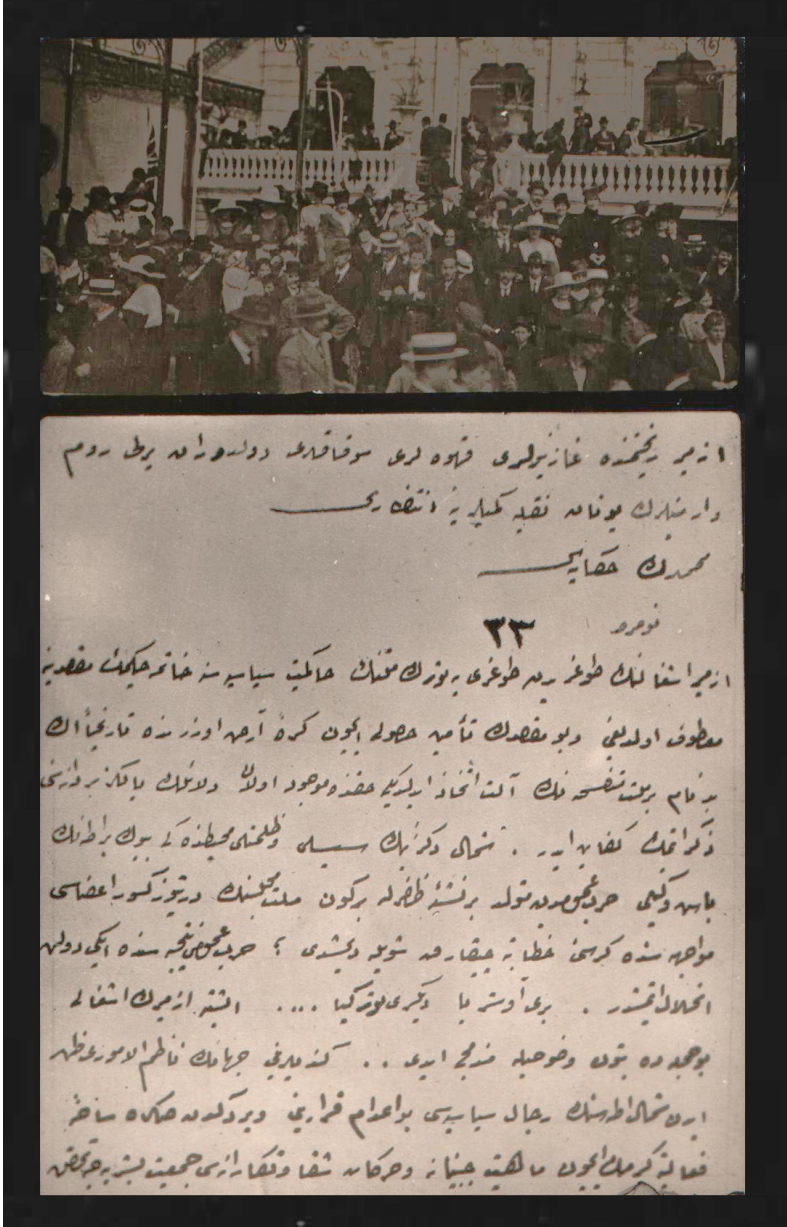

Mehmed'in Hikayesi, Numero: 23

Balıkesir Hatırası

Mehmed'in Hikayesi, Numero: 23

İzmir'in işgalinde rıhtıma dolan Rum ve Ermenilerin gemileri izleyişi

Mehmed'in Hikayesi, Numero: 24

Uşak Hatırası

Yeşil Bursa'nın Kurtuluşu

5 Eylül 338

Mehmed'in Hikayesi, Numero: 26

Eskişehir Hatrası

Kütahya Hatırası

Mehmed'in Hikayesi, Numero: 28

Güzel Aydın Hikayesi

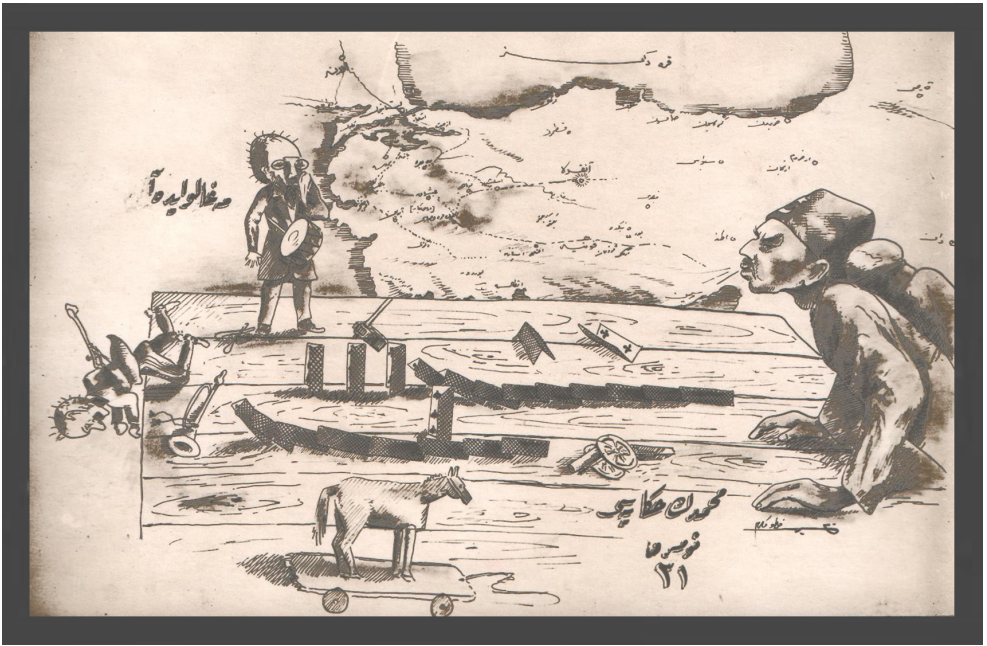

Mehmed'in Hikayesi

Güzel Edirne

"Yakında Kurtarılacak"

Facia-ı İşgali: 20 Temmuz 336

Mehmed'in Hikayesi, Numero: 31

Megalo İdea

Saltanat-ı Osmaniyenin İnkırazı

2 Teşrinisani 1338 / Perşembe

Müddet-i Saltanat: 629 sene

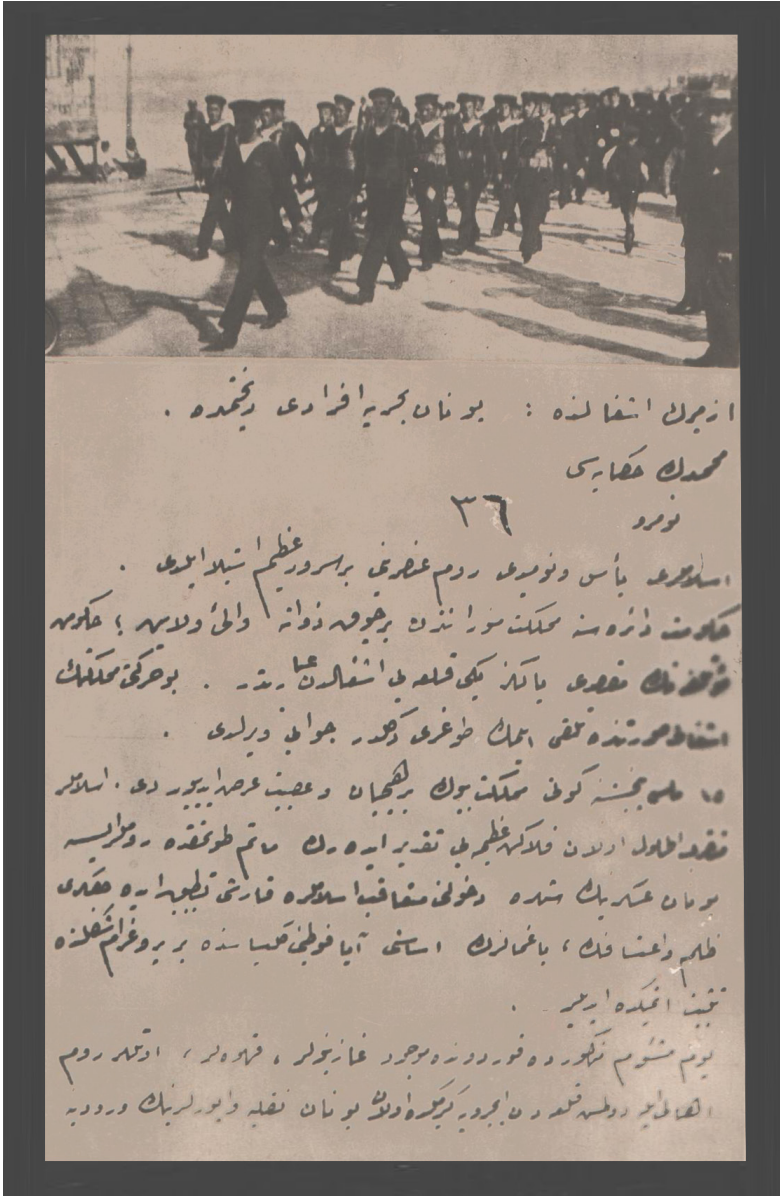

Güzel İstanbul'un Büyük Millet Meclisi Orduları tarafından
geri alınışı

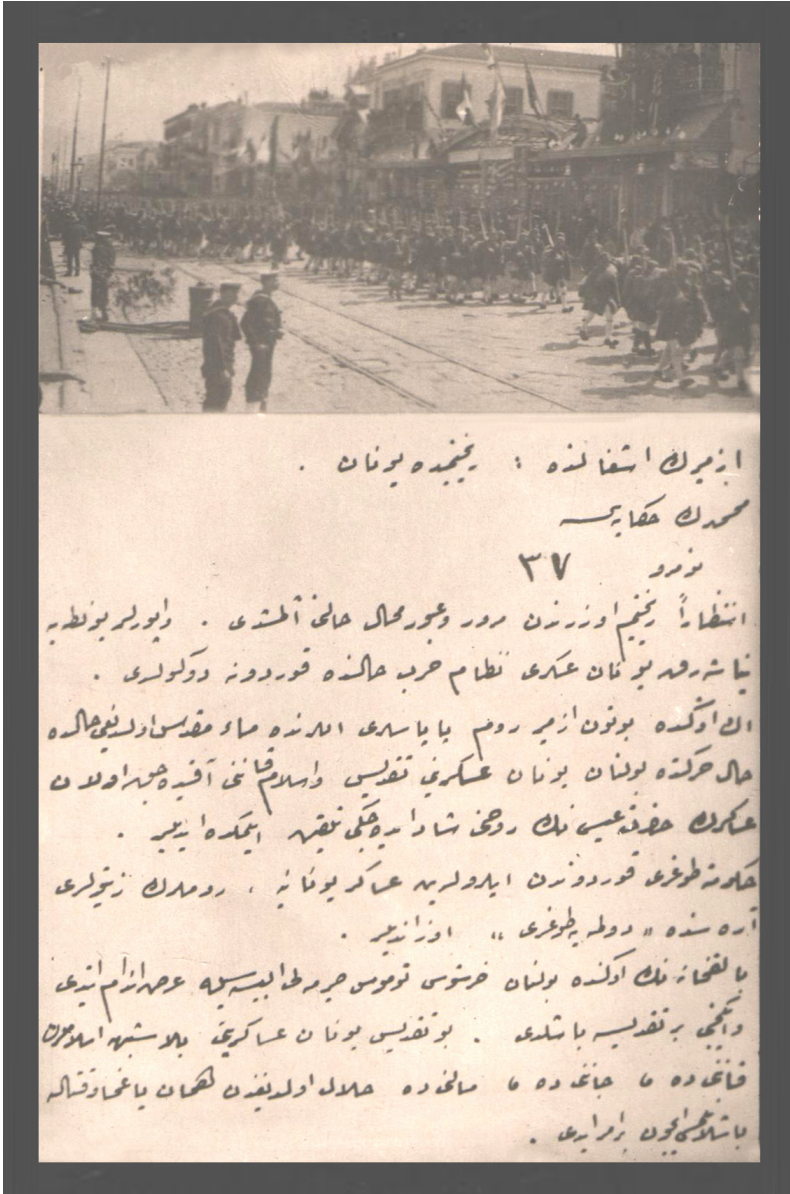
İşgal kumandanının İzmir Rıhtımı'nda karşılanışı

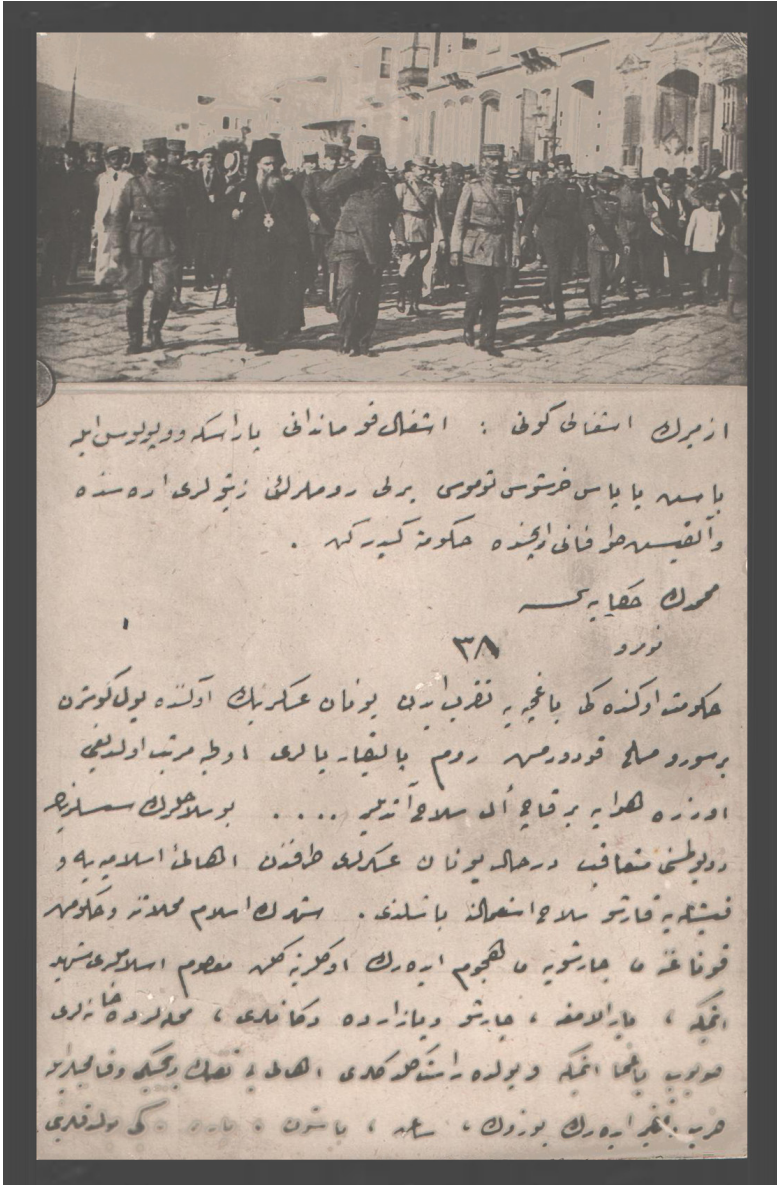

İzmir'in işgalinde:

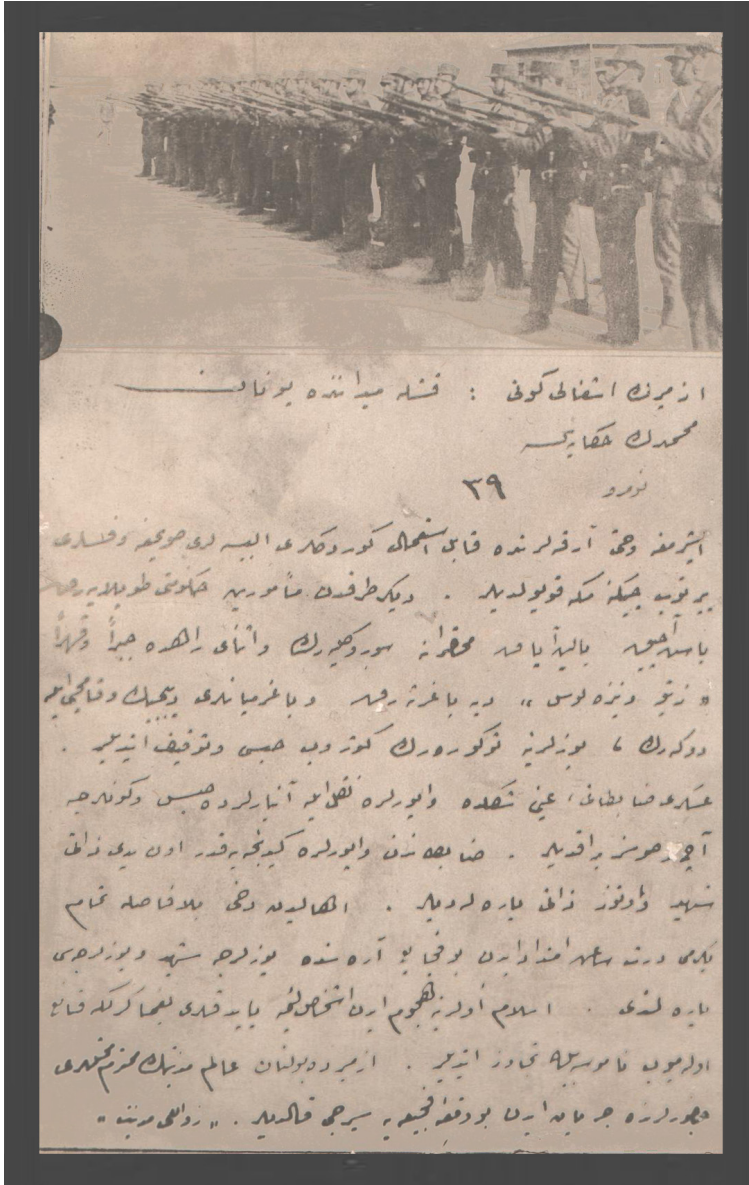
Yunan bahriye askerleri rıhtımda

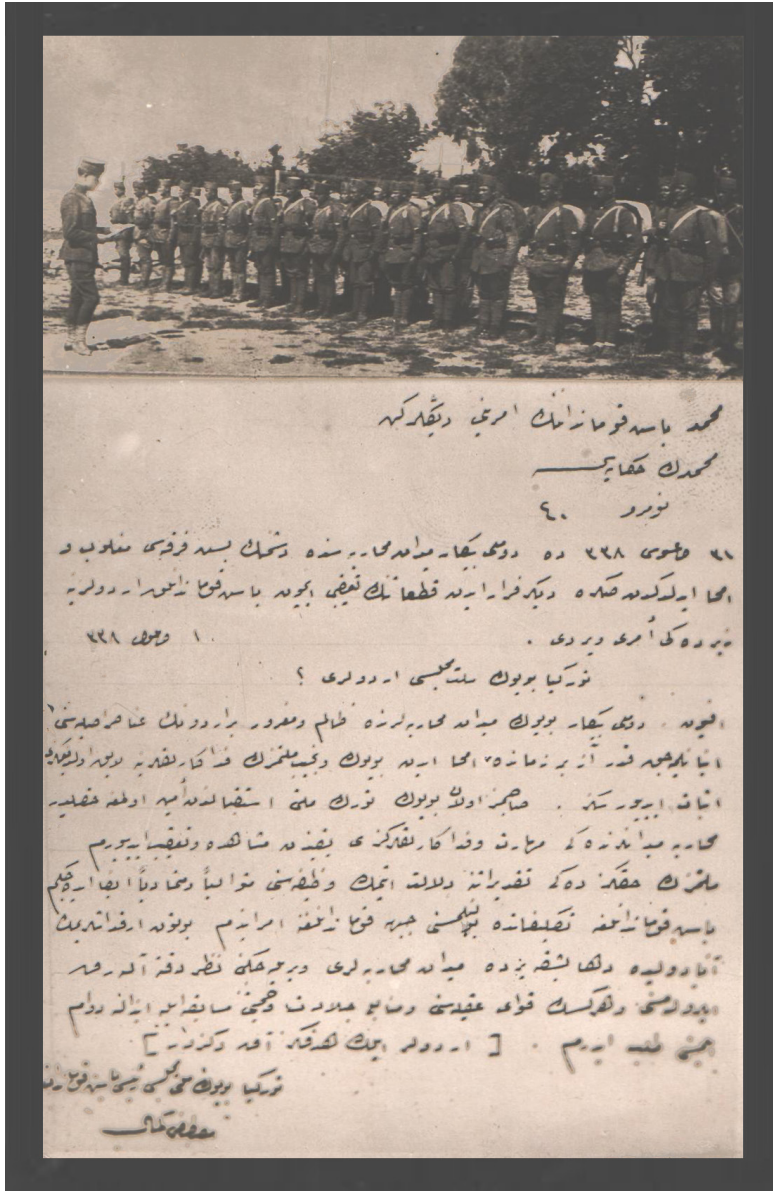
İzmir'in işgali sırasında
 rıhtımdaki Yunan askerleri

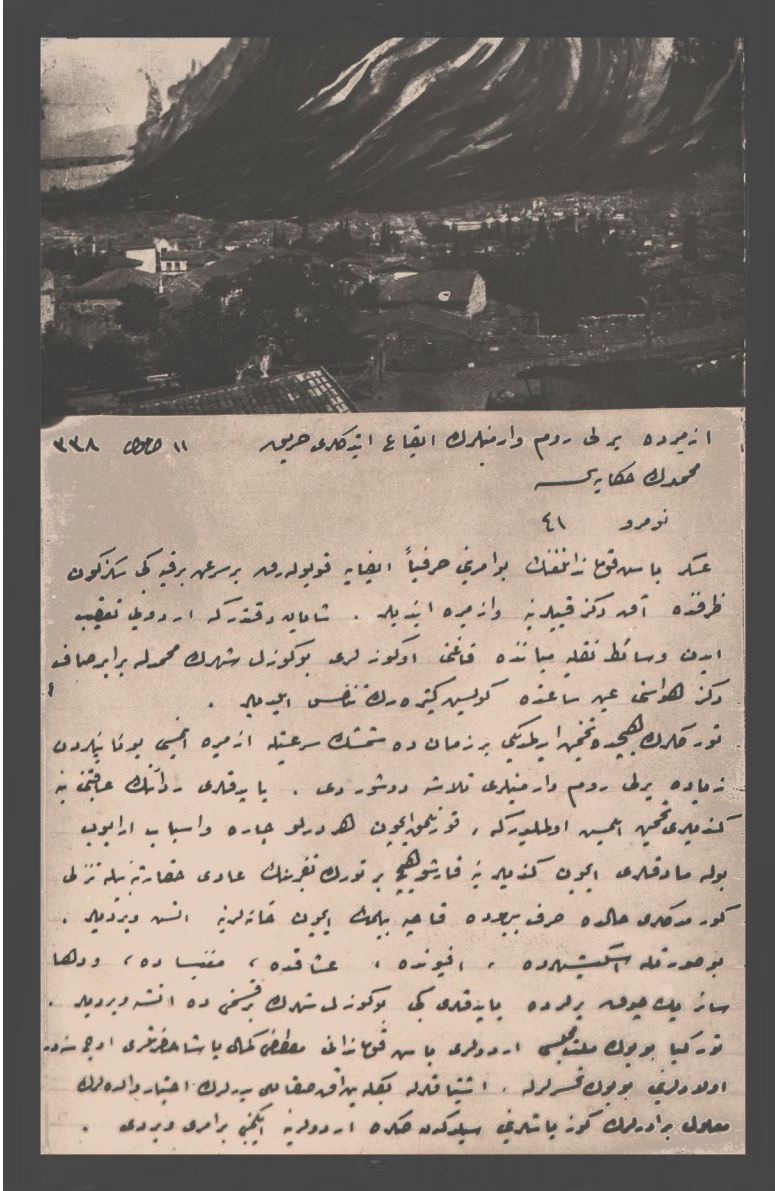
İşgal kumandanları ile Metropolit Hırısostomos
 yerli Rumlar tarafından alkışlarla karşılanıyor

İzmir'in işgalinde Kışla Meydanı'nda Yunanlılar

Dumlupınar Muharebesi'nden sonra Başkumandan Mustafa Kemal Paşa'nın yayınladığı emirler

İzmir'de yerli Rum ve Ermenilerin
çıkardığı yangın

Kurtulu Günü: 9 Eylül

İzmir'in geri alınmasından sonra Mustafa Kemal'in yayınladığı mesaj

Rumiliye Giriş

Türk askerlerinin İzmir'den sonra Rumili'ye ayak basmaları

Makale Gönderme ve Yazım Kuralları

1- Dergi, altı ayda bir olmak üzere yılda iki kez yayınlanır. Dergiye gönderilen makalelerin bilimsel, özgün ve daha önce hiçbir yerde yayınlanmamış olması gerekir. Gönderilen makaleler, ilgili hakemler tarafından incelenir; olumlu onay verilmesi durumunda dergide yayınlanır. Hakemlerin düzeltme yapılması önerisi olduğunda, raporla birlikte makale yazarına gönderilip, düzeltme istenebilir. Gerekli düzeltmeler metin üzerinde yapıldıktan sonra, makalenin hakemden gelen hali ile değişiklikler yapıldıktan sonraki halinin, tekrar gönderilmesi gereklidir. Yayınlanmayan makaleler, sahibine geri verilmez. Makaleler, herhangi bir yerde sözlü olarak sunulmuş ise bu durum dipnotta gösterilmelidir.

2- Makaleler, MS Word programında, 11 punto, Times New Roman karakteri ile tek satır aralıklı ve iki yana yaslanmış olarak yazılır. Sayfa yapısı A4 olmalı; kâğıdın sağ, sol, alt ve üst kenarları 4 cm boşluk bırakılmalıdır. Paragraf başlarındaki girinti 1,25 cm ve paragraf aralarındaki boşluk ise 6 nk olmalıdır.

3- Makalenin genel kurgusu sırasıyla şöyledir: Makale Adı, Ünvanlı Yazar Adı, Türkçe Özet, Türkçe Anahtar Kelimeler; Makalenin İngilizce Adı, İngilizce Özet, İngilizce Anahtar Kelimeler ve tam metin...

Makalelerin plan akışı ise; Giriş, Başlıklar (*Alt başlıklı ise numara sıralı; örnek: 1., 1.1., 1.2., 2., 2.1., 3. ... gibi*) ve Sonuç şeklinde düzenlenmelidir.

Özetler ortalama 150 sözcük; anahtar sözcükler ise en az iki, en çok altı sözcük olmalıdır. Yazarın (*akademik*) ünvanı ve çalıştığı kurum, e-mail adresiyle birlikte (*istenirse*) yıldız simgesi (*) dipnot ile sayfa altında gösterilir. Derginin editörü tarafından, gönderilen yazılara standart görüntü oluşturmak için müdahale edilebilir.

4- Dipnotlar, sayfa altında bilimsel kaynak gösterme ölçütlerine uygun numara sıralı dipnotlama sistemiyle yapılmalıdır. Dipnotlar, bilgisayarda "ekle" komutuyla verilmeli ve 10 punto büyüklüğünde olmalıdır. Dipnotta verilen makaleler trnak içinde, kitaplar ise italik yazılmalıdır. Kaynaklar, ilk kullanımda tam künye halinde (yayınevi, basım yeri, basım tarihi dahil) verilmelidir. Kaynak tekrarı yazar soyadı ve kısaltılmış adı geçen kaynak verilmesi yeterlidir. (*Örnek: Aybars, a.g.e., s. 123.*)

5- Metin sonunda makale yazımında faydalanılan eserler "Kaynakça" başlığı altında yazar soyadına göre alfabetik sırayla verilmelidir. Eğer kullanılan kaynakça çeşidi fazla ise; kendi türü içinde sıra numarası verilerek gruplandırılmalıdır.

6- Tablo, resim, belge v.b. konulması durumunda bu kaynaklarla ilgili tanımlama üstte; bilgiler ise kullanılan doküman ya da kaynağın altında, parantez içinde verilir. Tablolar MS Word formatında hazırlanmalı ve sayfa düzenini aşmamalıdır. Yatay olarak uzun hazırlanması gereken tablolar ise yalnızca tablonun yer alacağı sayfanın yatay yapılması ile hazırlanmalıdır.

7- Makalelerde ek olarak yer verilecek belge, tablo, grafik, resim, fotoğraf v.s. gibi dokümanlar metin sonunda Kaynakça verilmeden önce EKLER başlığı altında numara sırasına göre verilmelidir.

8- Örnek bir sayfa ve yazım düzeni için Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü internet sitesinde yayınlanan derginin 12. ve sonraki sayılarına göz atılabilir.

(<http://web.deu.edu.tr/ataturkilkeleri/tr/index.php>)

9- Dergideki yazıların bilimsel sorumluluğu yazarlarına ait olup, dergide yer almasından sonra yazının bütün telif hakları Enstitümüze aittir. Enstitü'nün onayı olmadan başka bir yerde yayınlanamaz ve bilimsel alıntılar dışında çoğaltılamaz.